T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ BİLİM DALI

BÜYÜK VE KÜÇÜK KUMLA

(Yüksek Lisans Tezi)

Şennur KAYA
9725011118

Danışman
Prof. Dr. Ara ALTUN

T 94191
T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İstanbul 2000

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ BİLİM DALI

BÜYÜK VE KÜÇÜK KUMLA

(Yüksek Lisans Tezi)

Şennur KAYA

9725011118

Danışman

Prof. Dr. Ara ALTUN

İstanbul 2000

ÖNSÖZ

Tez konusu olarak elimizde bulunan mevcut bilgileri doğrultusunda geleneksel kent dokusunu hala yansıttığını düşünerek karar verdiğimiz Gemlik körfezinin kuzeyinde yer alan ve özellikle zeytinciliği ve son yıllarda gelişen iç turizmi ile bilinen Küçük ve Büyük Kumla' da yerinde incelemelerimiz bu düşüncemizin haklı olduğunu göstermiştir. Fakat Büyük Kumla' da anıtsal yapıların terk edilmesi, Küçük Kumla'da ise gerek iç turizm gerekse duyarsızlık nedeniyle giderek bozulmaya başlayan bu dokunun zamanla yok olması kaçınılmaz bir sonuç gibi görünmektedir. Aynı zamanda bu sonuç sadece Büyük ve Küçük Kumla için değil bu yönleriyle bilinmeyen diğer eski yerleşmeler için de geçerlidir. Tez konusuna karar verirken amaç edindiğimiz gibi yeterince bilinmeyen bu yerlerin tespitlerini yapmak her geçen gün değişen eski yerleşim özelliklerinin gelecekteki durumları açısından bir belge olacağı gibi dikkatlerin buralara çekilmesiyle bir ölçüde de olsa korunacaklardır.

Tezimde tez konusunun belirlenmesinden son aşamasına kadar geçen sürede öneri ve yardımlarından dolayı Danışmanım Prof. Dr. Ara ALTUN'a teşekkür ederim. Aynı zamanda tezimin ilerlemesinde yardım ve katkılarından dolayı Yrd.Doç.Dr.V. Belgin DEMİRSAR ARLI' ya teşekkür ederim. Mezar taşlarının kitabelerini büyük bir titizlikle ve sabırla okuyan Doç.Dr. Hüsamettin AKSU'ya ve Fatih ELCİL (M.A)'e teşekkür ederim. Tezin çeşitli aşamalarında yardımlarından dolayı Hakan ARLI (M.A)' ya ve Ok. Dr. A. Vefa ÇOBANOĞLU'na teşekkür ederim. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda yardımlarından dolayı Erdal KORKMAZ' a teşekkür ederim. Ayrıca destekleri yanında yardımları için Aileme teşekkür ederim.

İstanbul 21/6/2000 Şennur KAYA

BÜYÜK VE KÜÇÜK KUMLA

-İÇİNDEKİLER-

ÖNSÖZ

1- GİRİŞ 1-17

1.1. ÇALIŞMA YÖNTEMİ HAKKINDA 1

1.2. COĞRAFİ ÇEVRE 2-7

1.2.1. Büyük ve Küçük Kumla' nın Coğrafi Konumları ve Adı 2

1.2.2. Büyük ve Küçük Kumla' nın Coğrafi Özellikleri 4

1.3. TARİHİ ÇEVRE 7-17

1.3.1. Osmanlı Öncesi Dönem 7

1.3.2. Osmanlı Dönemi ve Sonrası 14

2- KATALOG 18-79

2.1. KÜÇÜK KUMLA 18-54

2.1.1. CAMİLER 18-25

2.1.1.1. Eski Cami 18

2.1.1.2. Hacı Muhi Camii 20

2.1.2. TÜRBE VE MEZARLIKLAR 26-38

2.1.2.1. Türbeler 26-32

2.1.2.1.1. Şeyh Abdullah Türbesi 26

2.1.2.1.2. Eşref Sultan 30

2.1.2.1.3. Şerif Efendi 30

2.1.2.1.4. Bebek Dede 31

2.1.2.1.5. Pembe Hatun 31

2.1.2.1.6. Üç Şehit 31

2.1.2.1.7. Ciyil Dede 32

2.1.2.1.8. Harmanlık Dede 32

2.1.2.2. Mezarlık 32-38

2.1.3. SU YAPILARI 39-46
2.1.3.1. Hamamlar 39-44
2.1.3.1.1. Hamam I 39
2.1.3.1.2. Hamam II 42
2.1.3.2. Diğer Su yapıları 44-46
2.1.3.2.1. Çeşmeler 44
2.1.3.2.2. Köprüler 45
2.1.4. SİVİL MİMARİ 46-54
2.1.4.1. Hasan Gürel Evi 47
2.1.4.2. Ali Molla Evi 48
2.1.4.3. Şehime Öztürk Evi 50
2.1.4.4. Memi Reis Mahallesi, Dere Sokak, No 5-7'de İkiz Ev 52
2.1.4.5. Şükrü Alemdar Mahallesi, Arap Sokak, No 16'da Yağhaneli Ev 53
2.1.4.6. Şükrü Alemdar Mahallesi, Köy Meydanı, 1-3 No' lu Evler 53

2.2. BÜYÜK KUMLA 55-79
2.2.1.CAMİLER 55-67
2.2.1.1. Bakkal Piri Camii 55
2.2.1.1.1. Bakkal Piri Camii Haziresi 61
2.2.2. MEZARLIK 67-72
2.2.3. SU YAPILARI 72-78
2.2.3.1. Hamamlar 72-76
2.2.3.1.1.Hamam I 72
2.2.3.1.2.Hamam II 75
2.2.3.2. Diğer Su yapıları 77
2.2.3.2.1. Çeşmeler 77
2.2.3.2.2. Köprüler 77

2.2.4. SİVİL MİMARİ 78-79
2.2.4.1. Yağhane 78

3- DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA 80-98
3.1. CAMİLER 80-84
3.1.1. Küçük Kumla, Eski Cami 80
3.1.2. Küçük Kumla, Hacı Muhi Camii 82
3.1.3. Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii 83
3.2. MEZAR TAŞLARI VE TÜRBELER 84-88
3.2.1. Küçük Kumla, Mezarlıklar ve Türbeler 84
3.2.2. Büyük Kumla, Mezarlık 86
3.2.3. Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii Haziresi 87
3.3. SU YAPILARI 89-92
3.3.1. Hamamlar 89-92
3.3.1.1. Küçük Kumla, Hamam I 89
3.3.1.2. Küçük Kumla, Hamam II 90
3.3.1.3. Büyük Kumla, Hamam I 90
3.3.1.4. Büyük Kumla, Hamam II 92
3.3.2. Diğer Su Yapıları 92
3.4. KENTSEL DOKUDA ANITLAR VE KONUTLAR 93-98
3.4.1. Kentsel Dokuda Anıtsal Yapılar 92
3.4.2. Kentsel Dokuda Konutlar 95

4. SONUÇ 99-103
5. **KAYNAKÇA** 104-112
6. BELGE, ÇİZİM VE RESİM LİSTELERİ 113-125
6.1. Belgeler Listesi 113
6.2. Resim Listesi 115
6.3. Çizim Listesi 125

1. GİRİŞ

1.1. ÇALIŞMA YÖNTEMİ HAKKINDA

Tez konusu olarak belirlediğimiz Büyük ve Küçük Kumla ile ilgili ilk olarak çeşitli yayın ve tezler tespit edilerek bunlar incelenmiştir. Özellikle Büyük ve Küçük Kumla'da bulunan eserler hakkında yeterli yayın bulunmadığından bu yapıların özellikleri doğrultusunda diğer yayınlar taranmıştır. Ayrıca çalışmayı tamamlayıcı nitelikte olan tarihi ve coğrafi çevre ile ilgili yayınlar da incelenmiştir.

Kütüphane çalışmasının yanında Büyük ve Küçük Kumla' ya gidilerek bilinen yapıların haricinde çalışmamıza dahil edebileceğimiz diğer eserler tespit edilmiş ve fotoğrafları çekilmiştir. Yerinde yaptığımız incelemeler sonucunda her iki yerde bulunan cami ve hamamlar hakkında yayınlanmış en kapsamlı yayın olan Vakıflar Genel Müdürlüğü' nün hazırlamış olduğu Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV' de 1983 yılına ait incelemelerin bulunduğu bilgilerle, yapıların günümüzdeki durumları karşılaştırılmıştır. Yine aynı yayında bulunan Küçük Kumla, Eski Cami, Hacı Muhi Camii, Hamam I, Hamam II ve Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii, Hamam I ve Hamam II' ye ait çizimler incelememiz sırasında kontrol edilmiş ve bunların doğru olduğu gözlenerek çalışmamızda kullanılmıştır. Küçük Kumla' da bulunan tarihi dokuyu yansıtan sivil mimarlık eserlerinin bir bölümü kullanılmadıkları için içlerine girilememiş bu nedenle mimari açıdan önemli örneklerin sadece cephe resimleri kullanılmıştır. Büyük ve Küçük Kumla' da tespitlerini yapabildiğimiz yapıların, Küçük Kumla Belediyesi'nden ve Büyük Kumla Muhtarlığı'ndan bulundukları pafta-parsel kayıtları ve yerleşim planları elde edilmiştir. Özellikle Büyük Kumla' da yapıların bulunduğu kısım Eskiköy olarak adlandırıldığından ve bu yapıların muhtarlıkta parsel ve pafta kayıtları bilinmediğinden katalog içinde burada bulunan yapıların yerleri bu şekilde ifade edilmiştir.

Büyük ve Küçük Kumla' da tespit ettiğimiz anıtsal yapıların, bu iki yerleşmenin bağlı bulunduğu Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda dosyaları

incelenerek yapıların tescil kayıtları araştırılmıştır. Özellikle Küçük Kumla' da ilk incelememiz sırasında mevcut olan fakat daha sonra deprem sonucunda yıkıldığı belirtilen Hacı Muhi Camii, yeterli inceleme yapamadığımızdan yukarıda belirttiğimiz yayında ve Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda bulunan bilgi ve fotoğrafları çerçevesinde incelenebilmiştir. Yapılar hakkında Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarında yapılan araştırmada sadece camilere ait şahsiyet kayıtları olduğu anlaşılmıştır.

Tespitlerimiz sonucunda belirleyebildiğimiz eserleri bir plan dahilinde sınıflandırarak metin kısmı oluşturulmuştur. Özellikle mimari yapıların metin kısımlarının sistemli olmasına gayret edilmiş fakat tüm yapılar için bunu yapmamız mümkün olmamıştır. Çalışmamızın önemli bir bölümünü oluşturan mezar taşları ise bulundukları yerlere göre tarih sırasına göre numaralandırılmıştır. Bu taşların kitabeleri ve bulundukları yer katalog içinde verilmiş form ve süsleme özellikleri açısından ise değerlendirme kısmında ele alınmışlardır. Fakat yenileşmiş mezarlıklarda bulunan eski mezar taşları, büyük ölçüde yerlerinden çıkartılmış, çeşitli yerlere atılmış ve üzerlerine yeni mezarlar yapılmış olduğundan mezarlık planlarını yapmamız mümkün olmamıştır.

1.2. COĞRAFİ ÇEVRE

1.2.1. Büyük ve Küçük Kumla' nın Coğrafi Konumları ve Adı

Büyük Kumla ve Küçük Kumla, Marmara Bölgesinde Bursa İlinin Gemlik İlçesine bağlı ve ilçeyle aynı adı taşıyan Gemlik körfezinin kuzeyinde yer alan, birbirine çok yakın iki yerleşmedir.

Büyük ve Küçük Kumla'nın bağlı olduğu Gemlik İlçesi, Bursa'nın 34 km batısında yer alır. Gemlik arazisi, aynı adı taşıyan körfezin sonu ile Armutlu yarımadasının bu körfeze dönük güney bölümünü kaplamaktadır. Körfezin uç kısmında bulunan ilçe merkezinin, doğusunda Katırlı dağları ile Orhangazi İlçesi, batısında Gemlik körfezi ve Samanlı dağları, güneyinde Bursa İli bulunmaktadır.

Küçük Kumla, Gemlik'e 7 km uzaklıkta, körfezin kuzeyinde sahilden 2 km içeride, doğu-batı doğrultusunda kurulmuş eski bir köydür. Zamanla iç turizmin gelişmesiyle

birlikte "Küçük Kumla Yalısı" adını alan sahil kısmı da önem kazanmaya başlamıştır. Küçük Kumla' nın doğusunda Gemlik İlçesi, batısında Büyük Kumla, güneyinde deniz, kuzeyinde Haydariye Köyü, kuzeydoğusunda Şahinyurdu Köyü vardır.

Büyük Kumla, Küçük Kumla' nın batısında, ilk olarak Küçük Kumla'da olduğu gibi sahilden içeride kurulmuş olmasına rağmen, 1950 yılında Büyük Kumla deresinin taşması sonucu, sahil kısmına yerleşmiştir. 600.000 dönümlük araziye sahip Büyük Kumla Köyü' nün, doğusunda Küçük Kumla Yalısı, batısında Karacaali Köyü, kuzeyinde Eskiköy Mevkii, güneyinde deniz bulunmaktadır.

Büyük ve Küçük Kumla adlarının buralara nasıl verildiği tam olarak bilinmemektedir. Yıldırım Beyazıd'ın kızı Hundi Hatun'un Emir Sultan'ın vakıfları arasına kattığı yerler arasında "Kumala" olarak geçen köy büyük olasılıkla Kumla' dır[1]. Büyük ve Küçük Kumla, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan XVIII. ve XIX. yüzyıla ait kayıtlarda Kumla-ı Sagir(Küçük Kumla) ve Kumla-ı Kebir(Büyük Kumla) daha geç tarihli kayıtlarda ise Büyük ve Küçük Kumla şeklinde geçmektedir.

Şemseddin Sâmi, "Kumla" yı *"kumla kaplı geniş yer"* ve *"güneş banyosu yapmak için hazırlanmış kumluk"* olarak tanımlamıştır[2]. Pars Tuğlacı, Şemseddin Sâmi'deki anlamlarının yanı sıra jeoloji terimi olarak Kumla' yı *"Deniz kenarında veya ırmak yatağında meydana gelen, oluşumu yer değiştirmesi ve konumu suların hareketine bağlı olan kum ve çakıl yığını"* şeklinde açıklamaktadır[3]. Bahaeddin Yediyıldız, yapmış olduğu tespitler sonucunda Anadolu'da tarihten gelen yer isimlerinden sonra yer yüzünün tabii yapısını, coğrafi konumunu dile getiren isimlerin ağırlıklı olarak verildiğini belirtmektedir[4]. Büyük ve Küçük Kumla, hem sahile kıyısı bulunan hem de ortasından dere geçen iki yerleşmedir. Gemlik çevresinde yer alan dereler ise genelde

---

[1] H. Bâki Kunter, "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi IV**, Ankara 1958, s.49

[2] Şemsemdin Sâmi, "Kumla", **Kamus-ı Türkî** (Temel Türkçe Sözlük), (Tercuman Gazetesi Eki), İstanbul 1991, s. 765

[3] Pars Tuğlacı, "Kumla", **20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük**, Cilt III, İstanbul 1971, s.1701

[4] Bahaeddin Yediyıldız, "Türkiye'de Yer-Adı Verme Usulleri", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri(11-13 Eylül 1984)**, Ankara 1984, s. 27

yazın kuruyarak yerlerini kumlara bırakmaktadırlar[5]. Gemlik körfezinin en güzel kumsalları da yine körfezin kuzey sahilinde bulunan kumsallardır.

Şahıslar ise anlamını tam olarak bilmedikleri yerlerin adları hakkında çeşitli efsaneler yaratmışlardır[6]. Her iki yerleşmede görüştüğümüz kişiler, yan yana bulunan bu iki köye eskiden iki kardeşin yerleştiğini, bu kardeşlerin adlarının "Kumru" olduğunu ve büyüğünün yerleştiği yere Büyük Kumru, küçüğünün yerleştiği yere ise Küçük Kumru adının verildiğini, bu adların ise zamanla Büyük ve Küçük Kumla şekline dönüştüğünü belirtmektedirler.

Her iki yerleşmenin tarihsel gelişimine baktığımız zaman Küçük Kumla' nın sosyal ve ekonomik yönden daha gelişmiş bir yerleşim olduğu gözlenmektedir. Fakat Büyük Kumla' ın ortasından geçen dere daha büyüktür(Bkz.Fiziki Harita). Bu nedenle buraya Büyük Kumla denilmiş olabilir.

1.2.2. Büyük ve Küçük Kumla'nın Coğrafi Özellikleri

Büyük ve Küçük Kumla birbirlerine çok yakın olmalarından dolayı fiziki, beşeri ve ekonomik özellikleri de birbirlerine genelde benzemektedir.

Gemlik İlçesinin güneyi genellikle kademeli yaylalardan oluşmaktadır. İlçenin kuzeyinde Samanlı dağları, doğusunda Katırlı dağları yer alır. Küçük ve Büyük Kumla'nın bulunduğu Samanlı dağlarının Gemlik körfezine bakan yamaçları eğimlerle bir platform teşkil etmektedir. Ayrıca bu dağların sırtları arasında bazı derin çöküntü alanlarının olduğu da görülmektedir. Özellikle körfeze bakan yamaçlarda yağmur sularının aşındırdığı ufak oyuklar zamanla büyüyerek yamacın birçok yerinde yarıklar ve daracık vadiler meydana getirmiştir. Yamaçlardan aşağıya doğru indikçe yayılan bu vadilerde Büyük Kumla, Küçük Kumla, Karacaali, Kapaklı, Fıstıklı, Narlı, Armutlu, gibi iskân noktaları kurulmuştur[7]. Bu yerleşmelerin önünde ise girintili çıkıntılı bir çok burun ve körfezciklerden oluşan sahil yer almaktadır. Sahil ile yerleşim birimleri

---

[5] Veli Orkun, **Gemlik Tarih- Coğrafyası**, Bursa 1947, s. 11

[6] Mehmet Önder, "Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri(11-13 Eylül 1984)**, Ankara 1984, s. 70

[7] Veli Orkun, **Gemlik Tarih- Coğrafyası**, Bursa 1947, s. 5

arasında ovalar bulunduğu görülmektedir. Bu ovalar eski platolar içinde açılmış derin akarsu vadilerinin ağız kısımlarında oluşmuş olan koyların zamanla dolması ile meydana gelmiş ovalardır(Ria tipi). Bu köylerin oldukça verimli arazileri bulunmaktadır. Tabii halinde yer yer bataklıkların olması gereken kıyılar insanlar tarafından kurutulmuştur[8].

Gemlik İlçesinde gerek Samanlı yamaçlarında ve gerekse Katırlı sırtlarında deniz hayvanlarının fosillerinin bulunması bu dağların Neojen' den (jeolojide 3. zamanın 2. yarısına verilen isim) önceki devirlerde suların altında kaldığını göstermektedir[9].

Gemlik İlçesi akarsu ve kaynakları bakımından çok zengin değildir. Özellikle Samanlı ve Katırlı dağları arasında sıkışan vadilerle kıyı düzlüklerinde görülen birkaç dereden başka çevrede önemli su yatakları bulunmamaktadır. Samanlı dağlarının körfeze bakan eğimlerinde birkaç su bölümü çizgileri vardır. Bu sular genellikle iki bölüme ayrılırlar. Birinci bölümde Kapaklı burnuna kadar devam eden yamaçlardaki suları toplayan dereler bulunur. Bunlar içinde en önemlileri Küçük Kumla, Büyük Kumla ve Kapaklı köylerinin bulunduğu vadideki sulardır[10]. Yükseltisi fazla ormanlık sahada doğan bu dereler iç kısımlarda küçük kollarla beslenirler. Devamlı su taşıyan bu küçük kollar, dere yataklarını yükseltmiş olmalarının yanı sıra çevreye bu sayede alüvyon naklini de sağlamış olurlar[11].

Marmara Bölgesi, fiziki bakımdan Karadeniz, Ege ve İç Anadolu Bölgeleri arasında bulunmaktadır. Bölgenin bu özelliği en fazla iklim olaylarında kendini belli eder. Bu bölgede, Akdeniz ikliminin bölgenin geneline hakim olmasına karşılık Karadeniz'e yakın kesimlerde Karadeniz iklimi, iç kesimlerde ise Step(karasal) iklim görülmektedir[12]. Gemlik çevresi ise genel olarak Akdeniz iklimi etkisindedir. Fakat bölgede iklim kendine has bir görünüm almaktadır. Burada kışlar soğuk olup yaz

---

[8] Halide Özen, Büyük ve Küçük Kumla Köyleri Beşeri ve İktisadi Yapısı (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Enstitüsü Yayınlanmamış Lisans Tezi) İstanbul 1982, s. 1

[9] Veli Orkun, **Gemlik Tarih- Coğrafyası**, Bursa 1947, s.8

[10] Veli Orkun, **Gemlik Tarih- Coğrafyası**, Bursa 1947, s.12

[11] Halide Özen, Büyük ve Küçük Kumla Köyleri Beşeri ve İktisadi Yapısı (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınlanmamış Lisans Tezi) İstanbul 1982, s. 5

[12] Besim Darkot-M. Tuncel, **Marmara Bölgesi Coğrafyası**, İstanbul 1981, s.21

kuraklığı hafiflemiştir. Bölgede ortalama sıcaklık 14-15 derecedir. Minimum soğukluk ise (-8)-(-6) derecedir. En sıcak ay Temmuz en soğuk ay ise Şubattır. Bu bölgeye yağış getiren rüzgarlar deniz üzerinden ve batıdan esen hava kütleleridir. Yağışın en çok olduğu aylar Nisan ve Mayıs ayları, en az olduğu ay ise Ağustos ayıdır Yöreye daha çok batıdan esen rüzgarlar hakimdir. İkinci sırada lodos gelir. Poyraz, imbat ve sonbahar ve kış aylarında karayel bölgede tahripkardır. Körfezin kuzeyi poyraza kapalıdır[13].

Yüzey şekilleri bakımından sıradağları, kapalı vadileri ve daracık alanlara sıkışan ovaları bulunan Gemlik' in bitki örtüsü araziye uyum göstermektedir. Genel olarak Gemlik çevresinde yetişen bitkiler Akdeniz ikliminin tipik bitki örtüsü olan maki ve fundalıklardır. Her zaman yeşil olan bu ağaçların başında zeytinlikler gelmektedir. Özellikle Samanlı dağlarının körfeze bakan kısımlarında dağların yarıdan aşağı yamaçlarıyla düzlüklerin ve deniz kıyılarına kadar uzanan vadilerin yarıdan fazlasını zeytin ağaçları kaplamıştır. Gemlik sınırları içinde kalan dağlarda zengin ormanlıklar yoktur. Katırlı ve Samanlı dağlarının kuzey yamaçlarında görülen ormanlarda ise daha çok Karadeniz ikliminin etkisi göze çarpar[14]. Bölge, iklim şartlarına bağlı olarak ormanın genişlemesine uygun olmasına rağmen baltalık orman Büyük ve Küçük Kumla' nın dışından başladığı görülür. Ormanda kayın ve meşe ağacı en çok rastlanan ağaç türüdür[15].

Bugün Gemlik İlçesinde yerleşen halk genelde Yerli, Balkan, Kafkas, Rumeli göçmenlerinden oluşmaktadır. Büyük ve Küçük Kumla, Osmanlılar zamanında Anadolu'dan ve Balkanlar'dan azar azar gelerek yerleşen Türk, oymak-aşiret ve cemaatlerin oluşturduğu yerli köylerdendir[16]. Günümüzde bu iki yerleşmede özellikle yerli nüfusun yanı sıra yazın, iç turizmin gelişmesine bağlı olarak nüfusun arttığı görülmektedir.

---

[13] Halide Özen, Büyük ve Küçük Kumla Köyleri Beşeri ve İktisadi Yapısı (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınlanmamış Lisans Tezi) İstanbul 1982, s.2-4

[14] Veli Orkun, **Gemlik Tarih-Coğrafyası,** Bursa 1947. s.28-29

[15] Halide Özen, Büyük ve Küçük Kumla Köyleri Beşeri ve İktisadi Yapısı (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınlanmamış Lisans Tezi) İstanbul 1982, s. 5

[16] Veli Orkun, **Gemlik Tarih-Coğrafyası,** Bursa 1947. s.38-39

Her iki yerleşmede de halkın başlıca geçim kaynağını zeytincilik oluşturmaktadır. Zeytinliklerin kapladığı alan bakımından Marmara Bölgesi, Ege Bölgesinden sonra ikinci gelmektedir. Ülkemizde, Gemlik körfezinin kuzey rüzgarlarından Bozburun ile korunmuş kıyılarında Armutlu-Gemlik-Tirilye arasında Türkiye'nin en kaliteli sofralık zeytinleri yetişmektedir[17]. Akdeniz ikliminin karakteristik bitkisi olan zeytin ağacı, iklimin ve fiziki yapının elverdiği Gemlik körfezinde salamuralık siyah zeytin olarak yetişir.

Büyük ve Küçük Kumla'nın deniz ve kara ulaşımının gelişmesine bağlı olarak özellikle Küçük Kumla'da gelişen iç turizm, çevrede yeni iş sahaları oluşturmuştur. Zeytincilik ve turizmin yanı sıra az miktarda odunculuk ve balıkçılık yapılmaktadır. İki yerleşmede halk kendi ihtiyaçları için sebze ve meyve ekimi de yapmaktadır.

Büyük ve Küçük Kumla'ya ulaşım deniz ve kara yoluyla rahat bir şekilde yapılabilmektedir. Küçük Kumla' da 1977 yılında Belediye kurulmuştur.

1.3. TARİHİ ÇEVRE

1.3.1. Osmanlı Öncesi Dönem

Büyük ve Küçük Kumla' nın bulunduğu Bursa çevresi, insanların yaşama şartlarına çok uygun olmasından dolayı eski çağlardan bu yana çok dikkati çekmiş ve yapılan arkeolojik araştırmalarda Prehistorik devirlerden beri bir yerleşim merkezi olduğu anlaşılmıştır. Bursa ve ilçelerinde günümüze kadar yapılan bu araştırmalarda 24 Prehistorik höyük saptanmıştır.

Antik çağda Büyük ve Küçük Kumla' nın dahil olduğu arazi Bithynia arazisi içinde yer almaktadır. Strabon, Bithynia'yı doğuya doğru Sangarios(Sakarya) nehri boyunca döküldüğü noktaya kadar, kuzeyde Byzantion(İstanbul) ve Kalkhedon (Kadıköy) Denizi'nin ağzına, batıda Prapontis (Marmara Denizi), güneyde Mysia (Bithynia' nın güneyinde bulunan bölge) ve Hellepontos Phrygria'(Çanakkale Boğazına kıyısı olan

[17] Besim Darkot-Metin Tuncel, **Marmara Bölgesi Coğrafyası**, İstanbul 1981, s. 79

Phrygria)sı bölgeleriyle sınırlanmış olarak tarif etmektedir[18]. Bu bölgenin önemli şehirleri arasında ise Nikomedia(İzmit), Astakos(Gölcük yakınları), Prusa(Bursa), Kios(Gemlik), Myrleia(Mudanya) bulunmaktadır[19].

Günümüzde her iki yerleşmenin bağlı olduğu Gemlik İlçesinin ilk kuruluşuna ait kesin bir tarih saptanamamıştır. Ayrıca bazı kaynaklarda şehrin kuruluşuyla ilgili şu mitolojik hikaye anlatılmaktadır: İlk gemiciler olarak adlandırılan Yunanlı gemiciler su almak için aralarında Hylas ismindeki gemiciyi karaya göndermişlerdir. Yunanlıların yarı tanrı mitolojik kahramanı Herakles(Herkül)'in nedimlerinden olan bu genç, karada su doldururken periler tarafından yakalanarak dağa kaçırılmıştır. Hylas'ın gemiye dönmediğini gören kafile başkanı Kios, Hylas'ı bulmaları için gemidekileri görevlendirir. Hylas'ı aramak amacıyla M.Ö. 1390 da Gemlik topraklarına ayak basan Yunanlı gemiciler Hylas'ı bulamazlar fakat daha sonra buraya yerleşmeye karar vererek şehre komutanları Kios' un adını verirler[20]. Tarihi kaynaklarda Gemlik' in adı erken dönemde Kios olarak geçmektedir[21]. Strabon, Hylas efsanesinin Arganthonion adında bir dağda geçtiğini söylemektedir[22].

Böyle bir tarih saptamasının olanaksızlığına karşılık hikayenin anlatıldığı yıllarda Anadolu'nun bu bölgelerinde çok uluslu devletlerin yaşadığı bilinmektedir. Bunlar M.Ö. 2000-1500 yılları arasında geçen dönemde gerek doğudan gerekse batıdan Küçük Asya'ya gelen ve özellikle Ege ve Marmara sahillerine yerleşen çeşitli Trakya kökenli kavimlerdir. Bu kavimler arasında Karadeniz sahili ile Karadeniz Boğazı ve Marmara Denizi arasında bulunan Yunanlılar ve Romalılar tarafından Bithynia adı

---

[18] Strabon, **Antik Anadolu Coğrafyası** (Geographika XII-XII-XIV), (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 1993, s. 239

[19] Mustafa Süel, "Antik Devirde Bursa", **Bursa**, Ankara 1996, s.26

[20] Strabon, **Antik Anadolu Coğrafyası** (Geographika XII-XII-XIV), (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 1993, s.43,

[21] Bu mitolojinin anlatıldığı diğer bir kaynakta Kios, *Siyus* şeklinde geçmektedir. Bkz. Veli Orkun, **Gemlik Tarih –Coğrafyası**, Bursa 1947, s.61-62, M.T. Koyunluoğlu, Gemlik'in Kiyuks tarafından kurulduğunu belirtir. M.Turgut Koyunluoğlu, **İznik ve Bursa Tarihi**, Bursa 1935, s.49

[22] Strabon, **Antik Anadolu Coğrafyası** (Geographika XII-XII-XIV), (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 1993, s.49. Bu dağ günümüzdeki Samanlı dağlarıdır.

verilen bölgeyi ilk *Bebrice* adında kavim işgal etmiştir[23]. Bölgenin bu dönemdeki adı *Mysia*'dır. M.Ö. 1200-700'e doğru Ege Göçleri sonucunda Trakya ve Boğazlar yoluyla bölgeye Bithynialıların geldikleri bilinmektedir. Bithynialılar daha sonra bölgeye isimlerini vermişlerdir.

Bu bölgeye yerleşmiş olan yukarıda bahsettiğimiz Trak kökenli kabileler önce İyonlar tarafından istila edilmişlerdir. Bu iki ulus arasında çatışmalar iki yüz yıl kadar sürmüştür. Bu dönemde İyonların sahil kısımlarına çok önem verdikleri bilinmektedir. Bunun sonucunda Yunanlılar, Traklardan, Traklar da Yunanlılardan kültür bakımından etkilenmiştir. Bursa yakınlarındaki Kios(Gemlik) kolonisi Miletos şehrince, Myrleia(Mudanya)'daki kolonisi Samos şehrince kurulmuştur[24].

Anadolu'da ilk önce Hititlere bağlı varlık sürdüren Frigler, Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra M.Ö. VIII. yüzyıllarda Batı Anadolu'da egemenlik kurmuşlardır. Bu arada Bursa ve çevresi de Frigler tarafından işgal edilir. Fakat Frigler daha çok kara devleti olarak yaşadıkları için ellerinde bulunan tüm sahilleri ihmal etmişlerdir. M.Ö.VII. yüzyılda Friglerin bu bölgelerdeki egemenliğine Kimmerler tarafından son verilince Friglere bağlı yaşayan Lidyalılar, iktidarı ele geçirirler. Lidyalılar bir taraftan da Nikomedia(İzmit), Nicea(İznik), ve Kios(Gemlik) gibi zengin kıyı şehirlerine de sahip olmuşlardır. Fakat M.Ö. 652-633 arasında Gemlik ve çevresi tekrar Kimmerlerin egemenli altına girer.

M.Ö. 561 de *Lidyalıların* yeniden güçlenmesinin ardından Kral Kroisos, Ege boylarıyla Marmara sahillerini tekrar hakimiyetine alır. Böylece Frigler, Kimmerler arasındaki savaşlarda tahrip edilen sahil boyları yeniden canlanmaya başlar. Birçok yolların kesişme yolları üzerinde olan Kios(Gemlik) ve çevresi Lidyalılar tarafından ticaret üssü olarak kullanılmaya başlanır. Kios(Gemlik), Pers saldırısına kadar yedi yıl süreyle Lidya hakimiyetinde kalmıştır.

M.Ö. VI. yüzyılda kurulmuş olan *Pers Devleti* M.Ö. 546 yılında Lidya Devleti'ne savaş açmıştır. Bu savaş sonucunda tüm Lidya topraklarıyla birlikte Marmara sahilleri

---

[23] Raif Kaplanoğlu, **Bithynia**, (Hazırlayan ve Notlar) İstanbul 1997, s. 45

[24] Anonim, **Bursa Ansiklopedisi**(Bursa Hakimiyet Gazetesi eki),C.I, Bursa 1985, s.45

de Persler'in işgaline uğramıştır. Persler işgal ettikleri diğer ülkeler gibi Bursa ve çevresini satrablıklara(valiliklere) ayırmışlardır. Nicea(İznik), Kios(Gemlik) ve Myrleia (Mudanya)'yla birlikte Bursa'nın diğer bölümleri Persler'in ikinci sadraplığı olur. Ayrıca Persler' in ordugah olarak işgal etmiş oldukları kıyı şehirlerini bir askeri üs yapmaktan ileri götürmedikleri anlaşılmaktadır.

Bithynia oymakları, Persler döneminde kendi seçtikleri önder yada beylerin denetiminde yaşamaktaydılar. M.Ö. III. yüzyılın başlarında ise bağımsız olan Bithynia beylikleri birleşmeye başlamıştır. Böylece bağımsız Bithynia' nın kurulmasında ilk adım atılır[25].

M.Ö. 331 tarihinde *Büyük İskender,* Persler'i yenerek Anadolu'daki Pers hakimiyetine son vermiştir. Böylece Marmara kıyıları da İskender'in hakimiyeti altına girmiş olur. Bu dönemde Gemlik ve çevresi Bithynia ve Paphlagonia satrablıklarına bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. Daha sonra Bithyniali Prens olan Bas, kıyı şehirlerinden başlamak üzere bölgeyi hakimiyeti altına almasının ardından oğlu Zipoetes, İznik'i ele geçirerek M.Ö. 297 yılında krallığını ilan etmiştir. Böylece M.Ö. 74 yılına kadar devam edecek olan Bithynia Krallığı kurulmuş olur[26]. Kios(Gemlik), böylece Bithynia Krallığı'nın şehirlerinden biri olmuştur.

M.Ö.278-277'de Keltler(Galatlar) Boğazları aşarak Anadolu'ya geçmişlerdir. Bu arada M.Ö.88'de Pontus Kralı Mithridates, Paphlagonia(Kastamonu), Bithynia(Bursa-İzmit Bilecik- Bolu)ve Galatia bölgelerini istila eder. Fakat kısa süre sonra Romalılara M.Ö.71 yılında yenilince Bithynia yöresinin egemenliği Pontus Krallığı'ndan Roma Devleti'ne geçmiş olur. Roma İmparatoru Traianus, Bithynia'nın başkentini Prusias(Prusa)'dan Nikomedia'ya taşır ve Plinius'u da buraya vali olarak atar[27]. Kios(Gemlik), bir süre Makedonyalı V. Philip'in egemenliği altına girmiş ve bu sırada V. Philip tarafından yağmalanmıştır. Bithynia Kralı I. Prusias ise Makedonya ile dostluğunu devam ettirmek için Philip'in kızı ile evlenir. Philip' in Prusias' a vermiş olduğu hediyeler arasında iki de şehir bulunmaktadır. Bu şehirlerden biri

---

[25] Mustafa Süel, "Antik Devirde Bursa", **Bursa,** Ankara 1996, s.32

[26] Mustafa Süel, "Antik Devirde Bursa", **Bursa**, Ankara 1996, s.32

[27] Anonim, "Bursa", **Yurt Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul 1982, s. 1629

Kios(Gemlik) diğeri ise Myrliea(Mudanya)'dır. Böylece Kios(Gemlik) tekrar Bithynia topraklarına katılmış olur. Kral I. Prusias ayrıca yıkılmış olan bu iki şehri yeniden imar etmiştir. I. Prusias, Kios(Gemlik)'e kendi adını Myrliea (Mudanya)'ya da karısının adı olan Apameia'nın adını verir. Fakat Uludağ eteğindeki aynı isimde bulunan bir Prusa şehri daha bulununca bu iki şehri birbirlerinden ayırmak için şimdiki Bursa'ya Keşiş dağı Bursa'sı anlamına gelen *Prusa ad Olimpiom*, Kios(Gemlik)'e ise sahil Bursa'sı anlamına gelen *Prusa ad Mare* denilmiştir[28]. Böylece günümüzde Bursa'nın bir ilçesi olan Gemlik, Bursa ile aynı ismi bir müddet beraber taşımıştır.

İmparator Valerianus devrinde İskitler, aralarında şimdiki Bursa ve Gemlik' in bulunduğu bölgeyi istila etmişlerdir. İskitlerin istilasından sonra İmparator Claudianus yıkılan Bithynia şehirlerini tekrar imar etmiştir. Romalılar döneminde İznik, Gemlik, Mudanya ve Bandırma gibi kıyı şehirlerinin ticari kıymeti artmış ve bu sahil şehirleri istirahat yeri olarak kullanılmıştır[29]. Bu dönemde batıda Kyzikos(Erdek), Propontis(Marmara Denizi) güney kıyısı boyunca Myrliea(Mudanya) ve Kios(Gemlik) yolu ile Apolyont gölünün doğusuna giden yol Prusa(Bursa)'da birleşmektedir[30].

M.Ö.I. yüzyılın ortalarından itibaren Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesine kadar geçen zamanda Bithynia kentleri 400 yıla yakın Roma İmparatorluğu' nun idaresi altında kalmıştır.

Gemlik ve çevresi Roma İmparatorluğu'nun M.S. 395 de ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma İmparatorluğu, Doğu ve İllirya adıyla iki eyalete bölünmüştür. Doğu Eyaleti ise Diyosez adı verilen beş valiliğe ayrılır. Gemlik, bu dönemde Doğu Eyaleti içinde Asya Diyosezi olarak adlandırılan genel valiliğin idaresi altında bulunmaktadır[31]. Bursa yöresi, Bizans Devleti topraklarının uğradığı çeşitli istilalara karşı genel olarak Bizans Devletince yönetilmiştir. Bizans İmparatorları, Yunanistan ve Adalardan getirdikleri bir kısım Rum halkını Ege ve Marmara sahillerine

---

[28] Veli Orkun, **Gemlik Tarih –Coğrafyası**, Bursa 1947, s.79

[29] Veli Orkun, **Gemlik Tarih –Coğrafyası**, Bursa 1947, s. 83

[30] Anonim, "Bursa", **Yurt Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul 1982, s.1629

[31] Anonim, "Bursa", **Yurt Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul 1982, s.1629

yerleştirmişlerdir. Bu arada Gemlik' ede bir kısım Rum ailesi gelmiştir. Gemlik bu dönemde daha çok *Ghio* adıyla anılacaktır[32].

Bizans İmparatorluğu döneminde İzmit ve İznik'in yanı sıra şimdiki Bursa da önem kazanmış ve imparator ve ailelerinin dinlenme yerlerinden biri olmuştur. İmparatorlar Bursa'ya Gemlik üzerinden gitmekteydiler. Ayrıca Gemlik, tabii güzellikleri sayesinde Bizans imparatorlarının ilgisini çekmiştir. Kasaba içinde mabetler ve manastırlar yapmışlardır. Diğer taraftan İmparator Justinianus'un emriyle İzmit, Karamürsel, Yalova, İznik, Gemlik ve Bursa arasında büyük ana yollar yapılır. Bu tarihlerde Gemlik ipekçilik ve zeytincilik bakımından da önemlidir.

Bithynia'nın Bizans öncesi mevcut olan özel teşkilat durumu Bizans döneminde iyice kaybolmuştur. VII. yüzyıldan sonra kurulmaya başlanan eyalet teşkilatlanmasında Bithynia "*Opsikion*" teması adıyla ilk organize edilen eyalet olmuştur. Gemlik körfezi uç kısmı, yani bugünkü Gemlik civarı da bu temanın "Katabolion Bölgesi" olarak isimlendirilmiştir[33].

Ramsey'de yer alan Bithynia'nın şehir ve piskoposluklarını gösteren kilise listesine göre yedinci sırada Kios(Gemlik) şehri yer almaktadır. Ramsey, bu şehrin müstakil bir metropolis olduğunu belirtmektedir[34].

İslamiyet'in ortaya çıkmasından sonra M.S. VII-IX. yüzyıllar arasında Gemlik' in de aralarında bulunduğu bölge Emeviler ve Abbasiler tarafından istila edilmiştir.

1071 tarihinde Alpaslan'ın Bizans İmparatorunu Malazgirt savaşında yenmesi ile Anadolu kapıları Türklere açılmış olur. 1075 yılında Süleymanşah İznik'i ele geçirerek burasını başkent yapar. Ayrıca Süleymanşah zamanında 1081 yılında Bizanslılarla bir anlaşma yapılmıştır. Süleymenşah'ın ölümünden sonra ise Anadolu Selçuklu Devleti' nin bir süre iç karışıklıklara sahne olduğu görülmektedir. Bu arada Süleymanşah' ın İznik'te vekil olarak bıraktığı Ebul-Kasım yönetimi ele geçirerek Bizanslılarla 1081

---

[32] Raif Kaplanoğlu, **Bithynia**,(Hazırlayan ve Notlar), İstanbul 1997, s. 155

[33] Uğur Ayyıldız, Gemlik Körfezi'nde Kurşunlu Köyü Kilisesi(İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bizans Sanatı Kürsüsü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul 1971, s. 7-8

[34] W. Ramsey, **Anadolu'nun tarihi Coğrafyası**,(Çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1961 s. 195

yılında yapılan anlaşmayı bozmuş ve Marmara kıyılarına akınlar yapmaya başlamıştır. Ebul-Kasım ayrıca Gemlik'te 1087 yılında bir tersane yapmış fakat bu tersane daha sonra Bizanslılarca yakılmıştır. Kentin *Gemilik* adının bu dönemden kaldığı sanılmaktadır[35]. Bu ad günümüzde Gemlik şekline dönüşür.

1095 yılında İstanbul'da toplanan I. Haçlı ordusu Avrupa'dan gelirken bütün köy ve şehirleri yağmalamıştır. Bizans İmparatorları'nın verdikleri gemilerle önce İzmit'e sonra da Gemlik'e gelerek ordugah kuran Haçlılar, Gemlik'te iki ay kadar kalır. Bu kafile arasında Fransız Civilot isminde bir tarihçinin adı Civitot biçiminde kroniklere yansıtılmış, bu nedenle Gemlik'e o devirlerde *Sivito* denilmeye başlanmıştır[36]. Fakat bu isim çok benimsenmemiştir.

1092 yılında İznik'te sultanlığını ilan eden Kılıçarslan, 1095 yılında İznik'e akın yapan Haçlıları bozguna uğratmıştır. Bunun üzerine Haçlıların Gemlik'e geri dönmelerine karşılık onları takip eden Türk orduları tarafından Gemlik' te ikinci bir çatışma olur. Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi Gemlik Haçlı seferleri sırasında bir askeri üs olarak kullanılmış ve kanlı savaşlara sahne olmuştur[37]. 1097 yılında ise İkinci Haçlı ordusu karşısında I. Kılıçaslan geri çekilmek durumunda kalmış ve Marmara ve Ege Bölgelerinde fethettikleri yerleri Haçlılar yerine Bizanslılara vermeyi uygun bulmuştur. Bundan sonra genel olarak Bursa yöresi Osmanlı idaresine kadar Bizanslıların egemenliği altına girmiştir.

1204 yılında Latinlerin İstanbul'u almasıyla İstanbul'da Latin Krallığı kurulunca Bizans İmparatorluğu yönetim merkezini İznik'e taşımıştır(Laskaris Hanedanı). Bizans İmparatorluğu 1261'de Latin işgalinin sona ermesinin ardından yönetim merkezini tekrar İstanbul'a taşıyınca Bursa ve çevresi bir tekfurluk olarak yönetilir ve eski önemini yitirir.

---

[35] Anonim, **Bursa Ansiklopedisi**(Bursa Hakimiyet Gazetesi Eki),C.I, Bursa 1985, s.46

[36] M.Turgut Koyunluoğlu, **İznik ve Bursa Tarihi**, Bursa 1935, s.56. Raif Kaplanoğlu (Hazırlayan ve Notlar), **Bithynia**, İstanbul 1997, s. 155, Fakat hazırlayanın notuna göre bu şehir Gemlik olmayıp büyük olasılıkla Gölcük civarında bir yerdir. Bkz. Raif Kaplanoğlu, **A.g.y.** , s.155, dn. 478

[37] Veli Orkun, **Gemlik Tarih –Coğrafyası**, Bursa 1947, s. 96

1.3.2. Osmanlı Dönemi ve Sonrası

Osman Gazi döneminde Osmanlı Beyliği, 1300'lü yıllara doğru Türkiye'deki ve Bizans sahasındaki siyasal ve sosyo-ekonomik şartların etkisiyle Marmara Bölgesinde kuvvetlenmeye başlar.

Bu çerçevede Bursa, Orhan Gazi zamanında 1326 yılında fethedilerek başkent haline getirilmiştir. İznik ise 1331 yılında Bizanslılardan savaşsız olarak alınmıştır. Aynı zamanda İznik, 1331-1335 yılına kadar kısa sürelide olsa Osmanlıların başkenti olmuştur. Bu bölgede Marmara kıyısında önemli bir liman kenti olan Gemlik ise 1334 yılında Osmanlı topraklarına katılır. I. Murad 1365'te devletin başkentini Edirne'ye taşımasına rağmen Bursa önemini yitirmemiştir.

Günümüzde Gemlik nüfusunu ağırlıklı olarak yerli halk, Balkan, Kafkas ve Rumeli göçmenleri, oluşturmaktadır. Gemlik' e bağlı ondört yerli köy bulunmaktadır. Bu köyler Osmanlı döneminde buralara yerleşen beylik ve aşiretler tarafından kurulmuşlardır. Bunlar arasında Büyük ve Küçük Kumla köyleri de yer almaktadır[38].

Her iki yerleşmede bulunan mezar taşlarından en eski tarihli örnek Büyük Kumla' da mezarlıkta yer alan Sitti Şah Hatun'a ait 918 (1512) tarihli mezar taşıdır. Küçük Kumla'da ise Fahrûnisâ ? ya ait 1017(1608) tarihli mezar taşı burada tespit ettiğimiz en eski tarihli örnektir. Bu mezar taşları iki yerleşmenin de eski bir yerleşme olduklarının bir göstergesidir. Raif Kaplanoğlu, Küçük Kumla'nın kadı sicillerine göre Emir Sultan'ın vakıfları arasında bulunduğundan bahsetmektedir[39]. Buna göre Emir Sultan'ın vakıfları arasına Yıldırım Beyazıd'ın(1389-1402) kızı Hundi Hatun'un katmış olduğu yerler arasında Kumala[40] olarak geçen yer muhtemelen Kumla'dır.

Osmanlı Devleti' nde aşiret ve cemaatlerin yerleştikleri boş yerlerin şenlendirilmesi, buralarının imâr ve iskân edilmeleri amacıyla açılan zaviyeler bu amaçta büyük rol

---

[38] Veli Orkun, **Gemlik Tarih –Coğrafyası**, Bursa 1947, s. 38-39

[39] Raif Kaplanoğlu, **Bursa Yer Adları Ansiklopedisi**, Bursa 1994, s.208

[40] H. Baki Kunter, "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi IV**, Ankara 1958, s.49

oynamışlardır[41]. Bu zaviyelerin şeyhleri ve dervişleri ise buraların bir nevi öncüleridir[42]. Anadolu'da ilk kurulan tarikatlar arasında bulunan Kadiriye tarikatının bir kolu olan ve XV. yüzyılda İznik'te Eşrefoğlu Rumî tarafından kurulan Eşrefiye tarikatına ait bir zaviyenin Küçük Kumla'da bulunduğu kesin olarak anlaşılmasına rağmen bu zaviyenin tam olarak Küçük Kumla'da ne zaman kurulduğuna ait bilgiye incelenen kaynaklarda rastlanmamaktadır. Fakat XVII. yüzyılda burada bir zaviyenin olduğu anlaşılmaktadır[43].

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Bursa'da ilk rüştiye 1858'de kurulmuştur[44]. Küçük Kumla'da Armutlu ve Umurbey rüştiyeleriyle beraber 1867 tarihinde bir rüştiye açılmıştır[45].

XVIII. yüzyıl ikinci yarısında devletin mali kaynakları zayıflayınca savaş zamanlarında toplanan avarız vergilerinin savaş dışında toplanması halka önemli bir yük getirmiştir. Bu avarız vergileri hane başına belirlenip toplanmaktaydı. Örneğin 1753'te İnegöl–Bursa kazasının 136 avarızı vardır[46]. Gemlik'e bağlı Kumla, Armutlu, Kapaklı, Narlı, Fıstıklı, Karacali ve Arnavud köylerinin avarızları ise doğrudan Sultan'a gitmekteydi. Bu köyler ayrıca Samanlı dağlarından her yıl üç bin kürek yapmakla görevliydiler[47].

XVIII. yüzyıl da Anadolu'da eyalet, sancak(liva), kaza, nahiye ve köylerden oluşan yönetsel bir düzen vardır. Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi Edirne'ye taşındıktan sonra 1867 yılına gelinceye kadar bazen sancak bazen de eyalet merkezi olarak yönetilmiştir. Bu süre zarfında Afyon, Kütahya ve Kocaeli gibi önemli

---

[41] Ö.Lütfi, Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler I- İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi II**, Ankara 1942, s. 297

[42] Ö.Lütfi Barkan, **A.g.m.**, s.295

[43] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Şeyh Abdullah Türbesi, s. 26

[44] Anonim, "Bursa", **Yurt Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul 1982, s.1648

[45] Nezihe Hazar, Gemlik Köylerinin Beşeri ve İktisadi Durumu (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul 1945, s.42

[46] Anonim, "Bursa", **Yurt Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul 1982, s.1648

[47] Raif Kaplanoğlu, **Bursa Yer Adları Ansiklopedisi**, Bursa 1994, s. 41-42

merkezler Bursa'ya bağlanmıştır. 1839'da Hüdavendigar Eyaleti olarak adlandırılan Bursa, 1867'de Osmanlı İmparatorluğu' nun genelinde yapılan yönetsel düzenlemede ise, tüm eyaletler gibi vilayet olmuştur. 1908 yılında Hüdavendigar Vilayeti'nin Bursa, Bilecik(Ertuğrul), Kütahya, Afyon(Karahisar), ve Karesi(Balıkesir) sancakları olmak üzere beş sancağı bulunmaktadır. Bursa Sancağı'nın kazaları ise Bursa Merkez Kaza, Gemlik, Karacabey, Mudanya, ve Orhaneli'dir. Büyük ve Küçük Kumla, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü' nde bulunan bu döneme ait kayıtlarda Gemlik'e bağlı birer karye(köy) olarak geçmektedirler. Yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1267(1815) tarihli bir belgede Küçük Kumla'dan İstanbul'a odun nakline ilişkin bir kayda rastlanmaktadır[48].

Osmanlı İmparatorluğu' nun en büyük vilayetlerinden biri aynı zamanda önemli bir kültür merkezi olan Bursa'nın Milli Mücadele'de önemli bir yeri olmuştur. Birinci Dünya savaşına İttifak Devletleri safında katılan Osmanlı İmparatorluğu İttifak Devletleri'nin savaştan yenik ayrılmaları üzerine Osmanlı toprakları Mondros Ateşkes Antlaşmasının (30 kasım 1918) hükümlerine dayanılarak işgal edilmeye başlanmıştır. Bu işgaller yurt çapında bir mücadelenin başlamasına neden olmuştur. Milli Mücadele yıllarının başlarında Bursa, Hüdavendigar Vilayeti'nin merkezidir. Vilayet sınırları içinde Gemlik, Orhangazi, Karacabey, Mudanya, Mustafakemalpaşa, Orhaneli ilçeleriyle Bilecik Sancağı'nın Söğüt, İnegöl, Yenişehir ilçeleri vardı. Mondros Ateşkes Antlaşmasının şartlarına dayanarak 6 Temmuz 1920'de İngiliz Filosu Mudanya ve Gemlik ve Karamürsel'e asker çıkarmıştır. İngilizlerin ardından ise körfeze gemilerle Yunanlılar gelmişlerdir. Yunanlıların Gemlik ve çevresinde işgal ettikleri yerler arasında Büyük ve Küçük Kumla'da bulunmaktaydı. 15 Eylül 1922 yılına kadar Bursa ve çevresinde devam eden işgaller sırasında Gemlik ve Küçük Kumla iskelelerinden halk gemilerle İstanbul'a gitmiştir[49].

29 Ekim 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti' nin önemli illeri arasında bulunan ve gelişerek önemini günümüze kadar koruyan Bursa'nın yine önemli ilçeleri arasında Gemlik de bulunmaktadır. Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Gemlik,

---

[48] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Sadaret Evrakı Mektubi Kalemi Deavi Kısmı XII-19/f-2-562, 1267(1851), Sıra 1028, Dosya No 40, Gömlek No 24, Sayfa 48

[49] Yılmaz Akkılıç, **Kurtuluş Savasında Bursa**, Bursa 1997, s.393

özellikle bir liman şehri olması nedeniyle önemli bir ticaret yeri olmuş ve hızla gelişmiştir. 1977'ye kadar Gemlik' e bağlı köy olan Küçük Kumla ise iç turizmin artması sonucunda giderek gelişir. Bunun üzerine bu tarihte burada belediye kurulur. Büyük Kumla'da ise 1950 yılından sonra halkın sahil kısmına yerleşmesi neticesinde iç turizm Küçük Kumla'daki kadar gelişmemiştir. Günümüzde Gemlik'e bağlı bir köydür.

2. KATALOG

2.1. KÜÇÜK KUMLA

2.1.1. CAMİLER

2.1.1.1. Eski Cami

Çizim : 3

Belge : 3

Resim : 1-10

Yeri ve Tarihçesi:

Memi Reis Mahallesi, Çağlayan Caddesi, 71 pafta 4320 parselde yer almaktadır.

Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda bu camiye ait tescil kaydına rastlanmamıştır.

Caminin kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Küçük Kumla' ya ait Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan yeni şahsiyet kayıtlarında rastladığımız *"Nezareti Evkafı Hümayun'a Mülhak Evkaftan Kumla-i Sagir Kasabasında Cami-i Atik Nezdinde Vaki Hüseyin Bini İsmail Zaviyesi*[50]*"* olarak geçen zaviyenin camii muhtemelen bu camidir. 1279 (1862) tarihli bu kayda göre, Şeyh Abdülkadir Bin Hasan zaviyede görev yapmaktadır. Bu kayıtta zaviyeyle ilgili evveliyat kaydının olmadığı anlaşılmaktadır. Küçük Kumla' da Eşrefi tarikatına bağlı bir zaviyenin olduğu kaynaklardan kesin olarak belirtilmiştir. Küçük Kumla'da bulunan bu zaviyeye ait en eski bilgi ise XVII. yüzyılın ortalarına aittir[51]. Ayrıca caminin "Eski Cami" olarak kayda geçmesi inceleyeceğimiz diğer camiden daha önce yapılmış olabileceğini de göstermektedir[52]. Beldede halk, caminin Yunan işgali sırasında yakıldığını belirtmektedir. 1924 tarihli

---

[50] Bkz.Belge 3, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bursa Defteri, Gemlik İlçesi Sıra No 9, Yeni Şahsiyet Kaydı Esas 189, Sıra 953, Vakfın Nev'i Mülhak

[51] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Şeyh Abdullah Türbesi, s. 26

[52] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hacı Muhi Camii, s. 20

bir kaynakta Yunan işgalinden önce köyde iki cami bulunduğu yazılıdır[53]. Nezihe Hazar, Küçük Kumla' da 1945 yılında tek bir cami olduğunu kaydeder[54]. Bu bilgiler doğrultusunda cami 1921 yılına kadar kullanılmış olmalı.

Mimari Özellikleri

Caminin temellerinde moloz taş kullanılmıştır. Duvarlar moloz taş ve tuğla malzeme kullanılarak düzensiz almaşık örgüden meydana gelmiştir. Moloz taş örgünün arasında tuğla parçalarına rastlanmaktadır. Caminin pencere ve mihrap nişinin kemerlerinde tuğla kullanılmıştır. Güney duvarı üzerinde A θ harflerini içeren damgalı tuğlalar görülmektedir. Yapıya ait olabileceği düşünülen minarenin kaidesinin ise üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştan meydana gelen düzgün bir almaşık örgüden meydana geldiği görülmektedir(Resim 7). Minare gövdesi ve petek tamamen tuğladandır.

Büyük ölçüde yıkılan caminin sadece güney ve doğu duvarlarının bir kısmı günümüze gelebildiğinden mimari özellikleri tam olarak anlaşılamamaktadır. Her iki duvar da yapının temelleri çöktüğü için zeminden yüksekte kalmıştır(Resim 1). Caminin batısından yol geçirilmiş olup yolun karşısında, kuzeybatıda kalan minare büyük bir ihtimalle bu yapıya aittir.

Yaklaşık 5 m ye kadar ayakta kalan güney duvarının uzunluğu 9.5 m kadardır. Bu duvar üzerinde sivri kemerli pencere ile pencerenin batısında alt kısımda mihrap nişinin yarım yuvarlağı bulunmaktadır(Resim 2).

Doğu duvarı da aynı şekilde temeller üzerinde yer almaktadır. Bu duvar üzerinde kuzey tarafta sivri kemerli alınlıklı bir niş yer alır. Nişin alınlık kısmı taş ve tuğla ile doldurulmuştur. Nişin güneyinde üst kısmındaki iki dikdörtgen açıklık pencere olabilir(Resim 4).

Caminin kuzeyinden yol geçtiği için minare kuzeybatıda yolun diğer tarafında kalmıştır. Bu minare sekizgen kaide üzerinde yer almaktadır. Kaidenin doğu

---

[53] Cânib[Haraççıoğlu], **Bursa Vilayetinde Yunan Fecaii**, Bursa 1924, Bkz. Resim 44' in altı

[54] Nezihe Hazar, Gemlik Köylerinin Beşeri ve İktisadi Durumu (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul 1945, s.34

cephesinde sivri kemerli minareye çıkış kapısı görülmektedir(Resim 6). Minare onikigen gövdeli, tek şerefeli ve sivri külâhlıdır. Minare gövdesinde pabuçla gövdenin birleştiği yerde bir, gövdenin şerefeye yakın kısmında iki bilezik vardır. Şerefe madeni korkulukludur. Şerefe altı mukarnaslıdır. Petekte karşılıklı iki dikdörtgen açıklık bulunmaktadır(Resim 5).

Süsleme Özellikleri:

Mimari açıdan günümüze tam olarak ulaşamayan caminin en ilgi çekici özelliği kuzey-batıdaki minare gövdesi üzerinde bulunan çinilerdir. Bu çiniler onikigen minare gövdesine, belli aralıklarla üç kuşak halinde yerleştirilmişlerdir. Kuşaklarda bulunan çiniler, XVI. yüzyıldan itibaren İznik'te yoğun olarak üretilen beyaz hamurlu sıraltı tekniğinde yapılmış mavi-beyaz dekorlu İznik çinileridir. Üç kuşakta da süsleme açısından bütünlük göstermektedir. Fakat çokgen minare gövdesi üzerinde süsleme ve teknik açıdan bir bütünlük gösteren bu kuşakları oluşturan ve minare gövdesinin her bir yüzeyine yerleştirilmiş dikdörtgen çini levhaların belli yerlerden kırık oldukları ve süslemelerin tam anlamıyla birbirini tamamlamadıkları görülmektedir. Bu çini levhaların, diğerlerine oranla büyük bir hatayînin çevresine yerleştirilmiş küçük natüralist çiçek, küçük yaprak ve kıvrık dallı rumîlerden sonra bu rumîlerin arasında yine çevresinde küçük yaprak ve rumîlerin bulunduğu tek hatayînin görüldüğü süsleme düzenine sahip oldukları anlaşılmaktadır(Resim 9). Çiniler kobalt mavisi zemin üzerine beyaz dekorlu olup hatayî, çiçek ve rumîlerin içlerinde firuze renk kullanılmıştır.

Minare kaidesinde ayrıca minareye çıkılan sivri kemerli kapının kilit taşında yuvarlak tuğlada daire içinde iç içe iki mühr-î süleyman motifi kazınmıştır(Resim 10).

2.1.1.2. Hacı Muhi Camii

Çizim : 4

Belge : 1,3,4,7,8,9,10,11,12,13,14,15

Resim : 11-25

Yeri ve Tarihçesi:

Şükrü Alemdar Mahallesi, 70 pafta 4124 parselde yer alır.

Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 7.11.1990 gün ve 1387 sayılı kararıyla tescilli olan cami, 17.8.1999 tarihinde meydana gelen deprem sonucu minaresi hariç tamamen yıkılmıştır[55]. Günümüzde yıkılan bu caminin yeri otopark haline getirilmiştir(Resim 24-25).

Cami, Küçük Kumla'da ilk incelememizde yıkılmadan önce görülmüş fakat yeterli inceleme yapılamamıştır. Bu nedenle camiye ait Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün hazırlamış olduğu Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV' de yer alan bilgi, plan ve fotoğrafları ile Bursa, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda 16.01.18 numaralı dosyada bulunan fotoğrafları doğrultusunda incelenmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde Küçük Kumla' ya ait tespit edilen şahsiyet kaydından biri 1263 (1846-47) tarihli *"Nezaret-i Evkafı Hümayuna Mülhak Evkaftan Gemlik Kazasına tabi Kumla-i Sagir Karyesinde Vaki Cami-i Şerif Vakfı"* na aittir[56]. Bu kayıtta, Sadis Defterleri 685. sırada cami ile ilgili eski şahsiyet kayıtları bulunduğu da belirtilir[57]. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde Küçük Kumla ile ilgili bir diğer şahsiyet kaydı ise, *"Gemlik Kazasında Küçük Kumla Karyesinde Hacı Muhyi Cami-i Şerifi"* ne

---

[55] Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından caminin yıkılması üzerine yapılan inceleme sonucunda Mimar Cemile Baş ve Müze Araştırmacısı Yasemin Perksa'nın hazırlamış olduğu 24.11.1999 tarihli raporda yapının depremde tamamen yıkılmasına karşılık minarenin ayakta kalmış olmasının düşündürücü olduğu belirtilmektedir(Bkz. Belge 14). Ayrıca beldede bu konuda edindiğimiz duyumlar caminin depremden sonra belediye tarafından dozerle yıkıldığı şeklindedir.

[56] Bkz. Belge 3, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bursa Defteri, Gemlik İlçesi Sıra No 10, Yeni Şahsiyet Kaydı Esas 189, Sıra No 956, Vakfın Nev'i Mülhak, Evveliyat Kaydı Sadis 685

[57] Bu defter Vakıflar Genel Müdürlüğü görevlileri tarafından bulunamamıştır. Fakat bu eski şahsiyet kayıtlarının yeni şahsiyet kayıtlarına göre en erken 50-100 yıl daha eski oldukları Vakıflar Genel Müdürlüğü görevlilerince belirtilmiştir.

ait olup 1280(1863-64) tarihlidir[58]. Bu kayıttan da Bursa Muhasebe Defterleri 442 numarada camiye ait eski şahsiyet kayıtlarının olduğu anlaşılmaktadır. Bursa Muhasebe Defterleri 442 numaralı kayıt *"Vakf-ı Cami-i Şerif der Karye-i Kumla-i Sagir Tabi Kaza-i Gemlik"* şeklinde olup burada yer alan en eski kayıt tarihi 1230(1814-1815)dir(Belge 1). Bu bilgiler doğrultusunda Küçük Kumla' ya ait 1263(1846-47) tarihli şahsiyet kaydında "Cami-i Şerif" olarak geçen caminin daha geç tarihli diğer bir şahsiyet kaydında "Hacı Muhi Camii" olarak geçtiği anlaşılmaktadır. Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV'de Küçük Kumla halkının verdiği bilgiler doğrultusunda caminin ilk banisinin Muhyiddin Efendi[59], ikinci banisinin ise Memi Reis olabileceği belirtilir[60]. Caminin doğusunda yer alan karşılıklı iki mezar taşından biri Memi Reis'e ait olup taşın kitabesinde;

Abdullah bin Memi Reis
Safer 1100 (Kasım 1688)

okunmaktadır(Resim 22). Silindir gövdeli olan mezar taşlarından üst kısmı kırık olan diğer taşın kime ait olduğu anlaşılamamakla birlikte arapça kitabenin tarih kısmında bin yazan kısım kesin okunabilmekte ve burada muhtemelen 1080(1669) tarihi yazmaktadır(Resim 23). Bu mezar taşları caminin XVII. yüzyıl ikinci yarısında var olduğunu göstermektedir. Yine aynı yayında caminin yapımından sonra muhtemelen XVII. yüzyılda doğuya doğru genişletildiği, bu arada tüm pencerelerin şekillerinin değiştirildiği, kuzeyde yer alan yamuk planlı son cemaat yerinin ise daha sonra eklendiği belirtilmektedir[61]. Bursa İnebey Kütüphanesinde bulunan 1924 tarihli *Bursa Vilayetinde Yunan Fecaii* adlı kitapta yer alan camiye ait 44 numaralı resme göre yapının doğusunda muhtemelen XVII. yüzyıla ait olabileceği belirtilen bölüm görülememektedir(Resim 11). Bu resme göre, yeterli inceleme yapamamamıza

---

[58] Bkz. Belge 4, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bursa Defteri, Gemlik İlçesi Sıra No 15, Yeni Şahsiyet Kaydı Esas 189, Sıra No 1578, Evveliyat Kaydı Bursa Muhasebe 442

[59] Buna göre Caminin banisinin Eşrefi Sani'nin Küçük Kumla' da bulunan zaviyeye şeyh olarak atadığı Şeyh Muhyiddin olabileceği akla gelirse de bu konuda elimizde kesin bilgiler bulunmamaktadır.

[60] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski eserler IV**, Ankara 1986, s. 79

[61] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 79

rağmen harimin doğuya doğru 1924 tarihinden sonra genişletilmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Yapının kuzeyindeki son cemaat yerinin sonradan eklendiği açık olmasına rağmen doğuya eklenen kısımla aynı tarihte yapılıp yapılmadığı kesin olarak bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri :

Mevcut eski fotoğraflarına göre caminin ilk yapıya ait kısmında moloz taş, pencere kemerlerinde, çatı altındaki testere dişlerinde tuğla, harimin doğusuna eklenen kısmında ise tamamen tuğla malzeme kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yapı eski resimlerine göre dikdörtgen harimli ve eğimli çatıyla örtülü olup kuzeyinde yamuk planlı bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Minare, kuzeydoğuda yer alır.

Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV' de yer alan 1983 yılında çekilmiş resimlerde kuzey cephe hariç diğer cephelerin sıvasız olduğu görülmektedir. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda bulunan yapıya ait fotoğraflarda cami dıştan tamamen sıvanmıştır.

Sonradan eklendiği anlaşılan kuzeydeki yamuk planlı son cemaat yerinin cephesi diğer cephelere oranla farklılık gösterir. İki sıra halinde düzenlenmiş bu cephenin batısına kaymış dikdörtgen bir kapı ve kapının batı yanında bir, doğu tarafında iki dikdörtgen pencere açıklığı vardır. Üst kısımda ise alttaki kapı ve pencere açıklıklarının üstlerine gelecek şekilde dört dikdörtgen pencere yerleştirilmiştir.

Yapının doğu cephesi caminin doğuya doğru genişletilen bölümün cephesi olduğu için sonradan yapılmıştır. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda bulunan resimlerde sıvalıdır(Resim 12). Türkiye' de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV' de bu cepheye ait resim bulunmamaktadır. Ancak güney cepheye ait resimde genişletilen doğu bölüme ait kısmın tamamen tuğladan yapıldığı görülmektedir(Resim 13). Yapının bu cephesinde üç tane yuvarlak kemerli pencere, kuzeydoğu köşesinde de sonradan yapılmış minare yer almaktaydı. Bu minare caminin ikinci minaresidir[62].

[62] Kuzeybatıda bulunan ilk minare 1970'lı yılların başlarında yıkılmış ve daha sonra kuzeydoğuda bulunan bu minare yapılmıştır.

Resimlerde kare kaide üzerinde pahlı pabuçla silindir gövdeye geçildiği görülen minare tek şerefeli ve sivri külahlıdır. Minarenin şerefe altında bir bilezik görülmektedir(Resim 12). Bu minare depremde yıkılmamasına rağmen daha sonra yıkılmıştır.[63]

Güney, (mihrap) cephesi Türkiye' de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV' de yer alan resimde dıştan sıvasızdır(Resim 13). Cephenin doğu tarafı batı tarafa göre farklıdır. Eski bölüme ait olan kısımda yuvarlak kemerli iki pencere görülmektedir. Bu iki pencerenin ortasında ve iki pencerenin üzerlerinde birer sivri kemerin izleri vardır. 1983 yılında camide inceleme yapan ekip tarafından bu pencerelerin altında sonradan örülerek kapatılmış alt pencerelerin izlerinin görülmekte olduğu böylece ilk yapının bu cephede üstte üç, altta iki pencere ile dışa açılıyor olabileceği belirtilmiştir[64]. 1924 tarihli yayında yer alan caminin fotoğrafına göre cephede sadece iki pencere görülmektedir. Cephenin doğusuna sonradan eklenen kısımda ise diğer pencerelerin hizasında yer alan yuvarlak kemerli bir pencere yapılmıştır. Bu cephede yer alan toplam üç pencere yaklaşık olarak aynı hizadadır.

Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda batı cepheye ait resimde yapının harim bölümüne ait duvarlar da üç yuvarlak kemerli büyük pencere olduğu görülür. Son cemaat yerine ait kısımda ise üstte dikdörtgen bir pencere yer alır(Resim 16). Türkiye' de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV' de yer alan resimde cephenin sıvasız hali görülmektedir(Resim 15). Bu resme göre pencerelerin ortadaki hariç diğer iki pencerenin üzerlerinde tuğla kemerlerin izleri bulunmaktadır. Bu izlerden pencerelerin sonraki onarımlar sırasında değiştirildiği anlaşılmaktadır. Bu pencerelerin de altında sonradan kapatıldığı izlerinden belli olan pencerelerin bulunduğu aynı yayında belirtilmiştir[65]. Ayrıca bu resimde kuzeybatı köşede bulunan ilk minarenin izi görülmektedir. Bu minare, Bursa Vilayetinde Yunan Fecaii adlı

---

[63] Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun almış olduğu 26.11.1999 tarih ve 7557 sayılı kararda, depremde yıkılmayan minarenin ve caminin ayakta kalan diğer kısımlarının korunmasına karar verilmiştir(Bkz. Belge 15). Fakat, Küçük Kumla' da Caminin olduğu alan tamamen temizlenmiş ve minare de tehlikeli olduğu gerekçesiyle yıkılmıştır.

[64] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 80

[65] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 80

kitapta yer alan resme göre silindir gövdeli tek şerefelidir. Gövde üzerinde iki bilezik yer alır. Şerefe kısmı madeni korkuluklu olan minarenin, peteğinde karşılıklı iki açıklık görülmektedir(Resim 11).

Hacı Muhi Camii'nin kuzey cephesinde batıya kaymış kapıdan sonradan eklenmiş yamuk son cemaat yerine girilir. Son cemaat yerinin güneyinden basık kemerli bir kapı ise harime açılmaktadır.

Harim, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Harim güney duvarda tam merkezde olamayan mihrap nişi yer alır. Mihrap nişinin doğusunda bir duvar parçası görülmektedir(Resim 18). Bu duvar muhtemelen harimin doğuya genişletilmesi esnasında yıkılan eski doğu duvarının parçasıdır. Mihrabın iki yan duvarı ve doğuya doğru genişletilen bölümün duvarında birer pencere bulunmaktadır. Mihrabın doğusundaki duvar parçasından mihrap nişine kadar zeminde bir seki yapılmıştır. Nişin batı tarafında bu sekinin minbere kadar devam ettiği görülmektedir.

Harimin batı duvarında üç tane sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Cephenin kuzey tarafında eski minareye çıkışı sağlayan dikdörtgen kapının olduğu yine aynı yayında belirtilmiştir[66]. Harime girişi sağlayan kuzeyde ki basık ve profilli çerçeve içindeki kapının iki yanında da basık sivri kemerli iki pencere olduğu görülmektedir. Harime giriş kapısının iki tarafında, zeminden yükseltilmiş mahfil yer alır. Bu mahfilin ve son cemaat yerinin üzerine kadınlar mahfili yerleştirilmiştir. Kadınlar mahfilinin harime bakan tarafı, kapı hizasında iki ahşap direk üzerinde yükselen yarım yuvarlak çıkıntı dışında yanlarda düzdür ve yarıya kadar ahşap kafeslerle çevrilidir(Resim 20).

Mihrap, muhtemelen sonradan boyanmış üstte yeşil altta beyaz, içbükey çerçeve içinde yer alan yarım yuvarlak nişten meydana gelmektedir. Yarım yuvarlak mihrap nişinin kavsarası dört kademeden oluşmaktadır. Nişin iki yanında sütünceler vardır(Resim 18). Güney duvarla, batı duvarının köşesinde yer alan minber, ahşaptan yapılmış sade bir minberdir. Bu duvarda doğu tarafta eski duvar parçasının önünde yer alan basit bir vaaz kürsüsü bulunmaktadır.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

2.1.2. TÜRBE VE MEZARLIKLAR

2.1.2.1. Türbeler

2.1.2.1.1. Şeyh Abdullah Türbesi

Çizim :-

Belge :3,6,8

Resim :26-35

Küçük Kumla, Memi Reis Mahallesi' nde yer almaktadır.

Türbe, düzgün olmayan sekizgen planlı olup eğimli çatıyla örtülmüştür. Türbe içten ve dıştan sıvalıdır. Doğuda yuvarlak kemerli giriş kapısı olduğu görülen türbenin çeşitli kenarlarında yuvarlak kemerli üç pencere bulunmaktadır.

Bu türbenin içinde bir sanduka ve üç mezar taşı yer almaktadır(Resim 31). Türbenin giriş kapısının sağında ki yazıda "Şeyh Abdullah ve Eşi Halide[67]" yazmaktadır. Türbenin içindeki mezar taşlarının Şeyh Abdülkadir ile annesi Şeyh Hasan Nurettin Efendi'nin hanımı Hatice Hanım'a, alt kısmı kırık diğer mezar taşının da adı okunamayan bir dervişe ait olduğu anlaşılmaktadır. Mezar taşları şöyledir:

(Resim 32)

Yâ Hû
Bu Dergahı Şerifin post
Nişini ve Kutbü'l-Ârîfîn
el-Şeyh Abdullah Ledünni
Hazretlerinin mahdumu el-Şeyh
Hasan Nurettin Efendi
Zâde eş-Şeyh Abdülkâdir
el-Kadiri Ruh-i Şerifiyçün
el-Fatiha Sene 1310 (1892)

---

[66] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 80

(Resim 33)

Yâ Hû
Merhûme ve Mağfûre
eş-Şeyh Hasan Nurettin Efendinin
Zevcesi Merhûme Hatice
Hatun binti el-Hac Mustafa
Ruhîycün el-Fatiha
Sene 1278 (1861)

(Resim 34)

Cennet mekân Firdevs
Aşiyan Merhûm ve
Mağfûr Derviş
..... *Ruhuna Fatiha*

Türbe içinde bulunan Şeyh Abdülkadir'e ait 1310(1892) tarihli mezar taşının kitabesinden Şeyh Abdülkadir'in, Şeyh Abdullah oğlu Şeyh Hasan Nurettin Efendi'nin oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Kâmil Kepecioğlu, Küçük Kumla' da İsmailoğlu Hasan (Vakıf kaydında İsmailoğlu Hüseyin şeklinde) zaviyesinin şeyhi Şeyh Hasan Efendi'nin 1862'de ölümünden sonra oğlu Abdülkadir Efendi'nin şeyh olduğunu belirtir[68]. Vakıflar Genel Müdürlüğü' nde tespit edilen 1279 tarihli "Cami-i Atik Nezdinde Vaki Hüseyin bin İsmail Zaviyesi"ne ait kayıta Şeyh Abdülkadir bin Hasan'ın adı geçmektedir(Belge 3).

Küçük Kumla'da Eşrefi tarikatına mensup bir zaviyenin olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Eşrefiye tarikatı, Osmanlı döneminde Anadolu'da kurulan tarikatların en eskilerinden olan Kadiriye tarikatının bir koludur. İlk olarak Eşrefoğlu Abdullah Rumî tarafından İznik'te XV. yüzyılda kurulmuştur. Kısa sürede İznik dışına yayılan tarikatın en önemli faaliyet alanlarından biri de Küçük Kumla olmuştur[69].

---

[67] Küçük Kumla halkına göre Halide, Şeyh Abdullah'ın hanımıdır.

[68] Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, C.II,Bursa 1937, s.212

[69] Mustafa Kara, "Eşrefiyye", **İslam Ansiklopedisi**, C.11, İstanbul 1995, s.47

Günümüzde zaviyesi mevcut olmayan Küçük Kumla' daki Eşrefiye tarikatının burada tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Bursalı Mehmet Veliyyüddin Efendi'nin "*Eşrefoğlu Rumî*" kitabında Mahmud Eşrefi oğlu Eş-Şeyh Receb'in Bursa'ya yakın Gemlik kazasına tabi Kavmele-i Sagir[70] köyünde şeyh olduğu ve 1068(1657) tarihinde öldüğüne ait bir bilgi bulunmaktadır[71]. Ayrıca Bursalı Mehmet Veliyyüddin Efendi ve bu konuda bilgi veren diğer yayınlarda İznik'te XV. yüzyılda kurulan Eşrefiye tarikatının VIII. şeyhi, Şeyh Eşrefi Sani (II.Eşref)'nin (öl.1109/1697-98) dört oğlundan Ahmet İzzeddin Bursevi'yi(öl.1153/1740) İncirlice'ye, Şerefeddin'i(öl.1146/1733) Bursa Eyüp Efendi Zaviyesine, 3.oğlu Muhyiddin'i (öl.1142/1729) Bursa'nın Gemlik Kazası'na bağlı Küçük Kumla köyüne Eşrefiyeyi yaymak için şeyh tayin ettiği en küçük oğlu Abdullah'ı ise İznik'te kendi yerine bıraktığı belirtilmektedir[72]. Şeyh Muhyiddin Efendi'nin 1142(1729) tarihinde ölmesi üzerine zaviyenin mihrap duvarının arkasına gömüldüğü ve yerine oğlu Hüsameddin Efendi' nin geçtiği yine bu konuda bilgi veren yayınlardan anlaşılmaktadır[73]. Şeyh Hüsameddin Efendi' nin ölümünden sonra ise oğlu Fahrettin Efendi Küçük Kumla' daki zaviyenin şeyhi olmuştur. Şeyh Fahrettin'in de ölünce bu sülâleden başka kimse şeyh olamamış fakat buradaki zaviyeye yine Eşrefiye sülalesinden şeyh tayin edilmiştir. Aslı 1332(1913) tarihinde yazılmış olan Yadigar-i Şemsi' ye göre Küçük

---

[70] Gemlik'e bağlı bu adda başka bir köy yoktur. *Kavmele-i Sagir* muhtemelen eskiden Kumla-ı Sagir olarak geçen Küçük Kumla'dır.

[71] Bursalı Mehmed Veliyüddin Efendi, **Eşrefoğlu Rumî**,(Haz. Abdullah Uçman-Önder Akıncı), İstanbul 1976, s.94

[72] Bkz. Bursalı Mehmed Veliyyüdin Efendi, **Eşrefoğlu Rumî** ,(Haz. Abdullah Uçman-Önder Akıncı) İstanbul 1976, s.82-83. Mehmed Şemseddin [Ulusoy], **Yadigar-ı Şemsi I-II**,(Haz. M.Kara-K.Atlansay), İstanbul 1998, s.94,97,114. Ayrıca, Mustafa Kara diğer bir yayınında Küçük Kumla'da bulunan zaviyenin Şeyh Muhyiddin tarafından kurulduğunu belirtir. Bkz. Mustafa Kara, "Eşrefiyye" **İslam Ansiklopedisi,** C.11, İstanbul 1995, s. 478.

[73] Bursalı Mehmed Veliyyüdin Efendi, **A.g.e**, s.83. Mehmed Şemseddin [Ulusoy], **A.g.e**, s.97. Mustafa Kara, **Eşrefoğlu Rumi**, Ankara 1995, s.103. Ayrıca Yadigar-ı Şemsi'de Eşref Sani'nin diğer oğlu, Eyüb Efendi Zaviyesi'nin şeyhi, Şeyh Mehmed Şerefeddin Efendi'nin 1104 tarihinde icazet alıp Şeyh Muhyiddin Efendi'den sonra 1035(bu tarih muhtemelen 1135 olmalı) tarihinde Kumla'da ki zaviyede şeyh olduğu yazılıdır. Bkz. Mehmed Şemseddin [Ulusoy], **A.g.e**, s.130. Fakat bu konuda diğer kaynaklarda başka bilgiye rastlanamamıştır.

Kumla' da Eşrefi tarikatının son şeyhi Şeyh Nuri Efendi'dir[74]. Türbede yer alan mezar taşlarından Şeyh Fahrettin Efendi ve son Şeyh Nuri Efendi arasında Hasan Efendi' nin ve oğlu Abbülkadir Efendi' nin bu zaviyenin şeyhleri olduğu anlaşılmaktadır.

1983 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Ankara Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi öğretim görevlilerine Bursa İlçe ve Köylerinde Vakıf Abideleri ve Eski Eserleri İnceleme görevi verilmiştir. Küçük Kumla' ya 1983 yılında yaptığı incelemede henüz haziresi bulunan Kadiri dergahına ait kabir taşlarının aynı heyetin 1989 tarihinde bölgeye yapmış oldukları gezide yok olması üzerine durumu 29 Temmuz 1989 tarihinde Yıldız Ötüken, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na bir raporla bildirmiştir(Belge 6). Raporda, bu taşların köy muhtarı ve oğlu tarafından kendi binasına temel taşı yapıldığını kalan üstü kapalı türbenin de kaldırılıp bu yerin park haline getirileceği belirtilmektedir. Bu türbenin incelediğimiz türbe olduğu yine raporda türbede yer alan iki mezar taşının 1310 ve 1278 tarihlerine ait olduklarının belirtilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Bu türbeyle ilgi başka bir bilgi yine Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu uzmanlarından Tekniker Atilla Balcı ve Mimar Ümmühan Alptekin' in hazırlamış oldukları 3.5.1993 tarihli raporda, üç mezar taşının olduğu ve değişik dönemlerde toplama malzemeyle yapılmış türbenin inceleme sırasında yok olduğu ve daha sonra buraya kubbeli bir mekânın yapılacağının çevreden öğrenildiği belirtilmektedir(Belge 8).

Türbe içinde üç mezar taşının yanı sıra mermerden yapılmış onaltı dilimli kare bir taş bulunmaktadır((Resim 35). Taşın üzerinde yuvarlak demir tutacağı vardır. Bu taş camilerde kapı arkalarına konan taşları andırmaktaysa da onlardan daha büyük ve özenli yapılmış olduğu görülmektedir[75]. Taşın Eşrefi tarikatine ait bir türbede bulunması üzerindeki onaltı dilimin tarikatla bağlantılı olabileceğini akla getirse de

---

[74] Mehmed Şemseddin [Ulusoy], **Yadigar-ı Şemsi I-II**,(Haz. M.Kara-K.Atlansay), İstanbul 1998, s.114

[75] Günümüzde türbeyi ziyarete gelenler tarafından dua edildikten sonra dilek dilenip bu taş kaldırılmaktadır. Eğer dilek gerçekleşecekse taşın kolay, gerçekleşmeyecekse zor kalktığına inanılmaktadır.

Eşrefiye tarikatında bu sayıya işaret eden bir şey bulunmamaktadır. Eşrefi güllerinin kenarları ondokuz dilimlidir.

2.1.2.1.2. Eşref Sultan

Çizim :-

Belge :6

Resim :36

Küçük Kumla, Memi Reis Mahallesi, Çağlayan Caddesi, 71 pafta 4210 parsel üzerinde bulunan Eski Cami olarak adlandırılan caminin güney duvarı arkasında yer alan karşılıklı iki mezar taşı "Eşref Sultan" olarak adlandırılmıştır.

Karşılıklı yer alan iki mezar taşı da kitabesizdir. Fakat batıda yer alan taşın üzerinde simetrik iki hurma dalı görülmektedir.(Resim 36). Diğer taş ise sadedir. Süslemeli taşın iki yanında kitabe kısımları kırık biri kavuklu diğeri fesli başlık bulunmaktadır. 1989 yılında burada inceleme yapan Yıldız Ötüken, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu' na göndermiş olduğu raporda burada bulunan hazirenin mezar taşlarının bazı kişiler tarafından sökülerek götürüldüğünün öğrenildiğini belirtmiştir(Belge 6). Bu rapordan burada Eski Cami' nin haziresi olduğu anlaşılır.

2.1.2.1.3. Şerif Efendi

Çizim :-

Belge :-

Resim :37-38

Memi Reis Mahallesi' nde yerleşim alanının dışındadır.

Sonradan yapıldığı anlaşılan basit briketten dikdörtgen planlı türbenin üzeri tek tarafa eğimli saçla örtülüdür(Resim 37).

Türbe içinde iki mezar olduğu görülmektedir. Bu mezarlardan sadece bir tanesinin kitabeli mezar taşı bulunur(Resim 38). Bu kitabeden burada yatan kişinin Nakşibendi şeyhi Şeyh Mehmet'in kız kardeşinin oğlu olduğu ve 1184(1770) tarihinde öldüğü anlaşılmaktadır. Köy halkı kitabeli mezarın *Şerif Efendi*' ye taşı bulunmayan diğer

mezarın Şerif Efendi'nin karısına ait olduğunu belirtmektedirler. Mezar taşının kitabesi şöyledir:

Hâza el- kabr es-seyyid eş-Şeyh
Mehmet en-Nakşibendî İbni uht
El-kut.....
Sultan Buhari ruhuna
Fatiha sene 1184 (1770)

2.1.2.1.4. Bebek Dede

Çizim :-
Belge :-
Resim : 39

Memi Reis Mahallesi' nin üst kısmında yerleşim alanının dışında, doğu tarafta yer almaktadır.

Üzerinde kitabesiz basit bir taşı bulunan mezar, sonradan yapılmış briketten dikdörtgen bir türbe içine alınmıştır. Burada yatan kişinin bebek yüzlü olduğu ve şehit düştüğü söylenmektedir.

2.1.2.1.5. Pembe Hatun

Çizim :-
Belge :-
Resim : 40

Memi Reis Mahallesi'nde yerleşim alanının dışında yer almaktadır.

Mezarın etrafı yenilenmiş olup yeni yazılmış bir mezar taşı bulunmaktadır. Bu taşta "Pembe Hatun, İbrahim ve Ayşe Kızı" yazmaktadır.

2.1.2.1.6. Üç Şehit

Çizim :-
Belge :-
Resim : 41

Memi Reis Mahallesi' nde yerleşim alanının dışında yer alır.

Etrafı yenilenmiş olup yeni yazılmış bir mezar taşı vardır. Mezarlar belirsizdir. Burada üç şehit yattığı fakat nerede şehit oldukları hakkında bilgi yoktur[76].

2.1.2.1.7. Ciyil Dede

Çizim :-

Belge :-

Resim : 42

Şükrü Alemdar Mahallesi'nde yerleşim alanının dışında doğu tarafta yer almaktadır. Mezarın etrafı yenilenmiş olup yeni yazılmış bir mezar taşı bulunmaktadır. Kim olduğu bilinmemekte sadece köylüler tarafından Buhara'dan geldiği söylenmektedir. (Çihil=kırk)

2.1.2.1.8. Harmanlık Dede

Çizim :-

Belge :-

Resim : 43

Köyün girişinde, yolun güneyinde kalan "Harmanlık" denilen yerde yer almaktadır. Küçük ve kare planlı türbeye kuzeyden girilmektedir. Sonradan yapılmış olduğu anlaşılan türbenin doğu duvarına bitişik taşı olamayan bir mezar yer almaktadır. Bu türbenin kime ait olduğu bilinmemektedir. Türbe içinde dua edilmektedir.

2.1.2.2. Mezarlık

Çizim :-

Belge :-

Resim :44-73

Küçük Kumla' nın girişinde yolun kuzey ve güney taraflarında karşılıklı iki mezarlık bulunmaktadır. Bu mezarlıklar yerleşim alanının dışında kalırlar. Her iki mezarlık

[76] Yeni yazılmış mezar taşında *Üç Şehit* yazılı olmasına rağmen bazı köylülerce aslında burada bir şehidin gömülü olduğu belirtilmektedir.

içinde eski mezar taşlarının yanı sıra daha çok yeni mezarlar görülmektedir. Eski mezar taşlarının çoğu kırılmış ve yerlerinden çıkartılmış olup bir kısmı toprağa gömülü vaziyettedir. Kitabeli mezar taşlarının yanı sıra ayak taşları da bulunmaktadır.

Yolun Kuzeyinde Bulunan Mezarlık

1 No'lu mezar(Resim 44); bu mezarlıkta tespit ettiğimiz karşılıklı iki mezar taşının batı taraftakinin üzerinde(Resim 45):

el- merhûme
Tuveffiye
Farûnisâ (?)

karşısında ise (Resim 46):

Fi tarih
Sene 1017 (1608)

yazmaktadır. Bu Küçük Kumla' da tespit ettiğimiz en erken tarihli örnektir. Karşılıklı bulunan iki taş aynı kişiye ait olup erken dönem mezar taşlarında olduğu gibi ayak taşında tarih verilmiştir[77].

2 No'lu mezar taşı(Resim 47);

.....
.....
.....
.....
Ruhuna
Fatiha
Sene 1142 (1729)

[77] Ayrıntılı bilgi için Bkz. A. Alım Güven(Karamürsel), XV. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları(İznik-Bursa-Edirne-İstanbul), (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat Tarihi Doktora Tezi), İstanbul 1995

3 No'lu mezar taşı (Resim 48);

Merhûm ve Mağfûr
Halil Çelebi
Ruhuna Fatiha
Sene 1145 (1732)

4 No'lu mezar taşı (Resim 49);

Merhûme Emine
Kadın ruhuna
Fatiha
Sene 1154 (1741)

5 No'lu mezar taşı(Resim 50);

Diyar-ı ahirde olsa
Murad almayan Emir Ahmet oğlu
Babasına hasret giden Seyyid Mehmed
Emin ruhuna Fatiha
Sene 1176 (1762)

6 No'lu mezar taşı (Resim 51);

Almadan Dünyadan namurad
Oldu.....
Hâllâki Cihan .....
Oğlu Hüseyin Efendi
Ruhuna fatiha
Sene 1213 (1798)

7 No'lu mezar taşı (Resim 52);

Merhûm ve Mağfûr
Hasan Beşenin ruhîçûn rızâen
Lillahi'l- Fatiha
1217 (1802)

8 No'lu mezar taşı (Resim 53);

El –Bâkî

Merhûm ve Mağfûr

İla rabbi'l- ğafur

Süddaş oğlu

İbrahim Beşe

Ruhuna Fatiha

Sene 1226 (1811)

9 No'lu mezar taşı(Resim 54);

Hûve'l-Bâkî

Cihana doymadı

Canım ecel aldı

Giryebanım Koca Mustafa

Oğlu Derviş Seyyid

Mustafa Ruhuna Fatiha

Sene 1229 (1813)

10 No'lu mezar taşı(Resim 55);

Cihâna doymadı ona

Aldı nevcivanım .....

Seyyid Ali Beşenin oğlu

Merhûm Seyyid Hasan

Ruhuna Fatiha

Sene 1229 (1813)

11 No'lu mezar taşı(Resim 56);

Hûve'l-Bâkî

Merhum ve Mağfurle

İla rahmeti rabbi'l- ğafur

Asitaneli Ali Ağanın

Zevcesi Fatma Hatun

Ruhuna Fatiha

Sene 1250(1834)

12 No'lu mezar taşı(Resim 57);

El- Bâkî
Merhûm ve Mağfûr
es-seyid Derviş
Muhammed el-Kadiri
.....

13 No'lu mezar taşı(Resim 58);

el-Hacı.....
.....merhûm
ve mağfûr.....
.....

14 No'lu mezar taşı(Resim 59);

Hûve'l-Hallâkûl-Bâkî
Gemlik kazası
Meclis azasından
İken İrtihal-i dar-ı baka
Etmiş olan uzun
Ömeroğlu merhûm ve Mağfûr
.....Mehmet

15 No'lu mezar taşı(Resim 60); mezar taşının kitabenin tarih yazılı kısmı toprağa gömülü olduğu için tarihi okunamamıştır. Karşısında bitkisel süslemeli ayak taşı bulunmaktadır(Resim 61).

Yolun Güneyinde Bulunan Mezarlık

1 No'lu mezar taşı(Resim 63);

Es-seyyid
Ali ruhuna
Fatiha
Sene 1121(1709)

2 No'lu mezar taşı(Resim 64);

Merhûm
ve Mağfûr
el-Hac Muhammed
Ruhîçün
el-Fatiha
Sene 1141(1728)

3 No' lu mezar taşı(Resim 65);

Merhûme ve Mağfûre
Hatice Kadın
Ruhuna Fatiha
Sene 1144 (1731)

4 No'lu mezar taşı(Resim 66);

Merhûme
Atiyye kadın
Ruhuna el-Fatiha
Sene 1145 (1732)

5 No'lu mezar taşı(Resim 67);

Merhûme ve mağfûre
Şerife Hamide Kadın
Ruhuna el-Fatiha
Sene 1166 (1752)

6 No'lu mezar taşı(Resim 68);

Merhûme ve mağfûre
Ayşe Kadın
Ruhuna Fatiha
Sene 1167H (1753)

7 No'lu mezar taşı(Resim 69);

Merhûm ve mağfûr
Katta ilen şehid olan
Seyid Mehmed Emin
Ruhuna Fatiha
Sene 1178 (1764)

8 No'lu mezar taşı(Resim 70);

Merhûm ve mağfûr
Emin oğlu Beşe
Muhammed ruhuna Fatiha
Sene 1220 (1805)

9 No'lu mezar taşı(Resim 71);

Hûve'l-Bâkî
Fenadan bekaya etti rıhlet
Hak ide yerini ravza-i cennet
Merhûm ve Mağfûrü'r-rahme
Rabbühü'l- kadir Suvita(Sıvta) ?
Oğlu Molla İbrahim
Ruhuna Fatiha
Sene 1229 (1813)

10 No'lu mezar taşı(Resim 72);

Hûve'l-Bâkî
Azrail gelib çöktü
Sineme vermedi aman
Henüz kadem bastım
Onbeş yaşına heman
Dünyadan Murad almadan
Cihana oldum revan
Valideme sabırlar vire
Ol rahim- û Rahman
.....

2.1.3. SU YAPILARI

2.1.3.1. Hamamlar

2.1.3.1.1. Hamam I

Çizim : 5

Belge :-

Resim :74-97

Yeri ve Tarihçesi

Şükrü Alemdar Mahallesi, 70 pafta 4060 parselde yer almaktadır.

Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda hamamla ilgili tescil kaydına rastlanmamıştır.

Hamamın kitabe yeri boştur. Hamamın yapılış tarihine ait bir bilgiye incelediğimiz kaynaklarda ulaşamadık. Yakın bir tarihe kadar kullanılan hamam günümüzde belediye tarafından depo olarak kullanılmaktadır[78].

Bu hamam bir dönem belediye tarafından işletildiği için Belediye Hamamı olarak da adlandırılır. Hamama yerli halk Arap Hamamı da demektedir.

Mimari Özellikleri

Yapının dış duvarları dıştan sade ve sıvalıdır. Fakat sıvaların kısmen dökük olduğu giriş eyvanı ve doğu cephede moloz taş ve tuğla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Üst örtü ve saçak altlarında yer alan testere dişleri tuğladan yapılmıştır. İç kısımda kapı ve niş kemerleri tuğladandır. Ayrıca, soyunmalıkta yer alan havuz ve tüm kurnalar mermerden yapılmıştır. İç kısımda duvarlar ve zeminde yer alan mermer kaplamalar muhtemelen geç döneme aittir.

Hamam, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Batıda kubbeli *soyunmalık*, ortada güney-kuzey doğrultusunda üç bölümden oluşan *ılıklık*, doğuda dört eyvanlı ve

---

[78] 1983 yılında da hamamın depo olarak kullanıldığı belirtilir. Bkz.Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 81

eyvanların arasında halvetlerin yer aldığı *sıcaklık* mekânı bulunmaktadır. Ilıklık kısmının kuzeyindeki bölümden girilen doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı *helâ* vardır. S*u deposu,* hamamın sıcaklık bölümünün kuzey duvarı boyunca uzanmaktadır.

Yapının cepheleri dıştan sıvalıdır. Hamamın batı cephesinde cephenin hafif güneyine kaymış sivri bir kemerli ve beşik tonozla örtülü giriş eyvanı yer alır(Resim 76). Eyvanın içinde basık yuvarlak kemerli hamama giriş kapısı vardır. Kapının üzerinde dikdörtgen kitabe boşluğu bulunmaktadır(Resim 77). Güney cephesi tamamen, doğu cephenin, güney ve kuzey cephenin doğu bölümü sonradan yapılan binalarla kapanmıştır. Kuzey cephede binaların kapatmadığı kısımda, biri helânın batı duvarına bitişik olan iki payanda yer alır(Resim 79). Cephede beden duvarlarının ve kubbe kasnaklarının saçak hizalarında iki sıra testere dişi görülmektedir.

Hamamın batı cephesinde eyvan içinde yer alan kapıdan kare planlı ve kubbe ile örtülü *soyunmalık* kısmına girilir. Bu bölümün batı duvarında giriş kapısı, doğu duvarının ortasında sivri kemerli niş içinde yer alan ılıklığa geçilen kapı vardır(Resim 84). Güney ve kuzey duvarlar sağırdır. Zeminde kapı önleri hariç, kuzey ve güney duvarların önünde mermer kaplamalı sekiler yer almaktadır. Orta kısımda, kubbe altında, kare mermer şadırvan bulunur(Resim 81). Şadırvanın doğu tarafında daha alçak dikdörtgen bir havuz bulunmaktadır. Bu bölüm, dört sivri kemer arasında dilimli ve sivri kemerli tromplarla geçilen sekizgen yüksek kasnaklı kubbeyle örtülüdür(Resim 85). Kubbe eteğinde güney, kuzey, doğu ve batı kenarlarında yuvarlak kemerli toplam dört pencere açıklığı yer almaktadır. Kubbe merkezinde ise onikigen bir aydınlatma açıklığı vardır.

Ilıklık; kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Doğu ve batı duvarlar arasında bulunan iki kemer mekânı üç bölüme ayırmaktadır. Kuzeyde yer alan bölüm, ayrıca alçak bir duvarla tekrar ikiye bölünmüştür(Resim 87). Ilıklığın ikiye ayrılan kuzey bölümünde orta bölüme bakan tarafın zemini yükseltilmiş olup bu kısımda bir musluk ve kurna yer alır. Doğu ve batı duvarlarında karşılıklı yuvarlak kemerli beş köşeli birer niş yerleştirilmiştir. Kuzey duvarının batısında yuvarlak kemerli kapıdan helâya geçilmektedir. Güney bölümün zemini ise tamamen yükseltilmiştir(Resim 88). Doğu ve batı duvarlarda kuzey bölümde görülen nişlerin benzerleri karşımıza çıkar.

Fakat buradaki nişler karşılıklı değildir. Ortadaki mekân aynalı tonozla yan bölümler ise pandantiflerle geçilen kubbelerle örtülmüştür. Orta bölümdeki tonoz üzerinde sekiz, yanlardaki kubbelerde ise ortada sekizgen içine alınmış, sekiz kollu yıldız çevresinde yer alan sekiz açıklık vardır. Mekânın doğu duvarının ortasındaki kapıdan sıcaklığa geçilir.

Helâ; doğu–batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonozla örtülüdür. Bu mekânın tonozunda, ortada dikdörtgen, doğu ve batıda altıgen ve kare olmak üzere beş açıklık görülür.

Sıcaklık; bu bölüm dört yönde dört eyvan ve eyvanların arasına yerleştirilmiş dört halvetten oluşur. Eyvanların ve halvetlerin arasında sekizgen planlı orta mekân oluşmuştur. Eyvanlar sivri kemerlerle, halvetler ise köşelerdeki sivri kemerli kapılarla bu orta mekâna açılmaktadır(Resim 92). Batı eyvanının içinde ılıklığa geçilen kapı bulunmaktadır. Kuzeydeki eyvanda külhan kısmına açılan bir kapı vardır. Kuzey ve güney eyvanlarının doğu ve batı, doğu eyvanının kuzey ve güney duvarlarında beş cepheli birer niş yerleştirilmiştir. Eyvanlarda niş ve kapı olmayan duvarlarda musluklar bulunmaktadır. Kuzeydoğu ve güneydoğu halvetlerinin doğu duvarlarında dikdörtgen birer niş, kuzeybatı halvetinin batı ve güney, güneybatı halvetinin batı ve kuzey duvarlarında, beş cepheli birer niş bulunmaktadır. Halvetlere iki tane musluk ve kurna yerleştirilmiştir. Güneybatı halvetinde bir küvet olduğu görülmüştür. Mekânda yer alan beş köşeli nişlerin tümü sivri kemerlidir.

Batı eyvanında kuzey ve güney duvarına bitişik 50 cm yükseklikte birer seki yapılmıştır. Diğer eyvanların zemini orta bölümden 24 cm yüksektir. Ayrıca eyvanlardaki musluklar önünde oturma yerleri bulunur. Orta bölümde sekizgen bir göbek taşı vardır(Resim 92).

Eyvanlar, aynalı tonozlarla, tüm halvetler sekizgen kasnak üzerine oturan tromplarla geçilen kubbelerle örtülmüştür. Tonozlarda ve kubbelerde yer alan aydınlatma açıklıkları ılıklık mekânındakilerle aynıdır. Sekizgen planlı orta bölüm kubbeyle örtülü olup kubbe üzerinde ortada büyük bir sekizgen açıklık çevresine yerleştirilen on altı küçük açıklık, mekânı aydınlatmaktadır(Resim 97).

Süsleme Özellikleri

Hamamın dış cephesinde beden duvarları ile kubbe kasnaklarının ve eteklerinin saçak altlarında iki sıra testere dişi bulunmaktadır. Hamamın içinde ise soyunmalık mekânının sekizgen kubbe eteğini çepeçevre mukarnaslı friz çevrelemektedir. Bu frizin sekizgenin köşelerine gelen kısımlarda mukarnaslar daha geniş olup aşağıya doğru üç sıra oluşturmaktadırlar. Aynı türden mukarnaslar, tromp ve tromplar arasındaki sivri kemerlerin üzengi taşları altında köşelerde de yer alır(Resim 85). Kubbe ortasındaki aydınlığının çevresinde yivli bir friz görülmektedir. Mukarnaslar sıcaklık kubbesinin eteğinde de kullanılmıştır. Soğukluk kısmının ortasında bulunan mermer şadırvan süslemesi açısından dikkat çekicidir. Kare şadırvanın ortasında bulunan sekiz dilimli havuzun dilimleri arasına ve karenin köşelerine ortası delik sekiz yapraklı çiçek motifleri yerleştirilmiştir(Resim 83). Burada yer alan süslemeler oldukça başarılı örneklerdir.

2.1.3.1.2. Hamam II

Çizim :6

Belge : -

Resim :98-100

Yeri ve Tarihçesi

Memi Reis Mahallesi' de yer alan hamamın pafta ve parsel kayıtları belediyede tespit edilememiştir.

Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda hamama ait tescil kaydı bulunmamaktadır. Özel mülkiyette bulunan hamamın günümüzde özgün şekli değiştirilmiş olup üzerine konut yapılmıştır.

Kitabesi bulunmayan hamamın yapım tarihine ait bir bilgiye ulaşamadık. 1924 tarihli yayında Küçük Kumla' da 1921 yılından önce iki hamam olduğu belirtilmektedir[79].

---

[79] Cânib[Haraççıoğlu], **Bursa Vilayetinde Yunan Fecaii**, Bursa 1343(1924), Bkz. Resim 44' ün altı

1945 yılında yapılmış diğer bir çalışmada Küçük Kumla' da bir hamamın olduğu ifade edilmektedir[80].

Mimari Özellikleri

Hamamın günümüze gelebilen kısımlarından duvarlarının moloz taş, üst örtünün ve kemerlerinin tuğladan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü' nün yayınlamış olduğu Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV' de yer alan hamamın özgün şekline ait plana göre hamamda birimler doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş olup hamam, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Giriş kapısı, batı cephede, kuzey taraftadır. Bu kapıdan uzun dikdörtgen planlı bir bölüme geçilmektedir. Burası hamamın *ılıklık* kısmı olabilir. Planda batı cephenin önünde bir birim daha olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca aynı yayında batı tarafta girişin önünde sonradan eklenmiş bir *soyunma* yerinin olduğu kaydedilmektedir[81]. Bu bölümün doğu ucunda yer alan kapı, küçük kareye yakın dikdörtgen bir bölüme açılmaktadır. Bu birim hamamın *helâ* veya *temizlik/usturalık* bölümü olmalıdır. Plana göre ılıklık mekânının, güney duvarının batı tarafındaki kapıdan hamamın sıcaklık kısmına geçilmektedir. *Sıcaklık* bölümü doğu- batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup iki sivri kemerle üç bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerden ortadaki kare yanlardakiler ise dikdörtgen planlıdır.

Sıcaklığın doğu duvarında bulunan iki kapıdan yan yana bulunan kare planlı halvet bölümlerine girilir. Halvetlerin arkasında külhan kısmı uzanmaktadır. Ilıklığa bitişik yer alan halvette külhan kısmına açılan açıklık olduğu görülmektedir.

Ilıklık, ılıklığın doğusundaki birim ve külhan kısmı beşik tonozla örtülmüştür. Sıcaklık bölümünde ortadaki kare bölüm pandantiflerle geçilen kubbe ile yan kısımlar ise düz tavanla örtülmüştür. Halvet hücrelerinin ikisi pandantiflerle geçilen kubbelerle

---

[80] Nezihe Hazar, Gemlik Köylerinin Beşeri ve İktisadi Durumu (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul 1945, s.34

[81] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 83

örtülüdür. Hamamın üç kubbesinde ortadaki yuvarlak çevresindekiler altıgen olmak üzere dokuz aydınlatma açıklığı olduğu aynı yayında belirtilmektedir[82].

Hamamda, ılıklık mekânının giriş kapısı ve doğuda yer alan kapı yuvarlak kemerli, güney duvarının batısında sıcaklık bölümüne açılan kapı sivri kemerli, sıcaklık bölümünün doğu duvarında ise dikdörtgen çerçeve içinde yer alan dikdörtgen niş içinde ki halvet hücrelerine geçilen iki kapı sivri kemerli, batı halvetteki külhana açılan pencerenin de yuvarlak kemerli olduğu, sıcaklık bölümünün ortasında, kubbeli bölümün altında zeminden yaklaşık 30-40 cm yüksek sekizgen göbek taşı ve halvet hücrelerinden güneyinin doğu ve güney duvarlarında kuzeyde ki halvet hücresinin ise doğu ve kuzey duvarlarında birer kurna bulunduğu aynı yine yayında belirtilmiştir[83].

Günümüzde hamamın doğu cephesi konutla kapanmıştır. Kuzey cephede doğu tarafta sonradan açılmış bir giriş bulunur(Resim 99). Üst kısımda yeni yapılmış birimler görülmektedir(Resim 98). Batı tarafta ahşap bir sundurma vardır. Sundurmanın içinde hamamın bu cephesinin önüne betondan bölümler yapılmıştır(Resim 100). Hamamın güney kısmına geçilememektedir.

2.1.3.2. Diğer Su Yapıları

2.1.3.2.1. Çeşmeler

Çizim :-
Belge :-
Resim :101-103

Memi Reis Mahallesi, Çeşme Meydanı'nda yer alan çeşmenin 1900 tarihinde *Debreli Ömer* tarafından yaptırılmış olduğu haznesi üzerinde niş içinde bulunan yazıdan anlaşılmaktadır(Resim 102). Bu yazı, muhtemelen çeşme üzerinde bulunan kitabenin kaldırılıp yerine sonradan konmuştur.

---

[82] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 84

[83] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s.83-84

Üzeri sıvalı çeşmenin sıvalarının döküldüğü yerlerden yan kısımlarının tuğladan yapılmış olduğu görülmektedir. Çeşme dikdörtgen haznelidir. Haznenin yan kısımları dışa doğru çıkıntılıdır. Haznenin altında yeni bir musluk görülmektedir. Musluğun altında sade, dikdörtgen bir tekne yer alır. Çeşmenin üzeri dışa taşkın üçgen bir saçakla örtülmüştür(Resim 101).

Çağlayan Caddesi' nde konutun duvarında bulunan diğer çeşme, üzerindeki yazıya göre *İbrahim Kütahya Hayratı* olup 1945 tarihinde yapılmıştır. Çeşme sıvalıdır. Dikdörtgen haznesinin büyük bölümü konutun duvarı içindedir. Diğerine oranla küçük olan bu çeşmenin, ön kısmında niş içinde musluk yer almaktadır. Ayrıca musluğun üstünde kenarları pahlı diğer niş içine yazı yerleştirilmiştir. Çeşmenin suyu akmamaktadır. Çeşmenin teknesi ise oval şeklinde mermerden meydana gelmiştir(Resim 103).

Beldede yer alan sokaklardaki diğer çeşmeler genellikle sade olup üzerlerinde tarih bulunmamaktadır. Nezihe Hazar, köyde çeşmeden ziyade derenin etrafında beton yalaklar olduğunu ve bunların köyün su ihtiyacını karşıladığından söz eder[84].

2.1.3.2.2. Köprüler

Çizim :-

Belge :-

Resim : 104-105

Derenin iki tarafı arasında ulaşımı sağlayan tek gözlü köprülerin bir kısmı eski olup üzerleri ve yanları daha sonra betonla yenilenmiştir. Bunlardan orijinal kısımlarının görülebildiği üç örnekte kemerlerin tuğladan, ayakların ise moloz taş ve tuğladan yapıldıkları anlaşılmaktadır.

Bu köprülerden Eski Cami kuzeyinde yer alan köprünün, iki tarafı ve üzeri betonla yenilenmiş olmasına rağmen çıplak gözle bakıldığı zaman ortadaki tuğla örgü görülmektedir(Resim 104).

---

[84] Nezihe Hazar, Gemlik Köylerinin Beşeri ve İktisadi Durumu (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul 1945, s.34

Yenilenmiş diğer bir köprü ise yıkılan Hacı Muhi Camii'nin doğusunda yer alan köprüdür. Üstü betonla yenilenen köprünün doğu tarafında tuğladan yapılmış yuvarlak kemer görülebilmektedir(Resim 105).

Beldede yenilendiği anlaşılan bir diğer köprü belediye binasının arkasında bulunmaktadır.

2.1.4. SİVİL MİMARİ

Küçük Kumla, ortasından dere geçen bir vadi boyu köyü olup sıkışık ve toplu bir yerleşme özelliği göstermektedir. Derenin iki tarafında doğu-batı doğrultusunda uzanan yerleşim alanları Küçük Kumla'da bulunan iki mahallenin belirlenmesini de sağlamıştır. Derenin güney tarafı *"Memi Reis Mahallesi"*, kuzey tarafı ise *"Şükrü Alemdar Mahallesi"* olarak adlandırılır. Her iki mahallenin bir ana caddesi bulunmaktadır. Şükrü Alemdar Mahallesi'nde yeni yapılan cami önünde yer alan kahveler ve muhtarlık binaları burada bir köy meydanı oluşturmuştur. Ayrıca esas yerleşmenin iki km aşağısında, *"Küçük Kumla Yalısı"* olarak adlandırılan bir sahil yerleşmesi bulunmaktadır. Burada daha çok yazlık konutlar yer alır. Günümüzde Küçük Kumla Yalısı olarak adlandırılan sahil bölümünde eskiden deniz ulaşımının sağlandığı bir iskele olduğu belirtilmektedir. Eski iskelenin bulunduğu kısım bugün çay bahçesi olmuştur. 1977 yılında Küçük Kumla'da belediyenin kurulmasıyla her iki yerleşmenin imar planları hazırlanmış ve konutlar bu plana göre yapılmaya başlanmıştır.

Küçük Kumla' da her iki mahallede, cadde ve sokaklarda geleneksel kent dokusunun bir parçası olan geleneksel konutların yerine yapılan yeni konutlara rağmen bu doku halâ görülebilmektedir. Bu evlerin bir kısmı sahipleri tarafından terkedilmiş ve harap durumdadır.

Geleneksel konutlar, büyük çoğunlukla kuzey-güney veya güney-kuzey doğrultuda sokak ve cadde üzerlerinde karşılıklı yer alırlar. Evlerin sokak ve cadde üzerindeki cepheleri daha özenli olup giriş kapıları bu cephe üzerindedir. Evlerin arka taraflarında duvarla çevrilmiş bahçeler bulunur.

2.1.4.1. Hasan Gürel Evi

Çizim :7

Belge :-

Resim :107-109

Yeri ve Tarihçesi

Memi Reis Mahallesi, Türbe Sokak, No 7'de yer almaktadır. Ev sahibinin verdiği bilgiye göre ev 70-80 yıllıktır. Günümüzde sahibi tarafından terkedilen ev harap durumdadır.

Mimari Özellikleri

Yapı sıvalıdır. Sıvalarının döküldüğü kısımlardan anlaşıldığına göre taş temeller üzerinde yatay ve dikey ahşap direkler arasına yerleştirilmiş tuğladan yapılmıştır. Taşıyıcı sistemde, pencere söve ve çerçeveleri ile kapı sövelerinde ve kanatlarında ahşap kullanılmıştır. Bahçe duvarlarında ve sonradan eklenen kısımlarda tuğla kullanıldığı görülmektedir

Ev, güney- kuzey doğrultusunda yerleştirilmiştir. Giriş cephesi güneyde sokağa bakmaktadır. İki ana kattan ve bir odalı ara kattan oluşmaktadır. Eğimli çatıyla örtülmüştür.

Yapının en önemli cephesi sokağa bakan güney cephesidir(Resim 107). Giriş kapısı bu cephenin ortasında yer almaktadır. İki kısımdan oluşan cephenin üst kısmı dışa taşkındır. Alt tarafta cephenin ortasında iki kanatlı kapı yer alır. Kapının doğu tarafı sağır olmasına rağmen kapının yanında küçük bir dikdörtgen açıklık görülmektedir. Kapının batı tarafında, üst kısımda iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Cephenin dışa taşkın üst tarafında ise beş pencere açıklığı yer almaktadır. Doğu cephesi oldukça harap durumdadır(Resim 108). Burası güneyde olduğu gibi iki bölümden oluşur ve üst kısım dışa taşkındır. Alt kısımda güney ve kuzeyde üstte iki açıklık ortada ise evin bahçeye açılan kapısı bulunmaktadır. Bahçe, duvarlarla çevrilmiştir. Helâ bahçede yer almaktadır. Cephenin dışa taşkın üst tarafı, duvarın merkezinin kuzeyinde yaklaşık 1.30 m uzunluğundaki kısım iç tarafa girmiştir. Bu kısmında merkezde bir kapı ve

kapıya bitişik iki yanda dar pencere açıklıkları yer alır. Cephenin güneyinde kapatılmış pencere açıklığı olduğu anlaşılmaktadır. Kuzeyde ise iki pencere açıklığı vardır. Batı cephesi tamamen ve kuzey cephesi kısmen modern konutlarla kapanmıştır.

Evin içine güneyde yer alan iki kanatlı kapıdan girilmektedir. Bu katta girişin sol tarafında basit bir kapısı olan basık kiler bulunmaktadır. Bu katın doğu duvarında, yaklaşık iki metre genişliğinde bu katı ahşap direklerle ikiye bölen asma kat bulunmaktadır. Bu bölüm evin zeytin konulan yeridir. Batıda basık bölümün bitiminde yer alan merdivenlerle üst kata çıkılır. Merdiven düzlüğünde alttaki basık kapının üzerine gelecek şekilde bir oda yerleştirilmiştir. Merdivenlerin devamından asıl kata çıkılmaktadır. Bu katta güney tarafta sokağa bakan iki bitişik oda karşımıza çıkmaktadır. Odaların önünde bir sofa yer alır. Sofanın doğusunda, odanın bitiminin hemen yanında duvar içeri girmekte olup bu kısımda dar bir kapı ve pencere yer alır. Daha sonra duvar tekrar dışa çıkma yapmaktadır. Merdivenin üstü yüklük olarak değerlendirilmiştir. Evde yer alan ahşap çerçeveli pencereler altı bölümlü olup cam boyutları elden geldiği kadar küçültülmüştür. Pencereler menteşelidir.

Süsleme Özellikleri

Evde içte ve dışta süslemeye rastlanmaz. Giriş kapısının üzerinde iki tane kapı tokmağı yer almaktadır. Bunlar demirden yapılmıştır. Tokmakların kapıya monte edildiği kısımda dokuz, tokmakların vurduğu alt kısımda beş dilim yer alır. Tokmaklar üç boğumludur (Resim 109).

2.1.4.2. Ali Molla Evi

Çizim :8,9

Belge :

Resim :110-113

Yeri ve Tarihçesi

Memi Reis Mahallesi, No. 2'de yer alır. Günümüzde kullanılmayan ev harap durumdadır.

Mimari Özellikleri

Taş temeller üzerinde yer alan evde duvarlar, yatay ve dikey ahşap direkler arasına yerleştirilen tuğla ve taş parçalarının meydana gelmiş ve üzeri kerpiçle sıvanmıştır. Kapı, pencere kanatları ve söveleri ile zeminde ve üst örtüde ahşap kullanılmıştır.

İki ana kattan oluşan evin giriş cephesi kuzeye bakmaktadır.

Arka cephesi hariç, sıvalı olan evde sıvalar alt kısımlarda dökülmüştür. Giriş cephesi iki bölümden oluşmaktadır(Resim 110). Alt kısımda cephenin batısına kaymış iki kanatlı kapı bulunmaktadır. Kapının üzerinde dikdörtgen açıklık görülmektedir. Kapının batısına altta iki küçük kare açıklık bu açıklıkların üstünde iki dikdörtgen pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Kapının doğu tarafında ortada ahşap yatay hatıl kapıya kadar gelmekte ve burada cepheyi iki kısma ayırmaktadır. Bu hatılın altında kapının yanında sonradan yarıya kadar kapatıldığı anlaşılan açıklık, üstünde yine üst katın eliböğründelerinin arasında iki pencere açıklığı vardır. Üst bölümün doğu ve batı bölümleri dışa taşkındır. Dışa taşkın bölümlerin altında üç tane eliböğründe yer almaktadır. Bu dışa taşkın bölümlerde üç pencere açıklığı alt katla aynı seviyede olan orta kısımda ise iki büyük pencere açıklığı bulunmaktadır. Ayrıca burada pencere altlarında demirden yapılmış çiçeklikler yerleştirilmiştir. Batı cephesini modern konutlar kapatmaktadır. Doğu cephesi sağırdır. Arka cephesi bahçeye açılmaktadır.

Eve kuzey cephedeki iki kanatlı kapıdan girilmektedir. Doğuda mekânın üçte birini kaplayan Hasan Gürel Evi'nde de karşımıza çıkan ahşap direklerden yapılmış asma kat yer alır(Resim 111). Güney duvarın ortasında bahçeye çıkılan kapı görülmektedir. Girişin sağına küçük ve basık bir kiler yerleştirilmiştir. Bu kısım iki küçük kare pencereyle kuzeyde dışa açılır. Bu bölümün bitiminde yukarıyı çıkışı sağlayan merdivenler yer alır(Resim 112). Merdiven düzlüğünde Hasan Gürel Evi'nde olduğu gibi sokağa bakan bir ara oda yer almaktadır. Bu oda basık olup doğu duvarında bulunan bir pencere evin orta bölümüne, kuzeyinde bulunan iki pencere sokağa bakmaktadır. Merdivenlerin devamından üstteki asıl kata çıkılır. Bu katta kuzeyde sokağa bakan iki oda ve odaların ortasında bir eyvan(hayat) olduğu görülmektedir. Bu

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON M.. MERKEZİ

katın kuzey cephesi odalarda üç, eyvanda ise iki pencere ile dışa açılmaktadır. Ayrıca iki odanın kuzey duvarları dışa taşkındır. Odalarda ve eyvanda pencere önlerinde sedirler bulunmaktadır. Üst örtü düzdür. Güney duvarda ise dört pencere açıklığı bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Pencereler Hasan Gürel Evi'nde olduğu gibi menteşelidir. Merdiven parmaklıkları boğumludur. Evde üst katta yer alan kapılar oldukça sadedir. Bu kapılar üç aynalıdır. Ortadaki bölüm dar ve düzdür. Üst kısımlar ise dikey olarak iki kısma daha ayrılmıştır. Bunların içlerinde iki sıra yiv bulunmaktadır.

2.1.4.3. Şehime Öztürk Evi

Çizim :-

Belge :-

Resim : 114-118

Yeri ve Tarihçesi

Memi Reis Mahallesi, Çağlayan Caddesi, No 42' de yer almaktadır.

Ev sahibinin verdiği bilgiye göre ev 68 veya 72 yıllıktır. Yapı eskiden tek bir ev iken daha sonra ortadan ikiye bölünmüştür. Biz evin Şehime Öztürk'e ait batı tarafına girebildik.

Mimari Özellikleri

Yapının temellerinde taş kullanılmıştır. İlk iki kat, yatay ve dikey ahşap direkler arasına yerleştirilen tuğla ve taştan meydana geldiği, üst katın ise bağdadiden yapılmış olduğu görülmektedir. Evde, diğer örneklerde görüldüğü gibi pencere, kapı, zemin ve üst örtüde ahşap kullanılmıştır.

Ev, kuzey-güney doğrultulu yerleştirilmiş olup üç katlıdır. Evin sokak kapısı kuzey cephe üzerindedir(Resim 114). Eğimli çatıyla örtülmüştür.

Evin kuzey cephesinde iki kanatlı, iki kapı bulunmaktadır. Kapıların batısında sonradan değiştirilmiş bir pencere vardır. Diğer kapının doğusundaki pencere muhtemelen kapatılmıştır. Üst kısımlarda ise doğu ve batı taraflarda üç, kapı üzerlerinde iki pencere bulunur. En üst katta orta kısım hariç cephe doğuda ve batıda dışa taşkındır. Ali Molla Evi' nde olduğu gibi bu katta dışa taşkın kısımlarda üç, arada ise iki geniş pencere yer alır. Ayrıca orta bölümde pencere altlarında demir çiçeklikler konulmuştur. Dışa taşkın kısımların altına eli böğründeler yerleştirilmiştir. Evin doğusu ve batısı bitişik evlerle kapanmıştır. Evin güneyi bahçeye açılmaktadır (Resim 115). Bahçe, duvarlarla çevrilmiş olup burada helâ ve odunluk bulunmaktadır.

Evin kuzeyinde bulunan sokak kapısından dar bir sofaya girilmektedir(Burası evin ilk yapıldığında geniş olup ev ikiye bölününce daralmış). Bu sofanın bitişiğinde günümüzde mutfak olarak kullanılan bölüm söz konusudur. Sokak kapısının tam karşısında güneyde bahçeye açılan kapı bulunmaktadır. Girişin sağında yer alan mutfağın karşısında sonradan banyo yapılmıştır. Batıda merdiven bulunmaktadır.

Merdivenlerle yapının ikinci katına çıkılmaktadır. Bu katta kuzey tarafa sokağa bakan bir odanın olduğu görülür. Oda güneyde sofaya açılmaktadır. Sofada odanın giriş kapısı hizasında alt kattaki orta kısma bakan ahşap korkulukla çevrili bölüm bulunmaktadır(Resim 116). Bu korkuluğun karşısında dış cephede görülen pencereler yerleştirilmiştir. Batıdaki merdivenlerle evin üçüncü katına çıkılmaktadır. En üst katta sokağa bakan iki oda bulunur(Resim 118). Bunlardan batı taraftaki daha küçüktür. Doğu taraftaki odanın kuzey duvarı dışa doğru taşkındır. Bu odalar sofaya açılırlar. Her iki odanın pencere önlerine sedir bulunur. Küçük kısım muhtemelen ev ikiye bölünmeden önce evin diğer yarısında kalan oda arasında bulunan eyvandı. İkinci ve üçüncü katlar daha basık ve duvarlar bağdadidir.

Süsleme özellikleri

Pencerelerin kuzey cephede yer alanlarının bir kısmı değiştirilmiştir. Özellikle üst katın kuzey ve güneyde yer alan pencerelerinin eski olduğu incelediğimiz diğer evlerin pencerelerine benzerliğinden anlaşılmaktadır. Merdiven korkulukları düzdür. Kapı üzerleri üç aynalıdır. Kapılar sade olup ortadaki dar kısma dört yivli baklava motifi yapılmıştır.

2.1.4.4. Memi Reis Mahallesi, Dere Sokak , No 5- 7'de İkiz Ev

Çizim :-

Belge :-

Resim : 119-120

Yeri ve Tarihçesi

Memi Reis Mahallesi, Dere Sokak, No 5-7' de yer alır. Köylülerin verdiği bilgilere göre ev yaklaşık 40-45 yıl önce yapılmıştır.

Tamamen sıvalı olan evin alt kısımlarının yığma tuğla ile üst kısımlarının ise ahşap direkler arasına yerleştirilen tuğla ile yapıldığı görülmektedir.

Ev güney-kuzey doğrultusunda yerleştirilmiştir. İçine giremediğimiz evin dış cephesinden üç katlı bir ikiz ev olduğu anlaşılmaktadır. Eğimli çatıyla örtülmüştür.

Evin güney cephesi üç bölümden oluşmaktadır. Güney cephede alt katta yuvarlak kemerli iki kapının ve kapıların iki yanında yine yuvarlak kemerli birer pencerenin oluşturduğu simetrik bir cephe düzeni söz konusudur(Resim 119). Orta katta altı tane yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. Üçüncü kat ise dışa taşkındır. Bu katın sokağa bakan pencerelerinden ortada yer alanlar tek kanatlı olup baştakiler çift kanatlıdır. Ayrıca bu katın altında iki başta eli böğründeler vardır. Evin doğu ve batı cepheleri simetriktir. Bu cephelerde altta kısmın ortasına gelecek şekilde yuvarlak kemerli bir pencere, ortada yuvarlak kemerli iki pencere , üstte ise iki baş tarafta birer pencere yer almaktadır.

Süsleme Özellikleri

Evi önemli kılan bir diğer özellik cephede yer alan ay-yıldız motifidir. İki kapının üst kısmında stilize süslemelerin aralarında bulunan ters hilallerin ortasında bir yıldızın yer almış olduğu görülmektedir(Resim 120). Alt katta cephenin altında ayrıca sıvadan yapılmış toplam altı altıgen bulunur.

2.1.4.5. Şükrü Alemdar Mahallesi, Arap Sokak, No. 16' da Yağhaneli Ev

Çizim :-

Belge :-

Resim :121

Yeri ve Tarihçesi

Şükrü Alemdar Mahallesi, Arap Sokak, No 16' da yer alır. 1924 tarihli bir yayında 1921 yılından önce köyde iki yağhane olduğu ifade edilmiştir[85]. Bu yağhanelerden biri bu olabilir.

Mimari Özellikleri

Güney-kuzey istikametinde derenin hemen kenarında yer alan yağhanenin dıştan tek katlı olduğu anlaşılmaktadır. Batı tarafının üzerine ise ev yapılmıştır.

Güney cephesi sıvalı olan yağhanenin duvarlarının, moloz taş ve aralarda tuğla kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Üstte yer alan konut ise beldede yer alan diğer konutlar gibi ahşap direkler arasına yerleştirilen tuğladan yapılmış ve kerpiçle sıvanmıştır. Yağhanenin merkezde basık yuvarlak kemerli bir kapı yer almaktadır. Bu kapının iki tarafında dışa taşkın yuvarlak kemerli üç pencere söz konusudur. Yine kapının iki yanında bulunan pencerelerin dışa taşkın kısımları altta daha uzundur. Bu pencerelerden kapının hemen yanında yer alanlar daha aşağıdadır. Pencerelerin belirgin olan kilit taşlarının üstleri boğumludur. Batı başta yer alan pencereler demir parmaklıklıdır. Üst katta ise cepheden sadece dört pencere açıklığı görülmektedir.

2.1.4.6. Şükrü Alemdar Mahallesi, Köy Meydanı' nda 1-3 No'lu evler

Çizim :10 (1 No' lu ev)

Belge :-

Resim : 122-123

---

[85] Cânib[Haraççıoğlu], **Bursa Vilayetinde Yunan Fecaii**, Bursa 1924, Bkz. Resim 44' in altı

Yeri ve Tarihçeleri

Şükrü Alemdar Mahallesi, yan yana yer alan 1-3 numaralı bu iki ev özellikle cephe tasarımları açısından birbirlerine yakın iki örnektir. Sahipleriyle görüşemediğimiz evlerin yapım tarihleri öğrenilememiştir.

Mimari Özellikleri

Evlerin giriş cepheleri güneydedir. Her iki ev cepheden anlaşıldığı kadarıyla muhtemelen iki kat ve bir ara kattan oluşmaktadır. Üst kat, iki örnekte dışa taşkındır. Alt katta sokağa açılan iki kanatlı kapılar bulunmaktadır. 3 No' lu evin doğu tarafında tek kanatlı bir kapı daha yer alır. Bu evde alt kısımda görülen açıklıklar 1 No'lu evde kapatılmış olmalıdır. Her iki evde de alt katta bulunan pencereler sonradan yenilenmiştir.

Üst katlarda ise muhtemelen odalar dışa taşkın olup, odaların dışa taşkın kısımlarının arasına ortada dışa açılan çıkma(hayat) yapılmıştır(Resim 122). Özellikle bu çıkma 1 No' lu evde odalardan biraz daha öndedir. Evlerin iç kısımları bu çıkmaya bir kapı ve iki yanda dar pencerelerle açılırlar. Odaların bu kısımlara bakan birer pencereleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısımların üzerleri iki örnekte üçgen alınlıkla örtülmüştür.

Süsleme Özellikleri

1 No' lu evin dışa açılan kısmının önünde boğumlu ahşap korkuluk vardır. Ayrıca giriş kapısının üzeri gelen bu bölümün alt tarafına ince çıtalardan iç içe iki baklava yapılmıştır(Resim 123). Bunların içleri beyazla boyanmıştır. Kapının üst tarafında yine aynı tarzda yapılmış dar bir bölüm görülür. İki evde de üçgen alınlıklar sadedir.

2.2. BÜYÜK KUMLA

2.2.1. CAMİLER

2.2.1.1. Bakkal Piri Camii

Çizim :11,12,13,14

Belge :2,5,7

Resim :126-160

Yeri ve Tarihçesi:

Büyük Kumla' da Eskiköy Mevkii'nde yer almaktadır.

Cami, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu' nun 7.11.1990 tarih ve 1387 sayılı kararıyla haziresiyle birlikte tescillidir. 1950 yılında köyde meydana gelen selden dolayı köy halkı sahil kısmına yerleştiği için terkedilen cami, günümüzde harap durumdadır. Ayrıca arkasında yer alan taş ocağından fırlayan taşlar camiye zarar vermiştir[86].

Caminin kitabesi yoktur. Bu nedenle kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde Büyük Kumla' ya ait tek cami kaydı 1261(1845) ve 1289(1872) tarihli *"Gemlik Kazasında Kumla-ı Kebir Karyesinde Bakkal Piri Camii Şerifi"* ne ait şahsiyet kaydıdır[87]. Ayrıca bu kayıtta camiyle ilgili Bursa Muhasebe Defterleri 474 numaralı evveliyat kaydının olduğu belirtilmektedir. Bursa Muhasebe Defterleri 474 numaralı kayıt siyakat yazıyla yazılı olup tam okunamamıştır. Fakat burada karşımıza çıkan en eski tarih 1098(1686-87)'dır(Belge 2). Bakkal Piri Camii'nin haziresi de bulunmaktadır. Bu hazirede tespit ettiğimiz en eski tarihli mezar taşı *"Hasan ?"*a ait olup 1153(1740) tarihlidir. 1983 yılında camiyi inceleyen ekibinin tespit etmiş olduğu en eski tarihli mezar taşı ise *"Veli dayının oğlu Ali"* ye ait 1141 (1728-29) tarihli mezar taşıdır[88]. Raif Kaplanoğlu, Büyük Kumla'da Eskiköy' de Veli Dayı'nın Ali

---

[86] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 69

[87] Bkz. Belge 5, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bursa Vakıf Defterleri, Gemlik İlçesi Sıra No 18, Yeni Şahsiyet Kaydı Esas No 189, Sıra 2674, Vakfin Nev'i, Mülhak, Evveliyat Kaydı Bursa Muhasebe 474

[88] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 69

tarafından 1729 yılında yapılmış bir cami olduğunu belirtir[89]. Fakat vakıf kayıtlarına göre caminin bu tarihten önce yapıldığı anlaşılmaktadır.

Mimari Özellikleri

Caminin tüm dış duvarları ve minare kaidesi moloz taş kullanılarak inşa edilmiştir Duvarlarda moloz taşların aralarında tuğla parçalarına rastlanmaktadır. Yapının duvarlarını oluşturan moloz taş ve aralarda kullanılan tuğla malzeme yanında camide pencere alınlıklarında, tüm kemerlerde ve minare gövdesinde tuğla, pencere söveleri ve tavanda ahşap kullanılmıştır. Camiyi dıştan düzensiz çevreleyen avluda taştan yapılmıştır.1983 yılında yapıda, minberin ön kısmında zeminde Bizans dönemine ait, yüzeylerinde haç kabartması ile geometrik ve bitkisel süslemelerin bulunduğu birkaç döşemesine levhasına bulunduğu belirtilmiştir[90]. Günümüzde sadece yerde kırık mermer parçaları bulunmaktadır.

Camiyi dört yönde düzensiz olarak çevreleyen avluya kuzeybatıdan girilmektedir(Resim 128). Cami, güney- kuzey doğrultusunda dikdörtgen harim ve kuzeyde revaklı son cemaat yerinden meydana gelir. Her iki bölümün üzerinin eğimli çatıyla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Batı cephesinde harim ile son cemaat yerinin birleştiği yerde minare yer almaktadır.

Caminin kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yeri, doğu ve batıda duvarlarla sınırlanmakta, kuzeyde ise kare kaideli ve baklavalı başlıkları olan iki sütuna oturan üç sivri kemerli revakla dışa açılmaktadır(Çizim 12). Doğudaki sivri kemerli açıklığın içi sonradan kapatılmış ve ortasına bir pencere açılmıştır. Türkiye' de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV' de orta açıklığın da muhtemelen kapatılarak ortasında basık kemerli bir girişin yapılmış olabileceği ifade edilmiştir[91]. Günümüzde bu kısımda giriş bulunmamaktadır. Doğu ve batıda mekânı sınırlayan duvarlarda, altta dikdörtgen sivri kemer alınlıklı ve üstte sivri kemerli birer pencere vardır. Batıdaki pencerenin 1983 yılında camide inceleme

---

[89] Raif Kaplanoğlu, **Bursa Yer Adları Ansiklopedisi**, İstanbul 1996, s.93

[90] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 70

[91] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 70

yapan aynı ekip tarafından kapı olarak kullanıldığı belirtilmektedir.[92] Son cemaat yerinin güney cephesinde harime giriş kapısı bulunmaktadır. Kapı, dikdörtgen çerçeve ile çevrili sivri kemerli nişin içinde basık kemerlidir(Resim 131). Yanlardaki dikdörtgen sivri alınlıklı pencerelerin doğudakinin tam üstünde batıdaki pencerenin ise batı tarafında iki dikdörtgen pencere yer alır. Doğuda bulunan üst pencere alttaki sivri kemerli pencerenin sivri kemerini kesmiştir. Bu yukarıdaki pencerelerin sonradan açıldığını göstermektedir. Üstte yer alan bu açıklıklar içeriden sonradan kapatılmıştır.

Doğu cephe üzerinde harim duvarlarında altta sivri kemer alınlıklı üstte yuvarlak kemerli iki sıra pencere bulunmaktadır. Cephenin kuzey tarafı son cemaat yerini sınırlayan duvarla devam eder. Bu kısımda yine altta sivri kemer alınlıklı üstte yuvarlak kemerli bir sıra pencere yer almaktadır. Böylece bu cephe toplam altta sivri kemer alınlıklı üstte yuvarlak kemerli üç sıra pencere ile dışa açılmaktadır. İki kat pencerelerinde ahşap söve ve çerçeveler görülmektedir.

Güney(Mihrap) cephede üstte doğu ve batı taraflarda dört yuvarlak kemerli pencere yer almaktadır. Bu pencerelerin, iç taraftakilerin altlarında yine sivri kemerli pencereler bulunmaktadır. Bu pencerelerde de ahşap söve ve çerçeveler olduğu görülür(Çizim 14).

Batı cephesi, doğu cephede olduğu gibi üstte yuvarlak kemerli, altta sivri alınlıklı dikdörtgen iki sıra pencere ile dışa açılmaktadır. Bu pencerelerde üst kattakilerde ahşap çerçeve bulunmaktadır. Harim duvarlarının alt kat pencerelerinde ise demirden boğumlu parmaklıklar görülmektedir(Çizim 13). Son cemaat yerinin batı cephesine ise yine aynı tarzda bir sıra pencere yerleştirilmiştir. Ayrıca bu cephede harimle son cemaat yerinin birleştiği kısımda minare yer almaktadır. Minare kare kaideli, pahlı pabuçlu, silindir gövdeli ve tek şerefelidir. Gövdenin alt kısmında bir bilezik yer alır. Şerefe, kısmen yıkılmış olmasına rağmen tuğladan yapıldığı ve şerefe altında üç sıra testere dişi olduğu anlaşılmaktadır(Resim 140). Külah kısmı tamamen yıkıktır.

Son cemaat yerinin güneyinde basık kemerli kapıdan güney- kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlı harime girilmektedir. Harimin kuzey duvarında ortada kapı

---

[92] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 70

bulunmaktadır. Kapının iki yanında dikdörtgen pencere açıklıkları vardır. Pencerelerin üst kısımlarında ise dış tarafta görülen açıklıklar iç kısımda kapatılmış olup izleri bellidir. Giriş kapısının önü hariç iki yanda 1.30 metre eninde kare ahşap desteklerle sınırlanmış mahfil uzanmaktadır(Resim 141). Mahfilin doğu duvarında dikdörtgen bir niş yer alır. Batı duvarında ise minareye çıkılan kapı bulunmaktadır. Bu kapının üzerinde kemerli bir açıklık daha vardır(Resim 148).

Harimin güney duvarında merkezde yedi cepheli bir sivri kemerli mihrap nişi yer almaktadır. Mihrabın iki yanında altta simetrik olarak yerleştirilmiş yuvarlak kemerli birer pencere açıklığı ve sonradan pencerelerin kapatılmasıyla oluşturulmuş niş ve bu pencere ve nişlerle aynı hizada üstte alttakilerden daha küçük yuvarlak kemerli pencere açıklıkları vardır. Mihrap nişinin batısındaki duvarda alttaki pencere ile niş arasında bugün mevcut olamayan minberin izleri görülmektedir(Resim 151). Mihrab duvarı önündeki zeminde ise harimin doğusundaki duvarla aralarında 0.42 cm boşluktan sonra başlayan ve mihrap önünde kesintiye uğradıktan sonra batıda minbere kadar devam eden bir seki bulunmaktadır.

Doğu ve batı duvarda merkezden az sola kaymış altta iki dikdörtgen pencere ile üstte aynı hizada yer alan fakat daha küçük boyutlu yuvarlak kemerli pencere açıklıkları bulunmaktadır.

Harimin üst örtüsü genel olarak çökmüştür(Resim 155). Zeminde ise altıgen tuğlaların bir kısmı görülmektedir.

Süsleme Özellikleri

Yapının dış cephesinde minare kaidesinde, yeşil/breş ve pembe/porfir renkli taşların atlamalı olarak pabucun üst kısmındaki şeritte kakılmış oldukları görülmektedir(Resim 139).

Harime giriş kapısının batısında yer alan pencere alınlığının içi, sıvanın üzerine düzgün şekilde çok dilimli çatık kaş kemerin, kazınmasından meydana gelmiş süslemeyle doldurulmuştur(Resim 132).

Harim bölümünde, mihrap nişi içinde ve harim duvarlarında geç dönem süsleme özellikleri gösteren kalem işleri bulunmaktadır. Bu süslemelerin bir kısmı bozulmuştur.

Mihrap duvarında üstte dört yuvarlak madalyon yer almaktadır. Bu madalyonların ikisi mihrap nişinin üzerinde bir tanesi batıda iki pencere arasında, sonuncusu ise doğudaki pencerelerin arasındadır. Bu madalyonlar süsleme ve şekil açısından birbirlerinin aynısıdır. Bütün madalyonlar kobalt mavisi çerçevelidir. Madalyonların içinde yeşil yapraklar arasında sarı çiçeklerin oluşturduğu bir çelenk ortada ise siyah renkli yazı bulunmaktadır. Mihrap nişinin üstündeki madalyonlardan batı tarafta *"Allah"* doğu tarafta *"Muhammet"* yazılıdır(Resim 149). Yine güney duvarda üst batı pencerelerinin arasındaki madalyonda *"Ebubekir"* üst doğu pencerelerin arasında bulunan madalyonda *"Ömer"* yazılıdır. Mihrap nişinin olduğu bölümde yuvarlak madalyonların altına, biri ortada diğer ikisi mihrap nişinin alınlığının iki yanına yerleştirilmiş üç dikdörtgen levha bulunmaktadır. Bu levhaların üçü de kalın yeşil renkli şeritlerle çevrili olup çerçevelerinin iç kısımlarında siyah dar bir şerit daha karşımıza çıkar. Levhaların üzerleri kobalt mavisi alınlıkla dekorlanmıştır. Levhaların ikisi bozuk olduğu için tam okunamamaktadır. Batı tarafta yer alan levhada Kuran'dan ayetler yazılı olduğu anlaşılmaktadır(Resim 149). Mihrap nişi, caminin güney cephesinin merkezinde, kavsaranın altından itibaren yedi cepheli olup sivri kemerlidir. Nişin içindeki ve yanındaki levhaların alt kısmında yer alan süslemeler bozulmuştur. Nişin üstünde C kıvrımlı, kobalt mavisi alınlık vardır. Alınlığın altında kalın siyah şeritle sınırlanmış ve nişi dıştan tamamen çevrelediği anlaşılan bir bordür görülmektedir. Bu bordürün içinde kobalt mavisi düğüm motifi ile yeşil ve sarı renkli bitkisel süslemenin ortasında yer alan lale motifi atlamalı olarak yer almaktadır. Mihrap nişinde yarım yuvarlak kavsara sekiz bölüme ayrılmış ve bunların içleri açık mavi ve kobalt mavisi ile renklendirilmiştir. Her bölümün altında, beyaz yarım yuvarlak daireler yer alır. Kavsaranın altında içi yeşil zincirle birbirlerine bağlı, atlamalı olarak yerleştirilmiş mavi ve beyaz renkte stilize bitkisel süslemelerin bulunduğu dar bir şerit bulunur. Nişin içi ise daha alçak olup yedi bölümlüdür. İki baş tarafta yer alan dar şeritler içinde kavsaranın altındaki şeritteki süsleme tekrar edilmiştir. Fakat bu kısımlarda stilize bitkiler sadece kobalt mavisi renktedir. Bu

şeritlerden sonra ise iki tarafta sütün yer alır. Sütunların arasında ise iki yana açılmış perde motifi vardır. Perde zeytin yeşili renkte olup uçları dar bir şerit halinde sarı ile renklendirilmiş ve iç kısımları dikey olarak siyah renkle bölünmüştür. Ortada, siyah zincirden sarkan bir kandil görülmektedir. Nişin alt kısımlarında süslemeler bozuk olduğu için kandilin formu tam olarak anlaşılamamaktadır(Resim 152).

Mihrap nişinin iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş, dikdörtgen levhalar yer almaktadır(Resim 153). Her iki levha da süsleme açısından birbirlerinin aynısıdır. Levhalar kalın zeytin yeşili ve siyah ince bir bordürle çevrilidir. Bu bordürlerin içinde, köşelerde sarı natüralist çiçek ve yeşil renkli C ve S kıvrımlı yapraklar yer alır. Bu süslemelerin arasında yine iki yana açılan perde motifi karşımıza çıkar. Bu perdelerden ise bir tanesi merkezde yer alan birbirlerine simetrik toplam beş askı sarkmaktadır. Levhanın alt kısmının bozuk olmasına rağmen siyah harflerle aynalı yazıyla *Ya Fettah*(zafer kazanmış, açan) yazısı okunabilmektedir. Yazının sonunda yer alan harflerin uçları iki yanda düz olarak yukarı çıktıktan sonra üstte düğüm motifi oluşturacak şekilde birleşmektedir. Düğüm motifinin iki yanında natüralist çiçek motifi, sivri kemerin içinde ise siyah kontürlü bitkisel süsleme yer alır. Mihrabın doğu tarafında alt kısımda yine dikdörtgen levha ve madalyon içinde yazı bulunmaktadır. Bunlar şekil olarak diğerleriyle aynıdır. Dikdörtgen levhada *"Lailaheillallah Muhammeden Resulullah"* yazmaktadır.

Harimin batı duvarında üstte yer alan aynı tarz iki madalyonda güneydekinde *"Osman"*, kuzeydekinde ise *"Hasan"* yazılıdır(Resim 148).

Harimin doğu duvarında üstte güneyde yer alan madalyonda *"Ali"* yazılıdır. Ayrıca alt ve üst pencerelerin arasında dört tane dikdörtgen levha bulunmaktadır. Bunlardan üç tanesi form açısından harimde yer alan diğer levhalarla aynı olmasına rağmen güney taraftaki pencerenin üzerinde bulunan levha, diğerlerinden daha büyük ve alınlık kısmı farklıdır. Bunlarda yine Kuran'dan alınan çeşitli ayetler yazılmıştır(Resim 147).

Kuzey duvar üzerinde üstte üç tane yuvarlak madalyon yer almaktadır. Bunlardan ortadakinde *"Zübeyr"*, batı taraftakinde *"Hamza"* yazısı okunmasına rağmen doğudaki madalyon okunamamaktadır(Resim 142). Ayrıca doğu ve batı duvarlarının

kuzeyde mahfilin içinde kalan kısımlarının üst taraflarında bozulmuş madalyonların izleri görülmektedir.

Harimin tavanı günümüzde harap durumdadır. Fakat 1983 yılında camide yapılan inceleme sırasında harim tavanında iç içe iki dikdörtgen göbeğin ortasında beş, dıştakinin köşelerinde portakal şeklinde dört sarkıt bulunduğu ifade edilmiştir[93].

Avlu

Camiyi düzensiz olarak çevrelediği anlaşılan avlunun duvarları yer yer yıkılmıştır. Avluya kuzeybatı tarafta yer alan kapıdan girilmektedir. Avluda cami etrafında bir hazire bulunmaktadır. Avlunun kuzey duvarının önünde ise bir çeşme ve kuyu olduğu görülmüştür.

Çeşme; avlunun kuzey duvarına bitişiktir. Dikdörtgen su haznesi bulunan bu çeşmenin tuğla ve moloz taştan yapıldığı anlaşılmaktadır. Haznenin alt kısmında iki musluk yeri vardır(Resim 158).

Kuyu; çeşmenin batısında bulunmaktadır. Kuyu bileziği taş ve tuğla parçalarıyla örülerek üzeri sıvanmıştır. Bu bileziğin yarısı kırılmış durumdadır(Resim 159).

Avluda çeşme önünde devşirme olabileceği düşünülen dikdörtgen bir parça yer almaktadır. Parçanın bir yüzünde bulunan iç içe iki yivin ortası kabarıktır. İki ucunda iki delik yer almaktadır(Resim 157). Bu parçanın benzeri son cemaat yeri revaklarının doğu ucunda karşımıza çıkmaktadır(Resim 160).

2.2.1.1.1. Bakkal Piri Camii Haziresi

Çizim :17
Belge : 7
Resim :161-182

Caminin mihrap, doğu ve batı duvarları arkasında ve son cemaat yerinin önünde on sekiz tane çeşitli dönemlere ait kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Fakat taşların

[93] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 71

bazıları yerlerinden çıkarılıp farklı yerlere taşındıkları için kesin tespit yapmak zordur. Ayrıca hazirede çeşitli yerlere atılmış ayak taşları görülmüştür(Resim 181-182).

Hazirede caminin batı tarafında on kitabeli mezar taşı bulunmasına rağmen bunlardan dört tanesi toprağa gömülü olduğu için tarihleri ve kime ait oldukları anlaşılamamıştır. Hazireye ait tespit ettiğimiz en erken örnek olan *"Hasan ?"*a ait 1153 (1740) tarihli mezar taşı, bu kısımda yerde yatık vaziyette bulunmuştur. 1983 yılında hazirede tespit edilen en erken tarihli örnek ise Veli Dayı'nın Oğlu Ali'ye ait olan 1141(1729)tarihli mezar taşıdır[94].

Doğu ve kuzey doğu kısmında dört mezar taşı bulunmaktadır. Bunlardan sadece iki tanesi yerlerinde toprağa gömülüdür.

Son cemaat yerinin batı tarafında üç mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezar taşlarının hiçbiri toprağa gömülü değildir. Bir mezar taşı ise caminin bu kısmında açılan çukurun içindedir.

1 No' lu mezar taşı (Resim 162); caminin batı duvarı arkasında yerde yatık vaziyette bulunmuştur.

.....
Hasan ? .....
Sene
1153 (1740)

2 No'lu mezar taşı (Resim 163); mihrap duvarının arkasında yerde yatık vaziyette bulunmuştur.

Merhûm
Ali
Çavuşun
Ruhuna
Fatiha
Sene 1199 (1784)

[94] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 69

3 No' lu mezar taşı(Resim 164); caminin batı tarafında yerde yatık vaziyette bulunmaktadır.

Hûve'l-Bâkî
Merhûm ve mağfûr
Ömer Efendinin Oğlu
Abdullah Ağanın
Ruhuna Fatiha
Sene Ramazan 1215 (Kasım 1800)

4 No' lu mezar taşı(Resim 165); caminin batısında bulunmaktadır.

Abdullah Ağa'nın
Oğlu merhûm ve mağfûr
Li rahmeti rabbi'l -gâfûr
Ömer Efendi ruhuna
Fatiha Sene 1227 (1812)

5 No' lu mezar taşı(Resim 166); caminin batısında bulunmaktadır.

Hûve'l-Bâkî
..... el- Hac Hüseyin Ağanın
Kerimesi merhûme Fatıma
Hatun Ruhuna
Fatiha
Sene 1228 (1813)

6 No' lu mezar taşı(Resim 167); son cemaat yerinin önünde yerde yatık şekilde bulunmaktadır.

Hûve'l-Bâkî
Velizâde nin oğlu
Merhûm ve mağfûr ömrüne doymayan
..... seyid Ali muradını
Ruhu içûn Fatiha
Sene 1251 (1835)

7 No' lu mezar taşı(Resim 168); caminin doğu duvarına yaslanmış şekildedir.

Hûve'l-Bâkî

Emretti Hudâ eyledi fermân

Erişti eceli vermedi emân

Kahveci İbrahim Ağanın

Oğlu Yunus Ağanın oğlu

Merhûm Eyyub Ağanın ruhu

İçûn el-Fatiha

Sene 1252 (1836)

8 No'lu mezar taşı(Resim 169); son cemaat yerinin batısında yerde yatık vaziyette görülmüştür.

Hûve'l-Bâkî

Vucudun.....Dağlar başına

.....

.....

.....

Ömer Efendi oğlu Molla Ahmed'in

Kerimesi Zeynep Hatun Ruhuna Fatiha

Sene 1253 (1837)

9 No'lu mezar taşı(Resim 170); caminin son cemaat yerinin batı tarafında çukurda ters olarak duran bu mezar taşının sadece tarihi okunabilmektedir. Baş tarafı görünmediği için erkek veya kadın mezar taşı olup olmadığı anlaşılamamıştır.

Sene 1258 (1842)

10 No' lu mezar taşı(Resim 171); caminin doğu duvarı arkasında bulunmaktadır.

Hûve'l-Bâkî

.....

İzetle rahman cevri gîlman

.....

Ruhumu kabz etti fermân ile Azrail

Yevm-i mahşerde şefaat Mustafa'dan isterim

Hem ziyaret hem kıraat kabir taşım eyleyen

Vere Fatiha sizden fenada isterim

Harput Sancağında Berem kazasından

Peruy Karyesinden Şeyh oğlu Osman

Ağanın oğlu Hüseyin ruhuna Fatiha

Sene 1268 (1851)

11 No' lu mezar taşı(Resim 172); caminin doğu duvarı arkasında bulunmaktadır.

Hûve'l-Bâkî

Vermedi.....

İzettli.....

.....

.....

.....

.....

.....

Peruy karyesinden şeyh oğlu Osman

Ağanın oğlu Bayram Ağa ruhuna Fatiha

Sene 1269 (1852)

12 No' lu mezar taşı(Resim 173); caminin batısında bulunmaktadır.

Hûve'l-Bâkî

.....

.....

.....

.....

Tiryakioğlu Ahmed'in zevcesi

Nebiha Hatun ruhuna Fatiha

Sene 1326 (1908)

13 No'lu mezar taşı(Resim 174); caminin kuzeydoğusunda yerde yatık vaziyettedir.

Ah mine'l-mevt

.....

.....

.....

.....

Seyid oğlu Hacı Molla

Efendinin ruhuna Fatiha

Sene 1328 (1910)

14 No' lu mezar taşı(Resim 175); son cemaat yerinin batı duvarına yaslanmış şekildedir.

Ah mine'l-mevt

Hamli vaz' eylerken

Eyledi..... mağrifet

.....

Derviş Ali oğlu Mehmet Ağa'nın

Kerimesi

Merhûme ve Mağfûre Şerife

Ayşe Hatun ruhuna Fatiha

Sene 1338 (1919)

15 No' lu mezar taşı(Resim 176); caminin batı duvarı arkasında bulunan bu mezar taşının alt kısmı toprağa gömülü olduğu için kime ait olduğu ve tarihi okunamamıştır. Fakat kitabenin okunabilen kısmından kadın mezar taşı olduğu anlaşılmıştır. Karşısında üzerinde hurma dalları bulunan ayak taşı da bulunmaktadır(Resim 180).

Hüve'l Bâkî

Gelip Kabrim ziyaret eden ihvan

Edeler ruhuma bir Fatiha.....

Hacı İbrahim oğlu Ali

Ağanın zevcesi merhûme

.....

16 No'lu mezar taşı(Resim 177); caminin batı duvarı arkasında bulunmaktadır. Alt kısmı toprağa gömülü olduğu için kime ait olduğu ve tarihi okunamamıştır. Kavuklu başlığı bulunan mezar taşının erkek mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır.

17 No'lu mezar taşı(Resim 178); caminin batı duvarı arkasında bulunan bu mezar taşı da toprağa gömülü olduğu için kime ait olduğu ve tarihi okunamamıştır. Sivri kemerli alınlığı olan bu taş muhtemelen kadın mezar taşıdır.

18 No'lu mezar taşı(Resim 179); caminin batı tarafında bulunan bu mezar taşının da tarihi ve kime ait olduğu toprağa gömülü olduğundan tespit edilememiştir. Taşın alınlık kısmı kırılmıştır.

2.2.2. MEZARLIK

Çizim :-

Belge :-

Resim :183-206

Eskiköy' e gelmeden diğer yapılardan önce yer almaktadır.

Bu mezarlıkta yeni mezar taşlarının yanı sıra eski mezar taşları da bulunduğu görülmüştür. Eski mezar taşlarının büyük çoğunluğu yerlerinden çıkartılarak çeşitli yerlere atılmış ve kırılmıştır. Bazı mezar taşları toprağa gömülü olduğu için okunamamaktadır. Ayrıca mezarlıkta karşımıza çıkan sade ayak taşlarının yanında geç dönem süsleme örneklerinin görüldüğü ayak taşlarına da rastlanır(Resim 206).

1 No' lu mezar taşı; mezarlıkta tespit ettiğimiz en erken tarihli örnek Arapça kitabeli *"Sitti Şah Hatun"* ait olan 918(1512) tarihli taştır. Bu taş form olarak dar dikdörtgen gövdeli, sivri kemerli alınlıklıdır. Taşın iki yüzünde de kitabe yer almaktadır. Bu taşın yanında aynı formda başka bir mezar taşı olmasına rağmen çukur içinde bulunan bu taşın görünen ön yüzünde tarih yoktur. Şitti Şah Hatun'a ait mezar taşının bir yüzünde(Resim 184);

Kaddin tekalet
el-merhûme el-mağfûre
es-saide eş-şehide Sitti Şah Hatun
Binti mevlana Ahmet
Bin mevlana yekân

diğer tarafında(Resim 185);

Nevvere Allahu merkade ha
ve ileyh Allahu
Taala fi efradil cihan
Sene 918 (1512)

yazılıdır.

2 No' lu mezar taşı(Resim 186); 1 No'lu mezar taşının yanında bulunan taşın görülebilen kitabeli tarafında ise şunlar yazmaktadır:

yazıldı nazm-ı tarih dürüst bâd

İlahi Cennet Ana mesken eyle

Gül-i Gülşen ile nezd-i makamın eyle

3 No' lu mezar taşı(Resim 187);

Merhûm
el-hac
Abd
el-Kadir
Ruhuna
Fatiha
Sene 1119 (1707)

4 No' lu mezar taşı(Resim 188);

Merhûm
Mağfûr
Cevahir Ağa ruhîçün
el-Fatiha
Sene 1153 (1740)

5 No' lu mezar taşı(Resim 189);

Merhûme Gülsüm
Hatun ruhuna

Fatiha

Sene 1165 (1751)

6 No' lu mezar taşı(Resim 190);

Şeyh..... oğlu
Merhûm Osman Ağa
Ruhuna Fatiha

Sene 1166 (1752)

7 No' lu mezar taşı(Resim 191);

Merhûm Bâkîzâde
Ahmet Ağa ruhuna
Rızaen Lillahi Fatiha

Sene 1168 (1754)

8 No' lu mezar taşı(Resim 192);

.....
Ayşe Kadın
Ruhuna Fatiha

Sene 1168 (1754)

9 No' lu mezar taşı(Resim 193);

Merhûme
ve mağfûre
Kerime Tûtî
Ruhuna
Fatiha

Sene 1171 (1757)

10 No' lu mezar taşı(Resim 194);

Merhûm(e) ve mağfûre
Naile Tûtî
Ruhuna Fatiha

Sene 1174 (1760)

11 No' lu mezar taşı(Resim 195);

Merhûm ve mağfûre
Fatma Kadın
Ruhuna Fatiha
Sene 1176 (1762)

12 No' lu mezar taşı(Resim 196);

Merhûm ve mağfûr ilâ
Rahmeti Rabbihi'l-ğafûr
Ali ..... ruhuna Fatiha
Sene 1183 (1769)

13 No' lu mezar taşı(Resim 197);

Berberoğlu merhûm
ve mağfûr İbrahim
Beşe ruhîçûn Fatiha
Sene 1183 (1769)

14 No' lu mezar taşı(Resim 198);

Merhûme ve mağfûre
Kadiye Kadın
Ruhuna Fatiha
sene 1184/1770

15 No' lu mezar taşı(Resim 199);

Merhûm ve mağfûr
Ali Bey ruhuna
Rıza-en lillahi'l Fatiha
Sene 1193 (1779)

16 No' lu mezar taşı(Resim 200);

.....
.....
.....

.....

.....

.....

.....*Ali Efendinin*

kerimesi Şerife Zeliha ruhuna

Fatiha sene 1227 (1812)

17 No' lu mezar taşı(Resim 201);

Hûve'l-Bâkî

Beni kıl mağfiret ey rabbi yezdân

Bi Hakkı arşı azam nur-ı kur'an

Gelip kabrim ziyaret eden ihvân

Edeler ruhuma bir Fatiha ihsân

Ali Beyin validesi merhûme

Münire Hanımın ruhuna Fatiha

Sene 1230 (1814)

18 No' lu mezar taşı(Resim 202);

Hûve'l Bâkî

.....

.....

Gelib kabrim ziyaret eden ihvân

Edeler ruhuma bir Fatiha ihsân

Ali Çavuşun oğlu merhûm

ve mağfûr es- Seyyid Mustafa

Ruhuîçûn el-Fatiha

Sene 1248 (1832)

19 No' lu mezar taşı(Resim 203);

Hûve'l-Bâkî

Meskenim dağlar başı sahraya

Hacet kalmadı içtim ecel

Şerbeti (der)mana hacet kalmadı

Feyzullah oğlu Ali Beyin
Zevcesi merhûme Hatice
Hanım ruhîçûn el- Fatiha
Sene 1257 (1841)

20 ve 21 No' lu mezar taşları (Resim 204-205): Alt kısımları toprağa gömülü olduğu için kime ait oldukları ve tarihleri okunamamıştır. Her iki mezar taşının da süslemelerinden geç döneme ait oldukları anlaşılmaktadır.

2.2.3. SU YAPILARI

2.2.3.1. Hamamlar

2.2.3.1.1. Hamam I

Çizim :15

Belge :-

Resim : 207-221

Yeri ve Tarihçesi

Eskiköy Mevkii' nde, Bakkal Piri Camii'nin karşı tarafında yer almaktadır. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda tescil kaydı olmayan hamam günümüzde harap durumda olup duvarlarının bir kısmı yıkıktır.

Kitabesi yoktur. Hamamın yapım tarihiyle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Mimari Özellikleri

Hamamın duvarları moloz taş ve moloz taş aralarına yerleştirilen tuğladan yapılmıştır. Yapının örtü sisteminde ve pencere ve kapı kemerlerinde tuğla kullanılmıştır. Hamamın iç kısımları horasan harcı ile sıvanmıştır.

Hamam, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlıdır. Hamamın muhtemelen önünde yer alan ahşap soyunmalık yeri günümüze gelmemiştir. Bu nedenle doğu cephede yer alan kapıdan ılıklık bölümüne girilmektedir. Ilıklıktan sonra sıcaklık ve halvet

kısımları ardarda gelir. Halvet bölümünün kuzey duvarı boyunca su deposu uzanmaktadır. Hamamda kapıların tümü yuvarlak kemerli nişler ise sivri kemerlidir.

Hamamın doğu cephesindeki duvarın kuzeyinde dikdörtgen bir nişle içinde bulunan yuvarlak kemerli giriş kapısı yer almaktadır(Resim 207). Kuzey cephe sağırdır(Resim 208). Güney cephenin doğusu dışa doğru taşkın(Resim 209), Batı cephe yıkıktır(Resim 210).

Yapının doğu cephesinde, duvarın kuzeyinde yer alan kapıdan *ılıklık* mekânına girilmektedir. Kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı olan bu bölüm aynalı tonozla örtülmüştür. Bu bölümün batısındaki duvarın güneyinde bulunan sivri kemerli kapıdan sıcaklığa, güney duvarının batısında ki kapıdan ise küçük dikdörtgen helâ veya usturalık mekânına geçilmektedir. Ayrıca doğu ve batı duvarlarında karşılıklı birer niş bulunur.

Güneyde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mekân aynalı tonozlu örtülmüştür. Bu kısım zemini moloz ve toprak dolu olduğu için ne olduğu anlaşılamamıştır.

Soyunmalık mekânından geçilen ve yine doğu batı doğrultusunda yer alan *sıcaklık* mekânı kare planlıdır. Burada güney ve kuzey duvarlarda yer alan su kanalları ortaya çıkmıştır(Resim 215). Batıda günümüzde yıkılmış olan duvardan halvete geçilir(Resim 214). Bu bölüm tromplarla geçilen kubbe ile örtülü olup tromplarda ve kubbe kemerlerinde sivri kemer kullanılmıştır(Resim 216). Kubbenin ortasında kubbe fenerinin çevresinde sekiz aydınlatma açıklığı yer almaktadır(Resim 217). Mekânın güney duvarının doğu köşesinde bulunan dikdörtgen çerçeve içinde yer alan kapıdan kare planlı küçük bir bölüme girilir. Burasının zemini toprak ve molozla dolmuş olduğu için ne olduğu tam anlaşılamamaktadır. Üzeri pandantifle geçilen kubbe ile örtülüdür. Kubbede üç tane altıgen aydınlatma açıklığı bulunmaktadır. Doğu duvarında bir niş vardır.

Sıcaklık mekânının batısından geçilen *halvet* dikdörtgen planlı olup mekânın kuzey ve güneyinde beşik tonozlu eyvanlar yer almaktadır. Eyvanların her ikisinde musluk yerleri belirgindir. Eyvanların arasında kalan kare planlı orta bölümün tromplarla geçilen kubbeyle örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Tromplarda ve kubbe kemerlerinde

sivri kemer kullanılmıştır. Bu bölümün batısına bitişik su deposu bulunmaktadır. Sıcaklığın batı duvarının ortasında yer alan açıklık su deposuna açılmaktadır.

Dikdörtgen planlı su deposunun batı duvarı yıkıktır.

Süsleme Özellikleri

Hamam süsleme açısından önemlidir. Hamamın günümüze gelebilmiş üç bölümünün duvarlarında şeritler halinde malakâri süslemeler bulunmaktadır. Bu süslemelerin çoğu bozulmuştur. Sağlam olan süslemelerden anlaşıldığı kadarıyla süsleme öğeleri üç bölümde aynıdır.

Ilıklık bölümünün sağır duvarlarında orta kısımda, nişlerin ve giriş kapısının bulunduğu duvarlarda üst kısımlarda şeritler halinde malakâri süslemelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Fakat çok bozuk olan bu süslemeler tam belirgin değildir. Sadece tüm şeritlerin birbirlerinden bir veya iki sıra zikzaklarla ayrıldıkları ve özellikle şeritlerin içlerinde madalyon içinde sekiz kollu süslemelerin sıkça kullanıldığı anlaşılmaktadır(Resim 211-212). Bu şeritlerde palmet motifine rastlanmaktadır.

Ilıklık bölümünden sonra malakâri süslemeler, sıcaklık bölümünün duvarlarında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bu duvarlarda yer alan süslemeler çok bozulmuştur. Türkiye'de Vakıf Abideleri ve eski Eserlerin IV. cildinde süslemelerin yalnızca ılıklık ve halvet bölümlerinde oldukları yazılmıştır[95]. Sıcaklıkta yer alan şeritler yine zikzaklarla ayrılmıştır.

Halvet bölümünde diğer bölümlerde olduğu gibi süslemeler doğu ve batı duvarlarda ve kuzey ve güney eyvanların içlerinde şeritler halinde yer almıştır. Bu kısımda bulunan süslemeler diğer bölümlere oranla daha iyi durumdadır. Güney eyvanın batı duvarında, üstte üç sıra zikzağın altında yine birbirlerinden üçer sıra zigzaglarla ayrılmış şeritlerin içinde zikzak çerçeveli madalyonlar bulunmaktadır. Bu madalyonların içi ise iç içe iki kareden oluşan sekiz kolu yıldızın ortasında bulunan sekiz yapraklı çiçekle doldurulmuştur. Üçüncü şeritte bir ters bir düz yerleştirilmiş karanfil benzeri

[95] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 72

süslemelerden oluşmuştur. Yine bir sıra zikzak motifinin ayırdığı dördüncü şerit içinde ufak madalyonlar içinde sekiz kollu daireler onun altında ise üç sıra zikzağın altında palmetler yer almaktadır. Palmet motiflerinin altında tekrar üç sıra zikzaktan sonra dördüncü şeritteki madalyonlar tekrar edilmiştir. Yedinci şeritte palmet motifi, sekizinci şeritte ise iki sıra halinde madalyonların bulunmaktadır. Altta ise bu şerit dört sıra zikzak motifiyle son bulur(Resim 221). Bu bölümde kuzey eyvanının batı duvarda, diğer bölümlerde göremediğimiz küçük dikdörtgen çerçeveler içinde natüralist çiçek motiflerinden oluşan buket bulunmaktadır.

2.2.3.1.2. Hamam II

Çizim :16

Belge :-

Resim :222-226

Yeri ve tarihçesi

Büyük Kumla, Eskiköy Mevkii'nde yer alan hamam, Bakkal Piri Camii ile aynı hizada ve caminin doğusunda yer almaktadır.

Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda hamamla ilgili tescil kaydı saptanamamıştır. Dış kısımları ağaçlar tarafından tahrip edilen hamamın içi de harap durumdadır.

Kitabesi bulunmayan hamamın yapım tarihi konusunda bir bilgiye ulaşamadık.

Mimari Özellikleri

Hamamın duvarlarında moloz taş, üst örtüde, kapı ve niş kemerlerinde tuğla kullanılmıştır. Ayrıca duvarlarda taşların arasında yine tuğla parçalarına rastlanmaktadır. Yapının iç kısmı ise kalın bir sıva tabakasıyla kaplıdır. Hamamın dış duvarları ağaçlarla ve toprakla büyük ölçüde kapanmıştır.

Hamam, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, üç bölümden oluşan küçük ölçülü bir hamamdır. Hamamın kuzeyinde yer alan kapıdan ilk ortadaki bölüme girilmektedir. Orta bölümün doğusunda dikdörtgen, batısında ise kare iki bölüm yer alır. Güneyde iki

mekân boyunca su deposu yerleştirilmiştir. Ortada ve onun batısında yer alan bölüm kubbeyle, diğer bölümler tonozla örtülmüştür.

Giriş kapısı, kuzey cephenin doğusundadır(Resim 223). Bu cephenin önü toprakla dolduğu için girişin zemini aşağıda kalmıştır. Bu nedenle girişin önünde başka bir mekân olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Kapı, hamamın orta mekânına açılmaktadır. Bu kısmın doğu duvarında yer alan kapıdan ise doğu- batı doğrultusundaki hamamın doğusundaki ilk bölümüne girilmektedir. Bu bölüm kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Bölümün üstü üzerinde dört adet aydınlatma açıklığı bulunan aynalı tonozla örtülmüştür. Bölümün güney duvarı boyunca uzanan bir seki olduğu anlaşılmaktadır.

Orta bölüm ise dikdörtgen planlı ve üzeri pandantiflerle geçilen kubbe ile örtülüdür. Kubbe, kuzey ve güney duvardaki sivri kemerlere ve doğu ile batıda duvarlara oturmaktadır. Doğu ve batı duvarlarında ortada bulunan beş cepheli nişlerden batıdaki yıkıktır. Batı duvarında hamamın batısındaki son bölüme geçilen kapı bulunmaktadır.

Ortadaki bölümün batısında yer alan son bölüm orta bölümle aynı mimari özellikleri göstermektedir. Burasını kubbede bulunan on yedi fil gözü aydınlatmaktadır. Bölümün kuzeyinde beş cepheli bir niş ve güney tarafında ise su deposuna açılan bir pencere yer almaktadır. Batı ve güney duvarlarda alt kısımlarda birer musluk ve mermer kurnalar görülmektedir(Resim 226). Hamamın tüm giriş kapıları ve duvarlarda yer alan nişler sivri kemerlidir.

Ortadaki ve batıdaki bölümlerin güney duvarları boyunca yer alan ve büyük ölçüde yıkık durumdaki *su deposu* doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlı olup üzeri beşik tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Su deposunun ortadaki ve batıdaki mekânlar boyunca uzanması ve özellikle batıda yer alan mekânda duvarlarda muslük ve kurnaların bulunması bu iki bölümün sıcaklık mekânları olabileceğini göstermektedir. Doğu tarafta yer alan dikdörtgen ve tonozla örtülü bölüm ise muhtemelen ılıklık kısmıdır. Bu tarz küçük hamamların önünde bulunan ahşap soyunmalık yeri ise yıkılmış olmalı.

2.2.3.2. DİĞER SU YAPILARI

2.2.3.2.1. Çeşmeler

Çizim :-

Belge :-

Resim : 232

Büyük Kumla' da Eskiköy Mevkii'nde Bakkal Piri Camii'nin avlusunda kuzeyde bir çeşme ve bir kuyu bulunmaktadır.

Camide avlu duvarlarının dışında bir çeşme daha yer alır. Bu çeşme dikdörtgen hazneli ve önünde basit bir teknesi bulunmaktadır(Resim 232). Çeşmenin suyu akmamaktadır.

1945 tarihli bir çalışmada, Büyük Kumla' da halkın su ihtiyacını kuyulardan temin ettiği ifade edilmiştir[96].

2.2.3.2.1. Köprüler

Çizim :-

Belge :-

Resim : 227-229

Büyük Kumla' da Eskiköy Mevkii'nde iki köprü tespit edilmiştir.

Eskiköy' ün girişinde karşımıza çıkan ilk köprünün yarısı yıkılmıştır. Moloz taş ve tuğla ile inşa edilen köprü muhtemelen beş gözlüydü. Bugün sadece kuzeyde bulunan iki göz ve ortadaki büyük kemerin bir kısmı mevcuttur(Resim 228). Türkiye' de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV'de köprünün yıkılmadan önceki halini gösteren bir resim vardır(Resim 227). Köprünün kuzey ayağında yuvarlak kemerli bir göz orta kısmında büyük sivri kemerli bir göz bulunmaktadır. Her iki gözün ortasına yuvarlak kemerli bir açıklık daha yerleştirilmiştir. Köprünün yıkılan tarafı muhtemelen güney tarafın simetriğidir. Köprünün kuzeyinde duvara yaslanmış vaziyette üst kısmı kırık bir kadın

---

[96] Nezihe Hazar, Gemlik Köylerinin Beşeri ve İktisadi Durumu (İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul 1945, s.34

mezar taşı bulunmaktadır. Bu taşın buraya nasıl geldiği bilinmemektedir. Mezar taşı şöyledir (Resim 229);

Hûve'l-Bâkî

.....

.....

.....

Halil Ağa Oğlu Mustafa'nın

Kerimesi ve Muhammed'in hemşiresi Merhûme

Merhûme Fatıma Tûtî ruhuna Fatiha

Sene 1230(1814)

Diğer köprü ise Hamam II' nin kuzeyinde yer almaktadır. Sivri kemerli tek gözü bulunan köprünün kemerinde tuğla üst kısmında moloz taş kullanılmıştır(Resim 230-231).

2.2.4. SİVİL MİMARİ

Büyük Kumla'da 1950 yılında derenin taşması nedeniyle köyün incelediğimiz yapıların bulunduğu kısmı terkedilerek halk sahil kısmına yerleşmiştir. Bugün Eskiköy Mevkii olarak adlandırılan bu kısımda sadece evlerin temelleri tespit edilmiştir. Sahil kısmında ise modern konutlar bulunmaktadır.

2.2.4.1 Yağhane

Çizim :

Belge :

Resim: 233-235

Büyük Kumla'da bugünkü yerleşmede köy meydanında bir yağhane bulunmaktadır. Bu yağhane köylülerin ifadesine göre köyün bu kısma taşınmasından önce de mevcutmuş.

Bu bina tek katlı ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, üzeri eğimli saçla kaplanmıştır. Ayrıca güney tarafta alçak dikdörtgen bir mekân daha bulunmaktadır. Yağhanenin duvarları, kenarları yığma tuğladan örülmüş ve bunların araları düzensiz

taş sıraları ve iki sıra tuğladan oluşan almaşık örgüden meydana gelmiştir. Pencere, kapı kemerlerinde tuğla kullanılmıştır. Saçak altında ise yine dört sıra kademeli tuğla dizisi görülmektedir.

Batı cephesinde yer alan giriş, yuvarlak kemerlidir. Bu girişin iki tarafında yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. Giriş kapısının kilit taşı belirgindir(Resim 233). Kuzey cephesinde dört tane yuvarlak kemerli pencere görülmektedir(Resim 234). Doğu ve güney cephesi çay bahçesi tarafından kapatılmıştır.

3. DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

3.1. CAMİLER

3.1.1. Küçük Kumla, Eski Cami

Kesin yapım tarihini tespit edemediğimiz caminin, günümüzde güney ve doğu duvarları kalmış olup mimari özellikleri tam anlaşılamamaktadır.

Caminin günümüze gelebilmiş bu duvarları, moloz taş sıraları arasında iki ve üç sıra tuğladan meydana gelen düzensiz bir almaşık örgü ile inşa edilmiştir. Malzeme farklılığına dayanan almaşıklık Osmanlı camilerinde en genelleşmiş almaşık duvar biçimidir. Almaşık örgünün kullanıldığı tarih dilimi genelde 1320'lerden 1600'lere uzanan ve 1700'lerin de üç çeyreğini kapsayan bir boyutu vardır[97].

Caminin güney duvar üzerinde altta yer alan tuğlalar üzerinde A ve θ şeklinde damgalar görülmektedir. Bu tuğlalar muhtemelen Bizans yapılarından devşirilmiş olup üzerlerinde bulunan işaretler ise Bizans yapı larında görülen damgalı tuğlalardır[98]. Aynı damgalı tuğlalara Gemlik' e bağlı Kapaklı Köyü'nde yer alan Hamam II' de rastlanmaktadır[99]. Gemlik'te Bizans döneminden kalma pek çok eser bulunmaktadır. Bunlar arasında sur duvarı kalıntıları ve Gemlik'ten Küçük Kumla' ya gidilen yol üzerinde Küçük Kumla' ya gelmeden yörede "Manastır" diye adlandırılan yerde bir harabe bulunmaktadır. Küçük Kumla'nın bu yere yakın olması Küçük Kumla çevresinde de bir Osmanlı öncesi yerleşimi olabileceğini akla getirmektedir.

Duvarların düzensiz almaşık örgü ile yapılmasına rağmen kuzeybatıda yer alan minare kaidesinde bir sıra taş ve üç sıra tuğladan meydana gelen düzgün bir almaşık örgüyle karşılaşmaktayız. Minare gövdesi ise tamamen tuğladan yapılmıştır. Afife Batur,

---

[97] Afife Batur, "Almaşık Duvar", **Anadolu Sanatı Araştırmaları II**, İstanbul 1970, s.186

[98] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Antony Cutler, "Mason Marks", **The Oxford Dictionary of Byzantium II**, Newyork 1991, s.1312

[99] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s. 88

duvarlardan bağımsız bir yapı olan minarelerin XVI. yüzyıla kadar tuğladan yapıldıklarını belirtmektedir[100].

Mimarisi hakkında fazla bilgiye sahip olamadığımız caminin minare gövdesi üzerinde üç kuşak halinde bulunan çiniler oldukça dikkat çekmektedir. Bu çiniler XV. yüzyıl örneklerinin bulunmasına rağmen XVI. yüzyıldan itibaren İznik'te yoğun olarak üretilen beyaz hamurlu, sıraltı tekniğinde yapılmış mavi-beyaz dekorlu çinilerdir. Mavi-beyaz dekorlu çinilerde XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra firuze renkte kullanılmaya başlamıştır. Caminin minaresinde bulunan çiniler kobalt mavisi zeminli, beyaz dekorlu olup dekorların içlerinde firuze kullanılmıştır.

Bursa bölgesinde gövdesi üzerinde çini bulunan diğer minareler, İznik, Eşrefoğlu Camii ve Yenişehir, Sinan Paşa Camii minareleridir.

İznik Eşrefoğlu Camii, İlk olarak Eşrefiye tarikatının kurucusu Eşrefoğlu Rumî'nin ölümünden sonra yapılmıştır. Bu caminin XX. yüzyılda yıkılması üzerine yerine 1950 yılında günümüzdeki cami inşa edilmiştir. Camiden bağımsız halde bulunan minare ilk yapıya aittir. Minarede yer alan çiniler muhtemelen camide XVII. yüzyılın İlk yarısında IV. Murad döneminde(1623-1640) yapılan onarımına aittir[101].

Küçük Kumla'da bulunan bu caminin ilk olarak İznik'te kurulmuş olan Eşrefiye tarikatına ait Küçük Kumla'da bulunan zaviyenin camii olduğu vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. İznik'te bu tarikatın ilk kurucusunun adına yapılmış camiye ait minarede kuşaklar halinde bulunan çinilerin benzerlerinin Küçük Kumla' da yer alan aynı tarikata ait zaviyenin camii minaresinde bulunması bu bakımdan ilginçtir. Her iki minare tek şerefeli ve onikigen gövdeli olup tuğladan yapılmışlardır. Küçük Kumla'da şerefe altında üç kuşak İznik'te ise şerefe altında altı kuşak halinde çini bulunmaktadır. Aynı zamanda İznik, Eşrefoğlu Camii minaresinde şerefe altında ve şerefe altındaki bileziğin üstünde iki sıra halinde kare ve dar dikdörtgen çini panolar yerleştirilmiştir(Resim 237). Teknik açısından her iki örnekte kullanılan teknik sıraltı tekniğidir. Küçük Kumla' da çiniler mavi zemin üzerine beyaz ve firuze dekorludur.

---

[100] Afife Batur, "Almaşık Duvar", **Anadolu Sanatı Araştırmaları II**, İstanbul 1970, s. 204

[101] E.Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)**, İstanbul 1973, s. 768

İznik'te ise mavi zeminli beyaz ve firuze dekorlu ve beyaz zeminli mavi ve firuze dekorludur. Küçük Kumla' da yer alan çinilerde görülen süslemeler üç kuşakta bütünlük göstermesine karşılık İznik'teki çiniler tüm kuşaklarda hatta aynı kuşakta bile farklılık gösterirler. Küçük Kumla'da tüm levhalar üzerinde çiçek, rumî ve kıvrık dallardan oluşan bir kompozisyon İznik'teki çinilerde ise bitkisel süslemenin yanı sıra şerefe altında ve dördüncü kuşakta çintemani süslemeler bulunmaktadır.

Çininin kullanılmış olduğu bir diğer minare Yenişehir, Sinan Paşa Camii (XVI. yüzyıl ikinci yarısı) minaresidir. Fakat burada çiniler, minare üzerinde Küçük Kumla ve İznik'te olduğu gibi tek sıra kuşaklar halinde değil firuze sırlı tuğlalarla belirlenmiş şeritlerin arasına gövdenin yarısını kaplayacak şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca şerefe altındaki firuze şeridin üstünde bir kuşak çini ve İznik'te olduğu gibi şerefe altındaki mukarnaslar arasında kare çini levhalar bulunmaktadır. Yine sıraltı tekniğinde yapılan bu çiniler de natüralist çiçekler, hatayî, hançer yapraklarının kullanıldığı kompozisyonlarla karşılaşmaktayız(Resim 238).

Küçük Kumla'da incelediğimiz minarede ayrıca minare çıkış kapısının sivri kemerli alınlığının kilit taşının ortasında yuvarlak tuğla üzerine kazınmış içiçe iki mühr-î süleyman motifi bulunmaktadır. Bu motif Türk Sanatında oldukça sevilmiş ve mimari ve iç mimarinin, yanı sıra tepelik, pazvant, Osmanlı paraları, Kur'an durakları, yazma kitaplar ve sancaklarda da sıkça kullanılmıştır[102]. Fakat Eşrefiye tarikatına ait bir yazma kitapta tanıtılan 19 dilimli Eşrefi gülünün ortasında mühr-î süleyman motifinin bulunduğu görülmektedir[103](Resim 244). Eşrefi gülünün ortasında kullanılan bu mühr-î süleyman, Kur'an'da yer alan beş bilinmeyeni işaret etmektedir[104].

3.1.2. Küçük Kumla, Hacı Muhi Camii

Bu caminin 17.8.1999 tarihinde meydana gelen deprem sonucunda yıkıldığı belirtilmektedir. Cami, eski fotoğraflarından anlaşıldığı kadarıyla dikdörtgen harimli olup eğimli çatıyla örtülüdür. Kuzeydoğuda bulunan minare, kuzeyde yamuk planlı

---

[102] Zeki Kuşoğlu., "Türk Sanatında Mühr-î Süleyman" **İlgi**, Sayı 61, Yıl 24, İstanbul 1990, s. 34

[103] Bu konuda yardımlarından dolayı Prof. Dr. Baha Tanman'a teşekkür ederim.

[104] Kasım Kufralı., "Eşrefiye", **İslam Ansiklopedisi**, C.4, İstanbul 1945, s.397

son cemaat yeri ve harimin doğu tarafı camiye çeşitli tarihlerde eklenmişti. Yıkılmadan önceki resimlerinde caminin içinin sade olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.3. Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii

Büyük Kumla' da Eskiköy Mevkii'nde yer alan cami doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup eğimli çatıyla örtülmüştür. Kuzeyinde revaklı son cemaat yeri, kuzeybatısında tek şerefeli minare bulunmaktadır. Camiye ait en eski vakıf kaydı, XVII. yüzyıl ikici yarısına aittir.

Cami, duvarları moloz taştan meydana getirilmiş olup aralarda tuğla parçalarına rastlanmaktadır. Ayrıca camide yer alan kemerler tuğladandır. Minare ise tamamen tuğladan yapılmıştır. Yapıda devşirme malzeme kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Harimde minber önünde döşemede kullanılan mermer levhaların üzerinde haç kabartması ve bitkisel ve geometrik süslemenin olduğu belirtilmektedir[105]. Günümüzde ise bu kısımda sadece üzerlerinde çeşitli kabartmalar olan fakat bu kabartmaların ne oldukları tam anlaşılamayan mermer parçalar bulunmaktadır. Ayrıca son cemaat yeri önünde ve avluda karşımıza çıkan lento benzeri parçalar muhtemelen devşirmedir. Küçük Kumla, Eski Cami' yi değerlendirirken değindiğimiz nedenler bu yapı için de geçerlidir. Her iki yapıda devşirme malzemenin kullanılmış olması bu yapıların yapımı sırasında çevrede bulunan Bizans yapılarına ait parça ve malzemenin değerlendirildiğini göstermektedir.

Yapı dıştan oldukça sadedir. Son cemaat yerinde giriş kapısının batısında yer alan sivri kemerli pencere alınlığının içinde sıva üzerine düzgün olarak çok dilimli bir kaş kemer kazınmıştır. Pencere alınlığında bulunan bu detayın benzerleri Göl Marmara, Halime Hatun Camii(XVI. yüzyıl sonu) ve Rodos, Recep Paşa Camii(1723)'nde de vardır. Fakat Göl Marmara'daki örnekte kaş kemerin tuğladan(Resim 239), Rodos'taki örnekte ise taştan yapılmış olduğu görülmektedir(Resim 240). Ayrıca her iki örnekte kaş kemerin yanında tek dilim bulunmaktadır.

---

[105] Yıldız Ötüken ve diğerleri, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s.70

Caminin hariminde karşımıza çıkan kalem işi süslemeler, geç dönem süsleme özellikleri gösterirler. Özellikle mihrapta yer alan iki yana açılmış perde motifi mimaride, dini yapıların yanı sıra sivil yapılarda da sıkça kullanılmıştır. Genelde bu süsleme, camilerin mihrap bölümlerinde, ortasından zincirle sarkan ve "Allah'ın Nuru" nu simgeleyen kandille birlikte bir kompozisyon oluşturmaktadır.

Mihrap nişinin iki yanında simetrik olarak yer alan levhalar içinde yine iki yana açılmış perde motifiyle karşılaşmaktayız. Alt kısımda ise aynalı yazıyla *"ya fettah"* yazılmıştır. Bu yazı türü Bursa Ulu Camii'nin XIX. yüzyıl onarımı sırasında harimde yapılmış olan kalem işi hat levhalarda kullanılmıştır. Yine Edirne, Eski Cami, hariminde aynalı yazıyla yazılmış hatlar bulunmaktadır.

Camide karşımıza çıkan diğer geç dönem süsleme öğeleri S-C kıvrımlı bitkisel süslemeler ve natüralist çiçeklerdir.

3.2. MEZAR TAŞLARI VE TÜRBELER

3.2.1. Küçük Kumla, Mezarlık ve Türbeler

Küçük Kumla'da yolun kuzey ve güneyinde yer alan mezarlıkta tespit ettiğimiz en erken tarihli mezar taşı "Fahrûnisâ ?" ait olan 1017(1608)tarihli taştır. Form olarak dar dikdörtgen gövdeli ve sivri kemerli alınlıklı karşılıklı iki taştan meydana gelen taşın isim, erken döneme ait mezar taşlarında olduğu gibi batı tarafta baş taşında, tarih doğu tarafta ayak taşında yer almaktadır[106]. Her iki taşın üzerinde kitabe kenarları dilimli kartuş içinde kitabe arapça olarak yazılmıştır(Resim 44-45). Bu döneme ait Küçük Kumla' da Hacı Muhi Camii doğu duvarı arkasında bulunan iki mezar taşı daha vardır. Bu taşlardan bir tanesi Memi Reis'e ait 1100(1688) tarihli taştır. Diğer taşın ise üst kısmı kırık olup yazılar kısmen dökülmüştür. Kime ait olduğu anlaşılmayan taş muhtemelen 1080(1669) tarihine aittir. Her iki örnekte silindir gövdelidir ve

[106] Ayrıntılı bilgi için Bkz. A. Alım Güven(Karamürsel), XV. yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları(İznik-Bursa-Edirne-İstanbul),(İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat tarihi Doktora Tezi), İstanbul 1995

kitabelerinde tarih kısımları rakamla değil yazıyla verilmiştir. Tarihlerin yazıyla verildiği örnekler genelde erken Osmanlı mezar taşlarında karşımıza çıkmaktadır. Mezar taşlarında tarih kısımlarının yazıyla verildiği tarihler "Lafzan Tarih" olarak adlandırılır[107].

Her iki mezarlıkta XVIII. yüzyıla ait taşlarda çeşitli formlarda mezar taşları bulunmaktadır. Özellikle yüzyılın ilk yarısına ait erkek mezar taşlarının kare gövdeli ve kavuklu oldukları anlaşılmaktadır(Resim 47-63-64). Bu yüzyılın ilk yarısına ait Halil Çelebi'nin mezar taşı dar kenarlı ve kavukludur(Resim 48). Yüzyılın ikinci yarısına ait diğer erkek mezar taşlarında yine bu formun kullanılmış olduğu görülmektedir (Resim 50-69). Kadın mezar taşları ise dar dikdörtgen kitabeli, sivri kemerli alınlıklıdır (Resim 66-67). Mezarlıkta mantar şeklinde başlıkları olan mezar taşları genç kızlara aittir(Resim 65-68). Emine Kadın'a ait olan 1154 tarihli mezar taşının sivri kemerli olmadığı görülmüştür(Resim 49).

XIX. yüzyıla ait mezar taşlarının çoğu erkek mezar taşıdır. Bunlar dar kenarlı, dikdörtgen kitabeli ve kavuklu olmalarına rağmen XVIII. yüzyıl örneklerinden farklı olarak kitabelerin uzadığı görülmektedir(Resim 51-52-53-54-55-70-71). Kadın mezar taşları yine form olarak bir önceki dönemle aynı olmasına rağmen yine kitabeleri uzamıştır(Resim 56). Tarihi tespit edilemeyen üç taşın başlığında fes bulunmaktadır(Resim 59-60-72). Fes'in II. Mahmut (1809-1839)döneminde kullanılmaya başlamış olmasından dolayı mezar taşlarında da bu dönemden sonra karşımıza çıkmaktadır.

Mezarlıktaki adı ve ölüm tarihi tespit edilemeyen bir mezar taşı kavuğundan anlaşıldığı kadarıyla bir dervişe aittir(Resim 57). Kitabede ayrıca "el-kadiri" ibaresinin bulunması bunu doğrulamaktadır. Mezarlıkta çeşitli ayak taşları görülmüştür. Bunlardan güney taraftaki mezarlıkta bulunan ayak taşı kare gövdeli olup baş kısmına baklavalı geçişle geçilmektedir(Resim 73). Taşın baş kısmı mevcut değildir. Kime ait

---

[107] Abdülhamit Tüfekçioğlu, "Türk-İslâm Dönemi Türbe ve Mezar taşı Kitabelerinde Tarih İbareleri", **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu**, (18-20 Aralık 1998), İstanbul 1999,s.395-396

olduğu ve tarihi tespit edilemeyen Güney mezarlıkta bulunan 15 No'lu mezar taşına ait olan ayak taşının üzerinde geç döneme özgü alınlık bulunmaktadır(Resim 61).

Mezar taşlarının formlarının dönemlere göre değişmelerinin yanısıra kitabeler de değişiklik göstermektedir. Eski tarihli mezar taşlarının kitabeleri arapça olarak yazılmıştır. XVIII. yüzyılda kitabeler de daha çok *"Merhûm ve Mağfûr"*, *"Merhûme ve Mağfûre"* ibareleri bulunmaktadır. Fakat XIX. yüzyılda kitabelerin genelde Hûve'l-Bâkî ile başladıklarını görmekteyiz. Ayrıca erken tarihli örneklerde sadece ölenin adı olmasına rağmen geç tarihli örneklerde ölümle ilgili şiirler, ölenin kimliği ve ölüm nedenleri de kitabelerde yer almıştır.

Küçük Kumla'da bulunan türbelerden Şeyh Abdullah ve Şerif Efendi Türbeleri haricinde diğer türbelerde kitabeli mezar taşı yoktur. "Şeyh Abdullah" ve "Eşref Sultan" olarak bilinen türbelerin günümüzde mevcut olamayan birer hazirelerinin olduğu da anlaşılmaktadır. Türbelerin bir kısmı yenilenmiştir. "Şeyh Abdullah" ve "Harmanlık Dede" haricinde diğerlerinin basit briketten yapılmış türbeleri bulunur. Şeyh Abdullah'a ait türbe ise düzgün olmayan sekizgen planlıdır.

3.2.2. Büyük Kumla, Mezarlık

Bu mezarlıkta eski mezar taşlarının yanısıra Küçük Kumla'da olduğu gibi genelde yeni mezarlar yer alır. Burada tespit edilebilen en eski tarihli örnek "Sitti Şah Hatun" ait olan 918 (1512) tarihli mezar taşıdır. Bu mezar taşı her iki yerleşmede tespit edilen en eski örnektir. Mezarlıkta tespit ettiğimiz mezar taşlarının genelde XVIII. yüzyıla ait oldukları anlaşılmıştır. XIX. yüzyıla ait mezar taşları da bulunmaktadır. Mezarlığın otlarla kaplı olması ve eski taşların yerlerinden sökülerek çeşitli yerlere atılması kesin tespitler yapmamızı zorlaştırmıştır.

Sitti Şah Hatun'a ait mezar taşı dar dikdörtgen gövdeli ve sivri alınlıklıdır. Taşın iki yüzünde de üç bölümden oluşan yazı vardır(Resim 184-185). Bu taşın yanında yere yatık vaziyette aynı formda bir taşın olduğu da görülmesine rağmen bu taşın görünen ön yüzünde tarih ve isim yazmamaktadır(Resim 186). Her iki mezar taşına ait form erken dönem mezar taşlarında görülen formdur.

XVIII. yüzyıla ait tespit edebildiğimiz en erken tarihli örnek Abdülkadir'e ait olan 1119(1707) mezar taşıdır. Küçük Kumla' da görülen örneklerde olduğu gibi kare gövdeli taşın üzerinde kavuk yer almaktadır(Resim 187). Bu taşın yanında boyunlarına kadar toprağa gömülü iki taş daha görülmesine rağmen bu taşların kavukları çıkarılmıştır. Kare formlu 1153(1740) tarihli Cevahir Ağa ? ait olan taşın ise başlığı kare kavukludur(Resim 185). Bu taşın kavuk kısmı Bakkal Piri Camii haziresinde tespit ettiğimiz 1 No'lu mezar taşına benzemektedir(Resim 162). XVIII. yüzyıla ait diğer örneklerde erkek mezar taşları form olarak çoğunlukla dar dikdörtgen kitabeli ve kavukludur(Resim 190-191-193-196-197-199). Kadın mezar taşlarında ise sade sivri kemerli alınlık kullanılmıştır(Resim 189-198). İki tane mezar taşının genç kıza ait oldukları mantar şeklindeki başlıklarından anlaşılmaktadır(194-195).

XIX. yüzyıl mezar taşlarında genç kız taşlarının form olarak aynı olduğunu fakat kitabelerinin uzadığı görülür(Resim 200). Erkek mezar taşları form olarak dar dikdörtgen gövdeli kavuklu olup yine kitabe sayısı artmıştır(Resim 202). Kadın mezar taşlarının gövde kısımları aynı olmasına karşılık alınlık kısımlarında döneme özgü süslemelerin kullanıldığı görülür(Resim 201-203-204-205). Bunlar arasında özellikle yüzyılın başına ait bir örnek olmasına rağmen 1230(1814) tarihli Münire Hanım'a ait olan mezar taşında Barok ve Ampir tarzda süslemeler dikkat çekmektedir. Kitabede Hûve'l-Bâkî yazısı kenarları süslemeli yarım yuvarlak kemer içine alınmış ve kemerin iki yanında natüralist çiçekler yapılmıştır. Alınlıkta ise sepet işinde hurmalar ve sepetin iki yanında yine bitkisel süslemeler karşımıza çıkmaktadır. Hurmaların üzeri ise geç dönem özgü süslemeli bir alınlıkla son bulur(Resim 201). Ayrıca 1257(1841) tarihli Hatice Hanım'a ait mezar taşının ve tarihi ve adı tam okunamayan diğer kadın mezar taşının alınlık kısımlarında çiçek buketleri kurdele ile bağlanmıştır(Resim 203-205). Kitabeli mezar taşlarının yanında mezarlıkta geç döneme özgü süslemelerin ayak taşlarında da kullanıldığı görülmüştür(Resim 206).

3.2.3. Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii Haziresi

Caminin doğu ve batı duvarları arkasında toplam onsekiz kitabeli mezar taşı tespit edilmiştir. Bunlardan dört tanesi toprağa gömülü olduğu için tarihleri belirlenememiştir. Ayrıca çeşitli yerlerde on tane ayak ucu taşı vardır. Hazirede tespit

edilen en eski örnek "Hasan ?"a ait olan 1153 (1740) tarihli taştır. Hazirede tespit edilen en geç tarihli mezar taşı ise Şerife Ayşe Hatun' a ait 1338(1919) tarihli mezar taşıdır.

Tarihi okunabilen taşlardan iki tanesi XVIII. yüzyıla aittir. Bunlar form açısından diğerlerinden farklılık gösterirler. Bunlardan mihrap duvarı arkasında bulunan Ali Çavuş' a ait 1199(1784) tarihli örneğin ön ve arka yüzleri geniş, yan yüzleri dar altıgenden oluşmaktadır. Taşta kavuk bulunmamaktadır(Resim 163). 1153(1740) tarihli Hasan'a ? ait diğer mezar taşı kare gövdeli ve kavuklu olup alt kısmı kırılmıştır(Resim 162). Kare gövdeli mezar taşları, XV. yüzyıla ait İznik ve Bursa mezar taşlarında da görülmektedir[108].

Hazirede on mezar taşı XIX. yüzyıla aittir. Taşların altı tanesi erkek mezar taşıdır. Bu taşlar dar dikdörtgen gövdeli olup beş tanesini başlıklarında kavuk yer alır(Resim 164-165-167-168-172). Şeyh Osman oğlu Hüseyin'e ait 1268(1861-2) tarihli taşın başlığında ise fes kullanılmıştır(Resim 171). Mezar taşlarında fes kullanımı II. Mahmut (1809-1839) döneminden sonradır. Bu taşlardan 1228(1813-14) tarihi okunabilen mezar taşı çukurda olduğu için formu tam anlaşılamamaktadır fakat dar dikdörtgen gövdesi olduğu görülmektedir(Resim 170).

Bu yüzyıla ait kadın mezar taşları ise iki tanedir. Bu örnekler yine dar dikdörtgen kitabeli ve sivri kemerli alınlıklıdır(Resim 166-169).

XX. yüzyıla ait üç mezar taşı tespit edilmiştir. Bunlardan " Hacı Molla' ya ait 1328(1910-11) tarihli taş form olarak hazirede yer alan XIX. yüzyıl örneklerine benzer(Resim 174). Yine bir önceki dönem örneklerine benzeyen "Nebiha Hatun'a ait 1326(1908) tarihli mezar taşı sadedir(Resim 173). Hazirede yer alan en geç tarihli örnek 1338/1919-20 tarihinde öldüğü anlaşılan Şerife Ayşe Hatun'a aittir. Bu mezar taşında son dönemde görülen alınlık görülmektedir. Ayrıca kitabede iki baş tarafta gül motifi bulunmaktadır(Resim 175).

---

[108] Ayrıntılı bilgi için Bkz. A. Alım Güven(Karamürsel), XV. yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları(İznik-Bursa-Edirne-İstanbul),(İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat Tarihi Doktora Tezi), İstanbul 1995.

Tarihlerini tespit edemediğimiz dört mezar taşından ikisi kadın mezar taşı olduğu alınlıklarından anlaşılır. Bu taşlardan bir tanesi düz sivri alınlıklı olup diğerinde geç dönem süsleme özellikleri gösteren alınlık bulunmaktadır(Resim 176-178). Bu taşlardan bir tanesi kavuklu olup erkek mezar taşıdır(Resim 177). Toprağa gömülü diğer bir taşın ise alınlık kısmı kırıktır(Resim 179).

Hazirede çeşitli yerlerde bulunan ayak taşlarından bir kısmı sade olup bir tanesinin üzerinde selvi ağacı yer alır(Resim 181). Katalog kısmında 15 numaralı mezar taşının karşısındaki ayak taşında hurma ağacı karşımıza çıkar((Resim 180)

3.3. SU YAPILARI

3.3.1. Hamamlar

Her iki yerleşmede karşımıza çıkan dört hamam doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tek hamamdır. Hepsinin duvarları moloz taştan yapılmış olup üst örtüde, kapı, pencere ve niş kemerlerinde tuğla kullanılmıştır. Özellikle duvarlarının çok kalın ve içlerinin kalın sıvayla sıvanmış oldukları anlaşılmaktadır. Hamamlarda duvarların çok sağlam inşa edilmesine rağmen soyunmalık kısımlarının duvarları çok sağlam değildir. Bu nedenle birçok hamamlarda soyunmalık kısımları daha önce yıkılır[109]. Soyunmalık kısmı ahşap olan örneklere de rastlanmaktadır. Küçük Kumla, Hamam I haricinde diğer hamamların soyunmalık kısımları günümüze gelmemiştir.

3.3.1.1. Küçük Kumla, Hamam I

Küçük ve Büyük Kumla'da bulunan hamamlar arasında günümüze en sağlam gelebilmiş ve en anıtsal hamamdır. Yapım tarihi hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız hamam, batıda kare planlı soyunmalık, ortada üç bölümden oluşan dikdörtgen ılıklık, doğuda kare planlı ve dört eyvanlı sıcaklık bölümlerinden oluşmaktadır. Sıcaklıkta, eyvanlar arasında kalan kısımlarda ise halvet hücreleri yer alır. Semavi Eyice'nin hamamların sıcaklık tiplerine göre yapmış olduğu sınıflamaya göre incelediğimiz bu

[109]A. Kemal Aru, **Türk Hamamları Etüdü, İstanbul** 1949, s.41

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

hamam "*Haçvari dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli Tip*"e girmektedir[110]. Bu hamam tipi örneklerine en çok rastlanan hamam tipidir. Konya, Sahip Ata Hamamı, Bursa, Orhan Bey(Aynalıçarşı) Hamamı erkekler kısmı, İznik, Hacı Hamza Hamamı erkekler kısmı, Bursa Perşembe Hamamı, Beyazıt Hamamı, Edirnekapı Hamamı bu tipte inşa edilmiş hamamlardan bazılarıdır.

Hamamların soyunmalık bölümlerinde yer alan şadırvanın bir örneği bu hamamda da söz konusudur. Ayrıca hamamın kubbe eteklerinde en zengin örneklerinin bulunduğu yapılar arasında hamamların da olduğu mukarnas süsleme karşımıza çıkmaktadır[111].

3.3.1.2. Küçük Kumla, Hamam II

Özel mülkiyette yer alan hamamın üzerine ev inşa edilmiştir. Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler'in IV. cildinde yer alan planına göre hamamın kuzeyi boyunca uzanan ılıklık kısmından geçilen dikdörtgen planlı sıcaklık, iki kemerle üç bölüme ayrılmıştır. Orta bölüm kubbe ile örtülüdür. Sıcaklığın batı tarafında kare planlı iki halvet hücresi yer almaktadır. Semavi Eyice'nin yapmış olduğu sınıflandırmaya göre hamam "*Ortası Kubbeli, Enine Sıcaklıklı* ve Çifte Halvetli Tip"e girmektedir[112]. Ankara, Karacabey Hamamı kadınlar kısmı, İznik, Büyük Hamam, Bursa, Çakır Hamamı, Yenişehir, Çifte hamam kadınlar kısmı- Gebze, Çoban Mustafa-Bursa, Atpazarı Hamamı-İstanbul'da Laleli Çukurçeşme Hamamı, Tahtakale Hamamın kadınlar kısmı bu gruba giren diğer hamamlardır .

3.3.1.3. Büyük Kumla, Hamam I

Hamamda dikdörtgen planlı ılıklık bölümünden geçilen kare planlı sıcaklıktan sonra, doğuda dikdörtgen planlı iki eyvanlı halvet bölümü bulunmaktadır.

İncelediğimiz hamamlar arasında en yoğun süslemeye sahip hamamdır. Hamamda bulunan her üç bölümde şeritler halinde malakâri süslemeler görülmektedir. Osmanlı

---

[110] Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Hamamları Hakkında Bir Deneme", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,** C.II, S.15, İstanbul 1960, s. 108

[111] Yıldız Demiriz, **"Erken Osmanlı Mimarisinde Süsleme I**, İstanbul 1979, s.17

[112] Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Hamamları Hakkında Bir Deneme", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,** C.II, S.15, İstanbul 1960, s. 112

sanatında malakârinin, bulunduğu en erken tarihli yapı XIV. yüzyılın ilk yarısına ait Eski Bilecik'teki Orhan İmareti' dir. Fakat burada yer alan süslemeler daha geç devirlere işaret etmektedir. Erken Devre ait ikinci malakâri süsleme İstanbul, Çinili Köşk'ün kubbesinde yer almaktadır[113]. Malakâri süslemenin yaygın olduğu yapı grupları içinde hamamlar da bulunmaktadır[114]. XII. ve XIII. yüzyıl hamamlarının, duvarların dış yüzlerinin veya cephelerinin sadeliğine karşı, iç yüzeylerinin daha süslü olduğu görülmektedir. Süsleme, genellikle zeminden itibaren 1.50-2.00 metre yüksekliğine kadar olan alt kısımlarda ve eteklerde çini kaplama, sıva üzerine stampaj veya malakâri veya doğrudan doğruya kalem işi şeklindedir[115]. Beyşehir, Eşrefoğlu Hamamı'nda sıva üzerine kalıp basma veya stampaj üsülü ile yapılan, rumîlerden ibaret kuşaklar halindeki duvar tezyinatı XV. yüzyıla ait İshaklı'daki Çifte Hamamda görüldüğü gibi sonraki yüzyıllarda malakâri teknikte uygulanmıştır[116]. Duvarlarında bu tarz süslemelerin bulunduğu bir diğer örnek XV ve XVII. yüzyıllar arasına tarihlendirilen[117] İznik, İsmail Bey Hamamı'dır(Resim 241). İznik'te XIV. yüzyıl ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlenen Büyük Hamam olarak adlandırılan diğer bir hamamda ise klasik üslupta zengin süslemeler olduğu anlaşılmaktadır[118]. Yine Bursa, Demirtaş Hamamı duvarlarında da şeritler halinde malakâri süslemeler görülmektedir. Hamamda soğukluğun merkezi kubbeli mekânı ile eyvanında çini kaplamaların üst kısmında üç sıra halinde malakâri şerit yer almaktadır. Alt kuşakta on iki kollu yıldızdan oluşan geometrik, orta şeritte hatayîler, üst sırada ise zencerek şeridine oturtulmuş palmet ve rumî dekorasyon dikkat çekmektedir. Bunlar arasında sekiz dilimli küçük rozetçikler bulunur(Resim 242). Bunların yanında hamamın sıcaklık bölümünde çini kaplamaların üzerinde yine palmet dekorlu malakâri

---

[113] Yıldız Demiriz, **Osmanlı Mimarisinde Süsleme I(Erken Devir)**, İstanbul 1979, s.22-23

[114] Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Hamamları Hakkında Bir Deneme", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,** C.II, S.15, İstanbul 1960, s. 116, dn. 94

[115] Yılmaz Önge., **Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl Türk Hamamları,** Ankara 1995, s. 78

[116] Yılmaz Önge, **Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl Türk Hamamları,** Ankara 1995, s. 80

[117] Ahmet Sipahioğlu, İznik'te İsmail Bey Hamamı ve Diğerlerinin Değerlendirilmesi,(İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat Tarihi Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988, s.39

[118] Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Hamamları Hakkında Bir Deneme", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,** C.II, S.15, İstanbul 1960, s. 103,

süsleme söz konusudur[119]. Büyük Kumla' da şeritler halinde karşımıza çıkan süslemeler daha basit örnekler olmalarına rağmen şeritler içinde palmet ve madalyonlar burada da karşımıza çıkmaktadır.

3.3.1.4. Büyük Kumla, Hamam II

Diğerinden daha küçük ölçülü bu hamam, plan olarak Hamam I de olduğu gibi doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tonozlu bölümden sonra dikdörtgen planlı orta bölüm ve bu bölümden geçilen kare planlı kısımdan oluşmaktadır. Bu hamamın diğer hamamdan farkı orta kısmın burada dikdörtgen olması ve diğer bölümün kare olmasıdır. Bu durum Hamam I'de tam tersidir. Ayrıca farklı olarak bu hamama kuzeyden ortadaki bölüme girilmektedir. Bu hamamın da muhtemelen önünde bulunan soyunmalık kısmı yıkılmıştır. Güneyinde yer alan külhan kısmının ortadaki ve batıdaki mekân boyunca yer almış olması bu kısımların sıcaklık olabileceğine işaret etmektedir. Her iki bölüm de kubbelidir.

3.3.2. Diğer Su Yapıları

Her iki yerleşmenin de ortasından dere geçtiği için bu derelerin iki tarafı arasında ulaşımı sağlayan köprüler bulunmaktadır. Büyük ve Küçük Kumla'da karşımıza çıkan köprüler genellikle tek gözlü köprülerdir. Küçük Kumla'da bulunan köprülerin üzerleri ve yanları yenilenmiştir. Büyük Kumla'da Eskiköy Mevkii'nin girişinde bulunan köprü ise iki yerleşmede görülen köprülerden en anıtsal olanıdır. Eski resmine göre beş gözlü olduğu anlaşılan köprünün günümüzde ortadaki sivri kemerli gözünün bir bölümü ile diğer iki gözü yıkılmıştır.

İki yerleşmede tespit edilen çeşmeler ise dikdörtgen hazneli ve sadedirler. Bunlardan Küçük Kumla' da bulunan Debreli Ömer hayratı olan 1900 tarihli çeşme diğerlerine göre daha anıtsaldır.

---

[119] Yılmaz Önge, **Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara 1995, s. 80

3. 4. KENTSEL DOKUDA ANITLAR VE KONUTLAR

3.4.1. Kentsel Dokuda Anıtsal Yapılar

Büyük ve Küçük Kumla, tarihsel verilere göre eski iki yerleşmedir. Burada tespit edilen mezar taşları bunun bir göstergesidir.

İki yerleşme de Gemlik körfezinin kuzeyinde, Samanlı dağlarının yamaçlarında oluşan verimli vadilerde kurulmuştur. Fakat 1950 yılında Büyük Kumla' da meydana gelen sel sonucu köy olduğu gibi sahil kısmına yerleşmiştir.

Ortasından geçen derenin etrafında, düz alana yerleşmiş bulunan Küçük Kumla, bu alanın dar olmasından dolayı toplu ve sıkışık bir yerleşme özelliği göstermektedir. Burada yer alan anıtsal yapıların kentsel doku içindeki yerleri, yerleşmenin bu özelliğini yansıtmaktadır. Yapılar birbirlerinden bağımsız değillerdir.

Günümüzde Küçük Kumla' da yerleşmenin ortasından geçen dere, iki tarafta iki ayrı mahalleyi oluşturmuştur. Her iki mahallenin bir ana caddesi ve dar yollarla bu caddeye çıkan düzensiz sokakları bulunmaktadır. Derenin her iki tarafında bu cadde ve sokaklarda modern konutların giderek artmasına rağmen eski kent dokusu hissedilmektedir. Küçük Kumla' da incelediğimiz iki cami ve iki hamamın derenin iki tarafında bu kent dokusu içinde, bir cami ve bir hamam olarak yer almış olduğu ve bunların ana caddeler üzerinde bulundukları görülmektedir. (Hamam II tam cadde üzerinde olmamasına rağmen derenin güneyindeki caddeye sadece 50-60 m mesafededir.) Derenin kuzey tarafında bulunan Hacı Muhi Camii ve Hamam I caddenin iki tarafında yaklaşık olarak karşılıklı gelecek şekilde yer almış olduklarını görmekteyiz. Bugün yıkılan bu caminin az ilerisine yapılan yeni caminin önünde yer alan köy meydanı bulunmaktadır. Bu meydanın burada diğer caminin kullanıma açık olduğu dönemde de bulunduğu belirtilmektedir. Güney tarafta bulunan Eski Cami, ve Hamam II' nin yine caddenin iki tarafında yer almalarına rağmen hamam, caminin batısındadır. Küçük Kumla' da iki cami dereye yakın inşa edilmiştir. Bu nedenle camilere ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla Eski Cami'nin kuzeyinde, Hacı Muhi Camii'nin ise güney tarafında günümüzde yenilenmiş tek gözlü köprüler yapılmıştır.

Kesin yapım tarihlerine ulaşamadığımız eserlerden hangi cami ve hamamın daha önce yapıldığını bilmememize rağmen bu örneklerin eski kayıtlara göre aynı dönemlerde beraber kullanıma açık oldukları anlaşılmaktadır.

Yerleşmede bulunan türbelerden sadece Şeyh Abdullah Türbesi ve Eşref Sultan olarak adlandırılan türbe, yerleşim alanı içinde kalır. Aslında bu iki türbe, günümüzde yok olan zaviyenin ve Eski Cami' nin hazirelerine aittir. Diğer türbeler ise genelde derenin güney tarafında yerleşim alanının dışında bulunurlar. Kuzey tarafta ise tek örnek karşımıza çıkmaktadır. Bu örnek de diğerleri gibi yerleşim alanının dışındadır.

Küçük Kumla'da yer alan ve günümüzde de çeşme meydanı olarak adlandırılan yerde bulunan anıtsal çeşme, cami ve hamamlardan bağımsız ayrı bir yerde karşımıza çıkmaktadır. Fakat çeşmenin bulunduğu alan günümüzde meydan özelliğine sahip değildir.

Bir toplumun geçmişten geleceğe uzanan en önemli kültür köprülerinden olan mezarlıklar, yerleşim ve şehirleşmede gerek sosyo-kültürel yapının oluşumunda ki rolü, gerekse köy ve şehir yerleşimlerinde moral ve fiziki açılardan iskâna zorlayıcı tesirleriyle Anadolu şehirciliğine olan katkıları tahmin edilenden daha büyüktür[120]. Küçük Kumla'da bulunan köyün yerleşim alanının dışında bulunan mezarlık, büyük ölçüde yenileşmesine rağmen geçmişin izlerini halâ taşır.

Büyük Kumla, yukarıda belirttiğimiz gibi eskiden vadi yerleşmesi olmasına karşılık günümüzde vadinin aşağısında sahilde yer almaktadır. Bu nedenle eski yerleşmenin özelliklerini tam olarak belirtmemiz imkansızdır. Günümüzde *"Eskiköy"* olarak adlandırılan kısımda bir cami ve iki hamam bulunmaktadır. Ayrıca bazı evlerin temelleri hala görülmektedir. Terkedilen bu yerleşmenin de ortasından dere geçtiği için burada da derenin iki tarafında ulaşımın köprülerle yapıldığı günümüze biri kısmen gelebilmiş iki köprüden anlaşılmaktadır.

---

[120] Mustafa Demir, "Anadolu'da Mezarlıkların İlk Türk Şehirleşmesindeki Rolü", **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu** (18-20 Aralık 1998), İstanbul 1999. S.475.

Küçük Kumla' da derenin iki tarafında bulunan anıtsal yapılar burada görüldüğü kadarıyla sadece derenin bir tarafına toplanmıştır. Fakat yine cami ve bir hamamın karşılıklı yer almaları söz konusudur. Her iki yapıyı ortadan geçmekte olan yol ayırmaktadır. Diğer hamam ise caminin doğusunda camiyle aynı hizadadır. Köprüler ise cami ve hamamlardan bağımsız olmaları açısından Küçük Kumla'dan farklı konumda olmalarına rağmen terkedilen bu kısımda yerleşim özellikleri tam bilinmediğinden kesin bir şey söylemek imkansızdır. Günümüzde de köyün mezarlığı olan eski mezarlık bu yapılara gelmeden Küçük Kumla'da olduğu gibi girişte bulunmaktadır.

İki yerleşmede camilerin yakınlarında bir hamamın yer almış olduğu görülmektedir. Anadolu kentinde her mahalle, genellikle cami çevresinde bir meydan ve çeşme çevresinde gelişmiştir. Her ev bu merkeze özel yollarla bağlıdır. Bu yüzden Türk yerleşmeleri rasgele ve dağınıktır. Özellikle Küçük Kumla'da hamamların ve camilerin köyün ulaşımı en rahat en merkezi yerlerinde oldukları gözlenmektedir.

3.4.2. Kentsel Dokuda Konutlar

Küçük Kumla' da yukarıda belirttiğimiz yerleşim özellikleri dahilinde cadde ve sokaklar içinde eski kent dokusunu hala yansıtan konutlar olduğunu belirtmiştik. Günümüzde giderek yerlerini yeni evlere bırakan bu evlerin kullanılmayan bir kısmı oldukça harap şekildedir. Bir bölümü ise günün şartlarına göre yeniden şekillendirilmişlerdir.

Cadde ve sokakları oluşturan bu evler daima asıl cepheleri bu cadde ve sokağa bakacak şekilde karşılıklı bulunurlar. Girişler de genelde bu cephe üzerindedir. Arka tarafta ise bahçe yer almaktadır. Küçük Kumla' da evler büyük çoğunlukla kuzey-güney ve güney- kuzey doğrultuda yerleştirilmişlerdir.

Geleneksel ev mimarisinin gelişiminde temel etkenler, iklim ve arazi yapısı, yerel yapı malzemesi ve geleneksel ev kültürüdür[121].

---

[121] Metin Sözen–C.Eruzun, **Anadolu'da Ev ve İnsan** , İstanbul 1996, s.45

Bir vadi boyu yerleşmesi olan Küçük Kumla' da özellikle yerleşimin içinden geçen dere kenarında bulunan düz kısımlarda evlerin yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Üst kısımlarda arazinin biraz daha kademeli görünüm aldığı yerlerde ise evler daha seyrektir.

Evlerde, ahşap taşıyıcı sistem içine, yatay ve dikey yerleştirilmiş ahşap direklerin içi taş ve tuğla doldurulmuştur. Samanlı dağları yamaçlarında kurulu bulunan Küçük Kumla' da ahşap malzemenin bulunması bir sıkıntı yaratmamıştır. Yine dere kenarında bulunması taşın teminini ve naklini kolaylaştıran bir unsurdur.

Marmara Bölgesi, Akdeniz ve Karadeniz İklimi arasında geçiş iklimi özelliği göstermektedir. Gemlik çevresi genelde Akdeniz İkliminin etkisinde olmasına rağmen iklim burada kendine has bir görünün almaktadır. Kışlar soğuk olmasına rağmen yaz kuraklığı biraz hafiflemiştir. Genelde Ilıman İklim olarak nitelenen bu tipte iç sofalı evlerin yaygın olarak yapıldığı görülmektedir. Yerleşmede incelediğimiz evlerden anlaşıldığı kadarıyla dış sofalı örnek bulunmamaktadır. Konut mimarisinde iklimin etkisi sonucu şekillenen bir diğer bölüm ise ara katlar olmuştur. Bu katlar genelde basık, küçük pencereli kolay ısınabilen odalar şeklindedir[122]. Bursa evleri genelde iki katlı olmalarına karşılık, üç katlı örneklerde ara katlar basık tavanlı ve küçük pencereli inşa edilerek soğuğun içeri girmesi en aza indirgenmeye çalışılmıştır. Küçük Kumla'da geleneksel evlerde alt katların depo ve kiler olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır İçlerine girebildiğimiz örneklerden iki tanesinde giriş katın ahşap direklerle yarıya kadar bölündüğü görülmüştür. Üst kata çıkan merdiven boşluğunda ise alttaki kilerin üzerine gelecek şekilde bir basık oda yerleştirilmiştir.

Geleneksel kent dokusunun oluşumunda yörede egemen ikilimin yanı sıra yöreye hakim rüzgar yönlerinin bir etkisi olduğu düşünülebilir. Gemlik çevresinde genelde Batıdan esen rüzgarlar etkili olmaktadır. Kumla'da evlerin kuzey-güney doğrultuda yerleştirilmelerinin bir diğer nedeni bu olabilir.

Yörede yaygın olan ekonomik faaliyetler yine ev mimarisine yansımıştır. Örneğin hayvancılığın yaygın olduğu bir yörede evlerin alt katlarında genelde ahırlar

---

[122] Metin Sözen–C.Eruzun, **Anadolu'da Ev ve İnsan**, İstanbul 1996, s.45

bulunmaktadır. Fakat yoğun olarak zeytincilik yapılan bölgelerde evlerin alt katlarının zeytin depoları almıştır[123]. Küçük Kumla'da karşımıza çıkan Şükrü Alemdar Mahallesi, Arap Sokak, No16' da bulunan yağhanenin üzerine konut yapıldığını görmekteyiz. Aynı zamanda diğer konutların giriş katlarında zeytin depoları bulunmaktadır.

Küçük Kumla' da tüm konutların asıl cepheleri sokak üzerindedir. Evler cephe tasarımları açısından oldukça sade örneklerdir. Genel olarak iki ve üç katlı bu örneklerde üst kat cepheleri sokağa taşkındır. Alt kısımlarda güvenlik amacıyla az olan pencereler üst katlarda çoğalmıştır. Memi Reis Mahallesi, Dere Sokak'ta bulunan ikiz evin simetrik bir cephe anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Cephesinden üç katlı olduğu anlaşılan evde üst kat yine dışa taşkındır. Evin giriş kapılarının üzerlerine ise Türk Sanatında pek çok yerde karşımıza çıkan ay-yıldız söz konusudur. Şükrü Alemdar Mahallesi, Köy Meydanı'nda yer alan iki 1-3 No'lu evler de ise odalar arasında dışa açılan bir küçük hayat bulunmaktadır. İki örnekte bu kısımların üzeri üçgen şeklinde saçakla örtülüdür. Özellikle 1 No'lu evde hayat ahşap korkulukla çevrilmiştir. Bu evde çıkmanın altı iç içe geçen ahşap çıtalarla hareketlendirilmiştir.

İç mekânlarının günümüz koşullarıyla yeniden şekillenmiş olduğu evlerin özgün örneklerinde giriş katın yaşam mekânı olarak kullanılmadıkları anlaşılmaktadır. Asıl kat daima üst katlar olmuştur. Bu katlarda yer alan odalar ise sokağa veya caddeye bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Kumla'da genelde odaların sokak tarafları alt katlara oranla dışa taşkındır. Türk konut mimarisinde daha iyi görüş elde etmek veya daha iyi ışık ve havalandırma sağlamak amacıyla odalar genelde ileri doğru itilmiştir[124]. Bu odalar çok sayıda pencereyle sokağa açılırken diğer tarafta kapılarla odalar arasında bir ortak alan olan sofaya açıldıkları ve bazı örneklerde odalar arasında bir eyvan/hayat yerleştirildiği gözlenmektedir(Ali Molla Evi). Bu eyvanlar odalar dışında aile bireylerinin bir toplanma alanları olmuş ve buralarda özel oturma alanları tasarlanmıştır. Bu alan olarak genelde pencere önleri tercih edilmiştir. Bu genelleme Küçük Kumla' da karşımıza çıkan konutlarda da gözlenmektedir. Çarşı meydanında

[123] Metin Sözen–C.Eruzun, **Anadolu'da Ev ve İnsan** , İstanbul 1996, s.171
[124] Önder Küçükerman-Ş. Güner, **Anadolu Mirasında Türk Evleri**, İstanbul 1995, s. 171

yanyana bulunan iki evde ise odaların arasında dışa açılan küçük hayatlar söz konusudur.

Küçük Kumla' da bulunan evler dıştan olduğu kadar içten de sade yapılmışlardır. İç kısımlarda inceleyebildiğimiz kadarıyla üst kat tavanları düzdür. Alt katlarında ahşap kirişler belirgindir. Kapılar ise bir birkaç bölümden oluşan sade kapılardır. Geleneksel Türk evlerinde de kapılar genelde sadedir kakmalı ve geçmeli örnekler çok az rastlanmaktadır. Genelde aynalı tabir edilen yatay ve dikey bölmeli kapılar en çok kullanılan kapılardır.

Pencereler ise çok olmasına rağmen cam boyutları elden geldiği ölçüde hava koşullarının etkisini en aza indirmek amacıyla küçültülmüştür. Evlerde menteşeli pencereler kullanılmıştır.

Sokağa açılan asıl cephenin haricinde konutların arka kısımlarında bahçeler bulunmaktadır. Bahçelerde günümüze sağlam gelebilmiş örneklerinde görebildiğimiz kadarıyla odunluk ve helâ bulunmaktadır (Şehime Öztürk Evi). Bu bahçeler duvarla çevrilmişlerdir.

5- SONUÇ

Büyük ve Küçük Kumla, Marmara Bölgesinde Bursa İlinin Gemlik İlçesine bağlı olan ve Gemlik körfezinin kuzeyinde yer alan iki yerleşmedir. Bu yerleşmelerde bulunan mezar taşları ve buralara ait arşiv kayıtları iki yerleşmenin de eski birer Türk köyü olduklarını göstermektedir. Ayrıca Küçük Kumla' da asıl yerleşmenin dışında, iç turizmin gelişmesiyle birlikte önem kazanan ve *Küçük Kumla Yalısı* olarak adlandırılan sahil yerleşmesi bulunmaktadır. Büyük Kumla' da ise1950 yılında meydana gelen sel felaketinden dolayı halk asıl yerleşim alanını bırakarak tamamen sahil kısmına yerleşmiştir. Günümüzde yeni yapılaşmanın çoğaldığı gözlenen özellikle Küçük Kumla' da eski kent dokusu geleneksel ev mimarisinin yanında, yakın bir geçmişe kadar ikisi de bulunan iki cami, iki hamam, türbe ve mezarlıklarla da kendini hissettirmektedir.

Büyük ve Küçük Kumla' da incelen anıtsal yapılar arasında üç cami bulunmaktadır. Bunlar arasında Küçük Kumla' da bulunan ve vakıf kayıtlarında da *Eski Cami* olarak geçen caminin, Eşrefi tarikatına ait zaviyenin camii olduğu anlaşılmaktadır. Bu zaviyenin Küçük Kumla' da tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemesine rağmen, bu konuda en eski bilgi XVII. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Caminin günümüzde sadece doğu ve güney duvarları bulunduğu için mimari özellikleri kesin bilinmemektedir. Bu yapının asıl önemli özelliği ise kuzeyinden yol geçtiği için yolun karşısında kuzeybatısında kalan minare gövdesi üzerinde üç kuşak halinde bulunan çinilerdir. Bu çiniler İznik' te XVI. yüzyıldan itibaren yoğun olarak üretilen sıraltı tekniğinde yapılmış mavi-beyaz dekorlu çinilerdir.

Küçük Kumla'da yakın tarihe kadar ayakta olan bir diğer cami olan *Hacı Muhi Camii'* ne ait en eski kayıt XIX. yüzyıl başına ait olmasına rağmen doğusunda XVII. yüzyıl ikinci yarısına ait iki mezar taşı bulunmaktadır. 17.8. 1999 tarihinde meydana gelen depremde yıkıldığı belirtilen caminin güneyde dikdörtgen harim, kuzeyinde bulunan yamuk planlı son cemaat yerinden meydana geldiği ve eğimli çatıyla örtülü olduğu

anlaşılmaktadır. Camiye harimin doğu bölümü ve son cemaat yeri sonradan eklenmişti.

Büyük Kumla' da bulunan tek cami olan ve vakıf kayıtlarında *Bakkal Piri Camii* olarak geçen camidir. Bu caminin de yapım tarihi kesin bilinmemekle beraber camiye ait Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde 1098(1686) tarihli bir kayıt bulunmaktadır. Harap durumda olan cami, güneyde dikdörtgen harim ve kuzeyde revaklı son cemaat yerinden oluşur ve eğimli çatıyla örtülüdür. Harimde geç dönem süsleme özellikleri gösteren kalem işleri bulunmaktadır. Ayrıca harim giriş kapısının batısında yer alan pencere alınlığında sıva üzerine yapılmış kaş kemer dikkat çekmektedir.

Her iki yerleşmede mezarlıklarda tespit edilen mezar taşlarının yanında Küçük Kumla' da türbeler içinde ve Büyük Kumla Bakkal Piri Camii haziresinde bulunan mezar taşları karşımıza çıkmıştır. Tüm mezar taşları içinde tespit edilebilen en eski tarihli örnek Büyük Kumla mezarlığında bulunan Sitti Şah Hatun'a ait 918(1512) tarihli mezar taşıdır. Bu taş form olarak dar dikdörtgen gövdeli, sivri kemer alınlıklıdır. Taşın iki yüzünde de kitabe bulunmaktadır. Küçük Kumla'da bulunan en eski örnek kuzey taraftaki mezarlıkta bulunmuş olan Fahrûnisâ' ya ait ? 1017(1608) tarihli mezardır. Bu örnekte karşılıklı iki mezar taşı bulunmaktadır. Bu taşlar form olarak dar dikdörtgen gövdeli ve sivri kemerli alınlıklıdır. Sadece bir yüzleri kitabeli olan taşların baş taşında isim, ayak taşında ise tarih yazmaktadır. Küçük Kumla'da Hacı Muhi Camii doğusunda karşılıklı yer alan silindir gövdeli iki mezar taşından biri Memi Reis'e ait olup1100(1688) tarihlidir. Diğer taşın üst kısmı kırıktır. Kime ait olduğu anlaşılamayan bu taşın tarih kısmında muhtemelen 1080(1657) yazılıdır. Diğer örneklerde XVIII. yüzyıla ait erkek mezar taşlarının kare gövdeli ve kavuklu örneklerinin yanı sıra dar kenarlı dikdörtgen kitabeli ve kavuklu örneklerle de karşılaşmaktayız. Bakkal Piri Camii Haziresinde 1199(1784) tarihli Ali Çavuş' a ait altıgen gövdeli bir mezar taşı bulunmaktadır. Kadın mezar taşları da dikdörtgen kitabeli olmalarına rağmen sivri kemerli alınlıklıdır. Daha geç tarihli örnekler arasında erkek mezar taşlarının form olarak çok değişmemesine karşılık kitabeleri uzamıştır. Kadın mezar taşlarında sade alınlıklar XIX. yüzyılda yerlerini döneme özgü süslemeli alınlıklara bırakmıştır. Büyük Kumla mezarlığında bulunan Münire Hanım'a ait 1230(1814) tarihli mezar taşı özellikle bu tarz alınlığıyla en dikkat çeken örnektir.

Küçük Kumla' da yoğun olarak karşımıza çıkan türbelerin çoğu geç dönemde yenilenmiş, mezar taşı bulunmayan türbelerdir. İncelediğimiz türbeler içinde en önemli türbe, Şeyh Abdullah olarak isimlendirilen türbedir. Bu türbede bir sanduka ve üç mezar taşı bulunmaktadır. Bu taşlardan 1310(1892) tarihli mezar taşı Şeyh Abdülkadir' e, 1278(1861) tarihli mezar taşı Şeyh Abdülkadir'in annesi Hatice Hatun'a aittir. Alt kısmı kırık mezar taşının bir dervişe ait olduğu kitabesinden ve başlığından anlaşılmaktadır. Şeyh Abdülkadir, XV. yüzyılda İznik' te kurulmuş olan Eşrefi tarikatına bağlı olan Küçük Kumla'daki zaviyenin şeyhidir. Aslında bu türbenin çevresinin zaviyenin haziresi olduğu ve burada bulunan mezar taşlarının tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Bu zaviye günümüzde mevcut değildir. Haziresi olduğu anlaşılan ve Eşref Sultan olarak isimlendirilen türbede ise kitabeli mezar taşları bulunmamaktadır.

Büyük ve Küçük Kumla'da yapım tarihleri bilinmeyen dört hamam bulunmaktadır. Bu hamamların duvarları moloz taştan, üst örtü, kapı ve pencere kemerleri tuğladan yapılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen bu hamamların hepsi tek hamamdır.

Küçük Kumla' da bulunan iki hamamdan *Hamam I*, her iki yerleşmede tespit edilen en anıtsal hamamdır. Bu hamam sıcaklık tipine göre "Haçvari Dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli Tip"e girmektedir. Hamamın soyunmalık bölümünde bulunan mermer şadırvan başarılı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha küçük ölçüdeki *Hamam II*, ise sıcaklık tipine göre "Ortası Kubbeli ve Çifte Halvetli Tip"te inşa edilmiştir. Günümüzde bu hamamın üzerine konut yapıldığı için özgün şekli büyük ölçüde bozulmuştur.

Büyük Kumla' da bulunan iki hamamdan özellikle *Hamam I* süslemesi açısından dikkat çekmektedir. Bu hamamda günümüze gelebilmiş üç bölümde şeritler halinde malakâri süslemeler bulunmaktadır. *Hamam II* ise küçük ölçülü bir hamamdır. Farklı olarak bu hamamda iç mekâna kuzeyde bulunan kapıdan geçilmektedir.

Büyük ve Küçük Kumla ortalarından dere geçen bir yerleşim olduklarından derenin iki tarafında ulaşım köprülerle sağlanmaktadır. Küçük Kumla' da dere üzerinde inşa edilen tek gözlü köprülerin, son yıllarda üzerleri ve yanları betonla yenilenmiştir. Bu köprüler arasında beş gözlü olduğu anlaşılan Büyük Kumla' da Eskiköy' ün girişinde yer alan köprünün yarısı yıkılmıştır.

İki yerleşmede de çeşitli çeşmeler bulunmaktadır. Küçük Kumla' da kitabesine göre *Debreli Ömer* tarafından 1900 yılında yaptırıldığı anlaşılan çeşme diğerlerine göre daha anıtsal bir örnektir. Bu çeşme dikdörtgen hazneli olup üzeri üçgen saçakla örtülmüştür. Küçük Kumla' da bulunan kitabesinde *İbrahim Kütahya Hayratı* olduğu ve 1945 yılında yapıldığı yazılı olan çeşme küçük ölçüde yapılmış olmasına rağmen teknesinin mermerden daha özenli yapıldığı görülmektedir.

Özellikle toplu ve sıkışık yerleşme özelliği gösteren Küçük Kumla'da derenin iki tarafında anıtsal diğer yapıların haricinde cadde ve sokaklarda geleneksel konutlar, yeni yapılaşmaya rağmen halâ karşımıza çıkmaktadır. Yörede bulunan iklim, arazi yapısı ve ekonomik faaliyetlere göre şekillenmiş olan konutlar, asıl cepheleri yola bakacak şekilde kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmişlerdir. Evlerde sade bir cephe anlayışının hakim olduğu gözlenmektedir. Arka taraflarında genelde duvarlarla çevrili bahçe vardır. Ahşap direkler arasına yerleştirilmiş tuğladan yapılmış bu evler genelde iki katlı olmalarına karşılık üç katlı örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Geçim kaynağını büyük ölçüde zeytincilikle sağlayan Küçük Kumla'da bu ekonomik faaliyet ev mimarisine de yansıtılmıştır. Özellikle alt katlar zeytin depolarına ayrılmıştır. Bu nedenle değiştirilmeden günümüze gelebilen iki örnekte giriş katının yüksek tutulduğu ve bu katın ahşap direklerle ikiye ayrılmış olduğu görülmektedir. Girişin yan taraflarına basık bir kiler yerleştirilmiştir. İki katlı örneklerde ayrıca üst kata çıkılan merdivenlerin düzlüklerinde basık bir oda bulunmaktadır. Bu odaların bu şekilde yapılmalarının bir diğer nedeni olumsuz hava koşullarından en az etkilenmek olabilir. Evlerin asıl katlarını oluşturan üst katlarda bulunan ve pencereleri sokağa bakacak şekilde yerleştirilen odalar içte sofaya açılırlar. Bu odalar ışığı ve manzarayı daha iyi görebilmeleri açısından ileri itilmişlerdir. İç kısımda ortak yaşam alanı olan sofalara açılan bu odalar arasında eyvanın(hayat) yerleştirildiği örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Bazı örneklerde bu kısımların cephede açık şekilde ifade edildiğini görmekteyiz.

Her iki yerleşmede de karşımıza ekonomik faaliyetlerin bir sonucu olarak yağhaneler çıkmaktadır. Küçük Kumla' da bulunan yağhanenin üzerine ise ev inşa edilmiştir.

Küçük Kumla' nın *Küçük Kumla Yalısı* olarak adlandırılan sahil yerleşmesinde daha çok yazlık konutlar bulunmaktadır. Bu kısımda eski bir iskele olduğu bilinse de iskele günümüzde belli değildir. Büyük Kumla' da ise sahil kısmına yerleşildiği için iç turizm Küçük Kumla' da ki kadar gelişmemiştir.

Küçük ve Büyük Kumla yerleşmeleri, Batı Anadolu'da erken Osmanlı yerleşmelerinin bir bakıma genel karakterinde mevcut olan bir cami, bir hamam ve buna bazen çeşmenin katıldığı anıtsal yapılar çekirdeğini sürdürürler.

Dere kenarı yerleşmeleri olduklarından, köprülerin derenin iki kıyısını birbirine bağlamaları ve bu yolların camilerin belirleyici olduğu merkezlere açılması doğaldır.

Camiler arasında günümüzde terkedilen Büyük Kumla'daki Bakkal Piri Camii ile Küçük Kumla'daki Eski Cami yapılarıyla anıtsal örneklerdir. Küçük Kumla'daki Hacı Muhi Camii' i deprem gerekçesiyle yıkılmadan önce çok değişikliğe uğramış eski bir geçmişe sahip görünmektedir.

Hamamlar da yerleşme ölçüsüne göre anıtsal nitelikleri ve malakâri süslemeleriyle ayrıca dikkat çekmektedirler.

Geleneksel konutlardan ulaşılabilen ve seçilenlerin de göstermiş olduğu gibi, ekonomik düzeyi yansıtan ve genelde birbirini tekrarlayan örnekler bulunmakla birlikte iç turizmin etkisiyle sayıları azalmış ve genellikle terkedilmişlerdir.

5- KAYNAKÇA

ACUN, Hakkı, (Bkz. ÖTÜKEN,Yıldız-)

AKBULUT, Hikmet, Bursa Vilayetinde Yunan Fecayii (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Tarih Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993.

AKBULUT, Rüknettin, **Her Şeyi İle Bursa**, İstanbul 1957.

AKINCI, Önder, (Bkz.BURSALI MEHMED VELİYYÜDDİN EFENDİ,)

AKKILIÇ, Yılmaz, **Kurtuluş Savaşında Bursa**, Bursa 1997.

ALTUN, Ara, **Sanat Tarihinde Mimari Çizim İçin Küçük Rehber I**, İstanbul 1978.

ALTUN, Ara, **Dipnotu ve Bibliyografya Esasları**, İstanbul 1986.

ALTUN, Ara(Ed.), **Osmanlı'da Çini ve Seramik Öyküsü**, İstanbul 1997.

ANONİM, **Bursa Köy Belleteni**, Bursa 1939.

ANONİM, **Bursa İl Yıllığı**, Bursa 1973.

ANONİM, "Bursa", **Yurt Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul 1982, 1611-1801.

ANONİM, **Bursa Ansiklopedisi I-II**,(Bursa Hakimiyet Gazetesi Eki) Bursa 1985.

ARAZ, Nezihe, "Eski Bursa Evleri", **Sanat Dünyamız**, S.10, İstanbul 1977, 17-20.

ARU, K. Ahmet, **Türk Hamamları Etüdü**, İstanbul 1949.

ASLANAPA, Oktay, **Türk Sanatı**, İstanbul 1993.

ATLANSAY, Kadir, (Bkz. [ULUSOY],MEHMED ŞEMŞEDDİN-)

AYVERDİ, E. Hakkı, **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan Murad Devri(1403-1451)**, İstanbul 1972.

AYVERDİ, E. Hakkı, **Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid ve Yavuz Sultan Devri(1481-1520)**, İstanbul 1983.

AYYILDIZ, Uğur, Gemlik Körfezinde Kurşunlu Köyü Kilisesi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bizans Sanatı Kürsüsü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul 1971.

BARKAN, Ö. Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I- İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi II**, Ankara 1942, 279-304.

BARKAN,Ö.Lütfi-E.MERİÇLİ, **Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I**, Ankara 1988.

BATUR, Afife, "Almaşık Duvar", **Anadolu Sanatı Araştırmaları II**, İstanbul 1970, 135-217.

BAYKAL, Kazım, **Bursa ve Anıtları**, İstanbul 1950.

BURSALI MEHMED VELİYYÜDDİN EFENDİ, **Menâkıb-ı Eşrefzâde Eşrefoğlu Rumi, Hayatı-Menkıbeleri-Şiirleri**, (Haz. Abdullah Uçman, Önder Akıncı), İstanbul 1976.

CÂNİB, (Bkz. [HARAÇÇIOĞLU], CÂNİB,)

CERASI, M.Maurice, **Osmanlı Kenti(Osmanlı İmparatorluğunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi)**, (Çev. Aslı Ataöv),İstanbul 1999.

CEZAR, Mustafa, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul 1977.

CUTLER, Anthony, "Masons Marks", **The Oxford Dictionary of Byzantium II**, Newyork 1991, 1312.

ÇAM, Nusret, "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-î Süleyman)", **Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı**, Konya 1993, 207-230.

ÇELEBİ, A. Halet, **Eşrefoğlu Divanı**, İstanbul 1949.

DAĞLIOĞLU, H. Turan, "Bursa Mezarları", **Uludağ**, S.53, Bursa 1942, 23-26.

DANİŞMENT, İ. Hakkı, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi I**, İstanbul 1971.

DARKOT, Besim-M. TUNCEL, **Marmara Bölgesi Coğrafyası**,İstanbul 1981.

DEMİR, Mustafa, "Anadolu'da Mezarlıkların İlk Türk Şehirleşmesindeki Rolü", **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu**, (18-20 Aralık 1998), İstanbul 1999, 471-478.

DEMİRİZ, Yıldız, **Erken Osmanlı Mimarisinde Süsleme I**, İstanbul 1979.

DEMİRİZ, Yıldız, **Eyüp'te Türbeler**, Ankara 1989.

DEMİRİZ, Yıldız, "Anadolu Türk Sanatında Süsleme ve Küçük Sanatlar", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul 1982, 882-927.

DEMİRSAR ARLI, Belgin, İznik Çini Fırınları Kazısında Bulunan Figürlü Seramiğin Değerlendirilmesi, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat Tarihi Doktora Tezi), İstanbul 1996.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, 1995.

DOĞANTAN, Tevfik, **Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar**, İstanbul 1940.

DURUKAN, Aynur, (Bkz. ÖTÜKEN, Yıldız-)

ELDEM, S. Hakkı, **Türk Evi Plan Tipleri**, İstanbul 1948.

ERLER, Şeref, **Bursa'da Eski Eserler ve Şöhretler ve İlçe Çevre İncelemesi**, Bursa 1970-71.

ERUZUN, Cengiz, (Bkz. SÖZEN, Metin -)

EYİCE, Semavi, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C. II, S. 15, İstanbul 1960, 99-120.

EYİCE, Semavi, "İlk Osmanlı Devrinin Dini İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 21, No 1-4, İstanbul. 1962-63, 3-80.

EYİCE, Semavi, "Osmanlı Devri Türk Yapılarında Damgalı Tuğlalar", **Sanat Tarihi Yıllığı IX-X**, İstanbul 1981, 155-160.

EYİCE, Semavi, "Ay-Yıldızın Tarihi Hakkında", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 13 (1983-87), İstanbul 1987, 31-66.

EYİCE, Semavi, "İznik Tarihçesi ve Eski Eserler", **Bursa**, Ankara 1996, 82-107.

GABRİEL, Albert, **Une Capitale Turque: Brousse**, C. I-II, Paris 1958.

GÜLENSOY, Tuncer, **Türkçe Yer Adları Kılavuzu**, Ankara 1995.

GÜNDÜZ, İrfan, (Bkz. SÂDIK VİCDÂNİ-)

GÜNER, Şemsi, (Bkz. KÜÇÜKERMAN,Önder-)

GÜVEN(KARAMÜRSEL), A. Alım, XV. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları (İznik–Bursa- Edirne- İstanbul), (İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat Tarihi Doktora Tezi), İstanbul 1995.

[HARAÇÇIOĞLU], CÂNİB, **Bursa Vilayetinde Yunan Fecaii**, Bursa 1924.

HAZAR, Nezihe, Gemlik Köylerinin Beşeri ve İktisadi Durumu,(İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul 1945.

İNALCIK, Halil, "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine ait Vesikalar(Bursa)", **T.T.K. Belleteni**, C.24, S. 93, Ankara 1960, 45-102.

İZBIRAK,Reşat, "Gemlik", **Türk Ansiklopedisi**, C.17, Ankara 1969, 248-249.

KAPLANOĞLU, Raif, **Bursa Anıtları Ansiklopedisi**, Bursa 1994.

KAPLANOĞLU, Raif, **Bursa Yer Adları Ansiklopedisi**, İstanbul 1996.

KAPLANOĞLU, Raif, **Bithynia**, (Hazırlayan ve Notlar), İstanbul 1997

KARA, Mustafa, **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler**, İstanbul 1990.

KARA, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul 1990.

KARA, Mustafa, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I**, Bursa 1990.

KARA, Mustafa, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II**, Bursa 1993.

KARA, Mustafa, "Eşrefiye", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.11, İstanbul 1995, 477-479.

KARA, Mustafa, **Eşrefoğlu Rumi**, İstanbul 1995.

KARA, Mustafa, (Bkz. [ULUSOY],MEHMED ŞEMŞEDDİN-)

KARAMAĞRALI, Beyhan, "Anadolu'da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında," **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XXI, Ankara 1976, 247-277.

KAZMAOĞLU, M.- U. TANYELİ, "Anadolu Konut Mimarisinde Bölgesel Farklılıklar",**Yapı**, S.38, İstanbul 1978,28-41.

KEPECİOĞLU, Kamil, **Bursa Hamamları**, Bursa 1938.

KEPECİOĞLU, Kamil, **Bursa Kütüğü I-IV**, Bursa 1930-45.

KEPECİOĞLU, Kamil, "Bursa Kütüğü", **Uludağ**, S. 92, Bursa 1948, 18-32.

KOYUNLUOĞLU, M. Turgut, **İznik ve Bursa Tarihi**, Bursa 1935.

KUFRALI, Kasım, "Eşrefiye", **İslam Ansiklopedisi**,C.4, İstanbul 1945, 346-347.

KUM, Naci, "Bursa Kaza ve Köylerinde Arkeoloji Eserleri", **Uludağ**, S. 26, Bursa 1940, 51-60.

KUNTER, H.Bâki, "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi IV,** Ankara 1958, 39-63.

KUŞOĞLU, Zeki, "Türk Sanatında Mühr-î Süleyman", **İlgi**, S.61, Y. 24, İstanbul 1990, 32-35.

KÜÇÜKERMAN,Önder, **Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar**, İstanbul 1973.

KÜÇÜKERMAN, Önder, **Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi**, İstanbul 1991.

KÜÇÜKERMAN,Önder-Ş. GÜNER, **Anadolu Mirasında Türk Evleri**, İstanbul 1995.

KÜNKSATAN, Arif, **Bursa Vilayeti, Orman Köylerinin Kalkınma İmkanları (Yıllık Gelişme Etüdünün Özeti)** , Ankara 1961.

LAQUEUR, H. Peter, "Osmanlı Mezar Taşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler", **Suut Kemal Yetkin'e Armağan**, Ankara 1984, 263-273.

MANSEL, A.Müfit, "Gemlik Tümülüsü", **T.T.K. Belleteni**, S.150, Ankara 1974, S.181-190.

MEHMED ŞEMSEDDİN, (Bkz. [ULUSOY],MEHMED ŞEMŞEDDİN-)

MERİÇLİ, E, (Bkz. BARKAN,Ö. Lütfi-)

OĞUZOĞLU, Yusuf, "Osmanlı Döneminde Bursa", **Bursa**, Ankara 1996, 36-45.

ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul 1987.

ORKUN, Veli, **Gemlik Tarih- Coğrafyası**, Bursa 1947.

OSTROGORSKY, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1991.

ÖNDER, Mehmet, "Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri(11-13 Eylül 1984)**, Ankara 1984, 69-73.

ÖNEY, Gönül, **Türk Çini Sanatı**, İstanbul 1976.

ÖNGE, Yılmaz, **Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara 1995.

ÖTÜKEN,Yıldız-A. DURUKAN-H.ACUN-S. PEKAK, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986.

ÖZDEMİR, Yıldıray, Bursa Vilayeti Yer Adlarının İncelenmesi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul 1967.

ÖZEN, Halide, Büyük ve Küçük Kumla Köyleri Beşeri ve İktisadi Yapısı, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul 1982.

PAKALIN, M, "Avarız" **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I**, İstanbul 1946, 112.

PEKAK, Sacit, (Bkz. ÖTÜKEN, Yıldız-)

RAMSEY, William, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası** (Çev.Mihri Pektaş), İstanbul 1961.

REYHANLI, Tülay, "Bursa Yenişehir'de Koca Sinan Camii ve İmareti", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi** (Prof. Dr. A. Gabriel Özel Sayısı), Ankara 1978, 373-396.

SÂDIK VİCDÂNİ, **Tarikatlar ve Silsileleri,** (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye), (Haz. İrfan Gündüz), İstanbul 1964.

SİPAHİOĞLU, Ahmet, İznik'te İsmail Bey Hamamı ve Diğerlerinin Değerlendirilmesi, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat Tarihi Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988.

SÖZEN, Metin, **Türk Kentleri**, İstanbul 1971.

SÖZEN, Metin- C. ERUZUN, **Anadolu'da Ev ve İnsan**, İstanbul 1996.

STRABON, **Antik Anadolu Coğrafyası** (Geographika: XII-XIII-XIV), (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 1993.

SÜEL, Mustafa, "Antik Devirde Bursa", **Bursa**, Ankara 1996, 26-35.

ŞAHİN, Faruk, "İznik Eşrefoğlu Rumi Minaresi Çinileri", **Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları**, İstanbul 1996, 161-165.

ŞAKİROĞLU, H. Mahmut, "650. Fetih Yılı Vesilesiyle Bursa Bibliyografyası", **Türk Kültürü**, Y.14, S.162, İstanbul 1976, 365-377.

TANMAN, M. Baha, İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat Tarihi Doktora Tezi), İstanbul 1990.

TANYELİ, Uğur, (Bkz. KAZMAOĞLU, M. -)

TEXIER, Charles, **Asie Mineure**, Paris 1882.

TOMSU, Leman, **Bursa Evleri**, İstanbul 1950.

TONNBEE, Arnold, "Bursa Çevresine Dair", (Çev. Osman Okyar), **Uludağ**, S. 92, Bursa 1948, 18-25.

TUĞLACI, Pars, "Kumla", **20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük**, C. II, İstanbul 1971, 1701.

TUNCEL, Metin, (Bkz. DARKOT, Besim-)

TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, "Türk-İslâm Dönemi Türbe ve Mezar Taşı Kitabelerinde Tarih İbâreleri", **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu**,(18-20 Aralık 1998), İstanbul 1999, 394-404.

TÜRKAY,Cevdet, **Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatlar**, İstanbul 1979.

UÇMAN, Abdullah, (Bkz.BURSALI MEHMED VELİYYÜDDİN EFENDİ,)

ULUENGİN YÖNEY, Nihal, **Osmanlı Türk Sivil Mimarisinde Pencere Açıklıklarının Gelişimi**, İstanbul 1998.

[ULUSOY], MEHMET ŞEMSEDDİN, **Yadigar-ı Şemsi I-II,** (Bursa Dergahları), (Haz. M. Kara- Kadir Atlansay), Bursa 1997.

UMAR, Bilge, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İstanbul 1993.

UNAT, F.Reşit, **Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu**, İstanbul 1994.

ÜNGÖR., Sami, **Coğrafya Sözlüğü**, İstanbul 1961.

YARDIMCI, İlhan, **Tarihe Mührünü Basan, Bursa'da Saltanat Süren Osmanlı Sultanları ve Bursa Bibliyografyası**, İstanbul 1987.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Türkiye'de Yer-Adı Verme Usulleri" **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri(11-13 Eylül 1984)**, Ankara 1984, 23-36.

YENAL, Engin(Haz.), **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul 1996.

YETKİN, Şerare, **Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi**, İstanbul 1986.

WILDE, Heinrich, **Brussa**, Berlin 1909.

6. LİSTELER

6.1. BELGELER LİSTESİ

1- Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bursa Muhasebe Defterleri 442 numarada Küçük Kumla, Cami-i Şerif 'e ait eski şahsiyet kaydı

2- Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bursa Muhasebe Defterleri 475 numarada Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii'ne ait eski şahsiyet kaydı

3- Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bursa Defterleri, 953 numarada Küçük Kumla, Eski Cami ve 956 numarada Cami-i Şerif'e ait yeni şahsiyet kayıtları

4- Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bursa Defterleri, 1578 numarada Küçük Kumla, Hacı Muhi Camii'ne ait yeni şahsiyet kaydı

5- Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bursa Defterleri, 2674 numarada Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii'ne ait yeni şahsiyet kaydı

6- Prof. Dr. Yıldız Ötüken' in Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na göndermiş olduğu 29 Temmuz 1989 tarihli rapor

7- Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun almış olduğu 7.11.1990 gün ve 1387 sayılı Hacı Muhi Camii ve Bakkal Piri Camii ve Haziresinin tescili hakkındaki karar eki liste

8- Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu uzmanlarından Tekniker Atila Balcı ve Mimar Ümmühan Alptekin'in Küçük Kumla ile ilgili hazırladıkları 3.5.1993 tarihli rapor

9- Küçük Kumla, Hacı Muhi Camii hakkında Küçük Kumla Belediyesi'nin hazırlamış olduğu 17.10.94 tarihli hasar raporu

10- Küçük Kumla Belediyesi' nin Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na göndermiş olduğu 6.7.1995 gün ve 301/44 sayılı yazı

11- Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda 16.01.18 numaralı dosyada bulunan Hacı Muhi Camii' nin yıkılmadan önce çekilmiş 21.6.1995 tarihli dört levha fotoğrafı

12- Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun almış olduğu 11.7.1995 gün ve 4534 sayılı karar

13- Küçük Kumla Belediyesi'nin Hacı Muhi Camii'nin depremde yıkıldığını bildiren Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na göndermiş olduğu 4.10.1999 gün ve 702 sayılı yazı ve hasar raporu

14- Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 11.11.1999 gün ve 3855 sayılı görevlendirmesi sonucunda Müze Araştırmacısı Yasemin Perksa ve Mimar Cemile Baş'ın hazırlamış olduğu 24. 11.1999 tarihli rapor ve ekte 3 levha resim

15- Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun almış olduğu 26.11.1999 gün ve 7557 sayılı karar

6.2. RESİM LİSTESİ

1- Eski Cami, güney ve doğu duvarları
(Hakan Arlı, 1995)
2- Eski Cami, güney duvarı
3- Eski Cami, güney duvarı dış cepheden
4- Eski Cami, doğu duvarı
5- Eski Cami, kuzeybatıda yer alan minare genel
(Hakan Arlı, 1995)
6- Eski Cami, minare kaidesi ve minareye çıkış kapısı
7- Eski Cami, minare kaidesinden duvar detayı
8- Eski Cami, minare gövdesi üzerinde yer alan çini kuşaklar
(Hakan Arlı, 1995)
9- Eski Cami, en alt çini kuşaktan detay
(Hakan Arlı, 1995)
10- Eski Cami, minare çıkış kapısı, kilit taşında bulunan mühr-î süleyman
11- Hacı Muhi Camii, batı ve güney cepheden genel görünüş
(Cânib, Bursa Vilayetinde Yunan Fecaii' den 1924)
12- Hacı Muhi Camii, doğu cephe
(Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu' ndan 1995)
13- Hacı Muhi Camii, güney cephenin sıvasız hali
(Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler C. IV' den 1983)
14- Hacı Muhi Camii, güney cephenin sıvandıktan sonraki hali
(Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu' ndan 1995)
15- Hacı Muhi Camii, batı cephenin sıvasız hali
(Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler C. IV' den 1983)
16- Hacı Muhi Camii, batı cephenin sıvandıktan sonraki hali
(Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu' ndan 1995)
17- Hacı Muhi Camii, kuzeybatıdan görünüş
(Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu' ndan 1995)

18- Hacı Muhi Camii, harimin güneydoğu kısmı
(Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu' ndan 1995)

19- Hacı Muhi Camii, harimin batı kısmı
(Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu' ndan 1995)

20- Hacı Muhi Camii, harimin kuzey kısmı
(Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu' ndan 1995)

21- Hacı Muhi Camii, doğu duvarı arkasında bulunan mezar taşları

22- Memi Reis' e ait mezar taşı

23- Batıda bulunan üstü kırık mezar taşı

24- Hacı Muhi Camii' nin bulunduğu alanın günümüzdeki görünümü(güneyden)

25- Hacı Muhi Camii' nin bulunduğu alanın günümüzdeki görünümü (batıdan)

26- Şeyh Abdullah Türbesi ve çevresinin 1993 yılındaki hali
(Mustafa Kara, Eşrefoğlu Rumi'den 1993)

27- Şeyh Abdullah Türbesi giriş cephesi

28- Şeyh Abdullah Türbesi arka cephesi

29- Şeyh Abdullah Türbesi içinde yer alan sanduka

30- Şeyh Abdullah Türbesi içinde bulunan mezar taşlarının 1993 yılına ait resmi
(Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu' ndan 1993)

31- Şeyh Abdullah Türbesi içinde bulunan mezar taşlarının genel görünümü

32- Şeyh Abdullah Türbesi içinde bulunan Şeyh Abdülkadir'in mezar taşı
(Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu' ndan 1993)

33- Şeyh Abdullah Türbesi içinde bulunan Hatice Hanım' ın mezar taşı

34- Şeyh Abdullah Türbesi içinde bulunan bir dervişe ait mezar taşı

35- Şeyh Abdullah Türbesi içinde yer alan dilimli kare taş

36- Eşref Sultan Türbesi

37- Şerif Efendi Türbesi giriş cephesi

38- Şerif Efendi Türbesi içinde bulunan mezarlar

39- Bebek Dede Türbesi, içten görünüm

40- Pembe Hatun

41- Üç Şehit

42- Ciyil Dede

43- Harmanlık Dede

44- Kuzey mezarlık, 1 No' lu mezarın genel görünüşü *(Osman Kaya)*

45- 1 No' lu mezarın baş taşı *(Osman Kaya)*

46- 1 No' lu mezarın ayak taşı *(Osman Kaya)*

47- 2 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

48- 3 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

49- 4 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

50- 5 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

51- 6 No' lu mezar taşı

52- 7 No' lu mezar taşı

53- 8 No' lu mezar taşı

54- 9 No' lu mezar taşı

55- 10 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

56- 11 No' lu mezar taşı

57- 12 No' lu mezar taşı

58- 13 No' lu mezar taşı

59- 14 No' lu mezar taşı

60- 15 No' lu mezar taşı

61- 15 No' lu mezar taşının ayak taşı

62- Güney mezarlıktan genel görünüş *(Osman Kaya)*

63- 1 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

64- 2 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

65- 3 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

66- 4 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

67- 5 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

68- 6 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

69- 7 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

70- 8 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

71- 9 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

72- 10 No' lu mezar taşı *(Osman Kaya)*

73- Güney mezarlıkta bulunan kare gövdeli ayak taşı *(Osman Kaya)*

74- Hamam I, güneyden genel görünüş

75- Hamam I, batıdaki giriş eyvanı genel

76- Hamam I, giriş kapısı *(Osman Kaya)*

77- Hamam I, giriş kapısı üzerindeki kitabe boşluğu

78- Hamam I, kuzey cephe

(Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu' ndan 1993)

79- Hamam I, kuzey cephe

80- Hamam I, soğukluk bölümü üst örtüsünün kuzeyden görünüşü

81- Hamam I, soğukluk bölümünde yer alan şadırvanın doğudan görünüşü

82- Hamam I, şadırvanın batıdan görünüşü

83- Hamam I, şadırvanın üst bölümünden detay

84- Hamam I, soğukluk bölümünden ılıklığa geçilen kapı

85- Hamam I, soğukluk bölümünde üst örtüye geçiş trompları ve sivri kemerler

86- Hamam I, kubbeye geçiş tromplarından detay

87- Hamam I, ılıklık bölümünün kuzeyi

88- Hamam I, ılıklık bölümünün güneyi

89- Hamam I, ılıklıkta yer alan güney bölümünün üst örtüsü

90- Hamam I, ılıklık orta bölümün üst örtüsü

91- Hamam I, ılıklık kuzey bölümün üst örtüsü

92- Hamam I, sıcaklık bölümü genel görünüş

93- Hamam I, sıcaklık bölümü doğu eyvanı

94- Hamam I, sıcaklık bölümü güney eyvanı

95- Hamam I, sıcaklık bölümü kuzeydoğu halveti

96- Hamam I, sıcaklık bölümü ortasında yer alan sekizgen göbek taşı

97- Hamam I, sıcaklık bölümü kubbesi

98- Hamam II, kuzey cepheden genel görünüş

99- Hamam II, kuzey cephe üzerinde yer alan kapı

100- Hamam II, batı cephe

101- Debreli Ömer Çeşmesi

102- Debreli Ömer Çeşmesi üzerinde bulunan yazı

103- İbrahim Kütahya Çeşmesi

104- Eski Cami önünde bulunan köprü

105- Hacı Muhi Camii önünde bulunan köprü

106- Memi Reis Mahallesi, Çağlayan Caddesi, genel görünüm

107- Hasan Gürel Evi, güney cephe

108- Hasan Gürel Evi, doğu cephe

109- Hasan Gürel Evi, kapı tokmakları

110- Ali Molla Evi, kuzey cephe

111- Ali Molla Evi, giriş katının batı tarafında bulunan ahşap asma kat

112- Ali Molla Evi, giriş katın doğusunda bulunan merdiven

113- Ali Molla Evi, üst kat odaları ve eyvan(Hayat)

114- Şehime Öztürk Evi, kuzey cephe *(Osman Kaya)*

115- Şehime Öztürk Evi, güney cephe *(Osman Kaya)*

116- Şehime Öztürk Evi, ikinci kat *(Osman Kaya)*

117- Şehime Öztürk Evi, ikinci kat doğu duvarında buluna merdivenler *(Osman Kaya)*

118- Şehime Öztürk Evi, üçüncü kat *(Osman kaya)*

119- Memi Reis Mahallesi, Dere Sokak, 5-7 No' lu ikiz ev

120- Memi Reis Mahallesi, Dere Sokak, 7 No' lu evin giriş kapısı üzerinde bulunan ay- yıldız

121- Şükrü Alemdar Mahallesi, Arap Sokak, 16 No' lu Yağhaneli evin güney cephesi

122- Şükrü Alemdar Mahallesi, Köy Meydanı'nda 1-3 No' lu evlerin güney cepheleri

123- Şükrü Alemdar Mahallesi, Köy Meydanı' nda 1 No' lu evin güney cephesi

124- Küçük Kumla İskelesi *(Cânib, Bursa Vilayetinde Yunan Fecaii'den 1924)*

125- Küçük Kumla İskelesi'nde bulunan anıtsal çınarlar

126- Bakkal Piri Camii, genel *(Cânib, Bursa Vilayetinde Yunan Fecaii'den 1924)*

127- Bakkal Piri Camii, genel

128- Bakkal Piri Camii, avlu giriş kapısı

129- Bakkal Piri Camii, kuzey cephe

130- Bakkal Piri Camii, son cemaat yerinin içten genel görünüşü

131- Bakkal Piri Camii, harim giriş kapısı

132- Bakkal Piri Camii, harim giriş kapısının batısında yer alan pencere alınlığı

133- Bakkal Piri Camii, son cemaat yeri doğu cephesi

134- Bakkal Piri Camii, doğu cephe alt ve üst pencereler

135- Bakkal Piri Camii, güney cephe genel

136- Bakkal Piri Camii, batı cephe alt pencereler

137- Bakkal Piri Camii, batı cephe üst pencereler

138- Bakkal Piri Camii, minare kaidesi

139- Bakkal PiriCamii, kaide üzerinde bulunan taş kakmalı şerit

140- Bakkal Piri Camii, minare şerefesi

141- Bakkal Piri Camii, harim kuzey bölümü

142- Bakkal Piri Camii, harim kuzey duvarı üzerinde yer alan madalyonlar

143- Bakkal Piri Camii, harim giriş kapısı

144- Bakkal Piri Camii, harimin güney ve batı bölümlerinin genel görünüşü
(Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV' den 1983)

145- Bakkal Piri Camii, harimin güney ve batı bölümlerinin genel görünüşü

146- Bakkal Piri Camii, harimin güney ve doğu bölümlerinin genel görünüşü

147- Bakkal Piri Camii, harim doğu duvarı

148- Bakkal Piri Camii, harim batı duvarı

149- Bakkal Piri Camii, harim güney duvarı

150- Bakkal Piri Camii, harim güneydoğu köşesi

151- Bakkal Piri Camii, güney duvarının batısında bulunan minberin izi

152- Bakkal Piri Camii, mihrap nişi

153- Bakkal Piri Camii, mihrap nişinin doğusunda yer alan levha

154- Bakkal Piri Camii, harimin günümüzde mevcut olmayan tavan göbeği
(Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV' den 1983)

155- Bakkal Piri Camii, harim tavanının günümüzdeki hali

156- Bakkal Piri Camii, harimde kuzeydoğuda yer alan minare çıkış kapısı

157- Bakkal Piri Camii, avlunun kuzeyden genel görünümü

158- Bakkal Piri Camii, avluda yer alan çeşme

159- Bakkal Piri Camii, avluda bulunan kuyu

160- Bakkal Piri Camii, son cemaat yeri önünde bulunan mermer parça

161- Bakkal Piri Camii, hazirenin genel görünüşü

162- 1 No' lu mezar taşı

163- 2 No' lu mezar taşı

164- 3 No' lu mezar taşı

165- 4 No' lu mezar taşı

166- 5 No' lu mezar taşı

167- 6 No' lu mezar taşı

168- 7 No' lu mezar taşı

169- 8 No' lu mezar taşı

170- 9 No' lu mezar taşı

171- 10 No' lu mezar taşı

172- 11 No' lu mezar taşı

173- 12 No' lu mezar taşı

174- 13 No' lu mezar taşı

175- 14 No' lu mezar taşı

176- 15 No' lu mezar taşı

177- 16 No' lu mezar taşı

178- 17 No' lu mezar taşı

179- 18 No' lu mezar taşı

180- 15 No' lu mezar taşının ayak taşı

181- Son cemaat yeri önünde duran ayak taşı

182- Caminin doğu tarafına atılmış ayak taşı

183- Büyük Kumla Mezarlık, genel görünüm

184- 1 No' lu mezar taşının ön yüzü

185- 1 No' lu mezar taşının arka yüzü

186- 2 No' lu mezar taşının ön yüzü

187- 3 No' lu mezar taşı

188- 4 No' lu mezar taşı

189- 5 No' lu mezar taşı
190- 6 No' lu mezar taşı
191- 7 No' lu mezar taşı
192- 8 No' lu mezar taşı
193- 9 No' lu mezar taşı
194- 10 No' lu mezar taşı
195- 11 No' lu mezar taşı
196- 12 No' lu mezar taşı
197- 13 No' lu mezar taşı
198- 14 No' lu mezar taşı
199- 15 No' lu mezar taşı
200- 16 No' lu mezar taşı
201- 17 No' lu mezar taşı
202- 18 No' lu mezar taşı
203- 19 No' lu mezar taşı
204- 20 No' lu mezar taşı
205- 21 No' lu mezar taşı
206- Büyük Kumla mezarlıkta bulunan iki ayak taşı
207- Hamam I, doğudan genel görünüm
208- Hamam I, kuzey cephe
209- Hamam I, güney cephe
210- Hamam I, batı cephe
211- Hamam I, ılıklık bölümünün doğu duvarlarında bulunan malakâri süslemeler
212- Hamam I, ılıklık bölümünün doğu duvarlarında bulunan malakâri süslemeler
213- Hamam I, sıcaklık bölümünün doğusu
214- Hamam I, sıcaklık bölümünün batısı
215- Hamam I, sıcaklık bölümünün güney duvarlarında açığa çıkan su kanalları
216- Hamam I, sıcaklık bölümünde kubbeye geçiş trompları
217- Hamam I, sıcaklık bölümü üst örtüsü
218- Hamam I, halvet bölümü kuzeybatı köşesi
219- Hamam I, halvet bölümünde yer alan kuzey eyvanı

220- Hamam I, halvet bölümünde güney batı duvarında yer alan malakâri süslemelerin 1983 yılına ait resmi
(Türkiye'de vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV' den 1983)

221- Hamam I, aynı süslemelerin günümüzdeki hali

222- Hamam II, kuzey cepheden genel görünüş

223- Hamam II, kuzey cephede yer alan giriş kapısı

224- Hamam II, güney cephe

225- Hamam II, doğu bölümü

226- Hamam II, doğu bölümde yer alan kurna

227- Büyük Kumla Eski Köy Mevkii girişindeki köprünün yıkılmadan önceki hali
(Türkiye'de vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV' den 1983)

228- Büyük Kumla Eski Köy Mevkii girişindeki köprünün günümüzdeki hali

229- Büyük Kumla Eski Köy Mevkii girişindeki köprünün duvarlarına yaslanmış vaziyette bulunan mezar taşı

230- Hamam II' nin güneyinde yer alan tek gözlü köprünün batıdan görünümü

231- Hamam II' nin güneyinde yer alan tek gözlü köprünün doğudan görünümü

232- Bakkal Piri Camii önünde, yolun karşı tarafında bulunan çeşme

233- Büyük Kumla' da sahilde bulunan yağhanenin doğu cephesi

234- Büyük Kumla' da sahilde bulunan yağhanenin kuzey cephesi

235- Büyük Kumla' da sahilde bulunan yağhanenin güneydoğudan görünümü

236- İznik ,Eşrefoğlu Rumi Camii minaresinin genel görünümü
(Hakan Arlı 1998)

237- İznik, Eşrefoğlu Rumi Camii minaresi
(Hakan Arlı 1998)

238- Yenişehir Sinan Paşa Camii minaresi
(Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV'den 1983)

239- Rodos, Recep Paşa Camii pencere alınlığı
(Baha Tanman)

240- Göl Marmara, Halime Hatun Camii pencere alınlığı
(Baha Tanman)

241- İznik, İsmail Bey Hamamı, iç mekanda bulunan alçı süslemeler
(Ahmet Sipahioğlu, 1988)

242- Bursa, Demirtaş Hamamı, soğukluk bölümünde bulunan malakâri süslemeler
(Yılmaz Önge, XII-XIII. Yüzyıl Anadolu Hamamları'ndan)

243- Bursa, Demirtaş Hamamı, malakâri süslemelerden detay
(Yılmaz Önge, XII-XIII. Yüzyıl Anadolu Hamamları'ndan)

244- Eşrefi Gülü (Çizim)

6.3. ÇİZİM LİSTESİ

1- Gemlik Haritası *(1/200000)*

2- Gemlik, Fiziki Harita *(1/200000)*

3- Küçük Kumla, Eski Camii *DÖPA*' dan (Plan)*

4- Küçük Kumla, Hacı Muhi Camii *DÖPA 'dan (Ölçülü Kroki)*

5- Küçük Kumla, Hamam I *DÖPA' dan (Plan)*

6- Küçük Kumla, Hamam II *DÖPA' dan (Ölçülü Kroki)*

7- Küçük Kumla, Hasan Gürel Evi Krokisi

8- Ali Molla Evi, Krokisi

9- Ali Molla Evi, Kuzey Cephe Görünümü

10- Şükrü Alemdar Mahallesi, 1 No' lu Evin Güney Cephe Görünümü

11- Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii *DÖPA 'dan (Plan)*

12- Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii Kuzey Cephe Görünümü *(Zeynep Totuş)*

13- Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii Batı Cephe Görünümü *(Zeynep Totuş)*

14- Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii Güney Cephe Görünümü *(Zeynep Totuş)*

15- Büyük Kumla, Hamam I *DÖPA' dan (Plan)*

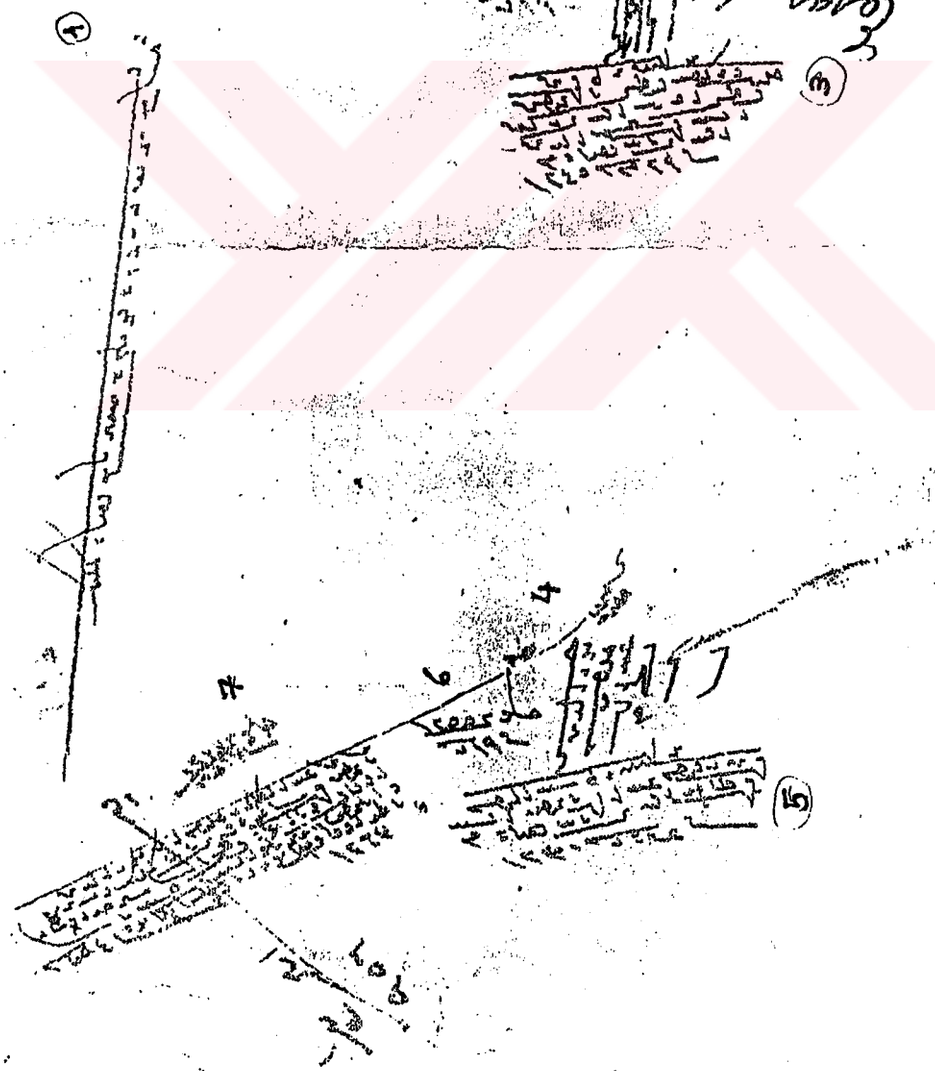
16- Büyük Kumla, Hamam II *DÖPA' dan (Kroki)*

17- Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii Haziresi Krokisi

18- Küçük Kumla, Yerleşim Planı

19- Büyük Kumla, Yerleşim Planı

* DÖPA: Yıldız ÖTÜKEN-Aynur DURUKAN-Hakkı ACUN-Sacit PEKAK, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986

Belge 1

1- Vakf-ı Cami-i Şerif der Karye-i Kumla-i Sagir tabi Kaza-i Gemlik

2- Hasan Halife ibn Mehmed
Şemseddin çift 2

3- bera-yı sinin-i terk ?
Mehmed bin Halil ..... Mustafa ba arz-ı Mustafa Edhem Efendizâde es-Seyid Mehmed Şemseddin Efendi naib-i kaza-i mezbur fi 29 M 1245

4- Hasan Nureddin Halife Abdullah imam ?
Adet 2

5- bera-yı sinin-i terk ?
Seyyid el-Hac Abdullah ba arzı es-Seyid Mehmed Tahir Efendi naib-i kaza-i mezbur fi gurre-i Z sene 1230

6- cülüs ? fi 19 Z 1255

7- cülüs ? fi 13 Za 1277

8- ..... Abdülkadir Halife ibn Alaaddin ba arz-ı Mehmed Şakir Efendi naib-i Gemlik ve müdir-i evkaf .....
ve ba tesis..... es-Seyid Mehmed Hüseyin Paşa ..... Evkaf-ı hümayun ba ruus-ı hümayun 4 S sene-i minh

Belge 2

1- Vakf-ı Cami-i Bakkkal Piri der Karye-i Kumla-ı Kebir der Kaza-i Gemlik*

2- Berat-ı cedid-i tayin
bera-yı ruus-ı hümayun
fi 2 M sene 1099

3- Mehmed Halife imam ve hatip
yevmiye

4- Emin Efendi an mahlul Hüseyin ba ruus-ı hümayun ve ba berat-ı askeri fi 25 S sene 1098

5- cülus fi 10 R sene 1115

6- ..... Halife Ahmed ? ba arz-ı el-Hac İbrahim Efendi canib-i Gemlik ba ruus-ı hümayun fi 226 Z sene 1140

7- fima
veledi Ahmed Beşe kaydede ba arz-ı ber..... iştirak es-Seyid Mehmed Said Efendi ba naib-i Gemlik ba-ruus fi 26 M sene 148(1148)

8- bera-yı Mustafa Efendi..... ba arz-ı Mustafa Efendi Akşehri Alizade naib-i Gemlik ba ruus-ı hümayun fi 5 L 1154

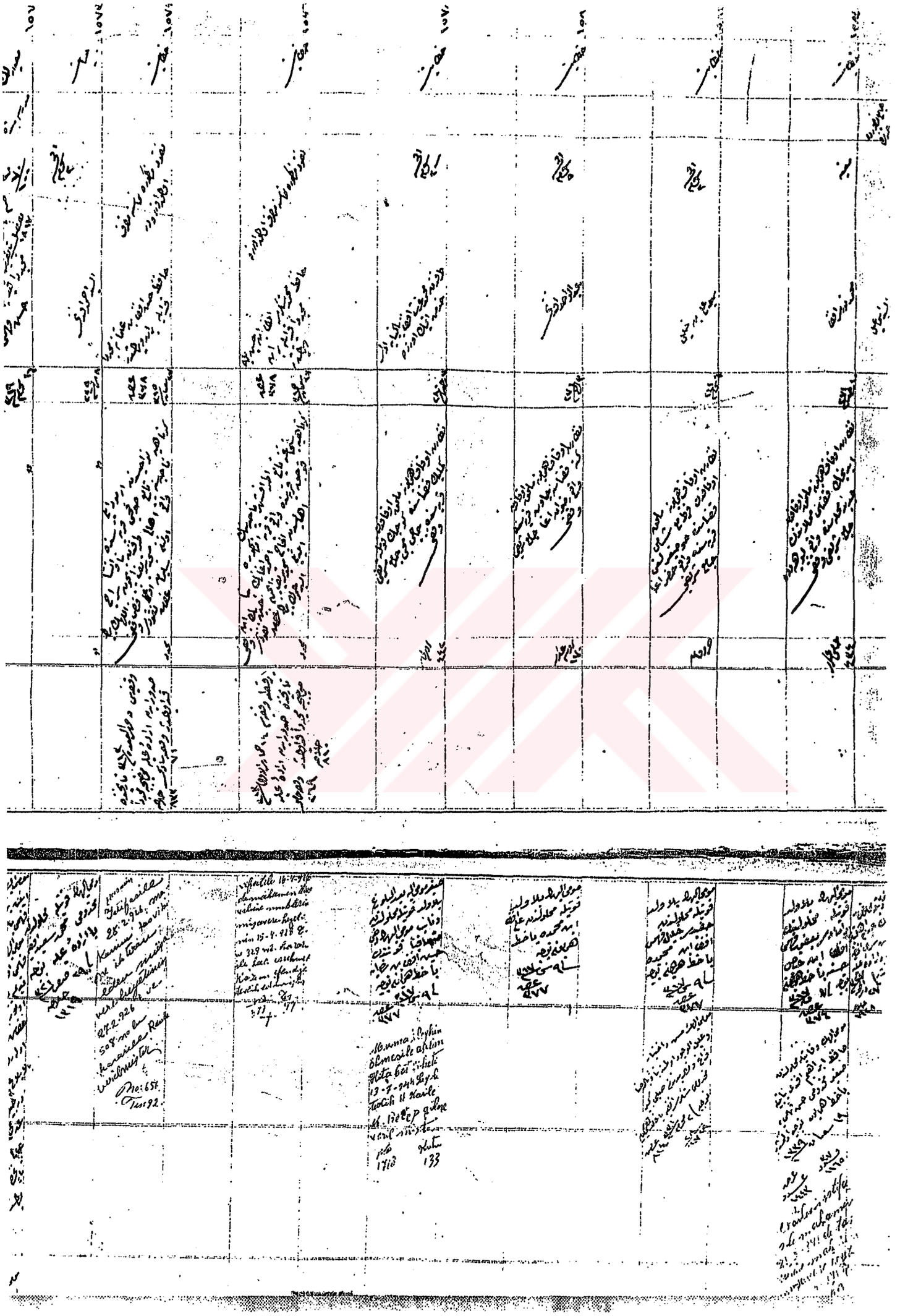
9- beca-yı Molla Mehmed Efendi.....ba.....
arz-ı..... ve ba ruus-ı hümayun fi 7 sene 1218

10- Molla Mehmed Halife..... veledi.....

---

* Bu belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi görevlilerinden Yahya Okuyan tarafından okunmuştur.

شرط واقف	تاریخ	واقعی اسمیله حدود ات ونیز اثبات محل ومواقعی	بیان	وظائف ومخصصات سائر مقررات	نمره	نوع	نمره

Belge 4

Belge 5

29.Temmuz. 1989

Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Bursa.

I983 senesi yazında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Ankara Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğretim görevlileri olarak bizlere verilen, Bursa ilçe ve köylerindeki Vakıf Abideleri ve Eski Eserleri inceleme gezilerimizde, Gemliğin Küçük Kumla köyündeki bir kısım mevcut eski eseri, meydana getirdiğimiz 4 numaralı kitabın 79,80,8I,82,83 üncü sayfalarında metnini, 98 inci ve devam eden sayfalarda 67,68,69,70,7I, numaralarda siyah beyaz resimlerini, 668 sayfada 8 numaralı resimde çinili minarenin renkli resimlerini vermiş idik.

Bundan bir müddet evvel Küçük Kumla köyüne yaptığımız gezide I983 senesi tesbitlerimizde henüz haziresi bulunan Kaadiri Dergâhına ait kabir taşlarının Köy muhtarı ve oğlu tarafından kendi binasına temel taşı yapıldığını, kalan üstü kapalı türbenin de kaldırılıb bu mevkinin park haline getirileceğini, meydandaki köy camiinin yeni yapılan belediye binasının önüne meydan açmak kasdıyla dere karşısındaki ahşab evlerin yıkılıb bunların arazisi üzerine yıkıldaktan sonra yeni bir şekille inşa edileceğini, daha yukarı mevkide bulunan yarı yıkılmış Eski Cami ortasından yol geçirilib, haziresindeki kabir taşlarının bazı kimselerce götürüldüğünü cıvarda sakin köylülerin kendi ağızlarından öğrenmiş bulunuyoruz.

Kaadiri Dergâhı olarak bahsettiğimiz yerde, İznik'de Asitaneleri bulunan onbeşinci yüzyıl mutasavvıf ve şairlerinden zamanın büyük ahlâkçısı Eşrefzade Abdullah-i Rûmî namıyla anılan zatın evlâd ve halifelerinden II42 Hicride vefat eden Şeyh Muhyeddin Efendi tarafından Eşrefi meşihati başlatılmış olub, halen mevcud kapalı türbede titiz bir taş işçiliğiyle hazırlanmış I278 ve I3I0 Hicri tarihli kabir kitabeleri bulunmaktadır.

Hacı Muhi Camii olarak kitabımıza aldığımız eserin haziresinde II00 Hicri I688 Milâdiye tesadüf eden kabir taşları bulunmaktadır. Eser her nekadar yenilenmiş isede köyün mazisinin ısbatı olub hemen yakinindeki eski hamamla güzel bir mekân oluşturduğundan yıkılmayarak yerinde kalması isabetlidir. Eşine az rastlanır bir minareye sahib Eski Cami de ileride yeniden ihyaya hazır bulundurulub içerisinden geçirilen yoldan vaz geçilmesi uygun olacakdır. Vakıflar Genel Müdürlüğünde yukarıda anılan üç esere ait vakıf kayıtları mevcuttur.

Belge 6

Bahsi geçen üç eserin yanlış müdahelelerle tamamen yokolmasını önleyici istikâmette Kumla Belediyesi ve Muhtarlığı nezdinde gerekli uyarıları yapıp Bursa Vakıflar Müdürlüğüncede tescillerinin teminini Bölge Koruma Kurulu olarak makamlarınızdan saygılarımla rica ederim.

Prof.Dr.Yıldız Ötüken
Hacettepe Üniversitesi – Ed. Fak.
Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Başk.

Not: Yukarıda belirtilen kitapta tanıttığımız Gemlik'in ENGÜRÜCÜK köyündeki son derece sağlam durumda olan ve Bursa ilçelerindeki anıtsal Türk hamamlarının güzel örneği Hamamın yine, 1989 da yerinde gördüğümüz gibi yokedilmiş olması (verilen bilgilere göre bir gece içinde yıktırılmış olması-) son derece üzücüdür. Bursa ilçelerindeki ve köylerindeki bütün eski eserlerin varolan yayınımız eşliğinde süratle tescili ve Kurulunuz tarafından ihtimamla korunmaya alınması tek dileğimdir. Yaptığımız çalışmanın amacı, kitabın V. sayfasında belirtilmiştir: "DİLEĞİMİZ, HER ŞEYDEN ÖNCE YAPILARIN KORUNMASI VE YAŞATILMASIDIR".

Saygılarımla

1135
31.7.1989

LİSTE : III

T. C.

KÜLTÜR BAKANLIĞI

BURSA KÜLTÜR ve TABİAT VARLIKLARINI KORUMA KURULU

K A R A R

Toplantı Tarihi ve No. : 7.11.1990/93

Karar Tarihi ve No. : 7.11.1990/1387

Toplantı Yeri
İSTANBUL

BURSA İLÇELERİNDEKİ MEZAR VE MEZARLIKLAR

0	ADI	ADRESİ	KADASTRO		
			İLÇE ADI	ADA	PARSEL
1	Reyhanpaşa mezarı	Yenişehir-İnegöl arası Yenişehir'in 2km güneyinde Uluköy yolu üzerinde	Yenişehir		
2	Mezar	Yenişehir Akbıyık Köyü Akbıyık Camii bahçesinde	"		
3	Şehir mez.	Şehir Mezarlığı	Orhangazi		
4	Eski cami hazıresı	Gürle (Müslüm Gürle)Köyü Eski Camii önü	"		
5	Gürle Camii Hazıresı	Gürle (Müslüm Gürle) Köyü Gürle Camii yanı	"		
6	Sölöz Mezarlığı	Sölöz Mezarlığı (İznik yolu üzeri)	"		
7	Mezar	Akharım Köyü Camii arkası	"		
8	Mezarlık	Akharım Köyü Mezarlığı Eski Köy Camii çevresi	"		
9	Mezarlık	Keramet Köyü mezarlığı	"		
10	Hacı Muhi Camii	Küçük Kumla Köyü Hacı Muhi Camii	Gemlik		
11	Bakkal Piri Camii hazıresı	Büyük Kumla Köyü Bakkal Piri Camii çevresi	"		
12	Mezarlık	Karacaali Köyü mezarlığı (Batı) Narlı yolu üzerinde	"		
13	Mezarlık	Karacaali Köyü mezarlığı (Doğu) Kumla yolu üzerinde	"		
14	Tahirefendi Mezarı	Çamlık Tepesi Mevkii Zeytinlik içinde	Mudanya		
15	Muhad Dede Mezarı	Dedeköy köyün yukarı kısmında bahçe içinde	"		
16	Kayıp Dede Mezarı	Göynüklü Köyü Köy girişi Dede tepede	"		
17	Mezarlık	Şehir Mezarlığı Bandırma yolu üzerinde	Karacabey		
	Karacabey	Karacabey İsmaret Camii			

Belge 7

SAYI : 16.01.18/

KONU : Küçükkumla Beldesindeki
Kültür Varlıkları

KORUMA KURULU MÜDÜRLÜĞÜNE/BURSA

- R A P O R -

İLGİ : 3.5.1993 günlü görevlendirmeniz.

Bursa İli, Gemlik İlçesi, Küçükkumla Beldesinde yer alan Kültür Varlıkları tarafımızdan 3.5.1993 tarihinde incelenmiştir.

Küçükkumla beldesi yerleşim merkezinde geleneksel mimari doku potansiyelinin mevcut olduğu kentsel sit yer almaktadır. Ancak kısmen de olsa yeni yapılaşma başlamış olup geleneksel dokuyu zedelemektedir.

Birçok sokakta karşılıklı olarak geleneksel mimari doku karakterlerinde yapılaşma bulunmaktadır. Bunun yanısıra Osmanlı klasik mimarisinde hamam halen depo olarak kullanılmaktadır. Tek gözlü, sivri kemerli 3 adet köprü var olup ikisinin üst kısımları takviye ile yeni köprü haline getirilmiştir. Sadece yan cephelerinden kemer şekilleri görülmektedir. Ayrıca eski bir cami duvarları olup, bugün cami yıkılmış ve cami alanından yol geçirilerek ayakta kalan minare camiden koparılmıştır. 3 mezar taşının olduğu türbe bulunmaktadır. Değişik dönemlerde toplama malzemeyle yapılmış türbe yapısının inceleme sırasında yok olduğu görülmüş, kubbeli bir mekan yapılacağı bilgi edinilmiştir.

Yapılan araştırmalara göre Cami ve hamam Vakıflar Dergisinde yayınlanmış ancak herhangi bir tescil işlemi yapılmadığı tespit edilmiştir. Küçükkumla Beldesinde genel ölçekte bir tespit çalışmasının yapılmasında yarar olduğu görüşündeyiz.

Bilgilerinize arz ederiz.

Atila BALCI
TEKNİKER

İlhamhan ALPTEKİN
MİMAR

Hoca Ruhi Camii (Küçükkumla) BKK 7.11.1990/387 Sayılı kararıyla
tescilli 16.00.1104

BELEDİYE BAŞKANLIĞINA
K. KUMLA

Su andaki Camimizde tavan kısmında ve ortada bulunan kirişte çatlaklıklar meydana gelmiştir. Bu durumun teknik bir elamanınız tarafından incelenip tarafımıza rapor hazırlanıp verilmesi için gereğinin yapılmasını olurlarınıza arz ederiz.

Ali ÇELİKER
K.Kumla Cami İmamı

Kazım SEVEN
K.Kumla Cami M.İ

Teknik İşler
15.10.1994
Bl. Bşk
13.10.1994
57-384

R A P O R

Belediyemiz sınırları içerisinde 70 Pafta, 4124 Parsel sayılı alanda bulunan camiinin mahalinde yapılan incelemede;

1-) Camii içerisinde sonradan ilave olarak yapılan kirişin kolon ile birleşme noktası ve kirişin muhtelif noktalarında yer yer çatlamalar görülmektedir.Ayrıca kirişin sarkma yaptığı gözlenmiştir.

2-) Çatıdan giren yağmur suları nedeniyle ahşap çatı elemanlarında büyük oranda çürümeler meydana gelerek ahşap tavan kaplamalarının çoğunda sarkmalar oluşmuştur. Bu durum can güvenliği açısından tehlikeli bir durum göstermektedir.

Ahşap tavan kaplamaları ile taşıyıcı çatı makası ve ahşap kirişlerde yer yer kopmalar görülmektedir.Kontraplak tavan kaplaması olan bölümde çatı sularından dolayı büyük deformasyonlar oluşmuştur.

Can güvenliği açısından tehlike arzeden bu durumun giderilmesi için bir an önce çatıda gerekli tamiratların yapılmasıyla mümkün olacaktır.

İş bu rapor 3 suret olarak imza altına alınmıştır.

17.10.1994

Özlem Kapaklı
İnş.Tekn.

İlyas Yüce
Mimar

Belediye Başkanı

T. C.
KÜÇÜK KUMLA BELEDİYESİ

Kısım : Fen ve İmar İşl.
Sayı : 301/448
Konu : Hacı Muhi Camii Hk.

06../.07./ 1995.....

KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA KURULU MÜDÜRLÜĞÜNE
BURSA

Belediyemiz sınırları içerisinde 70 pafta 4124 parsel sayılı bulunan Hacı Muhi Camii yıkılacak derecede tehlikeli olduğundan yıkılarak yerine yenisinin yapılabilmesi için gerekli izinin verilmesi hususunda gereğini arz ederim.

T.C.
ESREF KÜRE
Belediye Başkanı

Eki: Tapulama tutanağı, kadastral harita, imar paftası, rapor, projeler.

(Cevaplarda yazımızın kısım adı ile No. ve tarihi yazılacak.)

Belge 10

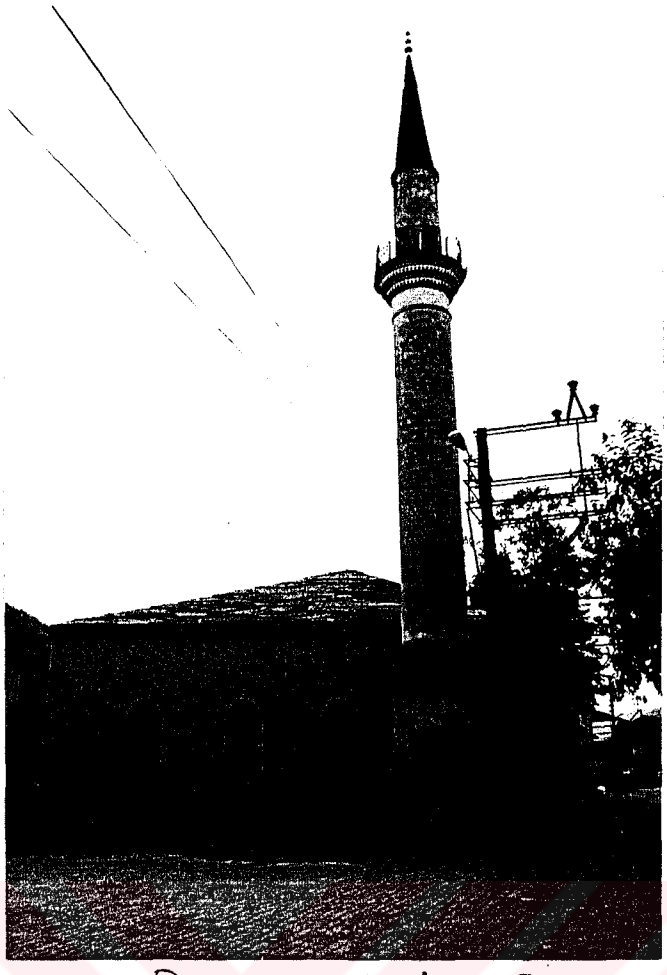
Batı Cephesi

Kuzey–batıdan görünüş

Bursa – Gemlik – Küçükkumca BELDESİ
Hacı Muhi Camii

21.6.1995

Doğu Cephesi

Güney (Kible) Cephesi

Bursa İli, GEMLİK İlçesi, KÜÇÜKKUMLA Beldesi
—Haci Muhi Camii—

21.6.1995

Hacı Muhi Camii Haziresi
Soldaki: Meni Reis'e(?)ait baş taşı
Sağdaki: Belirsiz

İçten batıya bakış

Mihrap (kible)

İçten kuzeye [Son cemaat ve giriş (mahfel)]

Bursa-Gemlik-Küçükkumla Beldesi Hacı Muhi Camii/21.6.1995

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
BURSA KÜLTÜR ve TABİAT VARLIKLARINI KORUMA KURULU
K A R A R

Toplantı Tarihi ve No. : 11.7.1995/264
Karar Tarihi ve No : 11.7.1995/4534

Toplantı Yeri
BURSA

Bursa İli, Gemlik İlçesi, Küçükkumla Beldesi, Köyiçi Mevkiinde yeralan 70 pafta, 4124 parseldeki Hacı Muhi Camiine ilişkin Küçükkumla Belediyesinin 6.7.1995 gün ve 301/44 sayılı yazısı ve Müdürlüğümüz uzmanlarınca hazırlanan 30.6.1995 tarihli rapor okundu, ekleri ve ilgili dosyası incelendi, yapılan görüşmeler sonunda;

Bursa İli, Gemlik İlçesi, Küçükkumla Beldesinde 70 pafta, 4124 parseldeki Hacı Muhi Camiine KTVKYK'nun 28.2.1995/378 sayılı ilke kararı uyarınca bakım kapsamındaki işlerin yapılabileceğine, rölövesine ve buna bağlı restorasyon projesinin getirilmesi halinde ayrıca değerlendirilebileceğine, can ve mal emniyeti açısından gerekli önlemlerin alınmasına, korunması gerekli kültür varlığı olarak tescilinin devamına, yıkılarak yenilenmesi isteğinin KTVKYK'nun 28.6.1988/22 ve 25.7.1989/98 sayılı ilke kararları uyarınca reddine karar verildi.

BAŞKAN
Prof. Dr. Ara ALTUN

BAŞKAN YARDIMCISI
Prof. Dr. Cengiz BAYÜLGEN

ÜYE
Prof. Dr. Mete TAPAN

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Emel GÖKSU

ÜYE
Küçükkumla Belediye..... Temsilcisi
İlyas YÜCE
Karara katılmıyorum.

ÜYE
Dr. Bedri YALMAN

Belge 12

T.C.
KÜÇÜK KUMLA BELEDİYESİ

04/10/1999

Kısım : Fen ve İmar İşl.
Sayı : 301 / 702
Konu : Camii Hk.

KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA KURULU MÜDÜRLÜĞÜNE
BURSA

17 Ağustos 1999 günü meydana gelen deprem nedeniyle köy içerisinde bulunan Eski Camimiz yıkılmıştır.

Bilgilerinize rica ederim.

Ömer BAL
Belediye Başkanı

Eki : Hasar Raporu

Sg. Y. Perolu
16.11.1999

(Cevaplarda yazımızın kısım adı ile No. ve tarihi yazılacak)

Belge 13

GEMLİK İLÇESİ (AĞIR HASARLI)

No	Adı Soyadı	Baba Adı	Adres	Kullanım Şekli
-	Hakan KURT	-	Dr.Ziya Kaya Mh. Erdem Sk.No: 9	Konut.
-	Salih DOĞAN	Numan	Dr.Ziya Kaya Mh. Tarım Sk.No:19	"
-	Yasin KUŞ	Murtaza	" " "	"
-	Besim GÜREŞÇİ	-	Dr.Ziya Kaya Mh. Bağ Sk. No:20	"
-	Halidi Apt. (Ramazan Halidi)	-	Dr.Ziya Kaya Mh. Polak Sk.	Ticarethane
-	Fahrettin Minareli Ap.	-	Dr.Ziya Kaya Mh. No:1/2	Konut.
7-	Köy Camisi	-	Hamidiye Köyü	Camii
8-	Köy Camisi	-	Şükrüye Köyü	"
9-	İmam lojmanı	-	" "	Lojman
0-	İbrahim Dündar OKUMUŞ	"	" "	Konut
1-	İsmat CANAN	İsmail	Halitpaşa Mh. Hhayet Sk.No:6	"
2-	Eski Ahşap bina		No: 47	"
3-	Tescilli Ahşap Bina		Umurbey Zafer Sk.No:25	"
4-	Ali Uslu Varisleri		Zafer Sk. No:16	"
5-	Emine ALAN	-	Zafer Sk. No:13	"
6-	Metin GÜLSÜN	-	Lale Sk.No:4k/1	"
7-	Riza Gübün Varisleri	-	Lale Sk. No:4	"
8-	Gürsel ÇAKIR	-	Umurbey F.Rüştü Zorlu Cad. No:1	"
9-	Suni İPek Fabrikası tek katlı yığma eski lojman binaların bir kısmı bozulup bina olarak değerini yitirmiş durumdadır.			
0-	Sait Yanar	-	B.Kumla Köyü	Konut
1-	Devrişe Yılmaz	-	" "	"
2-	Eski Camii	-	K.Kumla Köyü	Camii
3-	Emir TURAN	-	K.Kumla Hizmet Cd. Yalıkent Sitesi	Depo
4-	Halil ABASSİYON	Mustafa	" " No:1	Konut
5-	Aydın OĞUŞ	-	" " No:2	"
6-	Kemal		" " No:3	"
7-	Kaya KUŞKU	İbrahim	" " No:4	"
8-	Ahmet ŞEN	-	" " No:5	"
9-	Ali DEMİR	-	" " No:6	"
0-	Halil İbrahim	"	" " No:7	"
1-	Niyazi MANAV	-	" " No:8	"

İlhan SÜTÇÜ

DOSYA NO: 16.01.18

..BURSA KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA KURULUNA .

RAPOR

003940 24.11.1999

İli: BURSA	İlçesi: GEMLİK	BELDE Mah/Köy: Küçükkumla	Sok
Kapı no:	Pafta: 70	Ada:	Parsel: 4124
İnceleme Nedeni:	Depremden zarar görmesi		
Niteliği :	Tescilli Anıtsal Yapı		

İLGİ : a) Küçük Kumla Belediye Başkanlığının 4.10.1999 gün ve 702 sayılı yazısı ve ekleri

b) Müdürlük Makamının 18.11.1999 gün ve 3855 sayılı görevlendirmesi

Bursa ili, Gemlik ilçesi, Küçük Kumla Beldesi, Köyiçi mevkiinde yer alan Hacı Muhi Camiinin 17.8.1999 günü meydana gelen deprem sonucu yıkıldığı ilgi a) yazıda belirtilmesi üzerine, söz konusu taşınmaz ilgi b) görevlendirme gereği 19.11.1999 günü tarafımızdan yerinde incelenmiştir.

Bursa ili, Gemlik ilçesi, Küçük Kumla Beldesi, Köy içi mevkiinde 70 pafta, 4124 parselde yer alan Hacı Muhi Cami Kurulumuzun 7.11.1990 gün ve 1387 sayılı kararı ile tescillidir. 1985 yılında Müdürlüğümüzce yerinde yapılan inceleme sonucunda caminin boşaltılarak ibadete kapatılmış olduğu tesbit edilmiştir. Küçük Kumla Belediyesinin 6.7.1995 gün ve 448 sayılı yazısı ile caminin yıkılacak derecede tehlikeli olduğundan yıkılarak yerine yenisinin yapılabilmesi talebinde bulunulması üzerine, Kurulumuzca alınan 11.7.1995 gün ve 4534 sayılı kararda ; tescilinin devamına, yıkımının reddine, bakım kapsamındaki işlerin yapılabileceği, rölöve ve restorasyon projelerinin getirilmesi halinde ayrıca değerlendirilebileceği belirtilmiştir.

19.11.1999 günü yerinde yapılan incelemede, deprem sonucu yıkıldığı belirtilen caminin sadece minaresinin ayakta olduğu ancak ana mekanın tamamen yıkılarak yerle bir olduğu, cami avlusunda bulunan üzeri mermer kaplı mezarlıktaki iki baş taşlardan birinin yarım olduğu görülmüştür. 17.8.1999'da meydana gelen depremin camide bu kadar tahribat yaparken minarenin ayakta kalışı biraz düşündürücüdür.

Konunun KTUKYK'nun 12.3.1988 gün ve 642 sayılı ilke kararı doğrultusunda Kurulumuzda değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bilgilerinize arz ederiz. 24.11.1999

Ek : 3 levha fotoğraf

Yasemin PERSKA
Müze Araştırmacısı

Cemile BAŞ
Mimar

MÜDÜR

Belge 14

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu
KARAR

Toplantı Yeri :
GÖNEN

Toplantı Tarihi ve No : 26.11.1999/429
Karar Tarihi No : 26.11.1999/7557

Bursa İli, Gemlik İlçesi, Küçükkumla Beldesi, Köyiçi Mevkiinde, mülkiyeti köy tüzel kişiliğine ait Hacı Muhi Camiinin deprem sonucu yıkılmasına ilişkin Küçükkumla Belediye Başkanlığının 4.10.1999 gün ve 702 sayılı yazısı okundu, ekleri ve ilgili dosyası incelendi, yapılan görüşmeler sonunda;

Bursa İli, Gemlik İlçesi, Küçükkumla Beldesi, Köyiçi Mevkiinde, Hacı Muhi Camii eldeki bilgi ve belgelerin ışığında gerekli rölövelerinin çıkarılmasına, restitüsyon projelerinin hazırlanmasına, Camii içinde kalan mezarların aynen korunmasına, minaresinin ve diğer ayakta kalan kısımların korunmasına yıkılmış olan kısımların arındırılmasına, can ve mal güvenliği açısından gerekli tedbirlerin ilgililerince alınmasına karar verildi.

BAŞKAN
Prof.Dr.Mete TAPAN

BAŞKAN YARDIMCISI
Dr.Bedri YALMAN

ÜYE
Doç.Dr.Neslihan DOSTOĞLU
(Bulunmadı)

ÜYE
Yrd.Doç.Dr.Derya ALTUNBAŞ

ÜYE
Yrd.Doç.Dr. Lütfi YAZICIOĞLU

ÜYE
Bursa Vakıflar Temsilcisi
Özgen KESKİN

ÜYE
Küçükkumla Belediye Temsilcisi
Ömer BAL

16.01.18

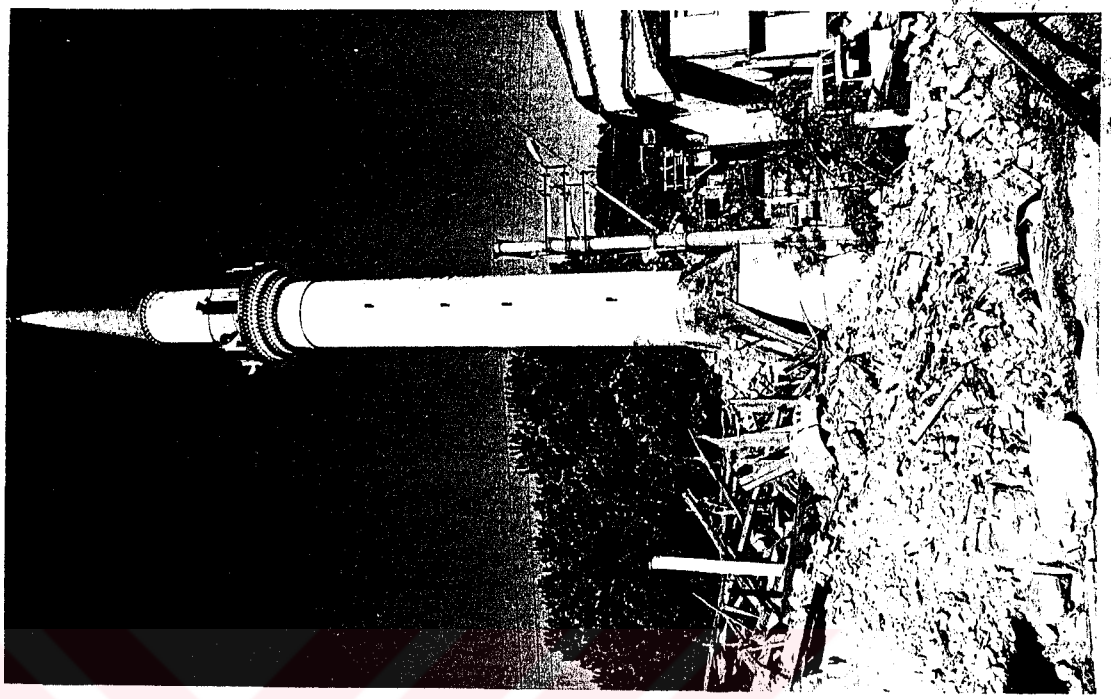
Bursa ili, Gemlik ilçesi. Küçükkumla Beldesi
70 pafta, 4124 parseldeki (Eski Camii) Hacı Muhi Camii

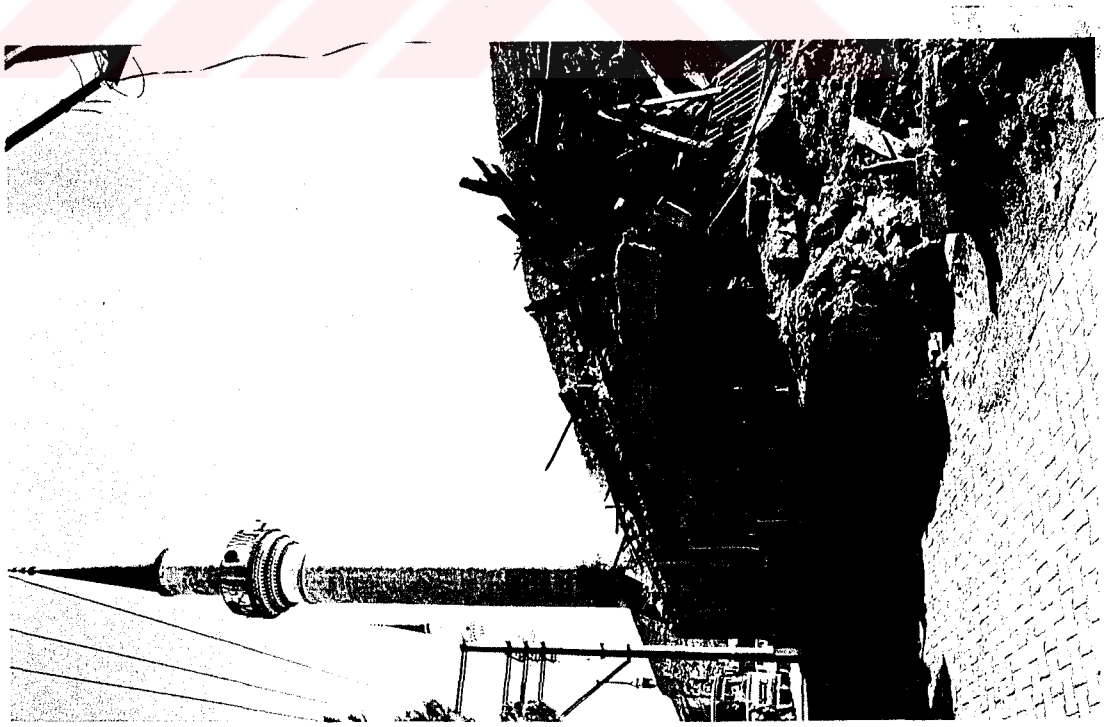
Fotoğraf Çekim Tarihi: 19.11.1999

CB-4P

16.01.18

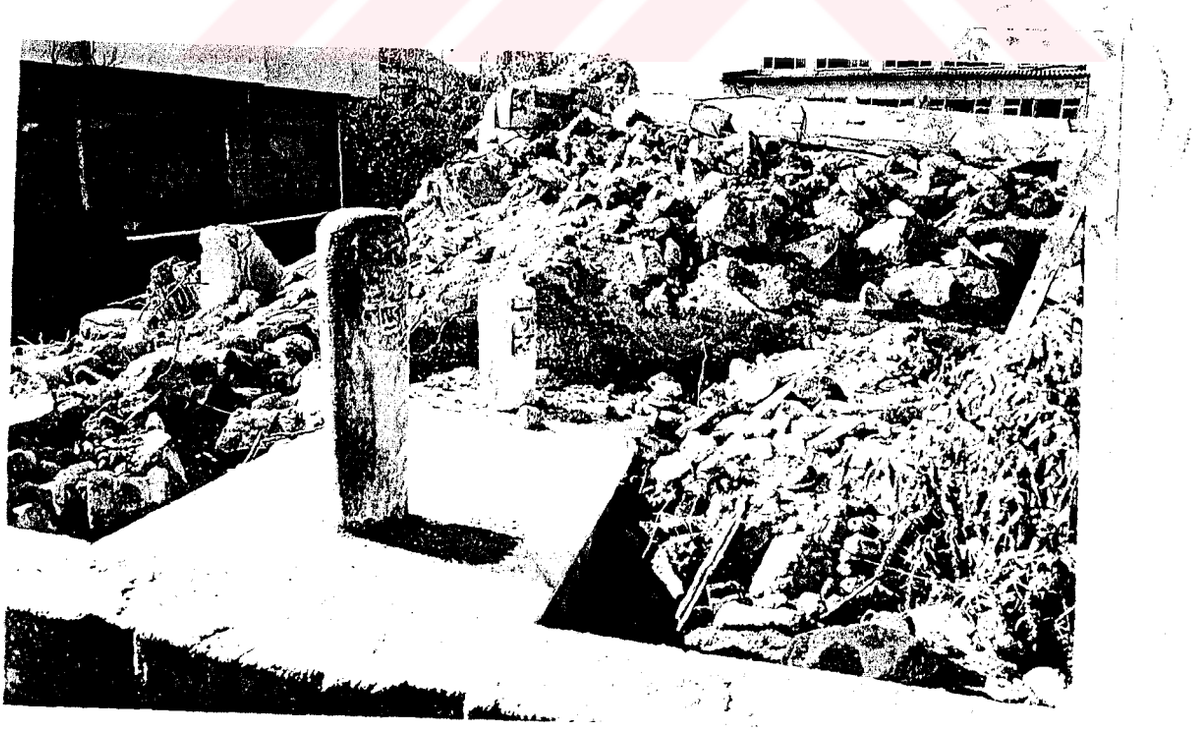
70 pufta, 4124 parsel

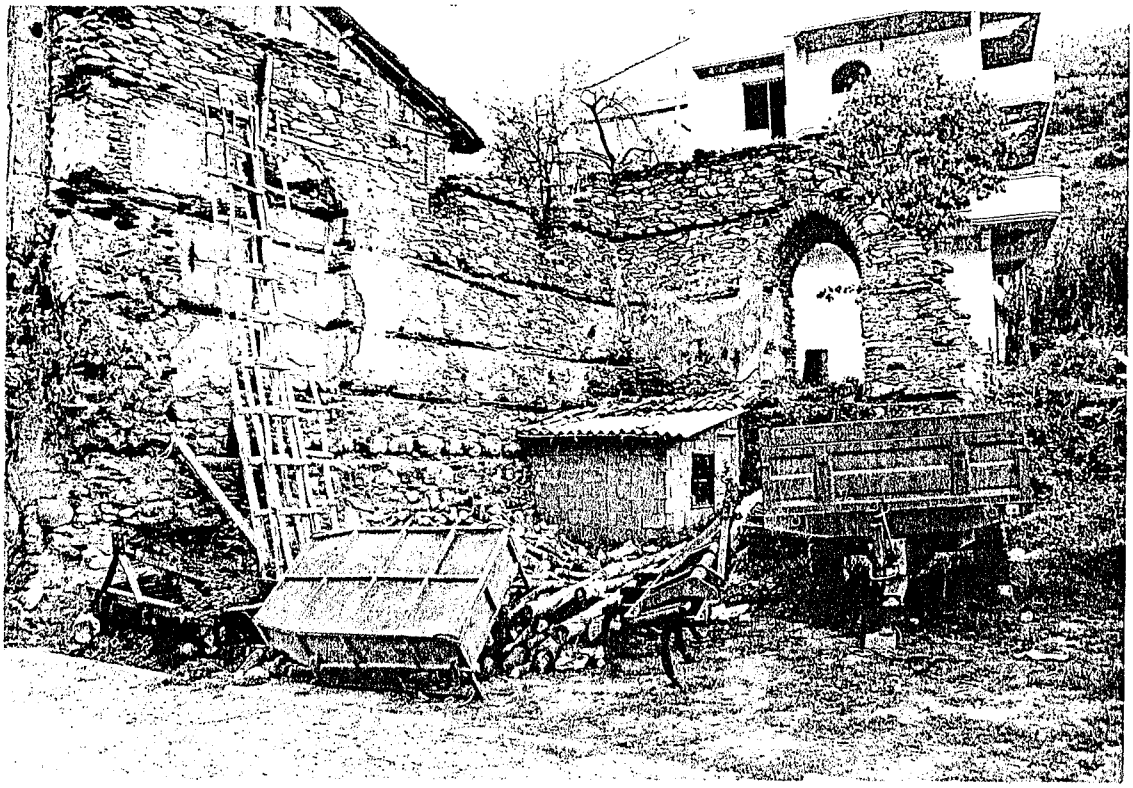
16.01.18

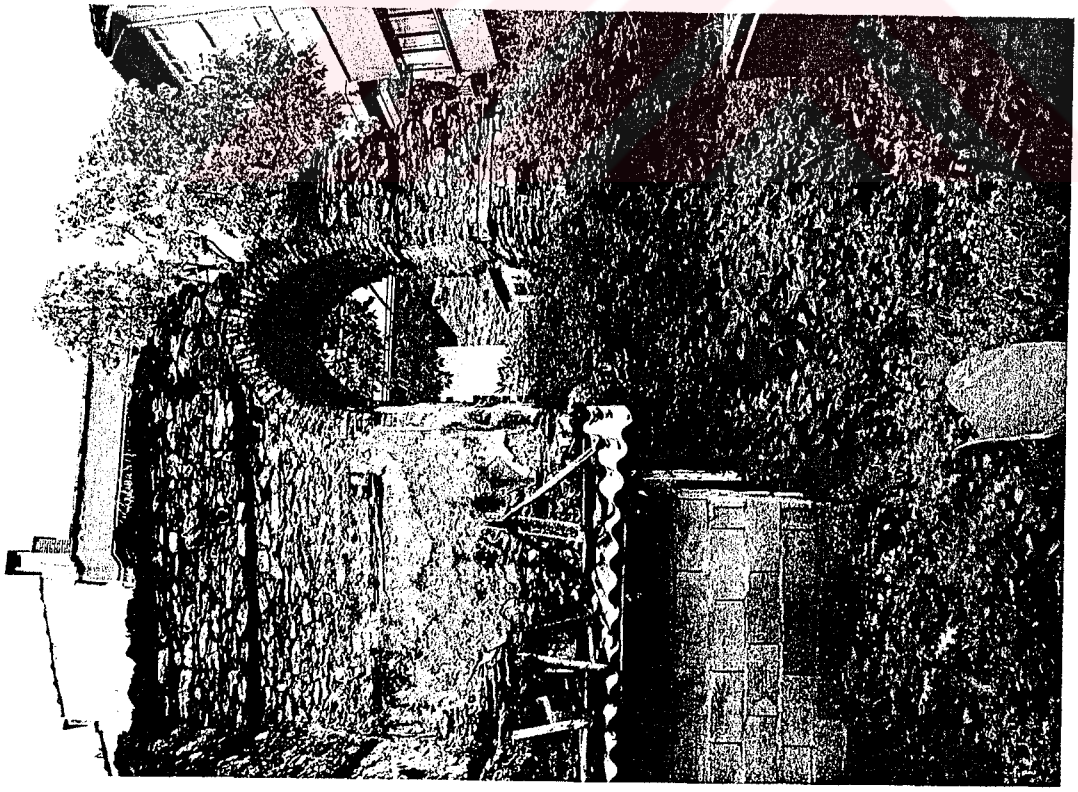
Bursa ili, Gemlik ilçesi, Küçükkumla Beldesi
70 pafta, 4124 parsel Hacı Muhi Camii

Fotograf Çekim Tarihi: 19.11.1999

1-Eski Cami, güney ve doğu duvarları

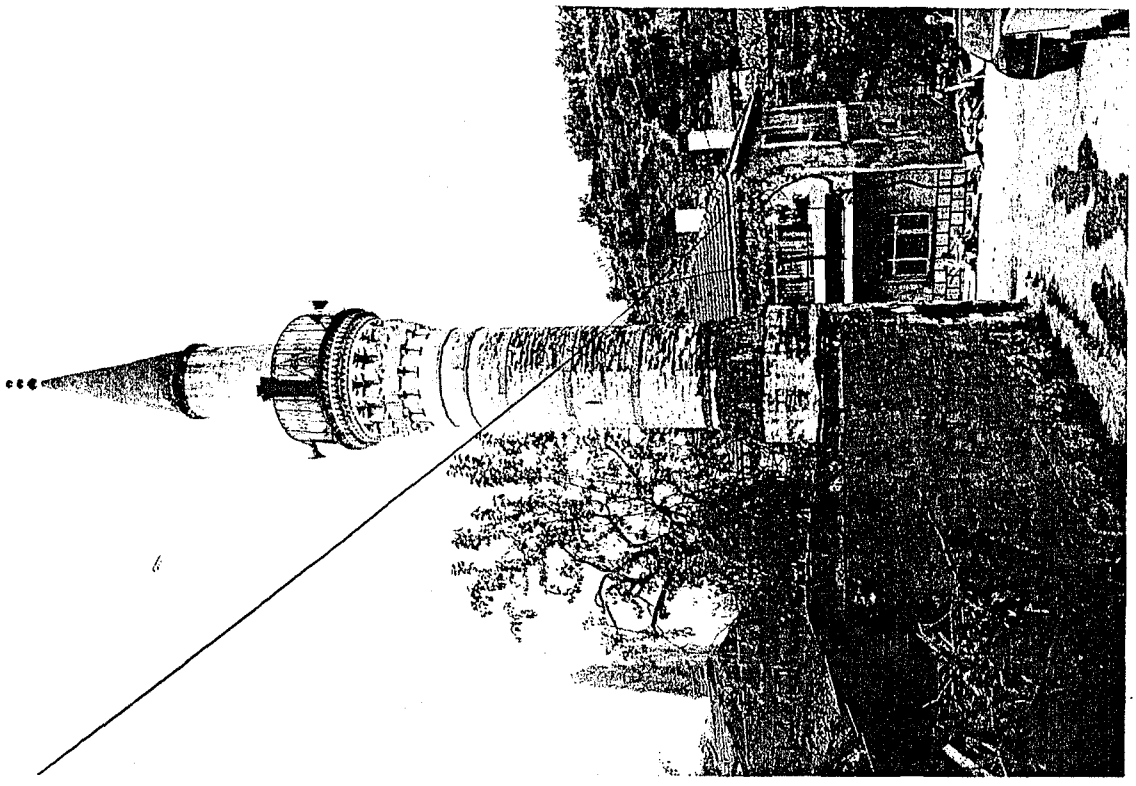
2-Eski Cami, güney duvarı

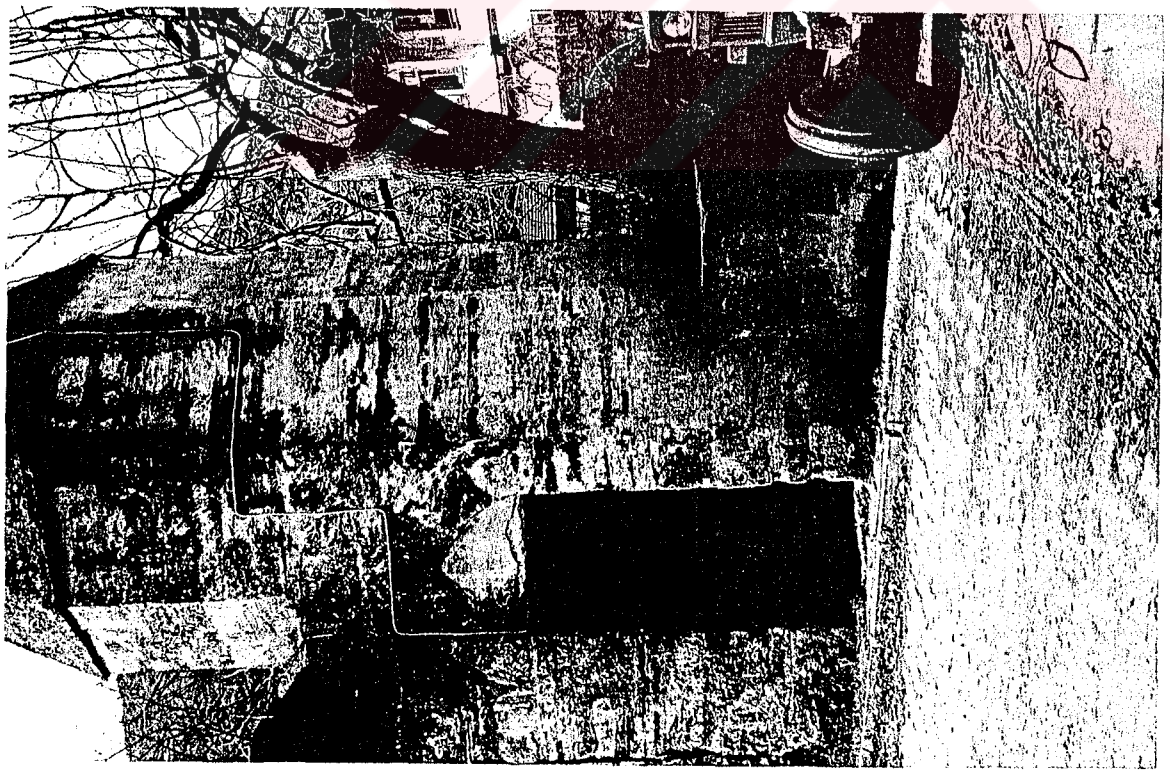
3-Eski Cami, güney duvarı dış cepheden

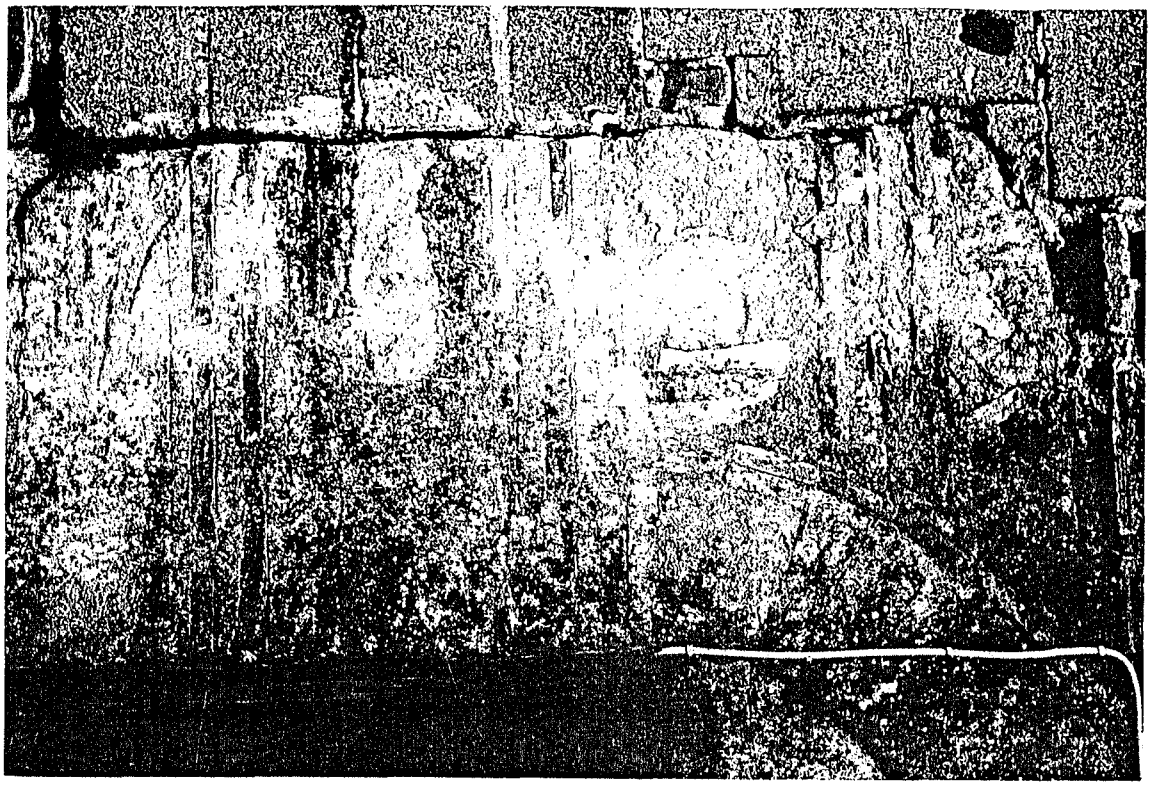
4-Eski Cami, doğu duvarı

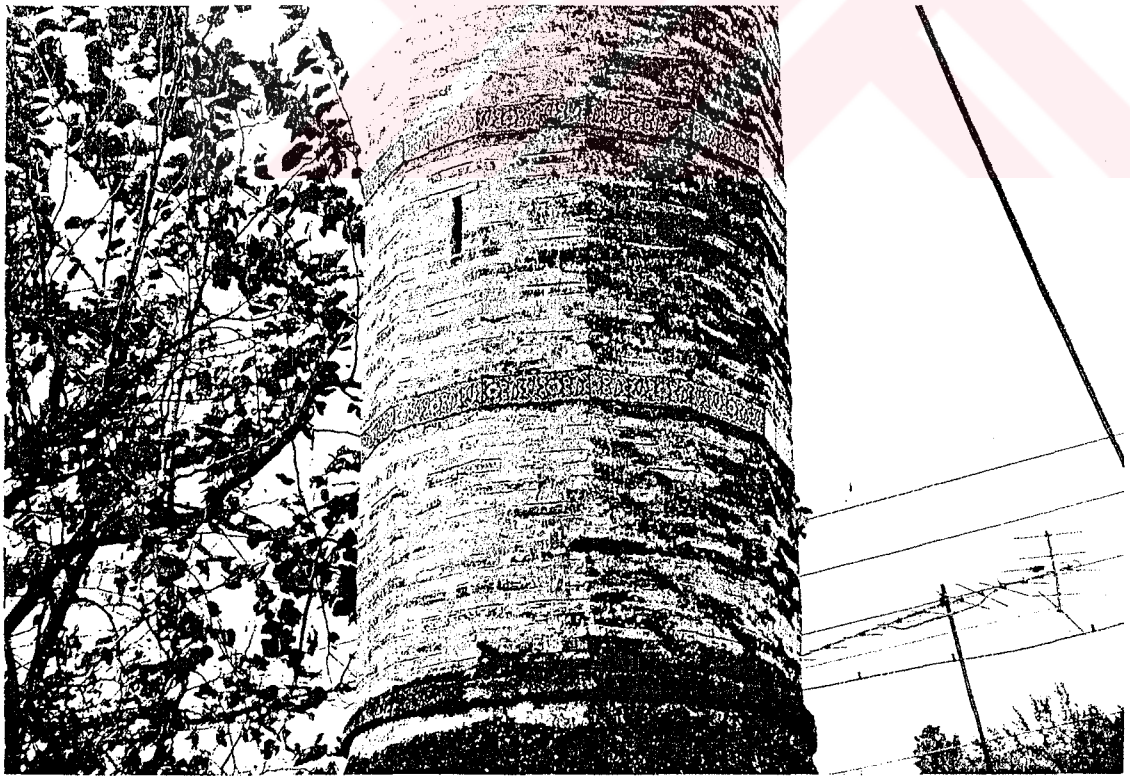
5- Eski Cami, kuzeybatıda yer alan minare genel

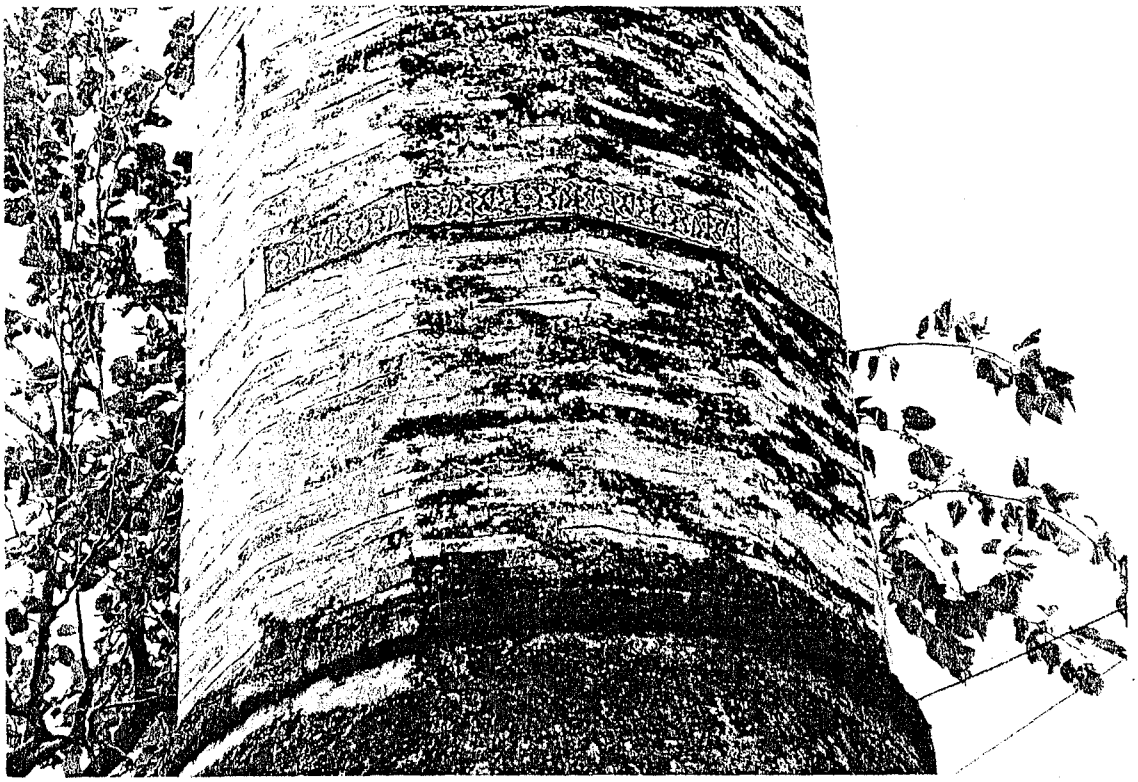
6- Eski Cami, minare kaidesi ve minareye çıkış kapısı

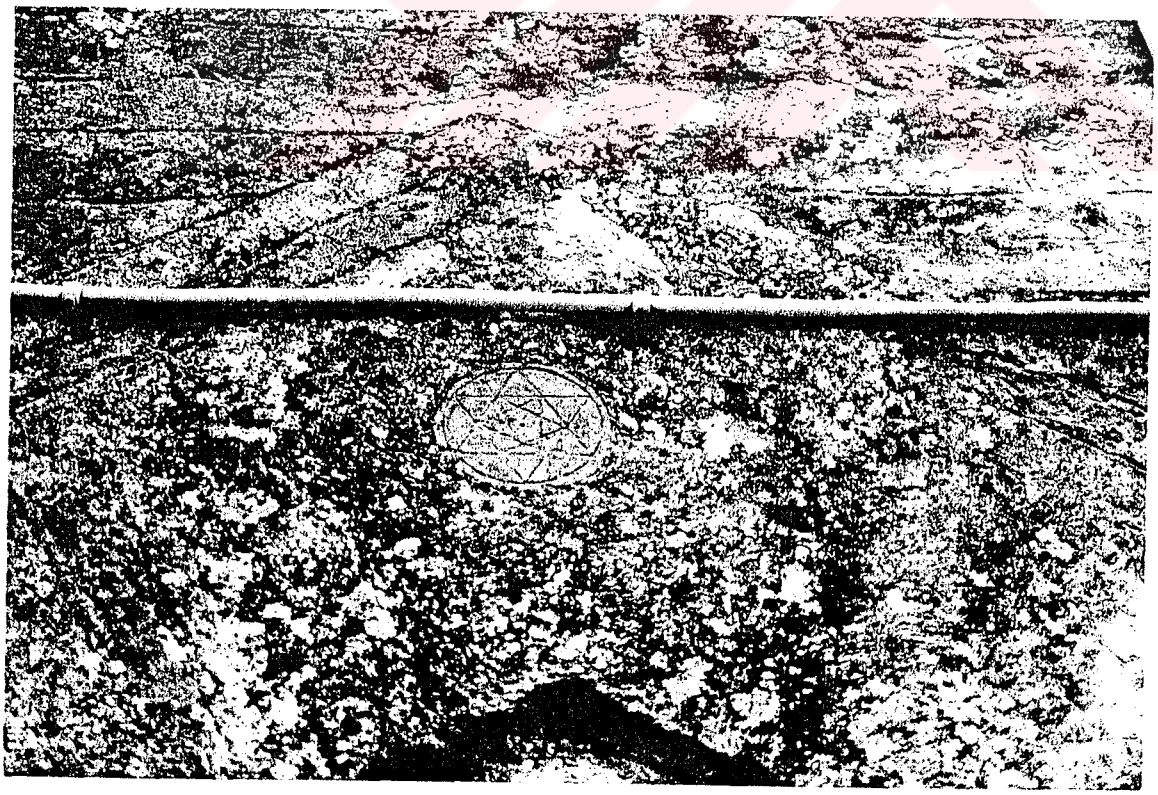
7-Eski Cami, minare kaidesinden duvar detayı

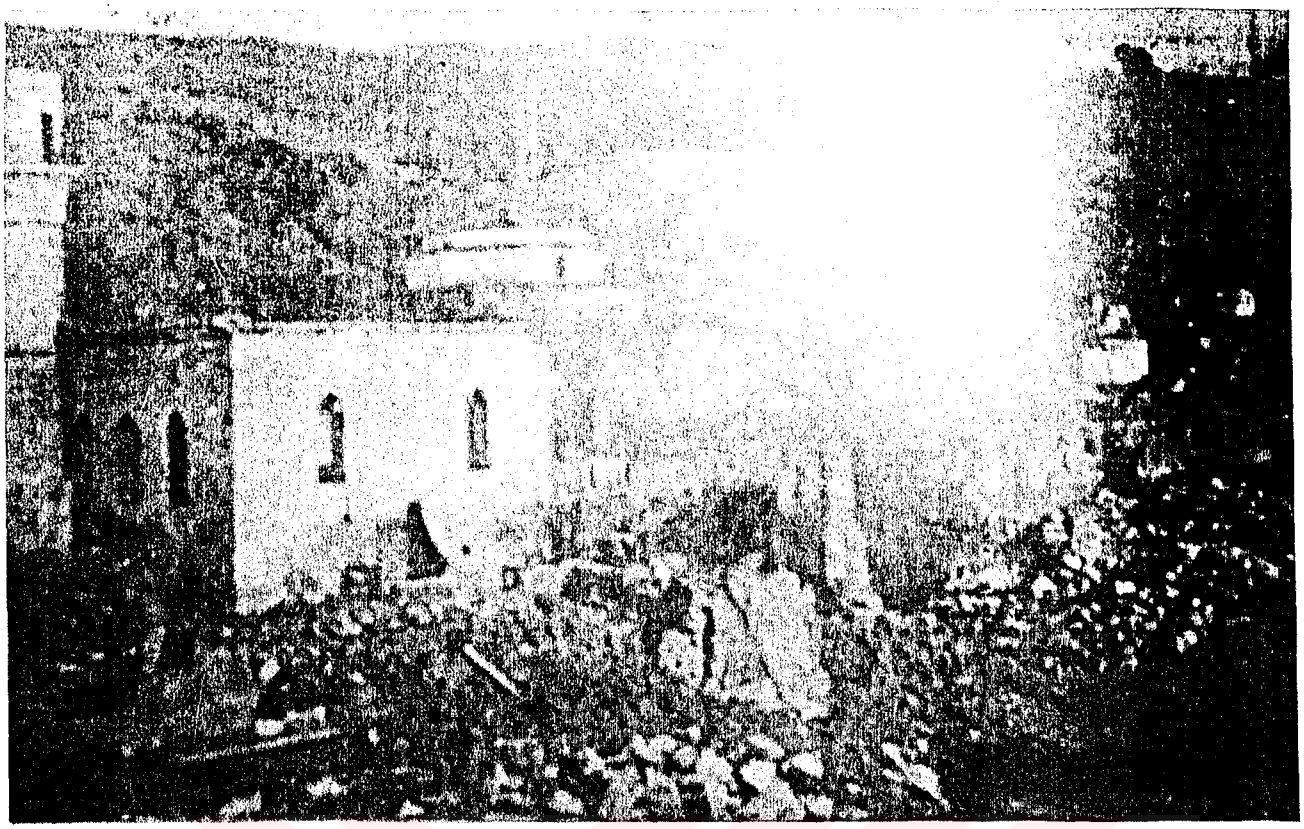
8-Eski Cami, minare gövdesi üzerinde yer alan çini kuşaklar

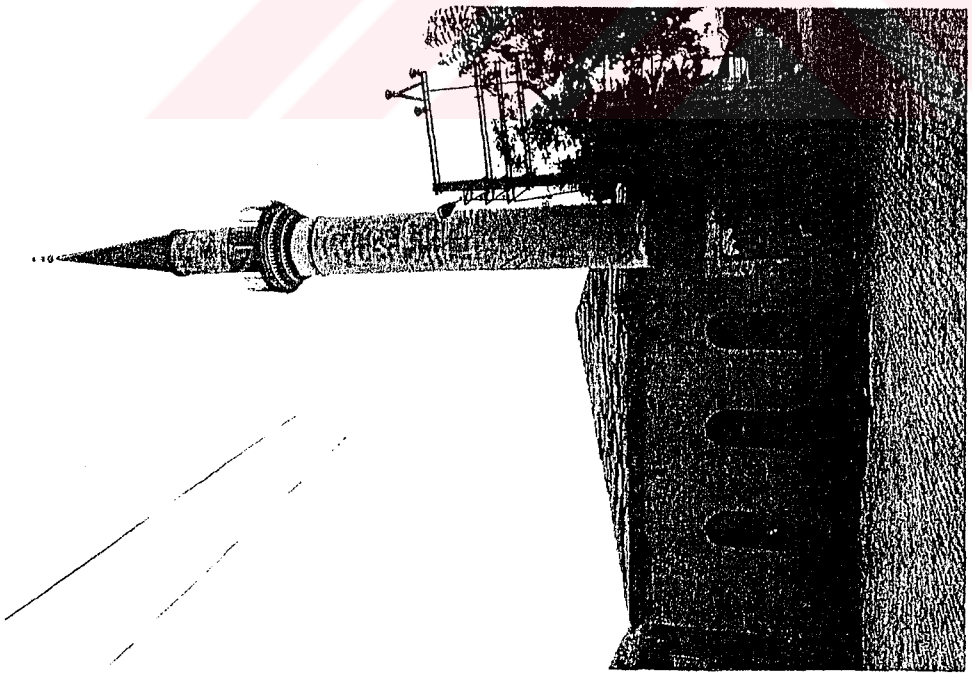
9-Eski Cami, en alt çini kuşaktan detay

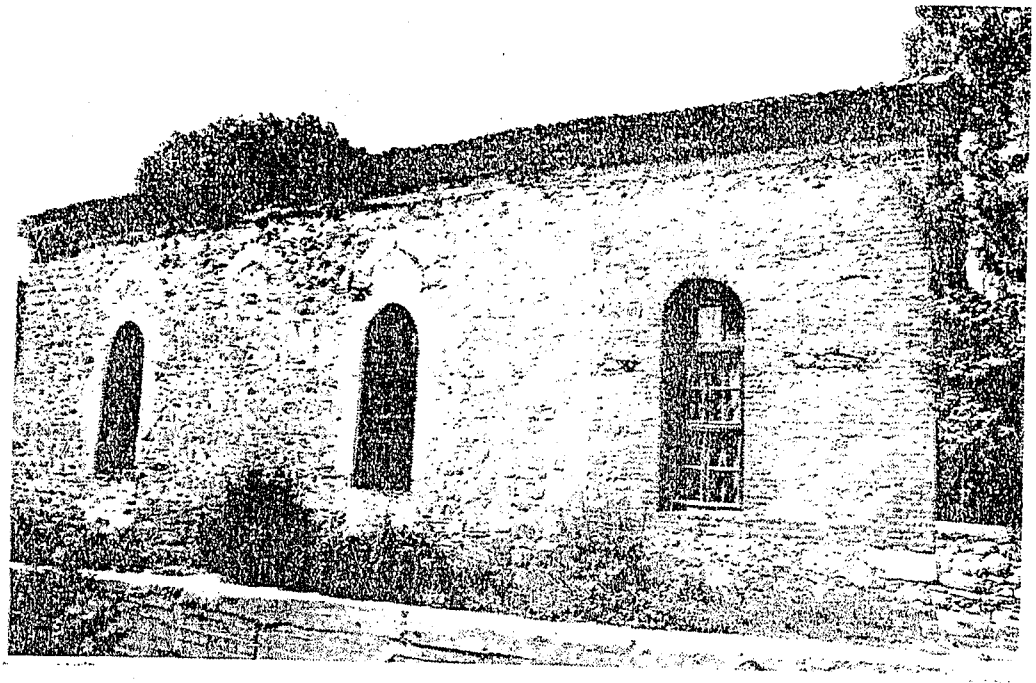
10 - Eski Cami, minare çıkış kapısı, kilit taşında bulunan mühr-î süleyman

11-Hacı Muhi Camii, batı ve güney cepheden genel görünüş

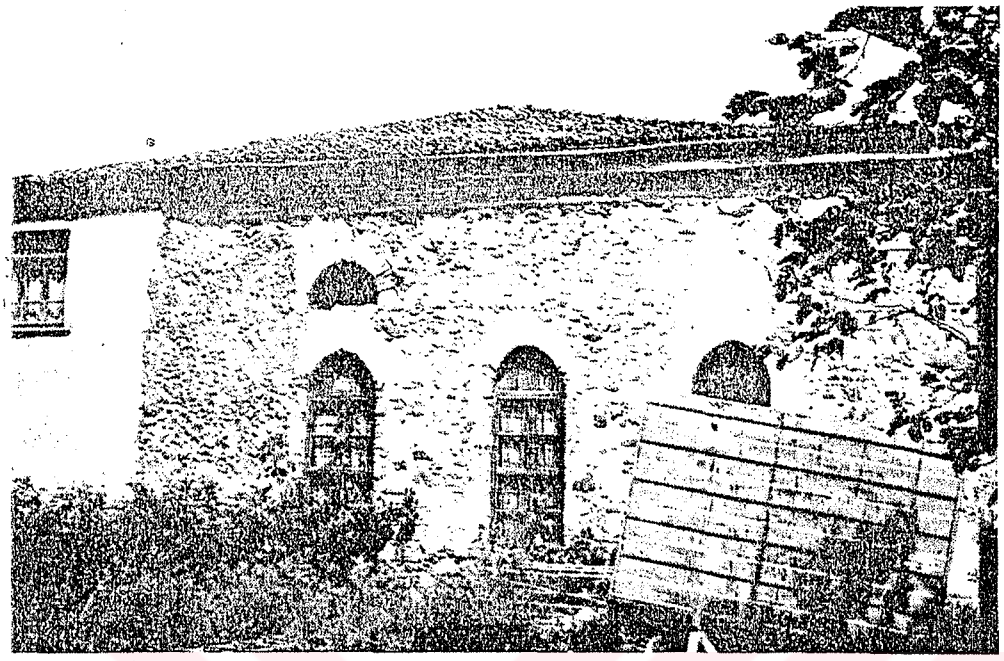
12-Hacı Muhi Camii, doğu cephe

13-Hacı Muhi Camii, güney cephenin sıvasız hali

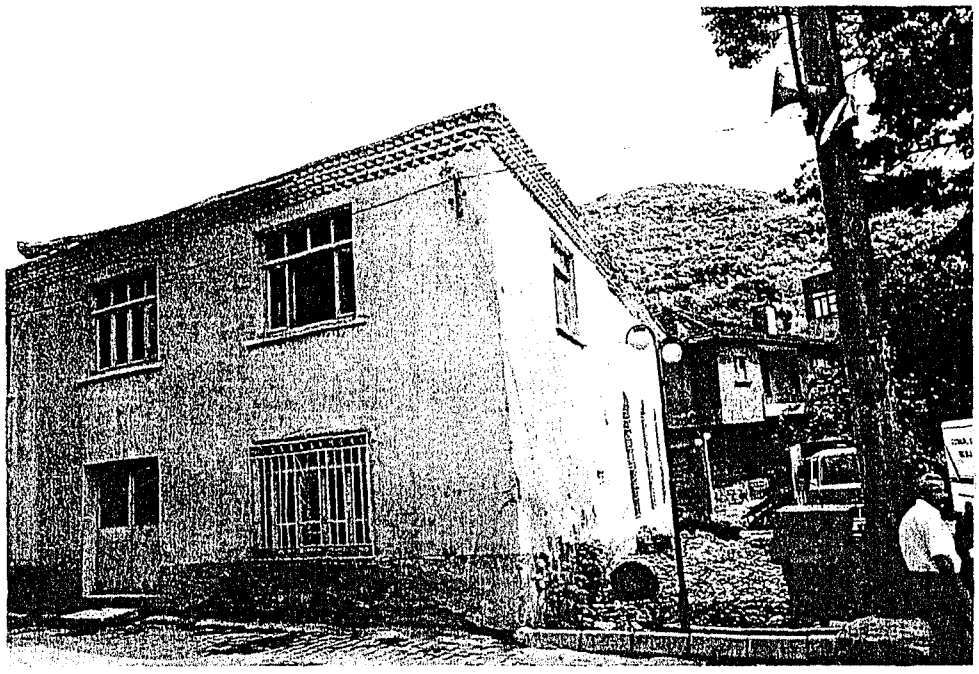
14-Hacı Muhi Camii, güney cephenin sıvandıktan sonraki hali

15- Hacı Muhi Camii, batı cephenin sıvasız hali

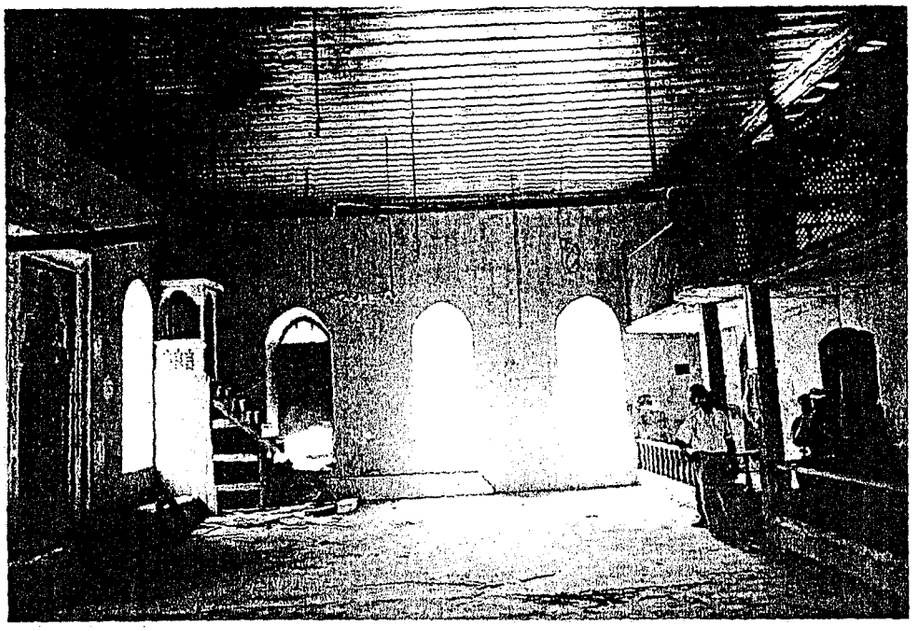
16- Hacı Muhi Camii, batı cephenin sıvandıktan sonraki hali

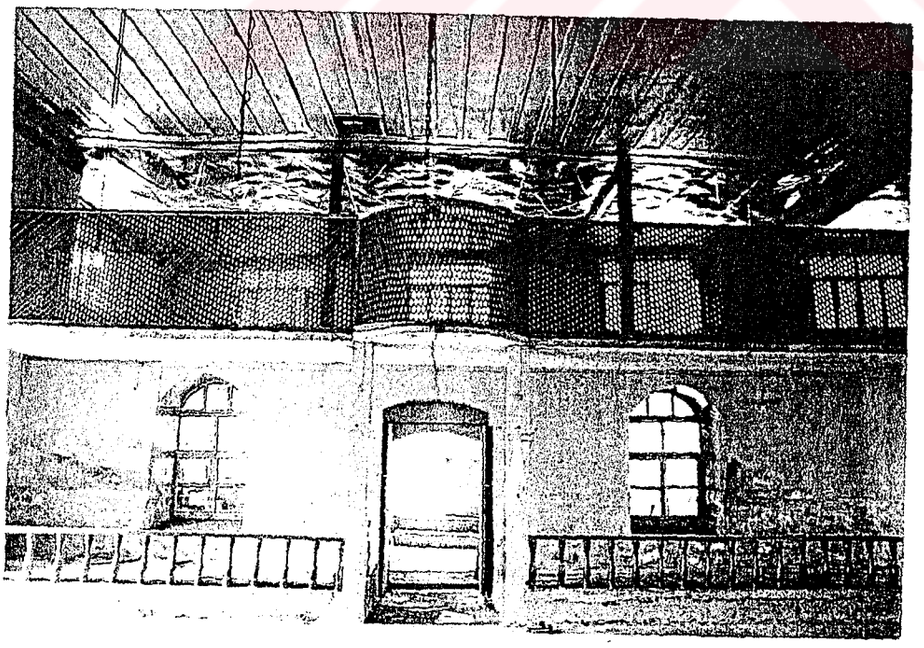
17- Hacı Muhi Camii, kuzeybatıdan görünüş

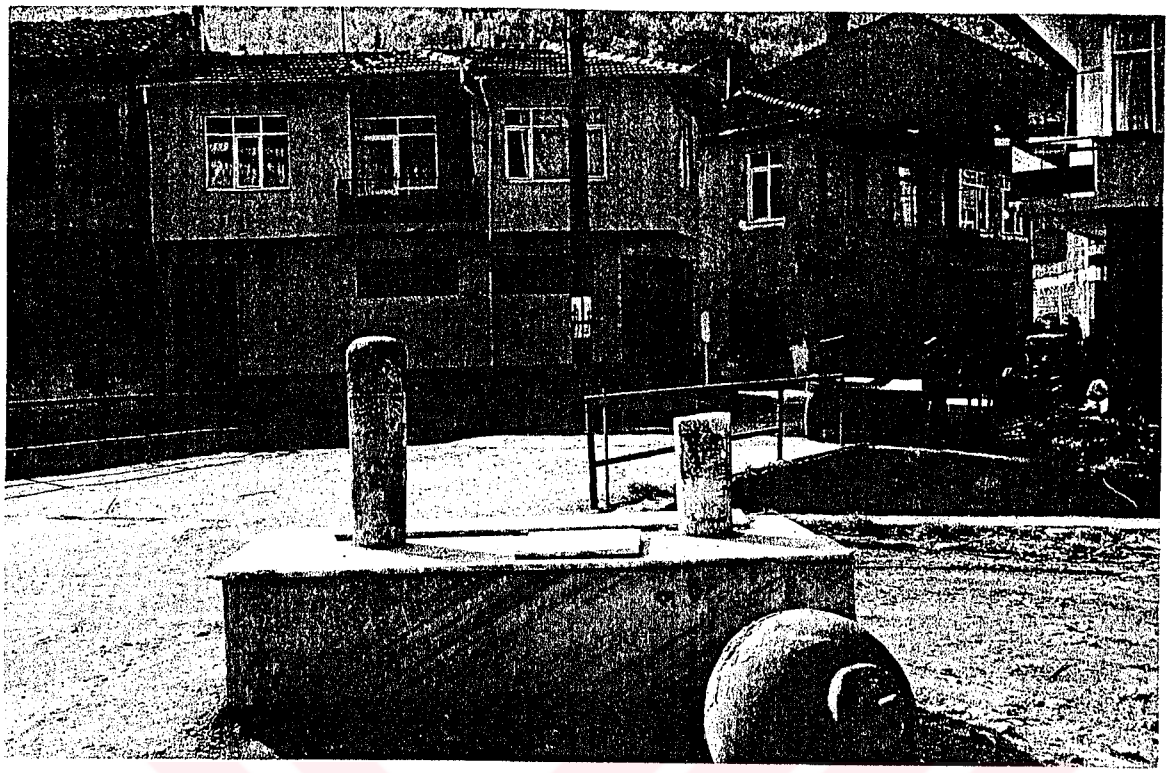
18- Hacı Muhi Camii, harimin güneydoğu kısmı

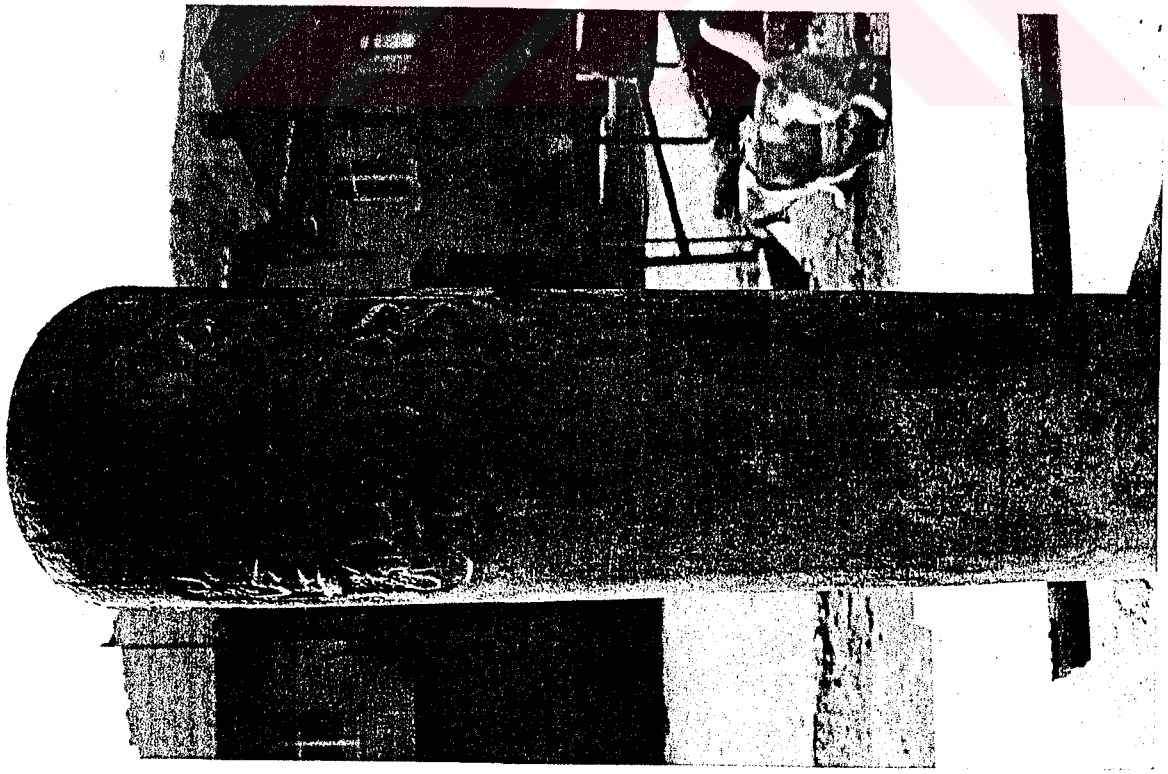
19- Hacı Muhi Camii, harimin batı kısmı

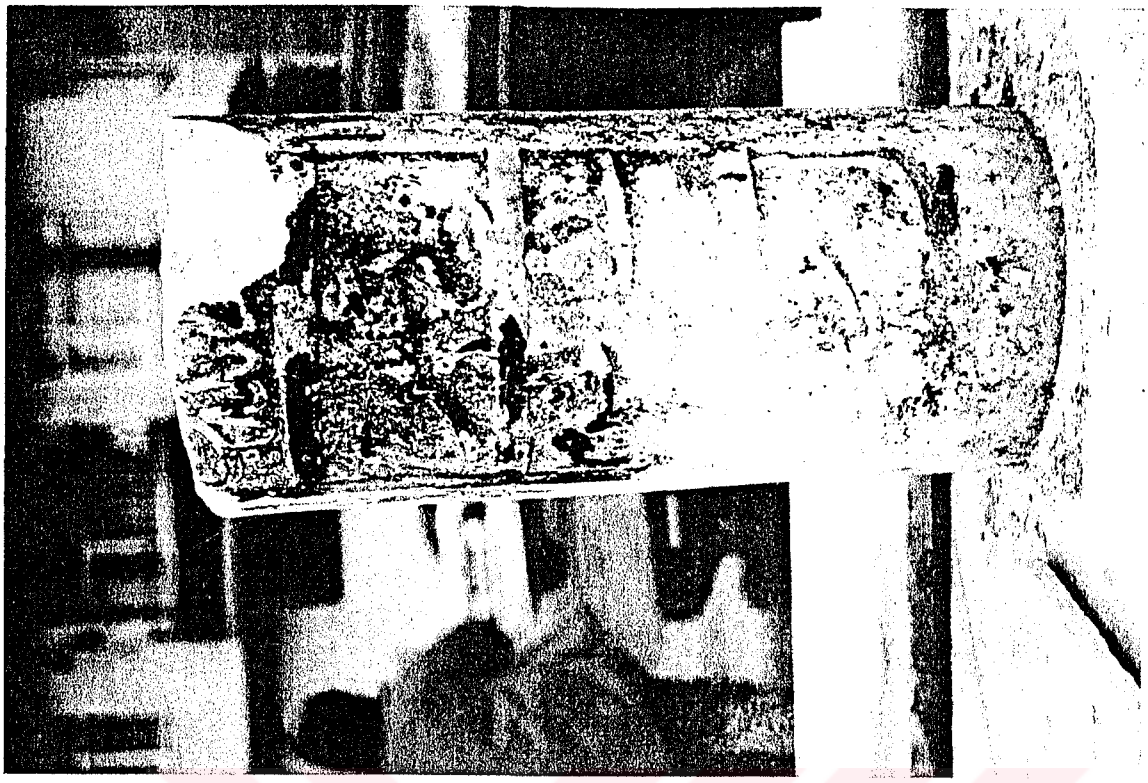
20- Hacı Muhi Camii, harimin kuzey kısmı

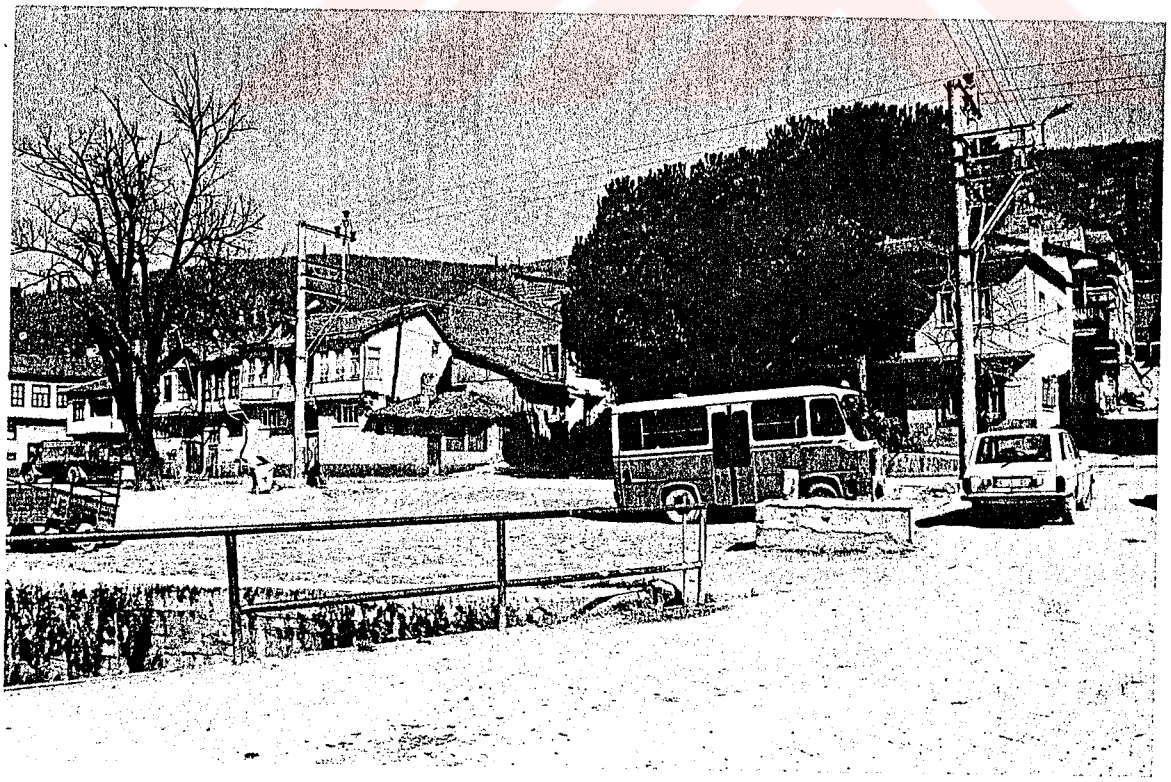
21- Hacı Muhi Camii, doğu duvarı arkasında bulunan mezar taşları

22- Memi Reis' e ait mezar taşı

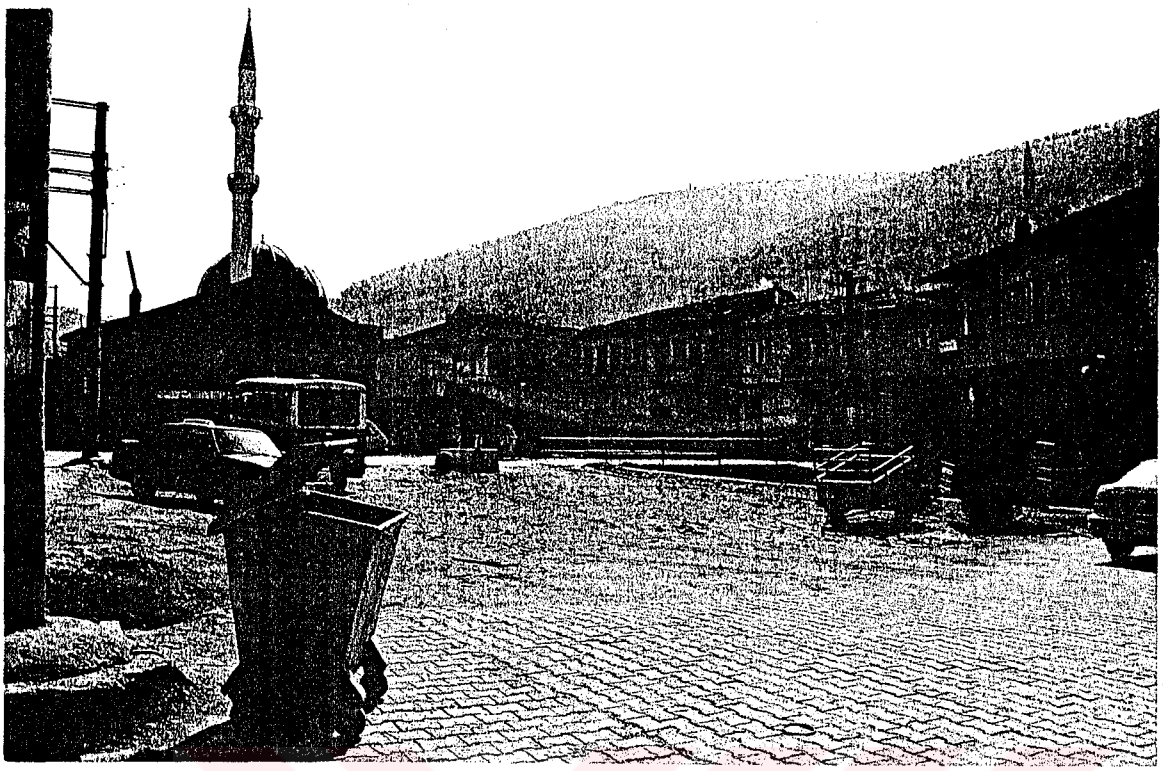

23-Batıda bulunan üstü kırık mezar taşı

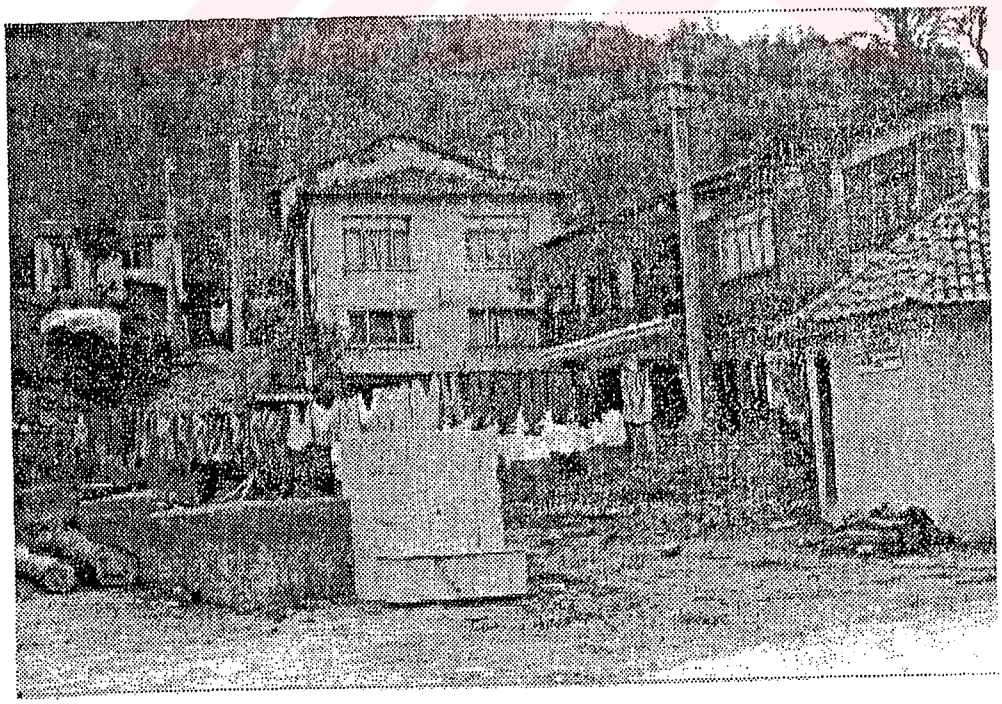

24- Hacı Muhi Camii'nin bulunduğu alanın günümüzdeki görünümü (güneyden)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

25- Hacı Muhi Camii' nin bulunduğu alanın günümüzdeki görünümü (batıdan)

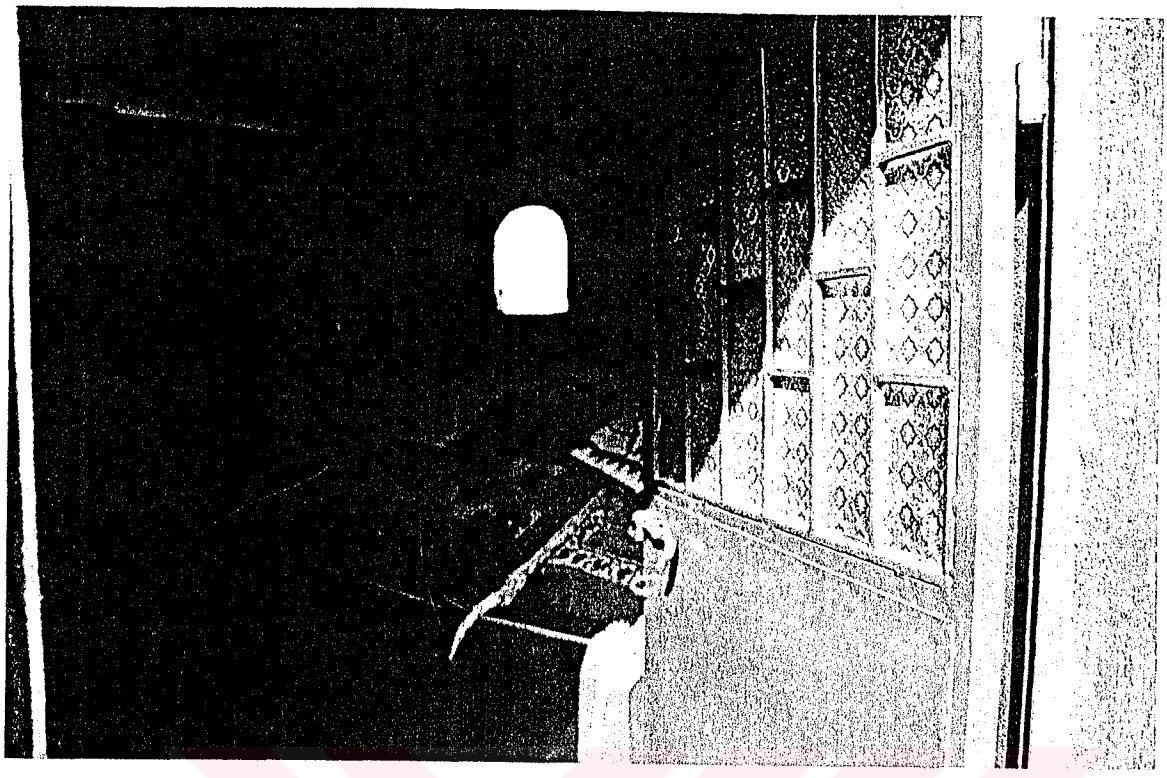
26- Şeyh Abdullah Türbesi ve çevresinin 1993 yılındaki hali

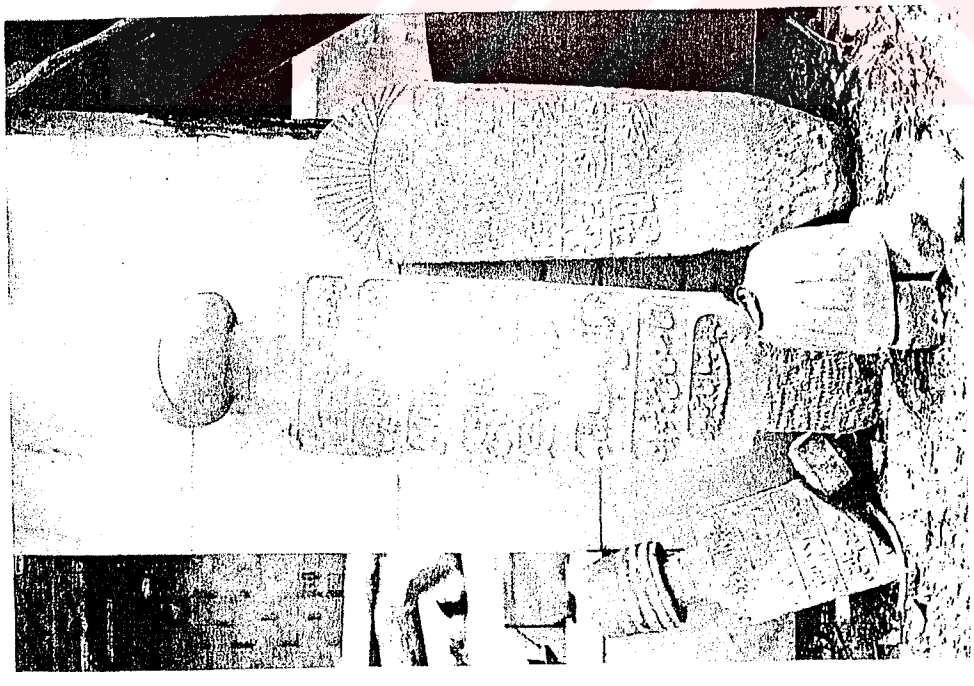
27- Şeyh Abdullah Türbesi giriş cephesi

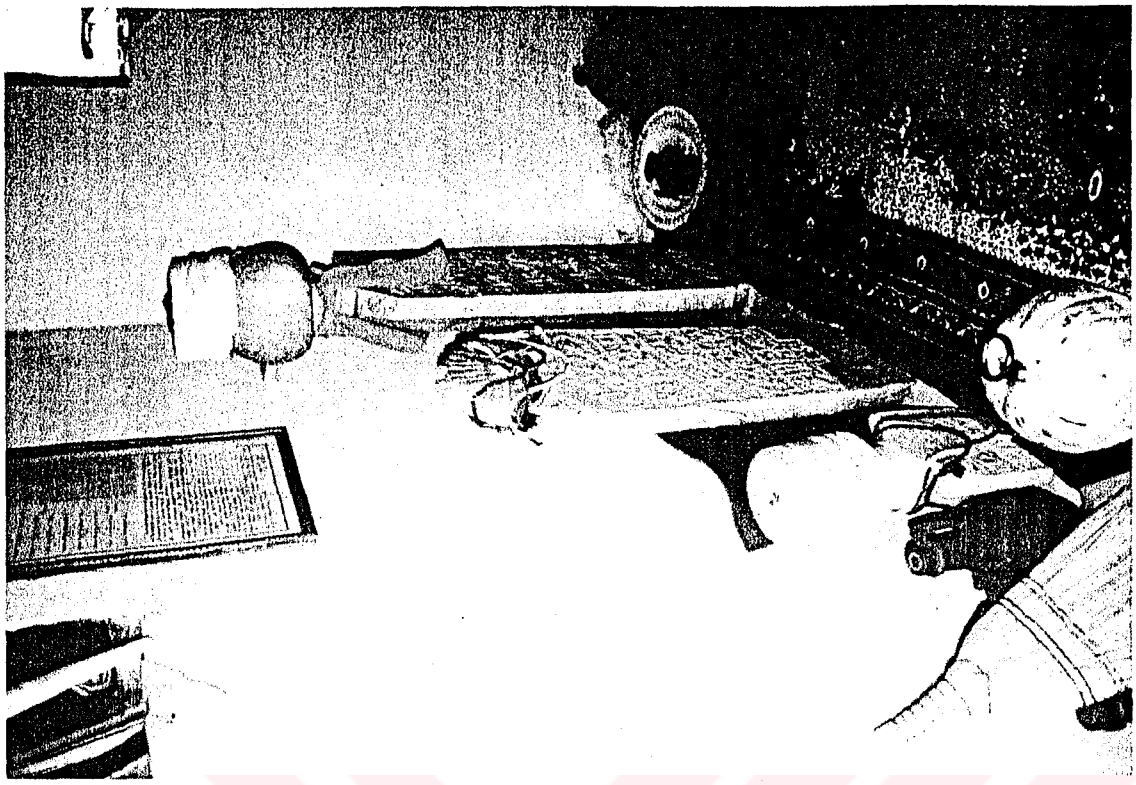
28- Şeyh Abdullah Türbesi arka cephesi

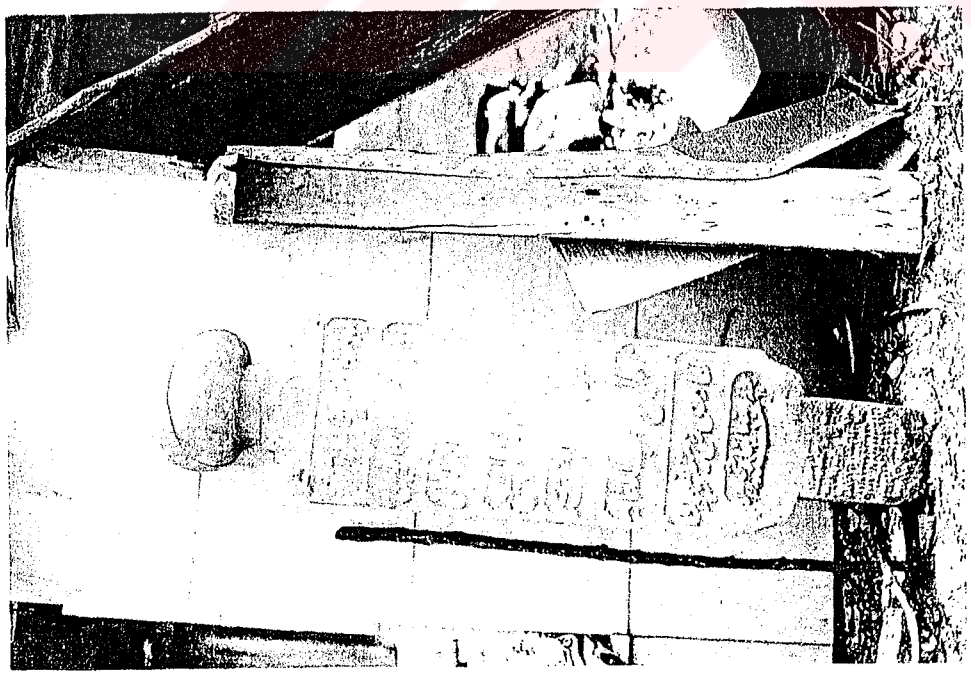
29- Şeyh Abdullah Türbesi içinde yer alan sanduka

30- Şeyh Abdullah Türbesi içinde bulunan mezar taşlarının 1993 yılına ait resmi

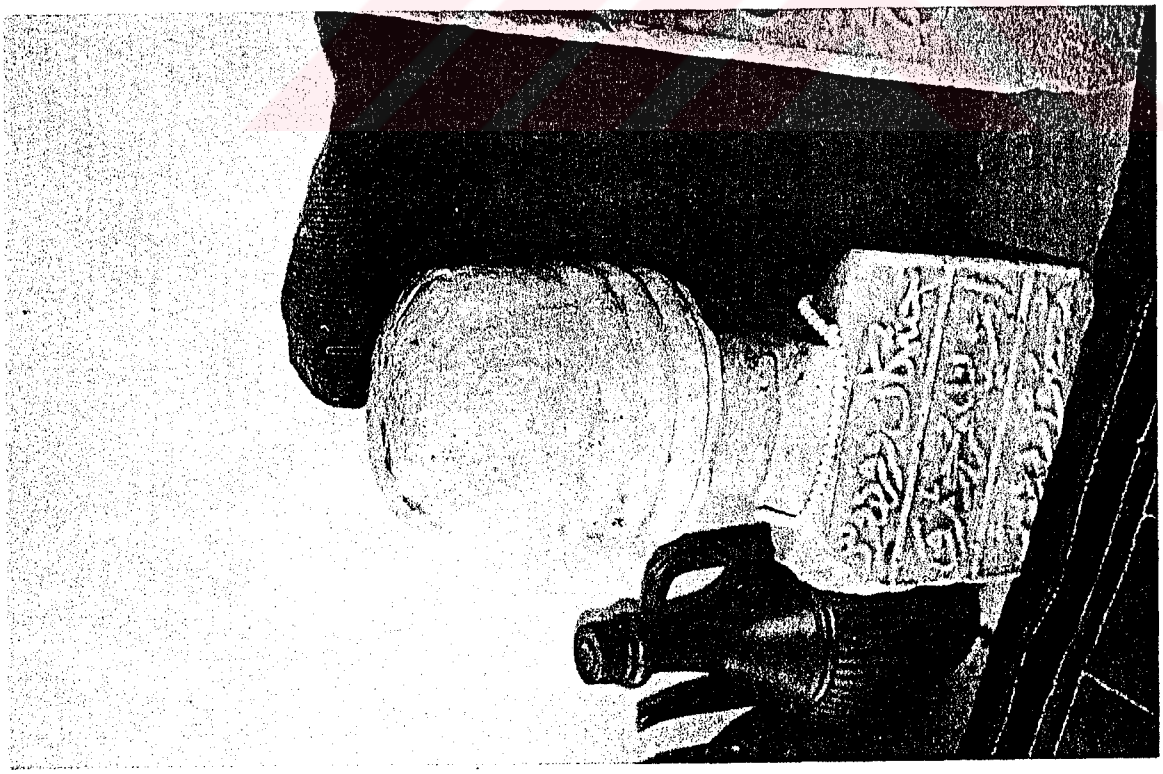
31- Şeyh Abdullah Türbesi içinde bulunan mezar taşlarının genel görünümü

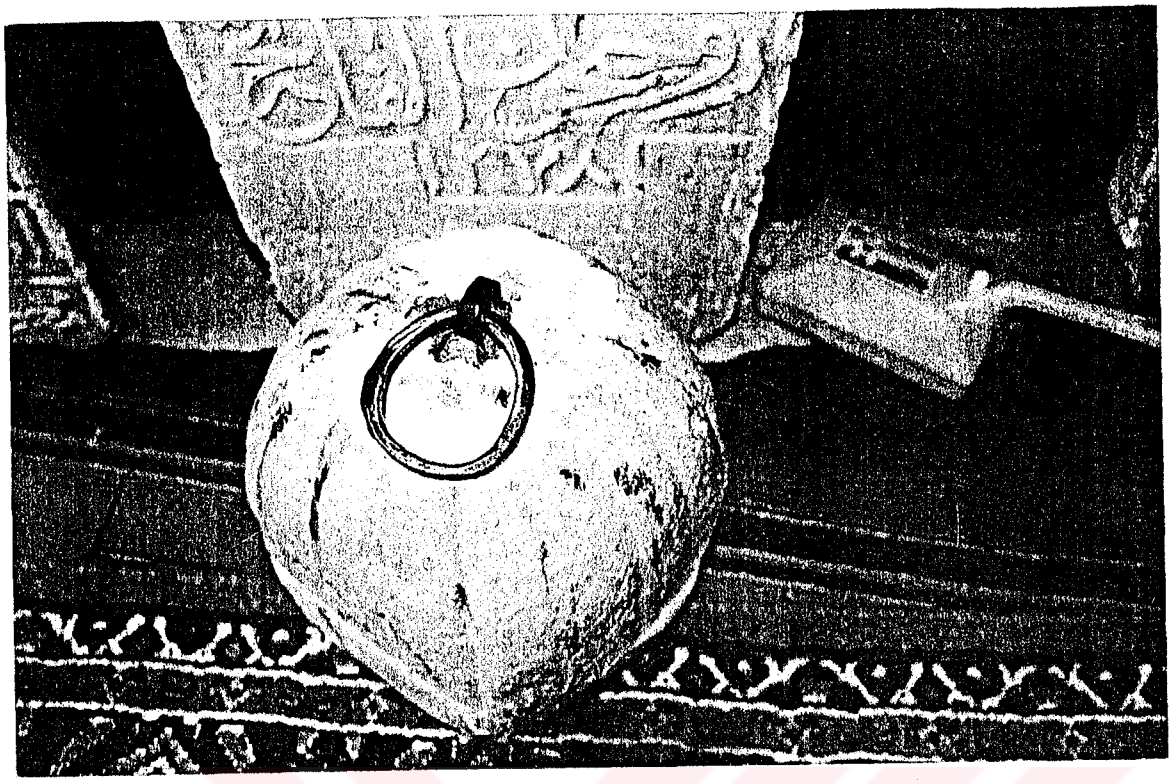
32-Şeyh Abdullah Türbesi içinde bulunan Şeyh Abdülkadir'in mezar taşı

33-Şeyh Abdullah Türbesi içinde bulunan Hatice Hanım' ın mezar taşı

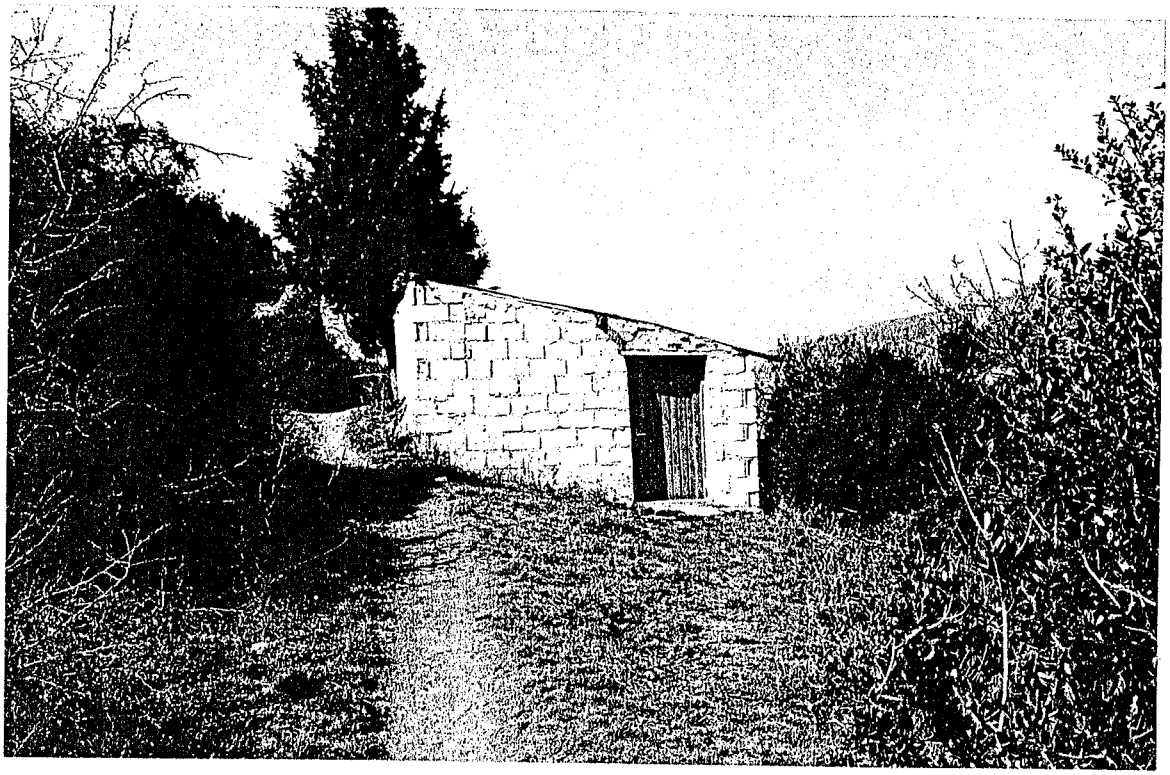
34-Şeyh Abdullah Türbesi içinde bulunan bir dervişe ait mezar taşı

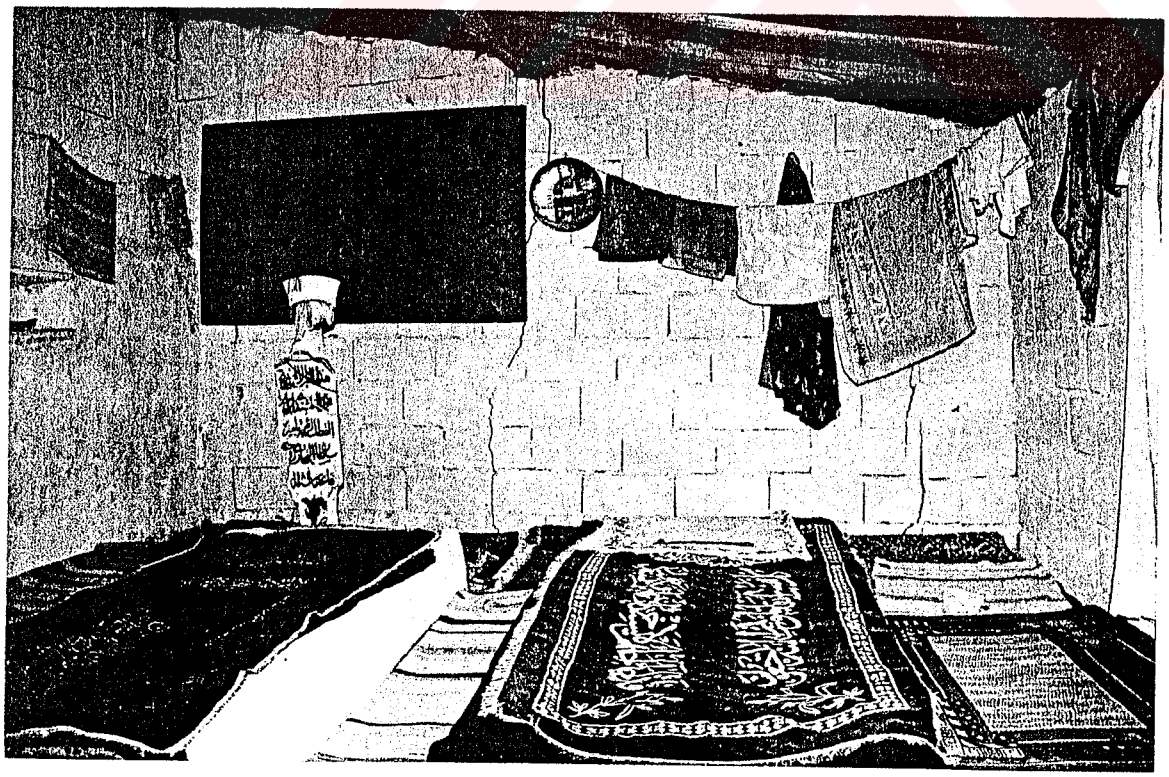
35-Şeyh Abdullah Türbesi içinde yer alan dilimli kare taş

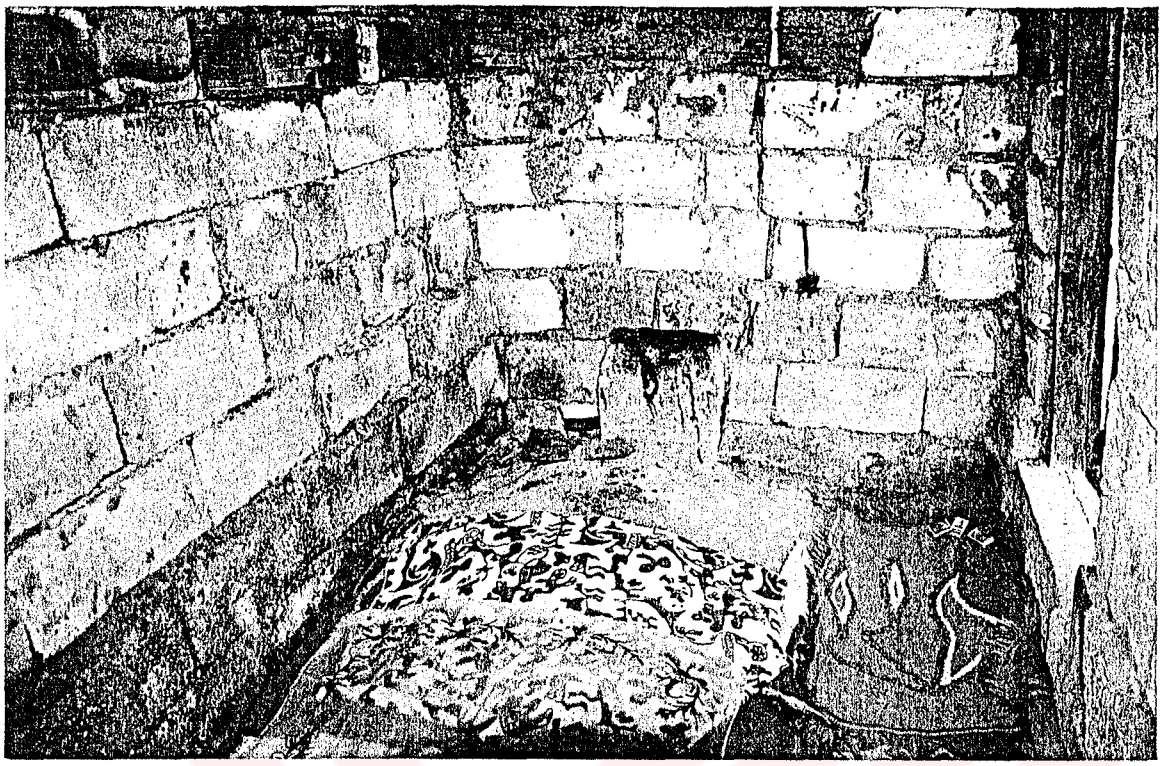
36- Eşref Sultan Türbesi

37- Şerif Efendi Türbesi giriş cephesi

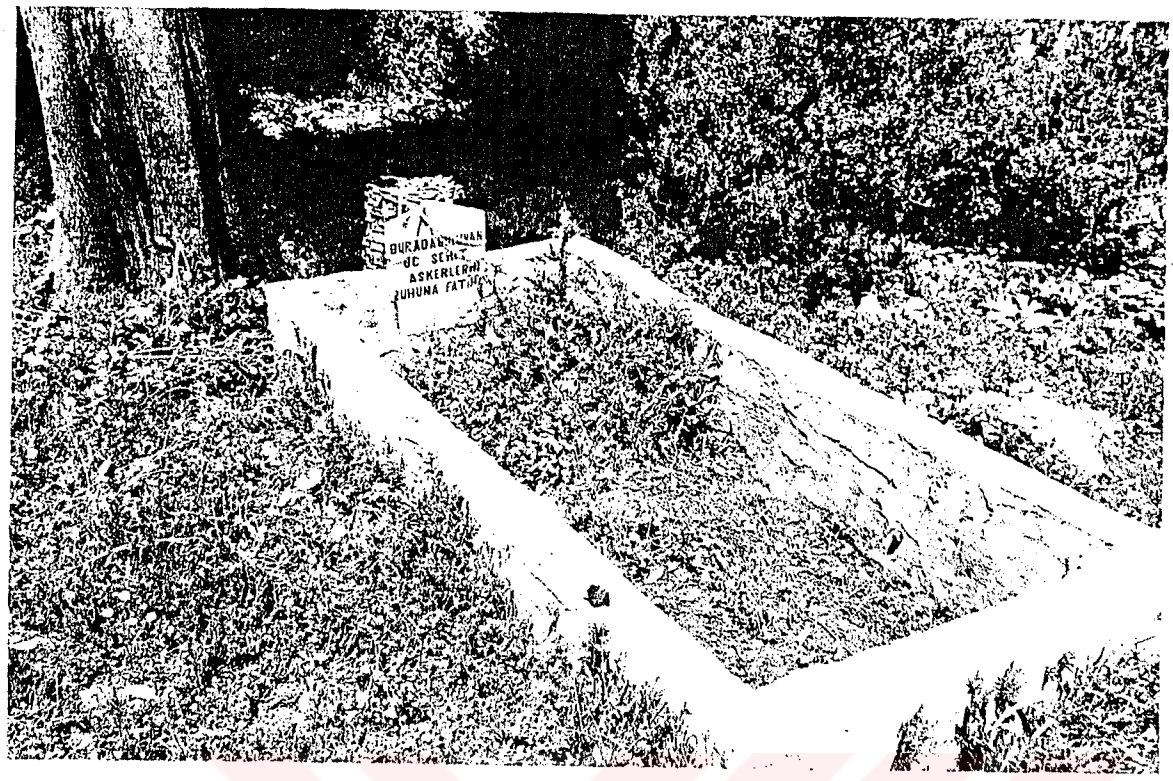
38- Şerif Efendi Türbesi içinde bulunan mezarlar

39- Bebek Dede Türbesi, içten görünüm

40-Pembe Hatun

41- Üç Şehit

42- Ciyil Dede

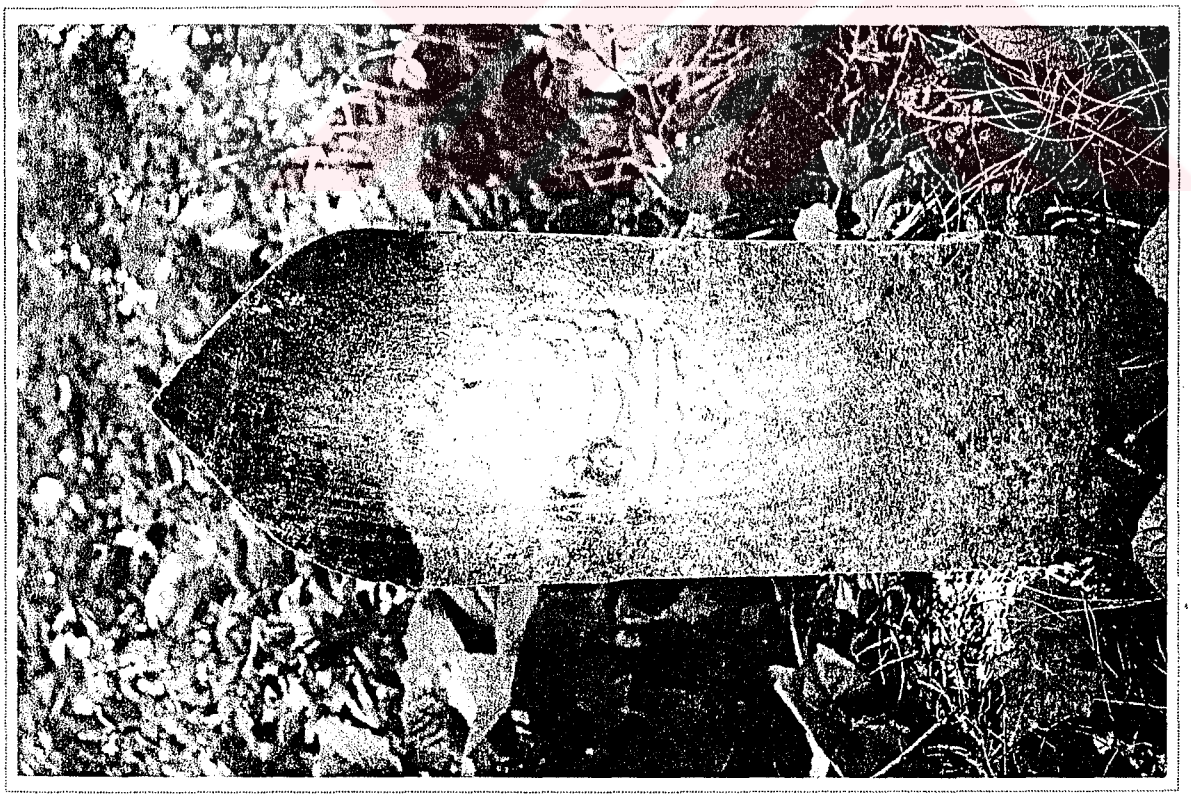
43- Harmanlık Dede

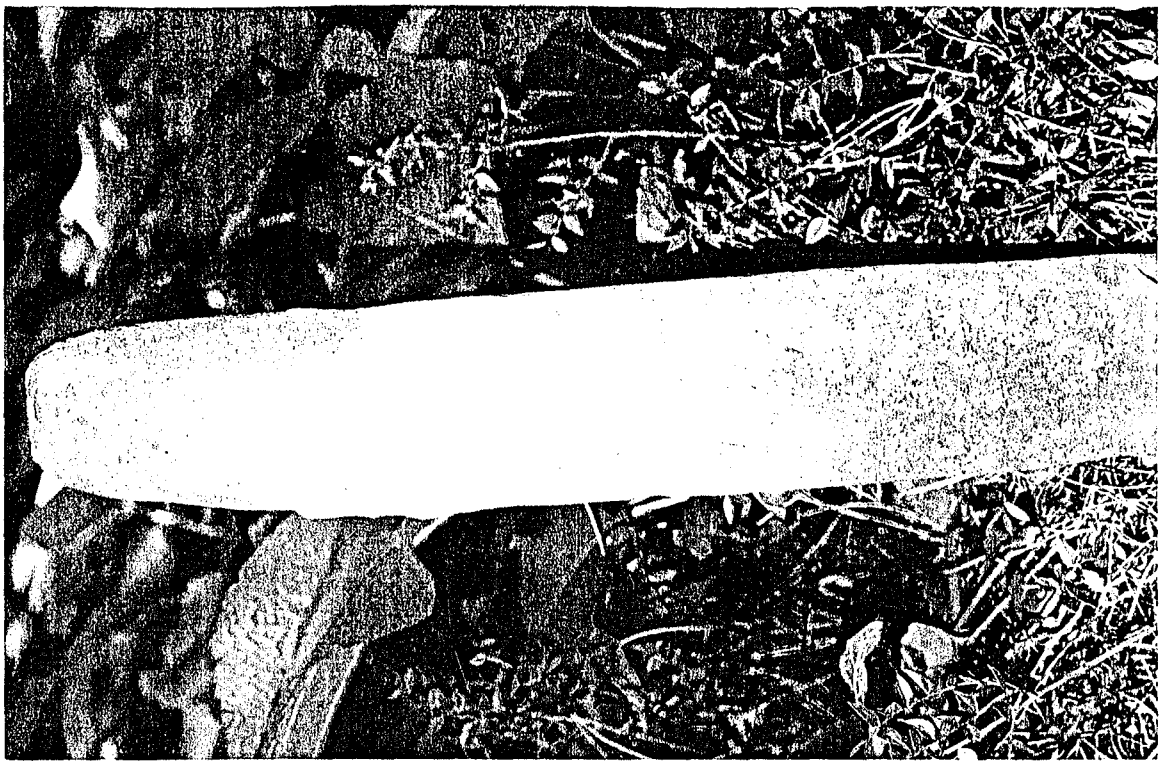
44- Kuzey mezarlık, 1 No' lu mezarın genel görünüşü

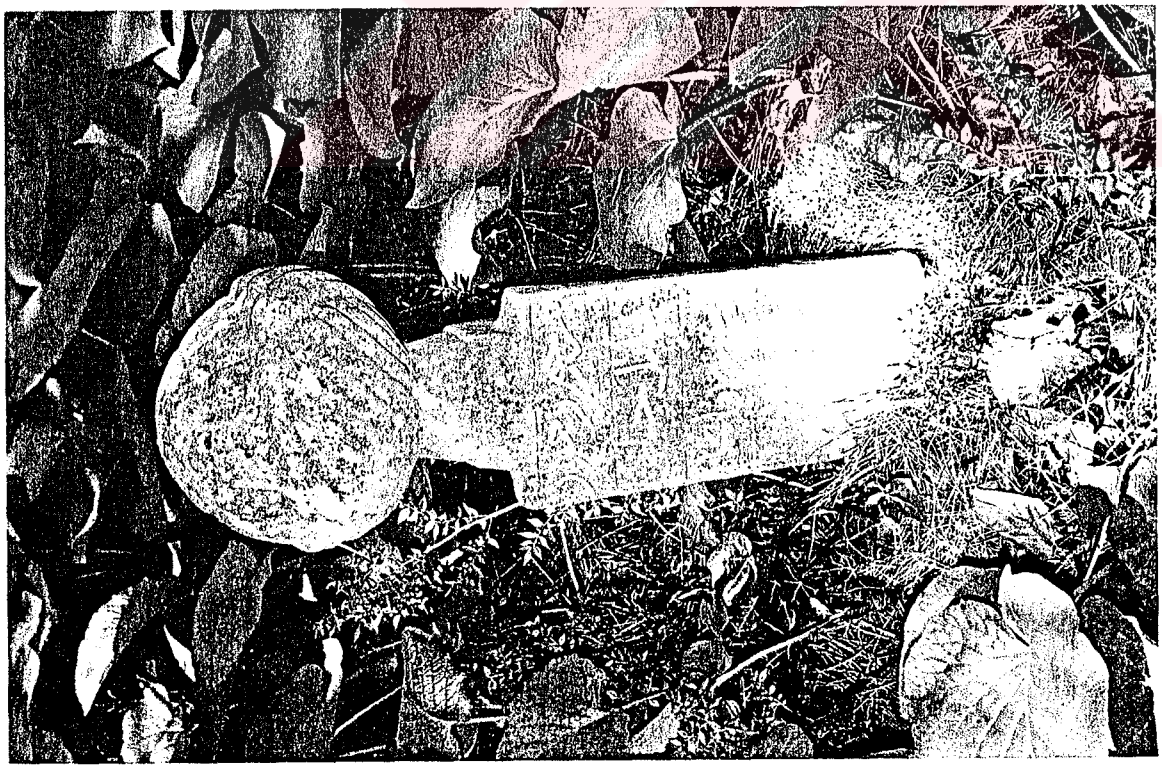
45-1 No' lu mezarın baş taşı

46-1 No' lu mezarın ayak taşı

47- 2 No' lu mezar taşı

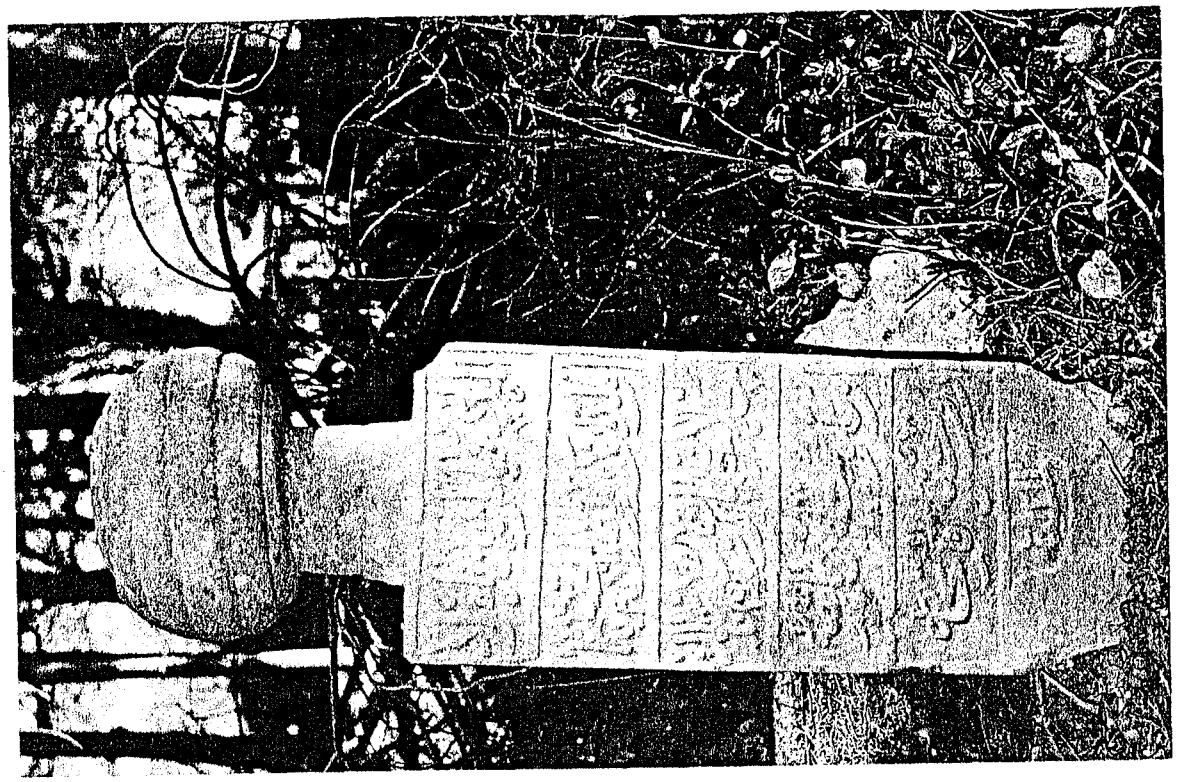
48- 3 No' lu mezar taşı

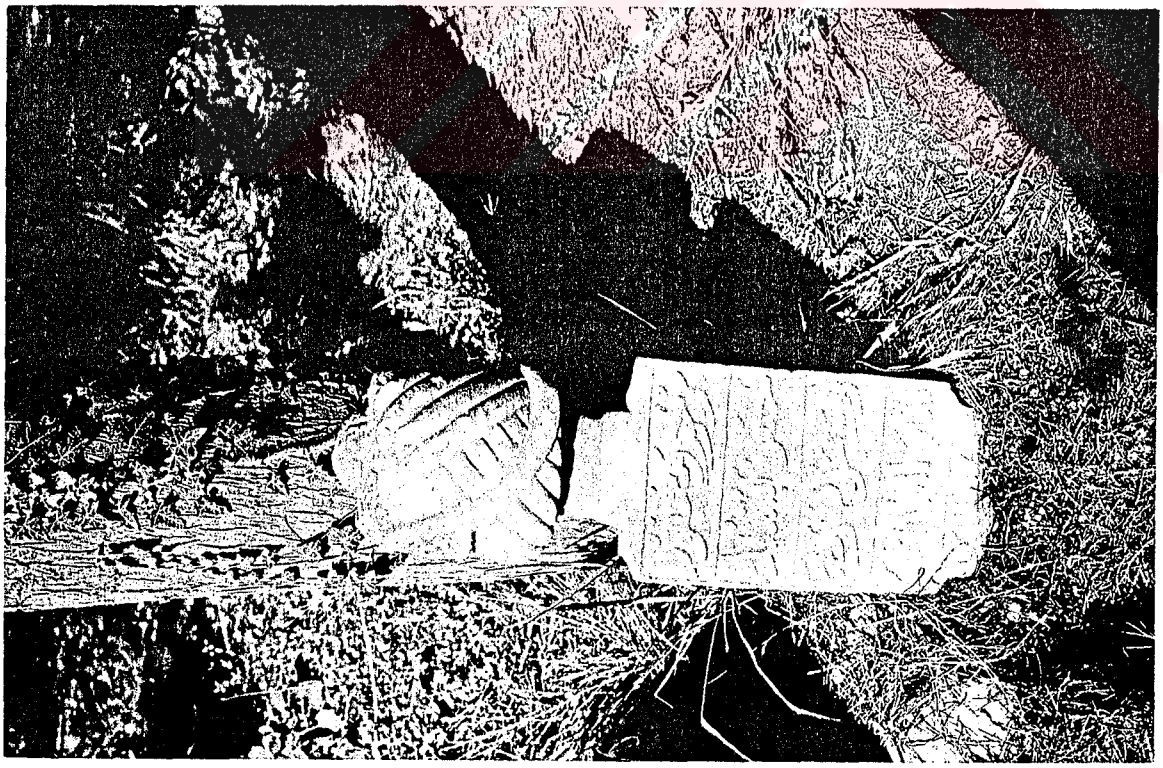
49- 4 No' lu mezar taşı

50- 5 No' lu mezar taşı

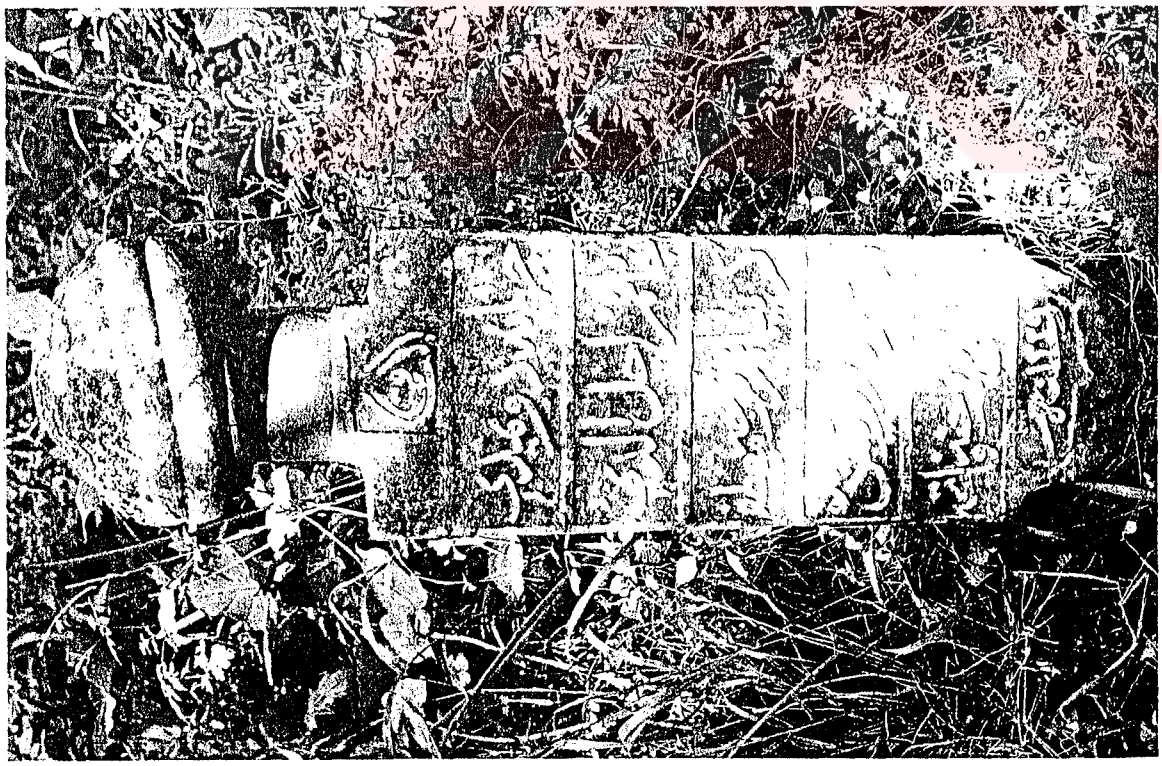
51-6 No' lu mezar taşı

52- 7 No' lu mezar taşı

53- 8 No' lu mezar taşı

54- 9 No' lu mezar taşı

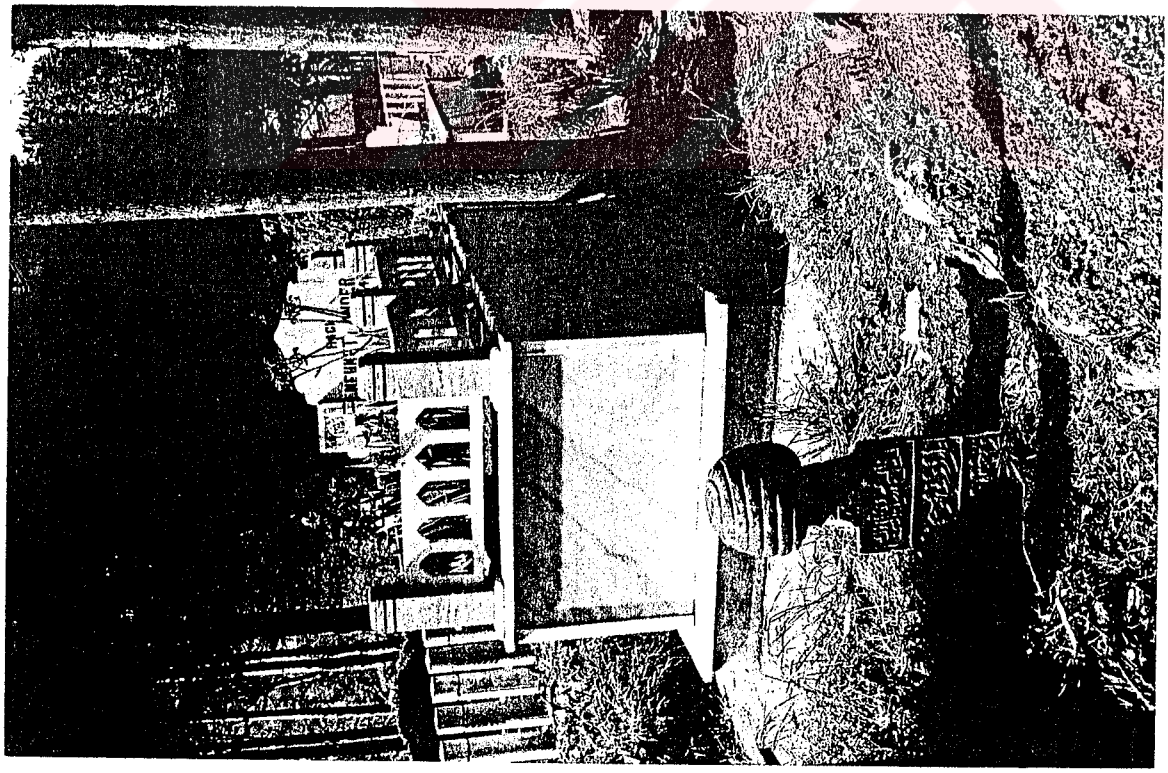
55-10 No' lu mezar taşı

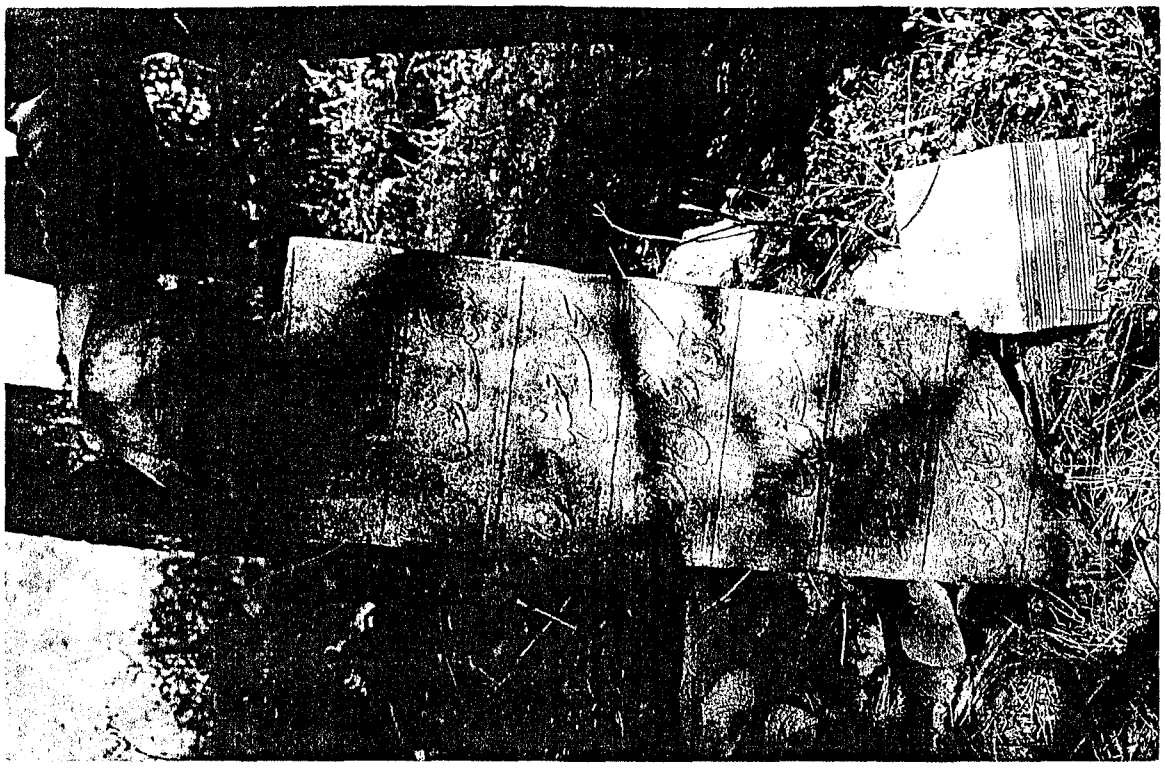
56-11 No' lu mezar taşı

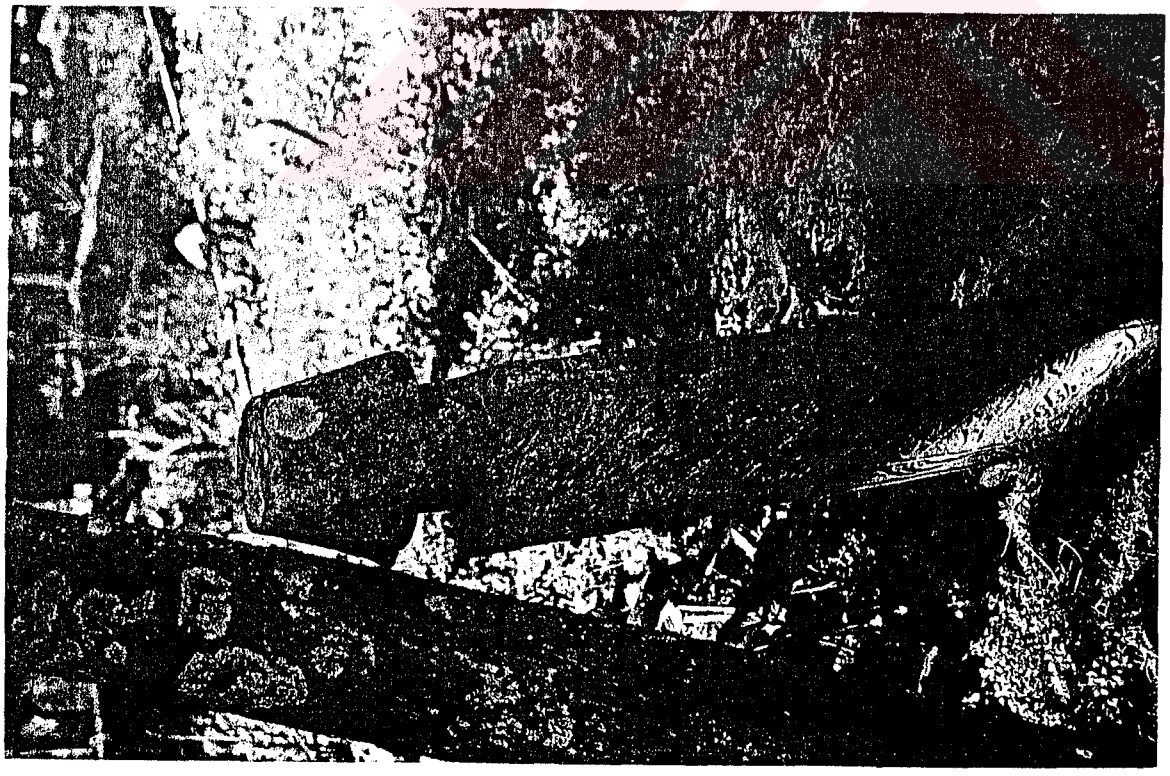
57-12 No' lu mezar taşı

58-13 No' lu mezar taşı

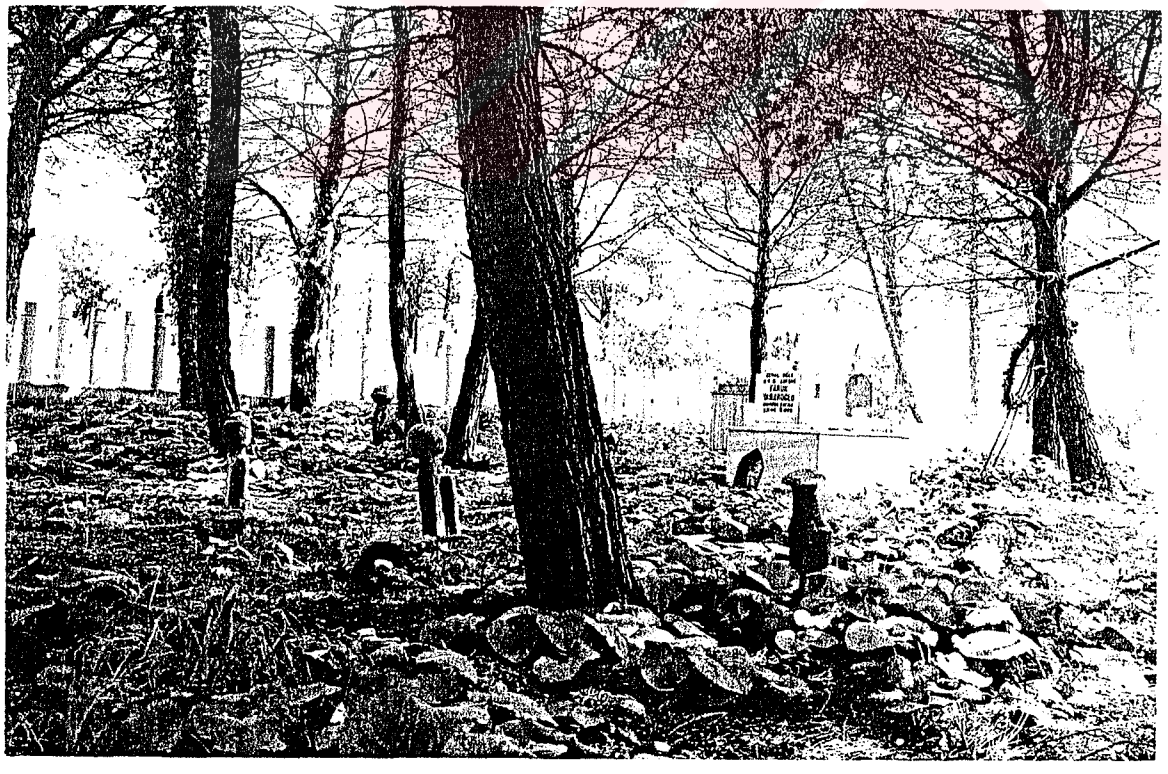
59-14 No' lu mezar taşı

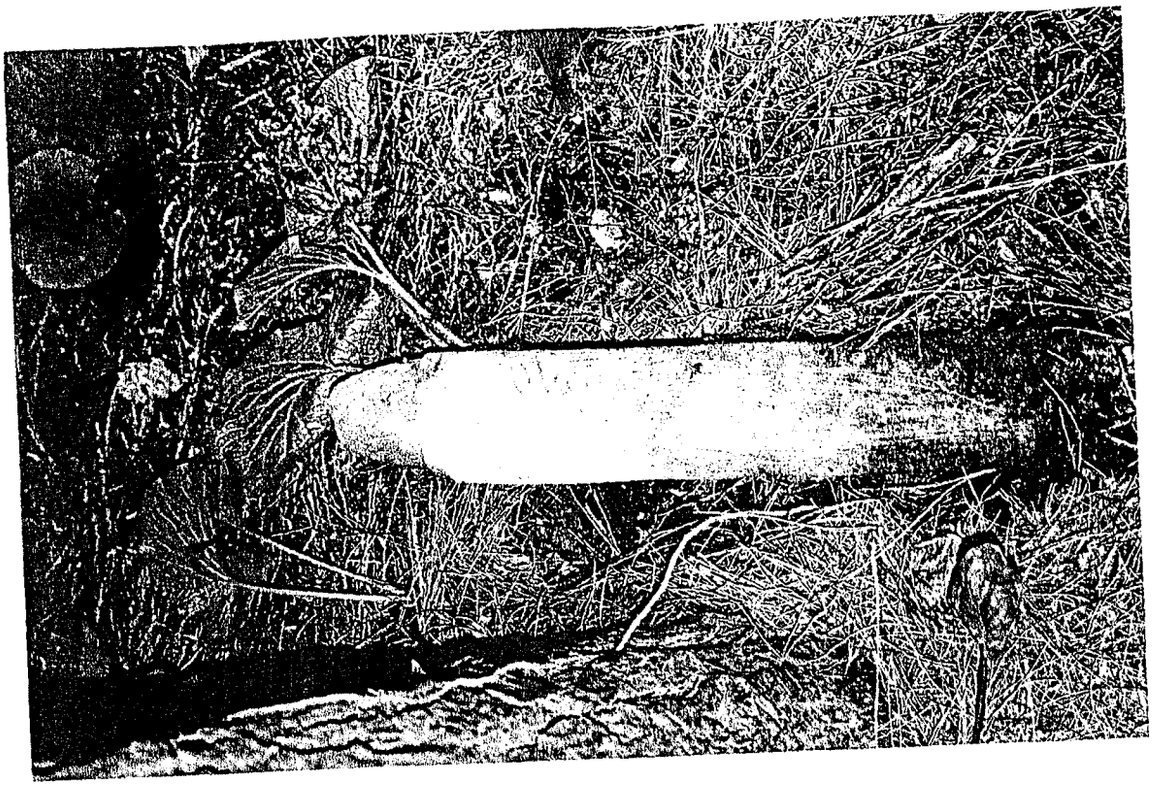
60-15 No' lu mezar taşı

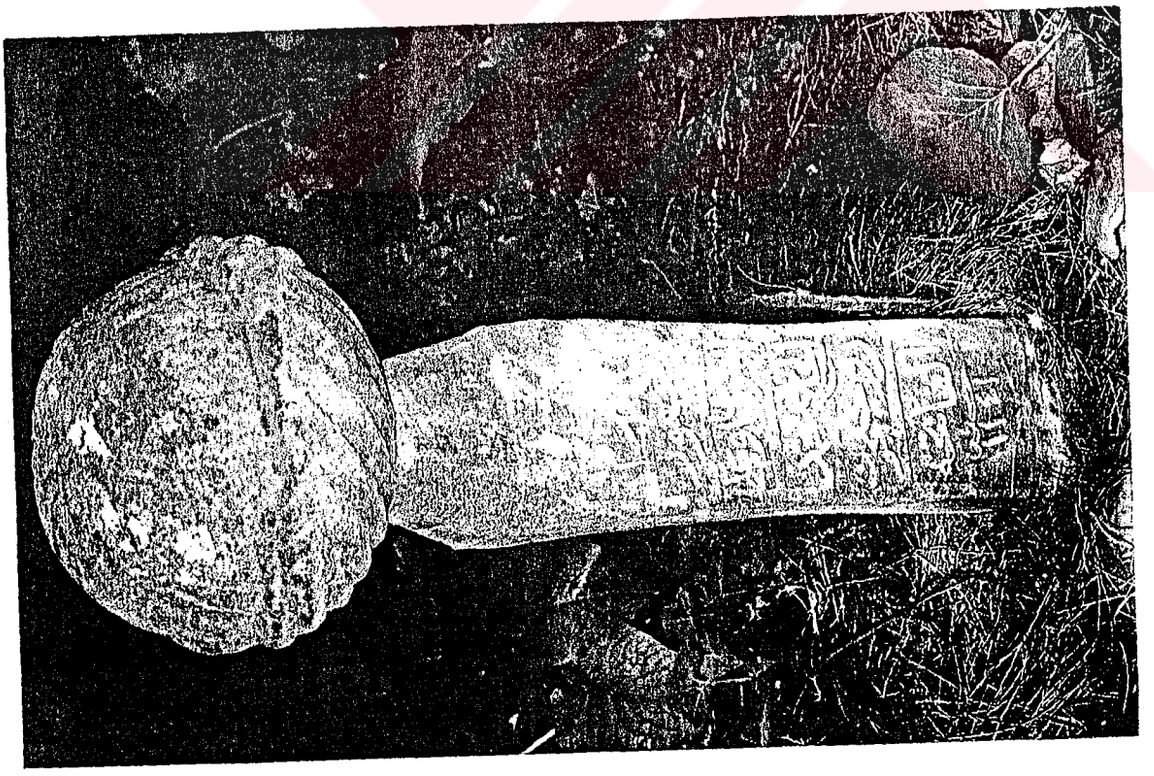
61-15 No' lu mezar taşının ayak taşı

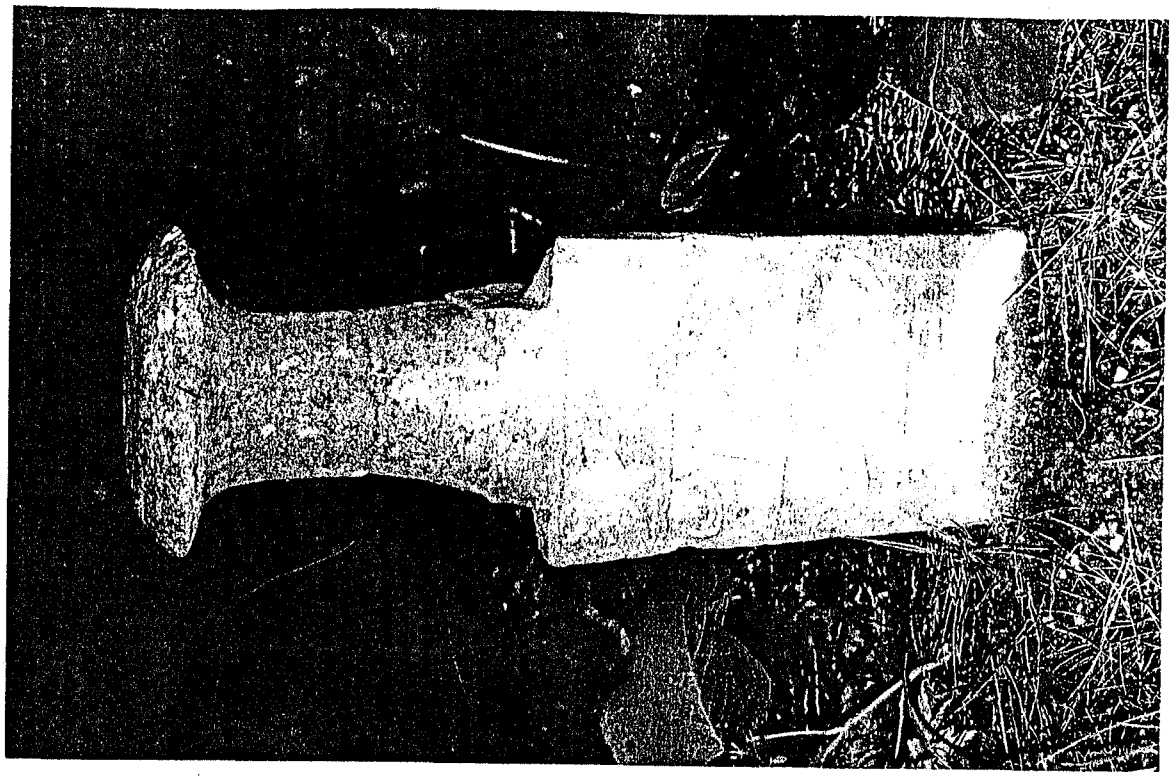
62-Güney mezarlıktan genel görünüş

63-1 No' lu mezar taşı

64-2 No' lu mezar taşı

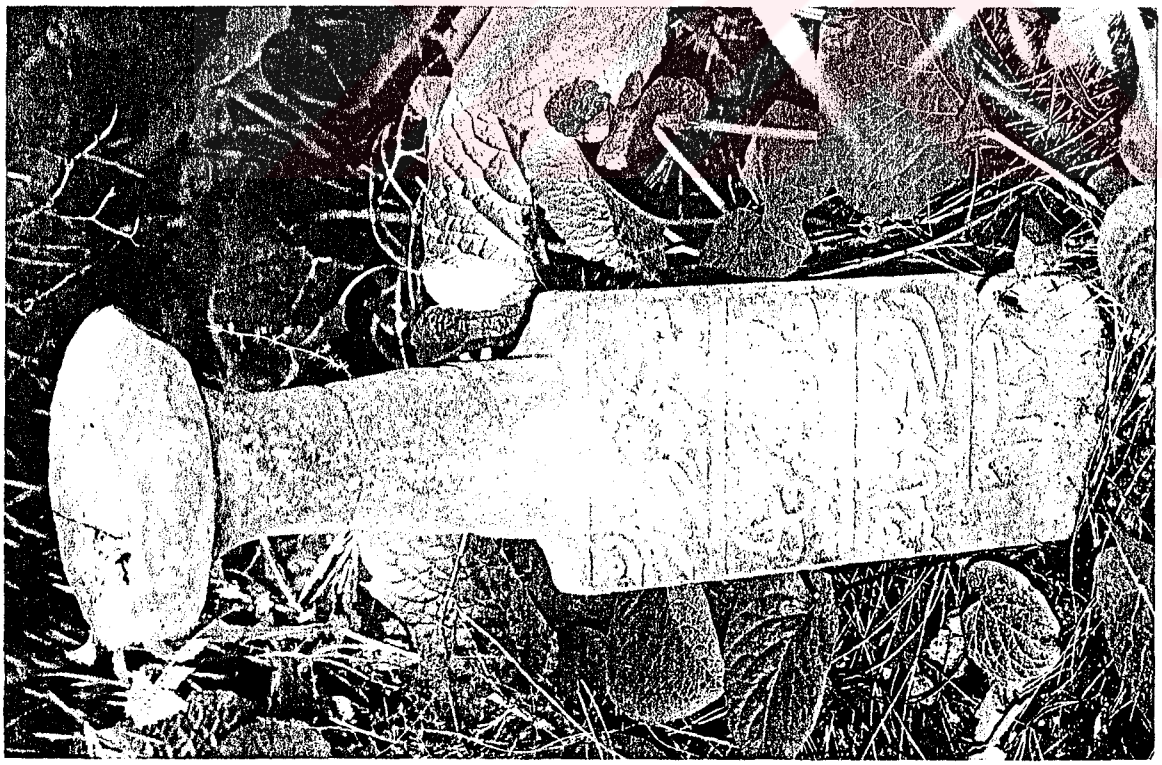
65-3 No' lu mezar taşı

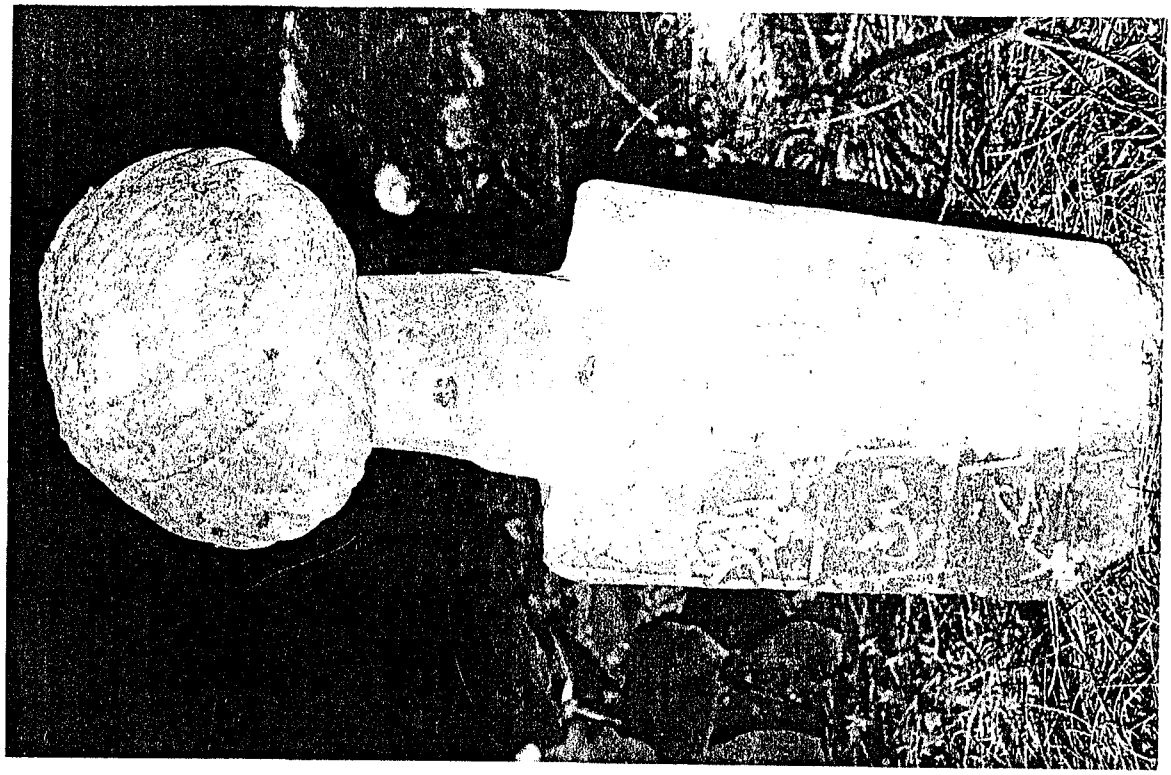
66-4 No' lu mezar taşı

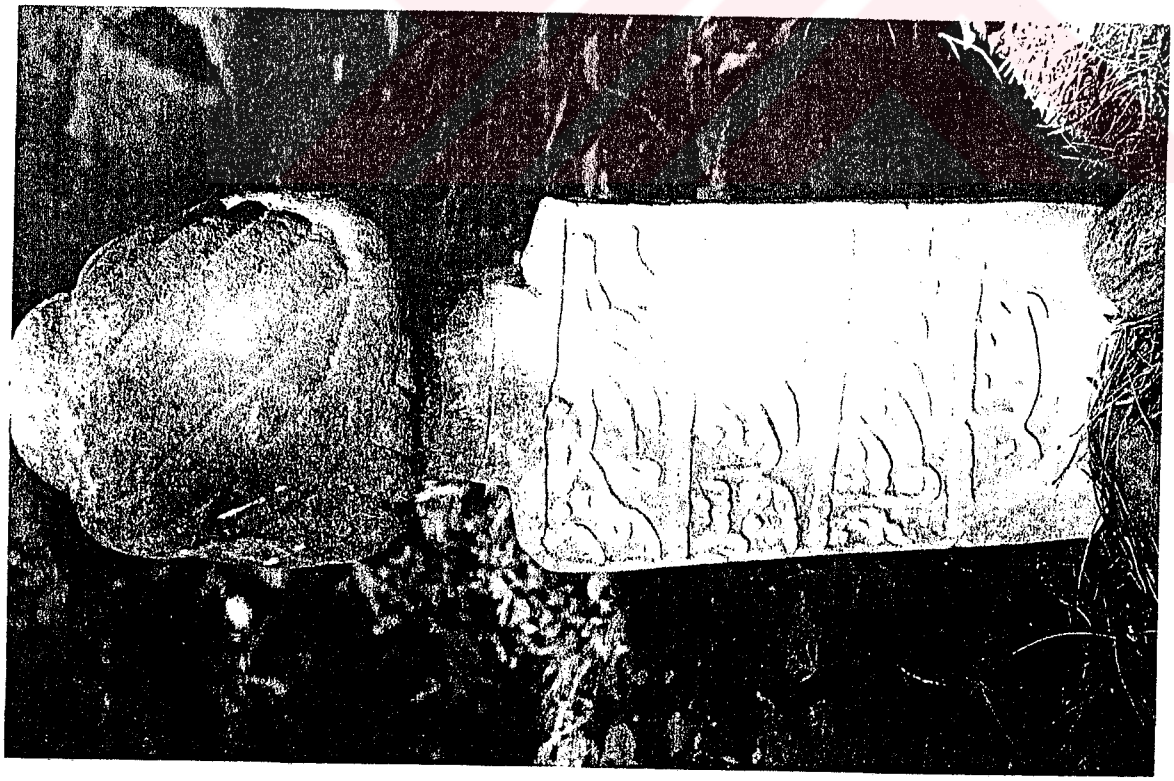
67-5 No' lu mezar taşı

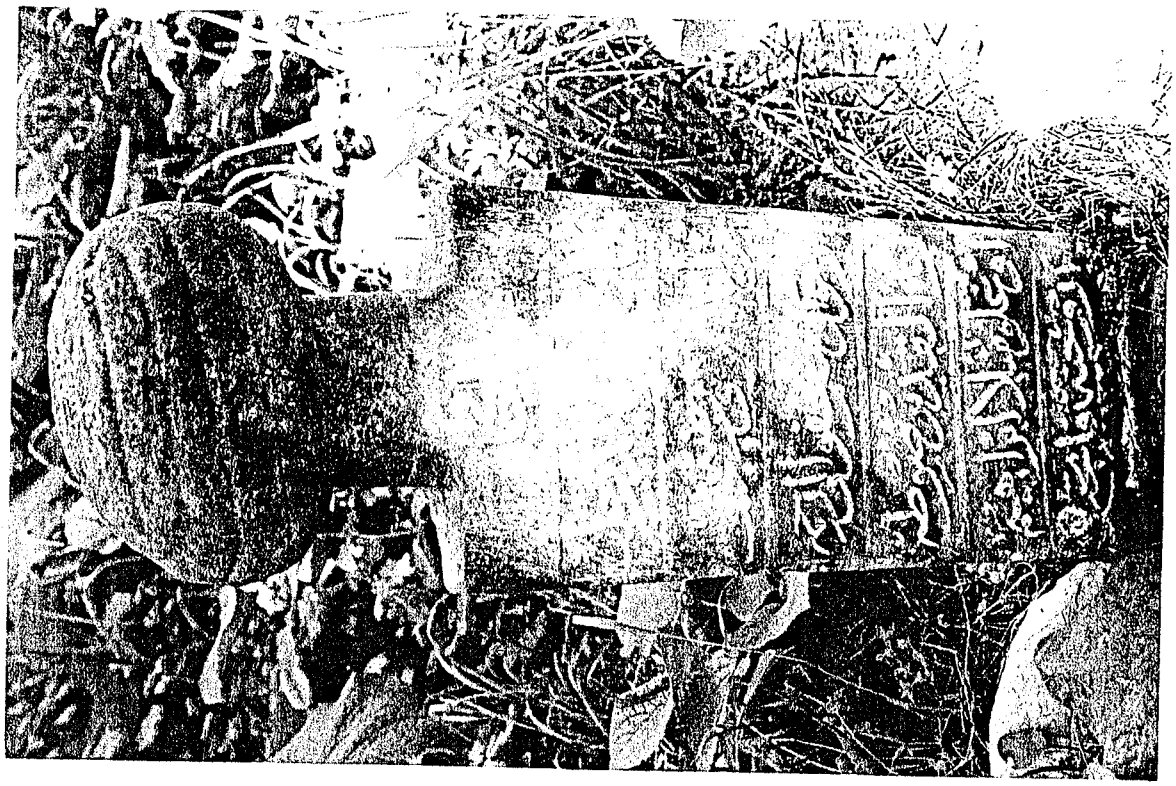
68-6 No' lu mezar taşı

69-7 No' lu mezar taşı

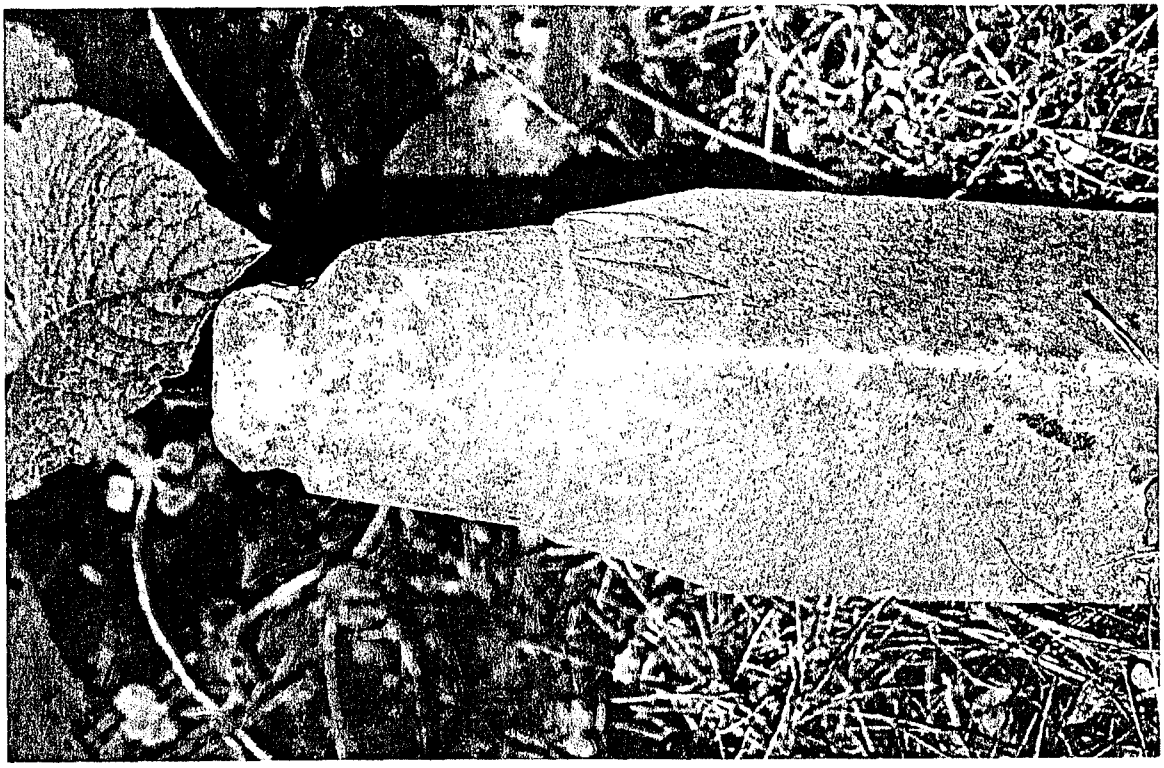
70-8 No' lu mezar taşı

71-9 No' lu mezar taşı

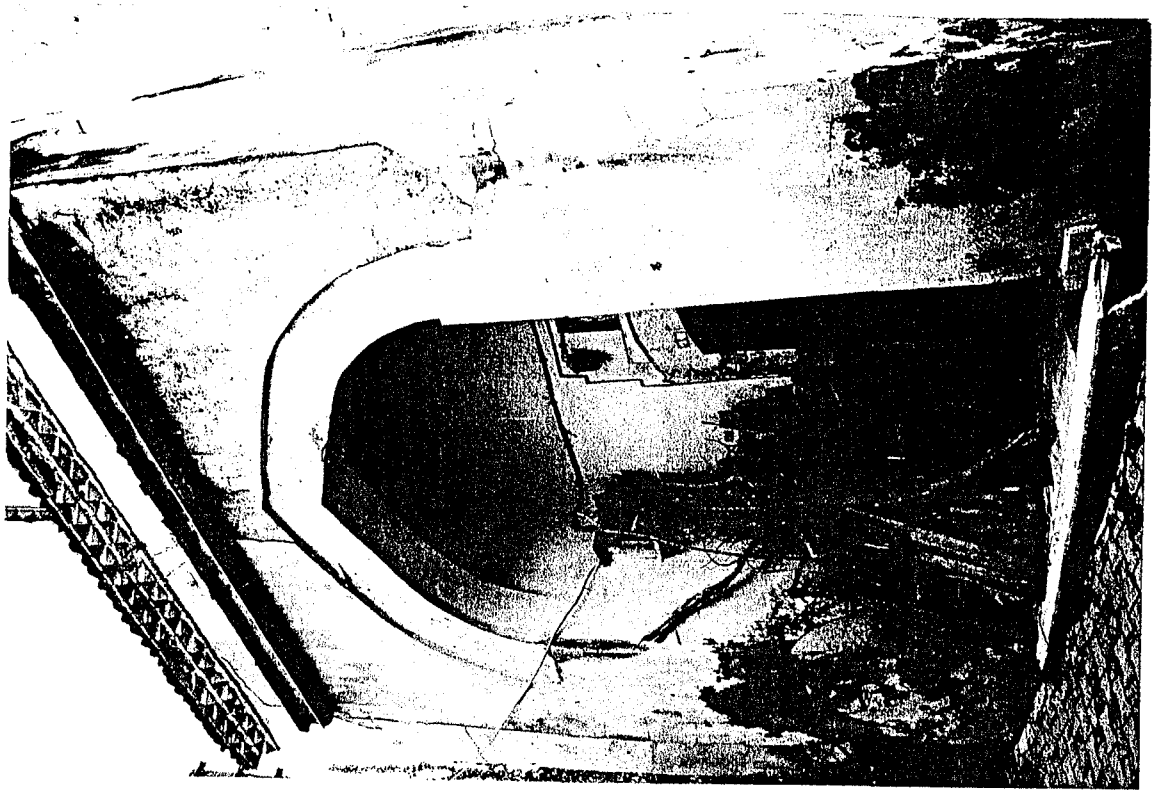
72-10 No' lu mezar taşı

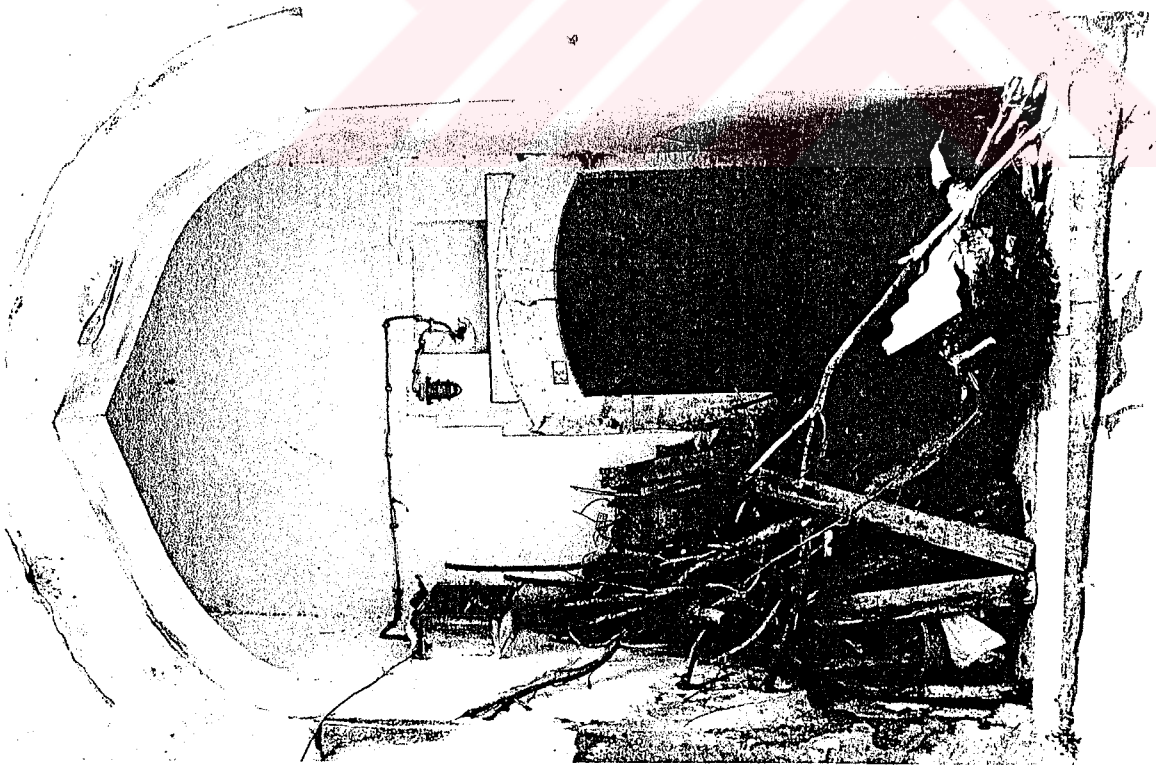
73-Güney mezarlıkta bulunan kare gövdeli ayak taşı

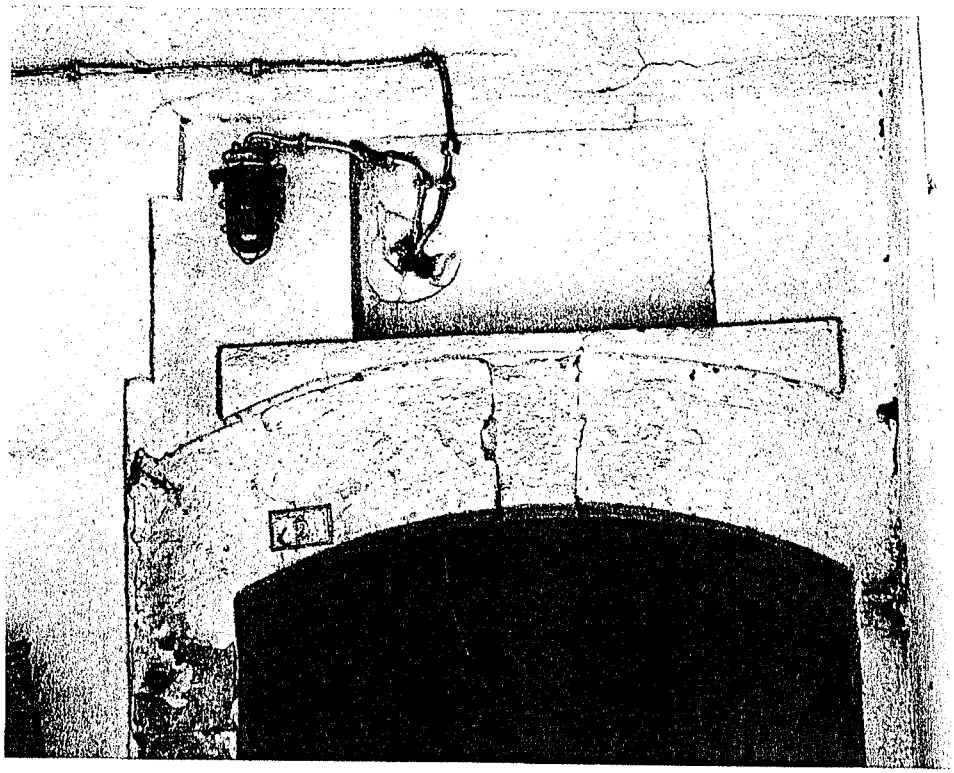
74-Hamam I, güneyden genel görünüş

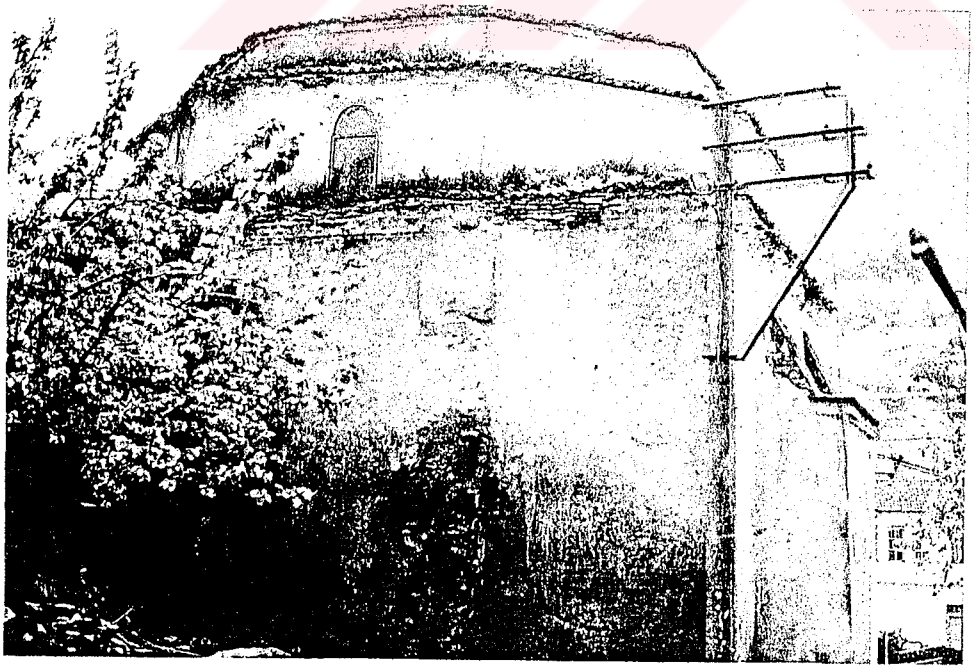
75- Hamam I, batıdaki giriş eyvanı genel

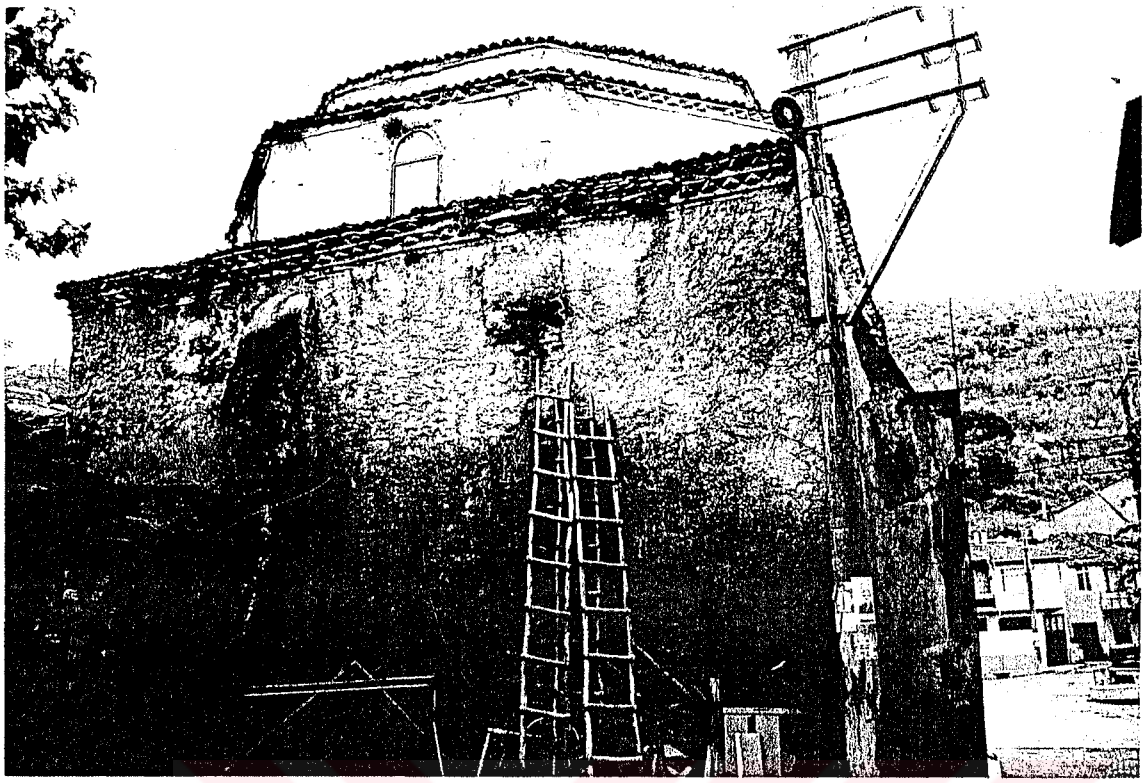
76-Hamam I, giriş kapısı

77- Hamam I, giriş kapısı üzerindeki kitabe boşluğu

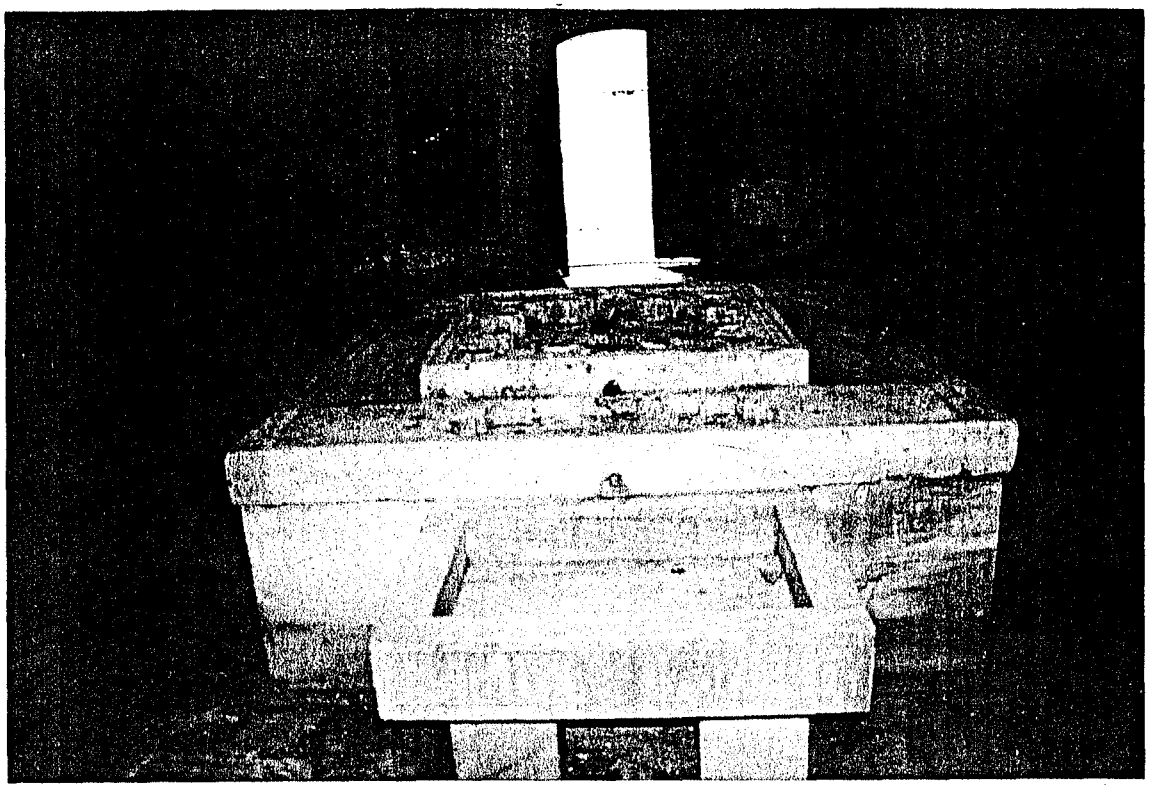
78- Hamam I, kuzey cephe

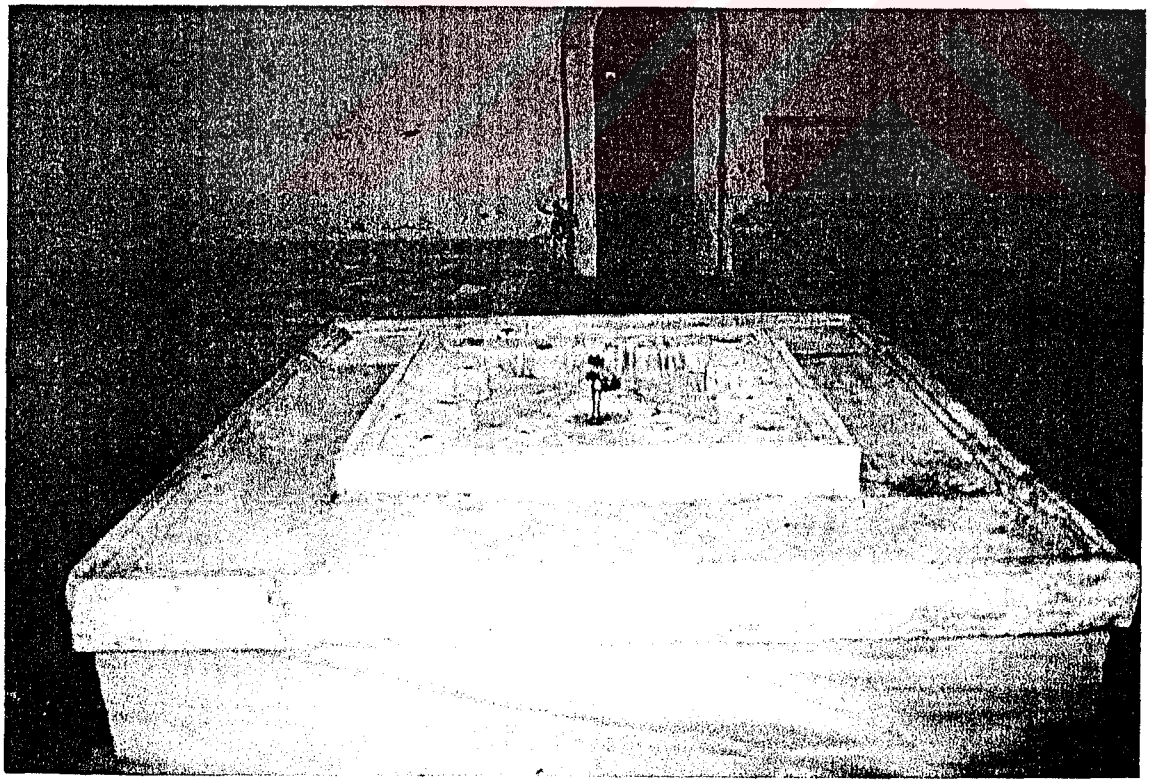
79- Hamam I, kuzey cephe

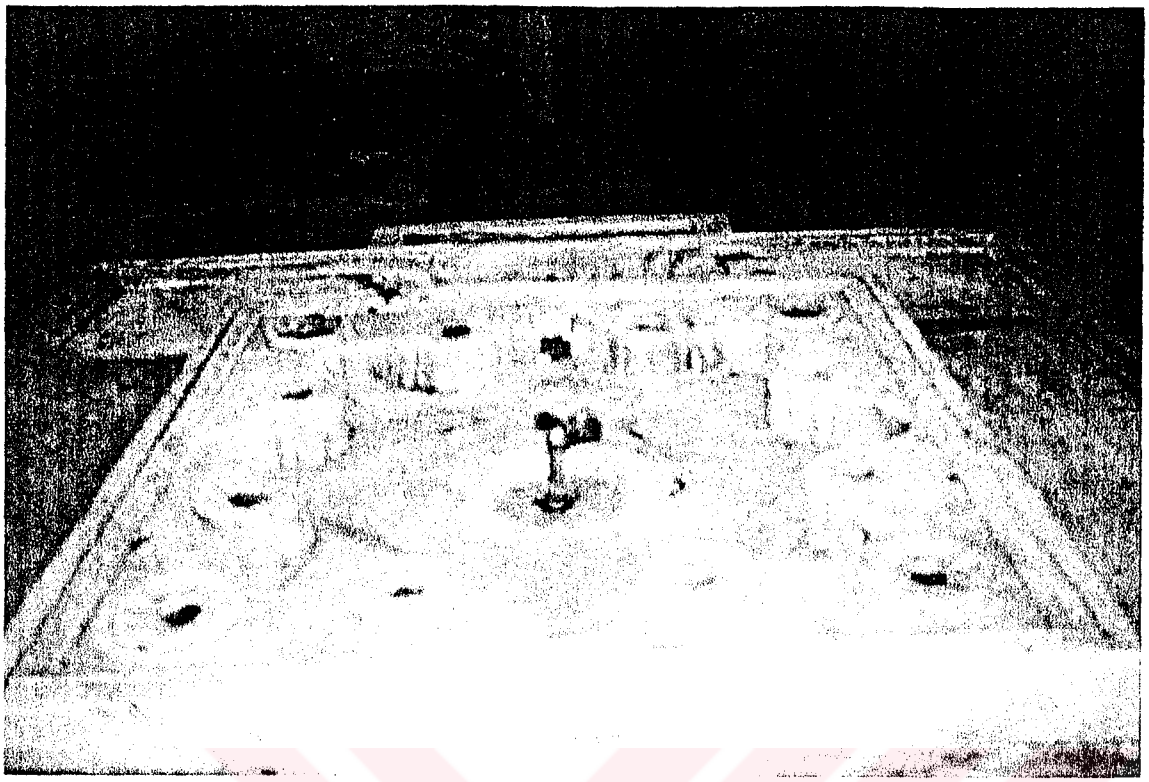
80-Hamam I, soğukluk bölümü üst örtüsünün kuzeyden görünüşü

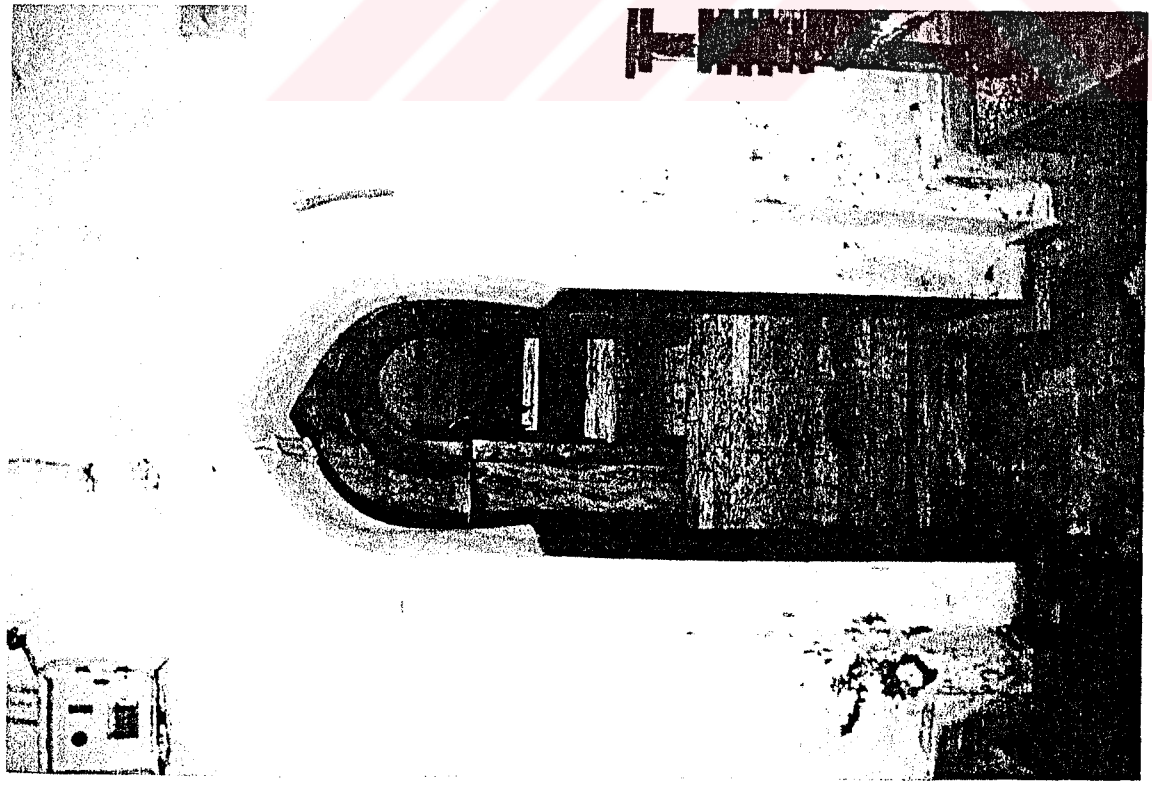
81-Hamam I, soğuklukbölümünde yer alan şadırvanın doğudan görünüşü

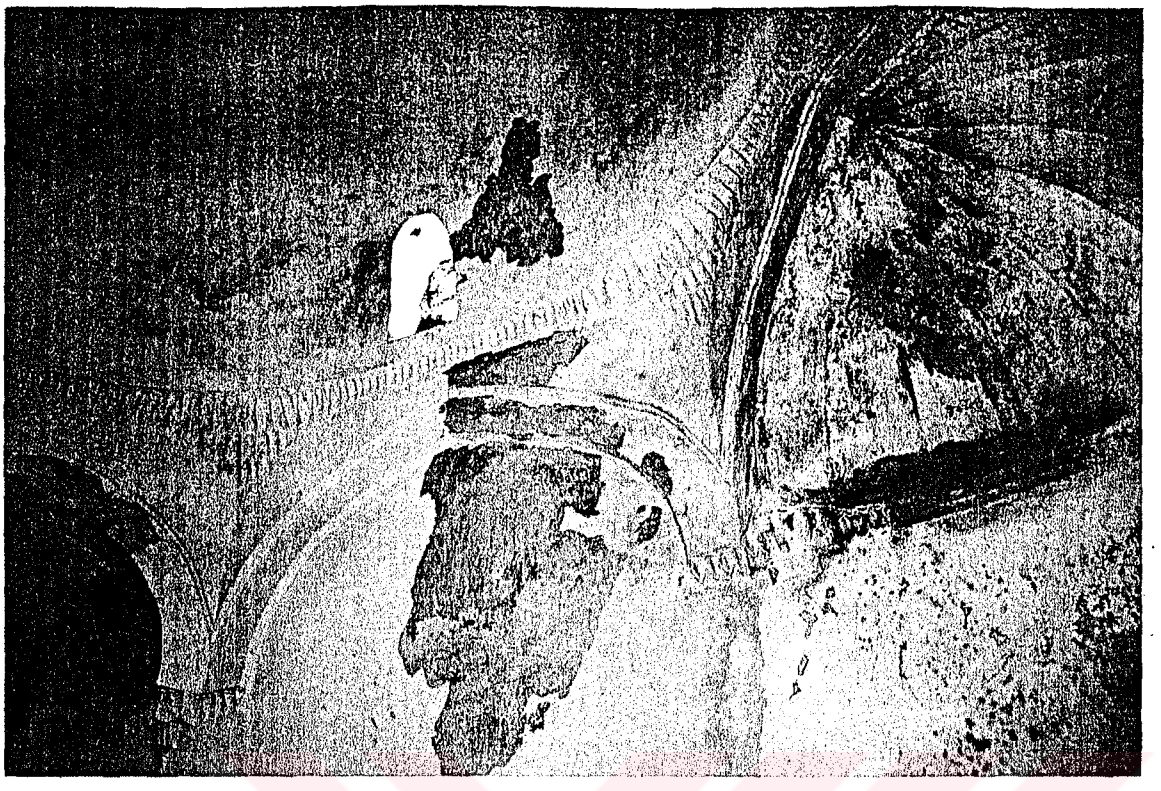
82-Hamam I, şadırvanın batıdan görünüşü

83-Hamam I, şadırvanın üst bölümünden detay

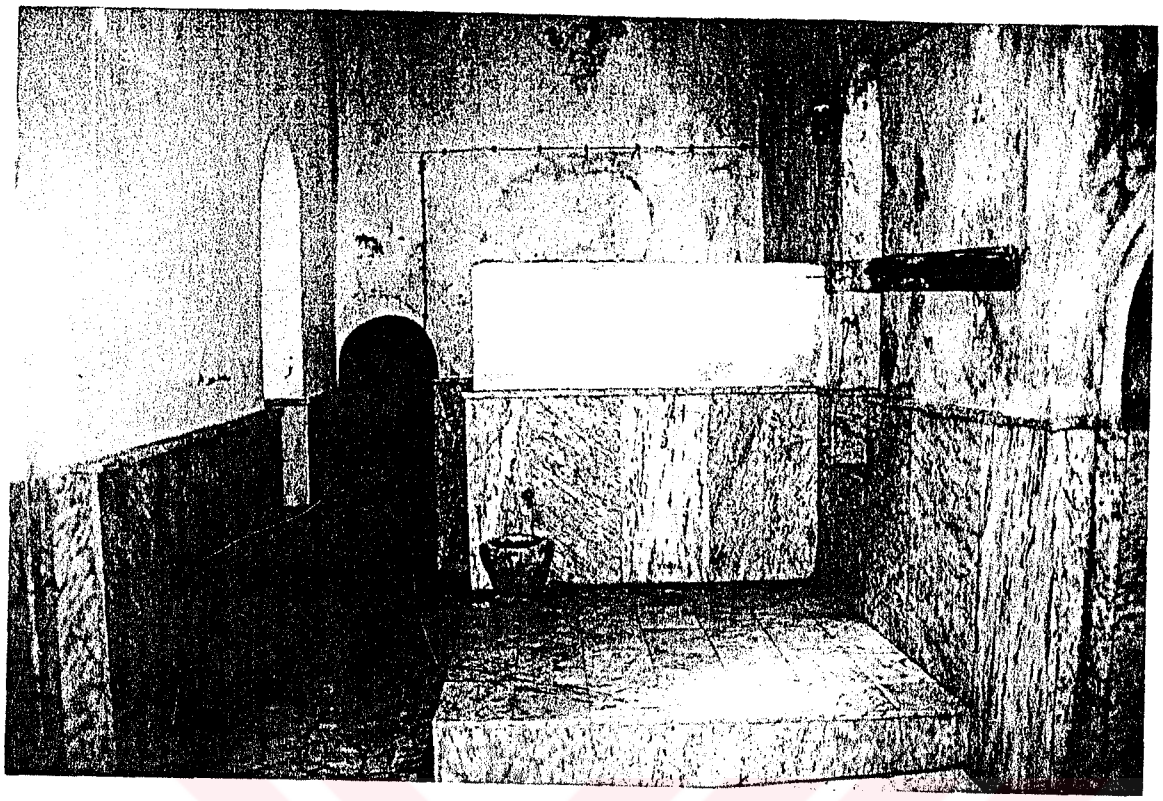
84-Hamam I, soğukluk bölümünden ılıklığa geçilen kapı

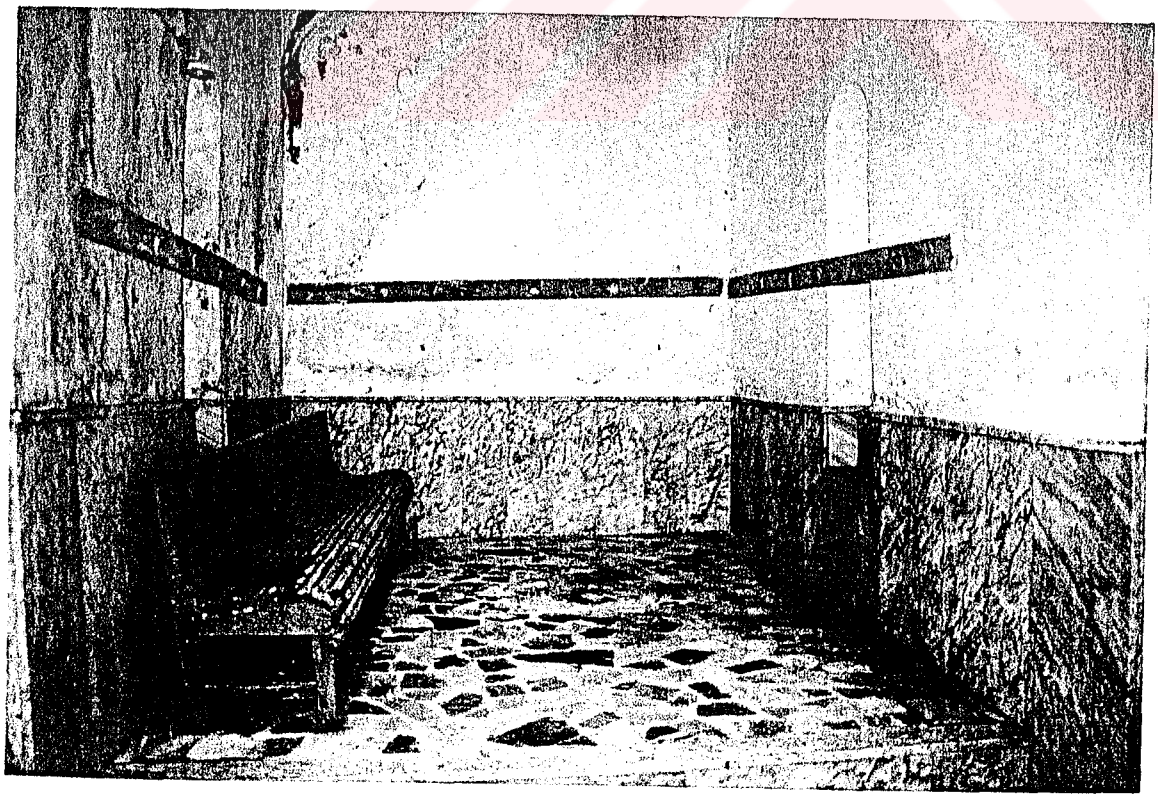
85-Hamam I, soğukluk bölümünde üst örtüye geçiş trompları ve sivri kemerler

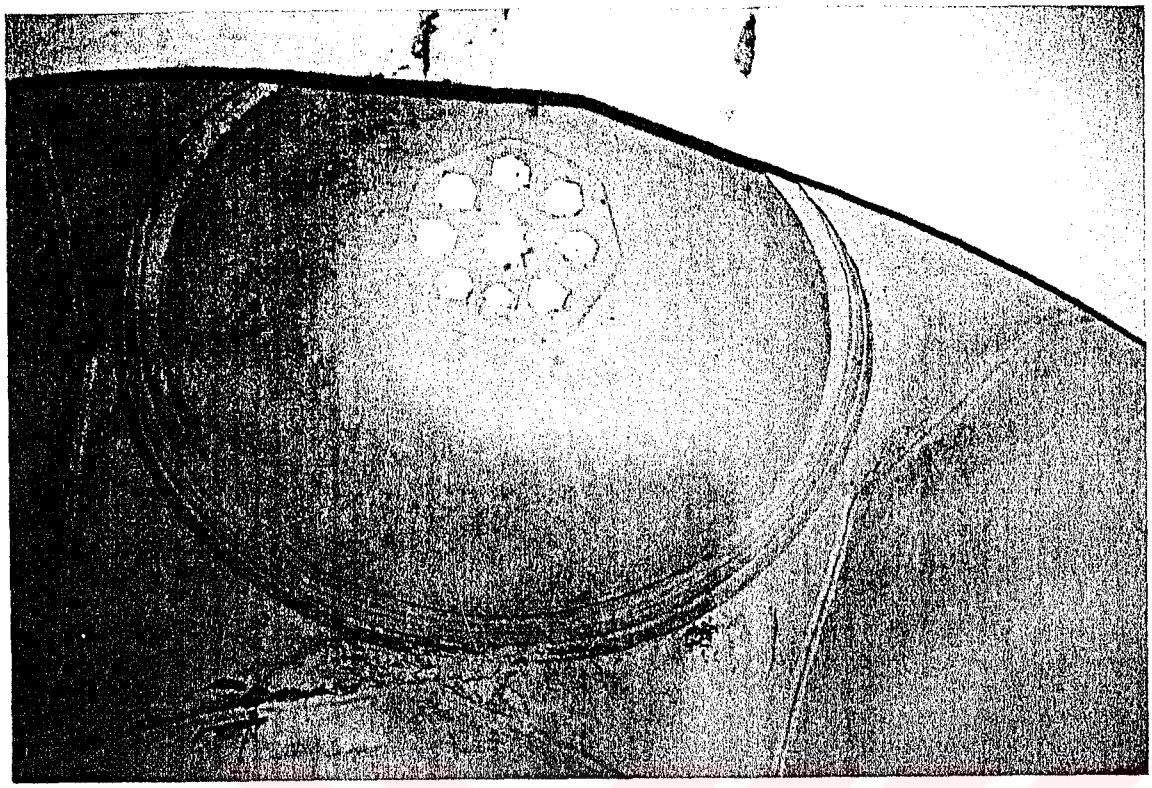
86-Hamam I, kubbeye geçiş tromplarından detay

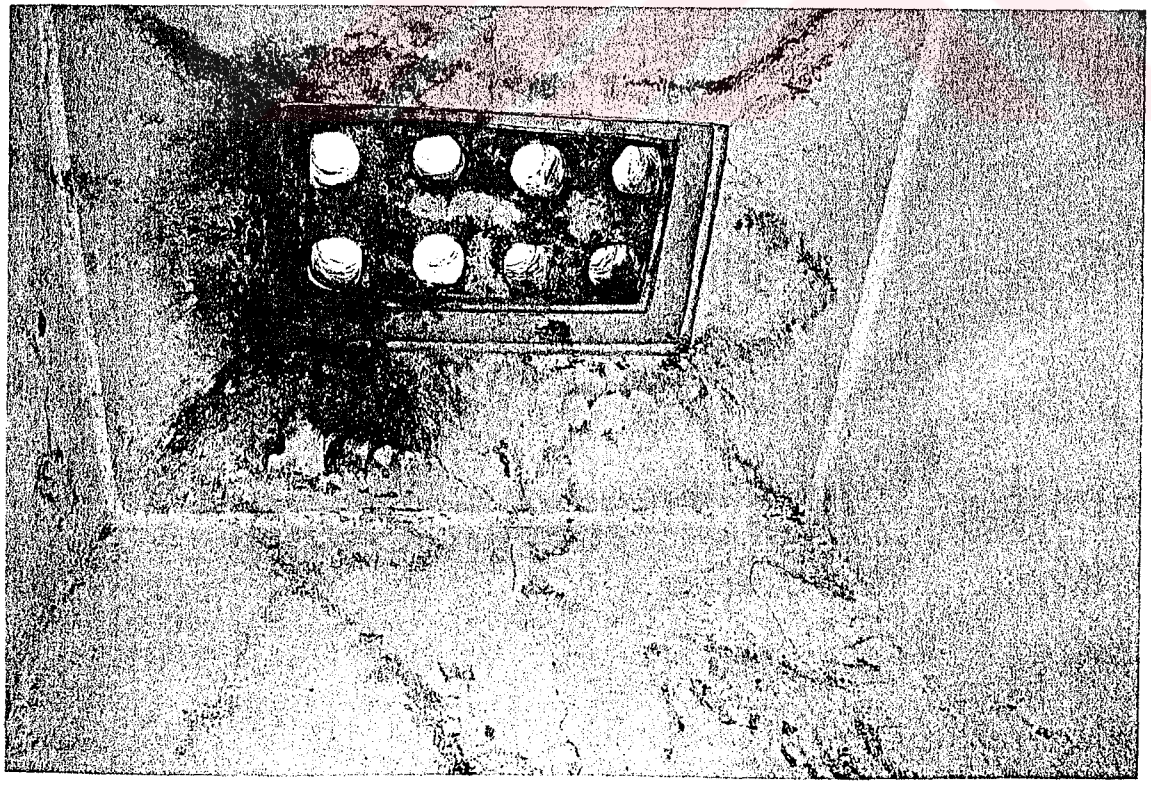
87-Hamam I, ılıklık bölümünün kuzeyi

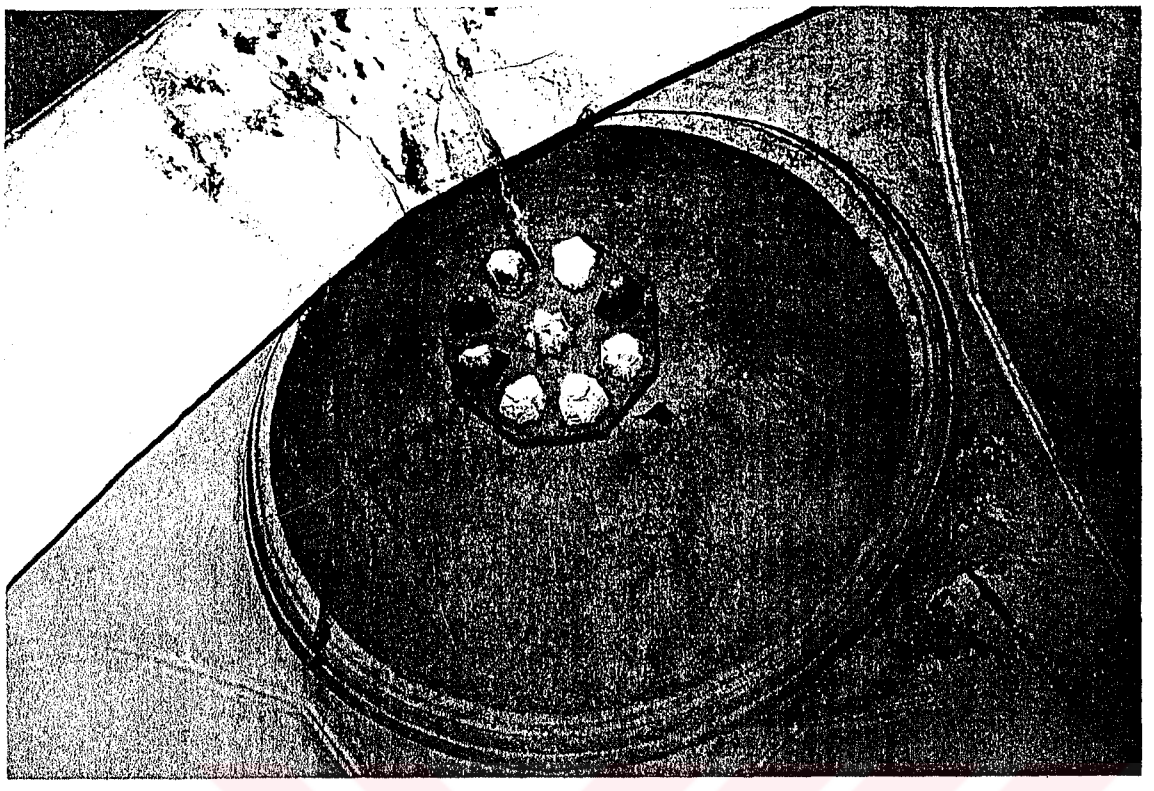
88-Hamam I, ılıklık bölümünün güneyi

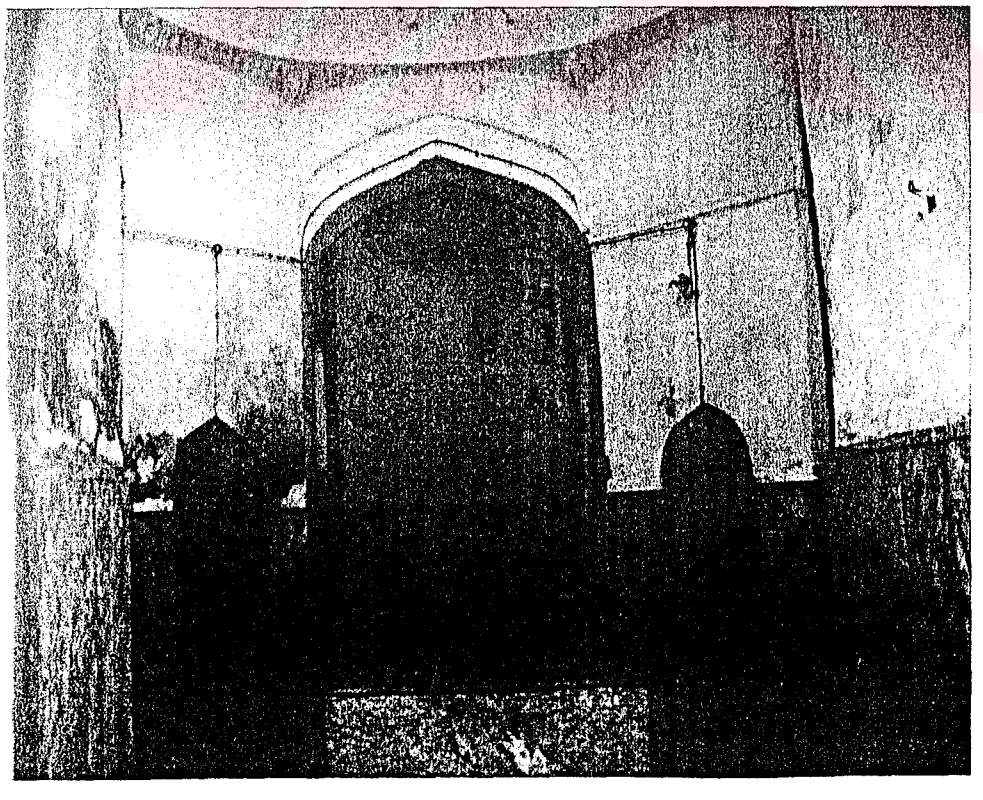
89-Hamam I, ılıklıkta yer alan güney bölümünün üst örtüsü

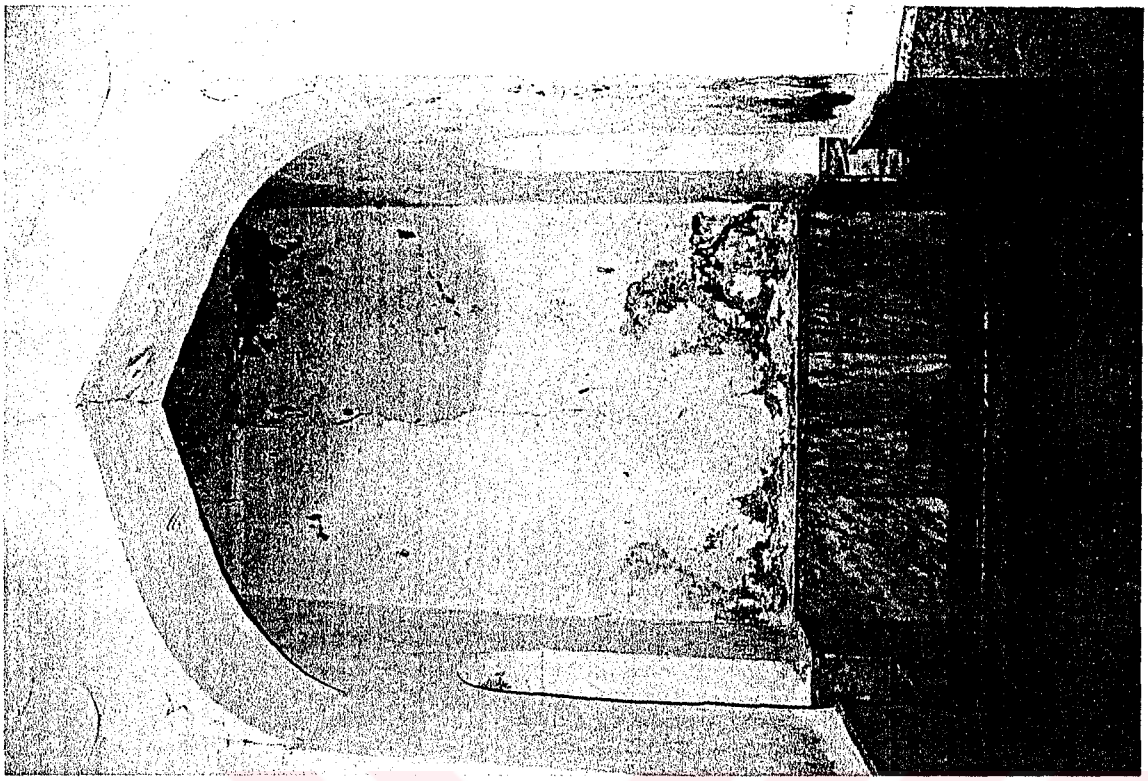
90-Hamam I, ılıklık orta bölümün üst örtüsü

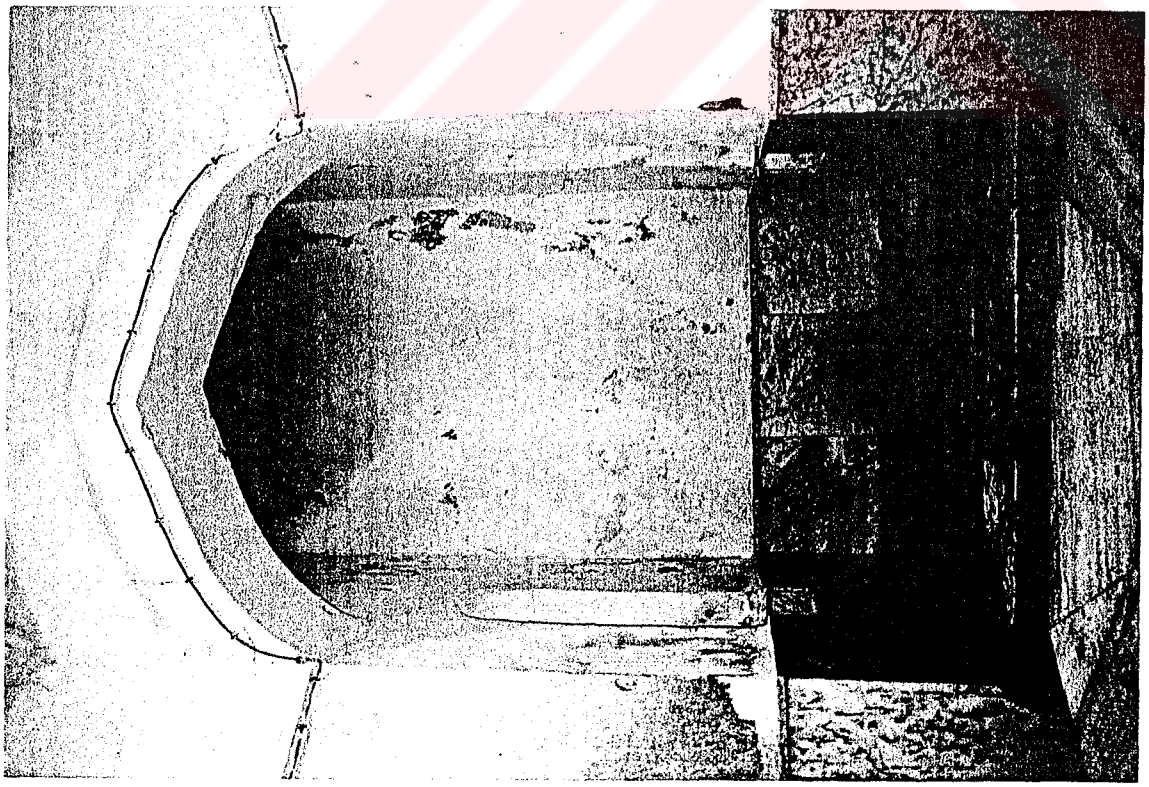
91-Hamam I, ılıklık kuzey bölümün üst örtüsü

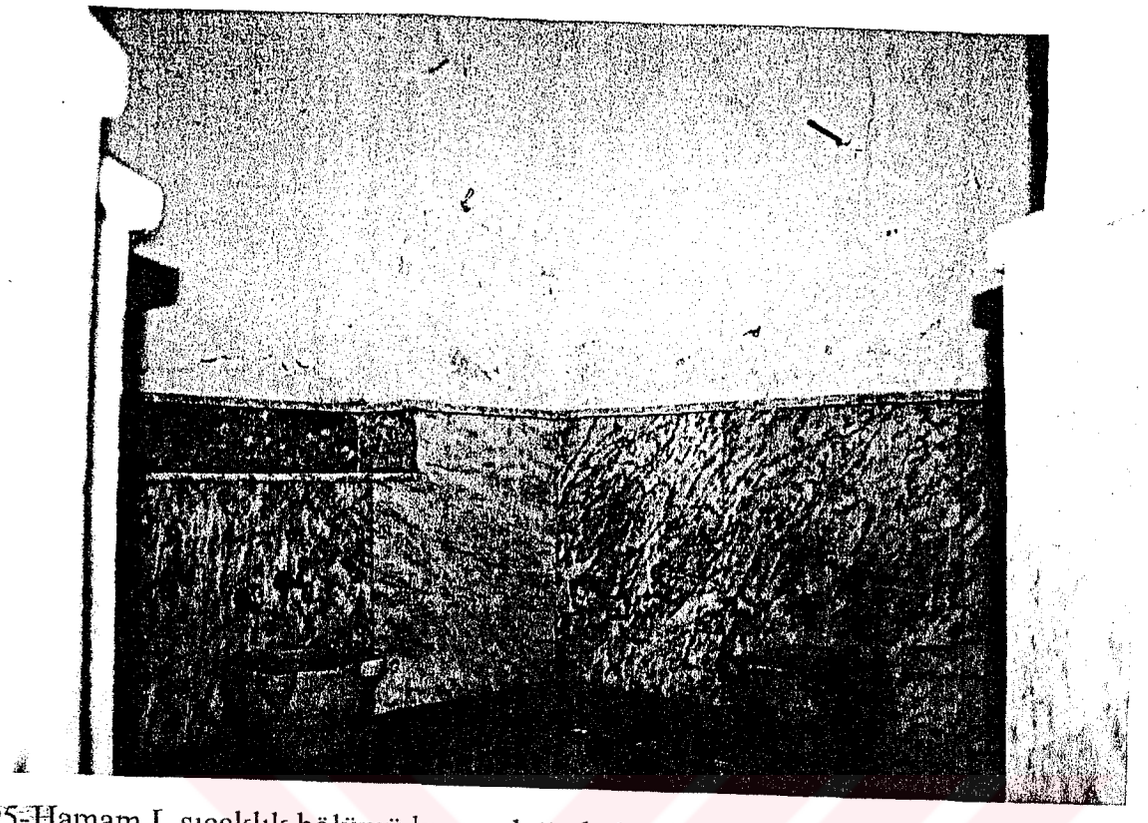
92-Hamam I, sıcaklık bölümü genel görünüş

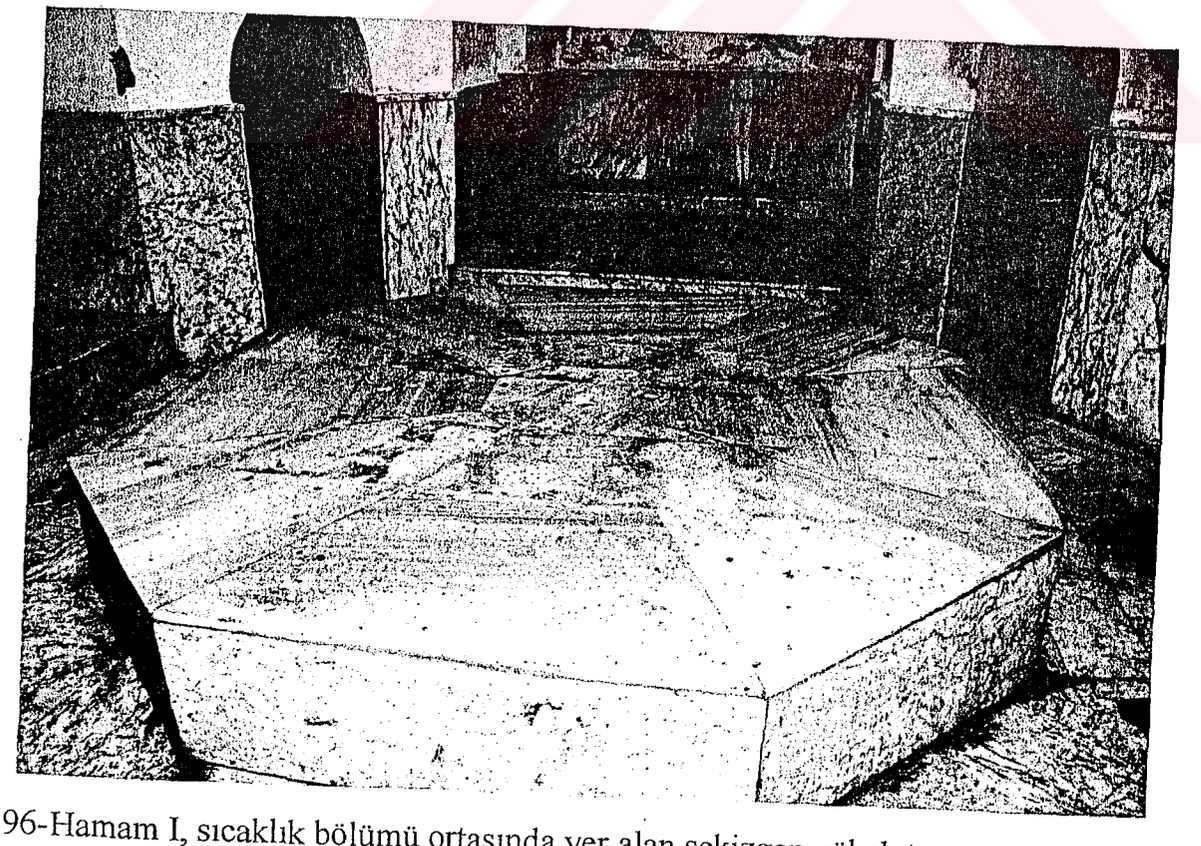
93-Hamam I, sıcaklık bölümü doğu eyvanı

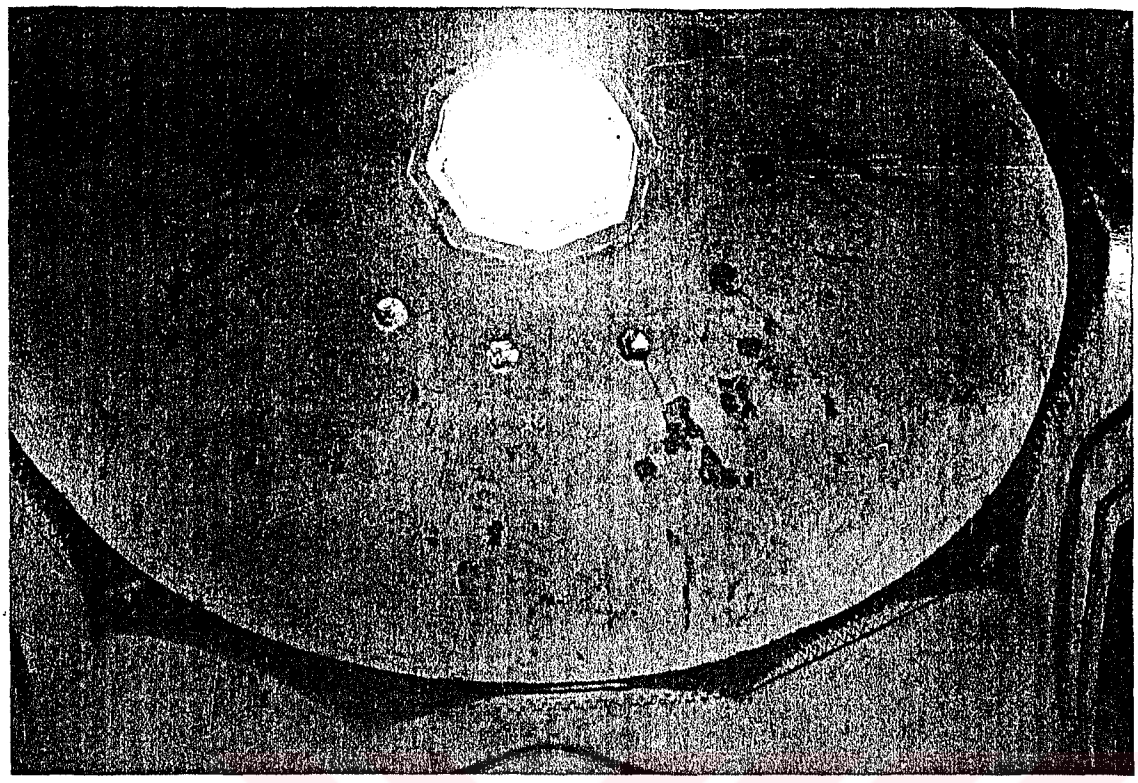
94-Hamam I, sıcaklık bölümü güney eyvanı

95-Hamam I, sıcaklık bölümü kuzey doğu halveti

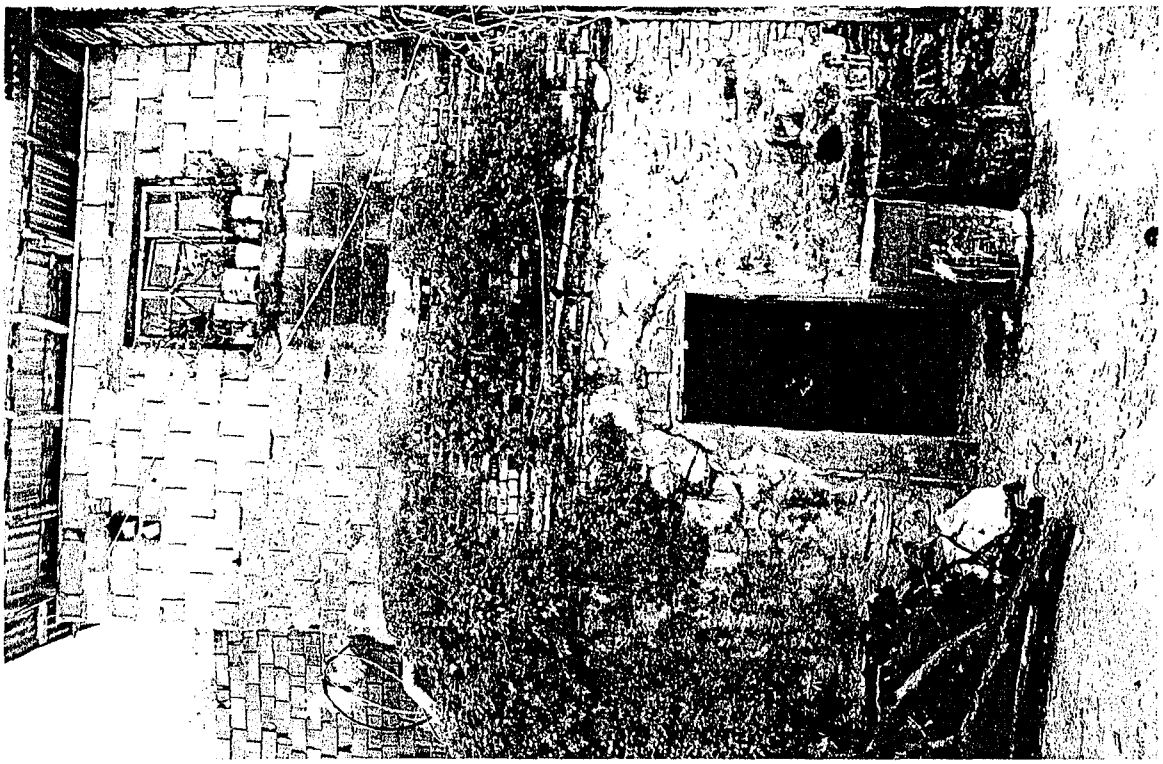
96-Hamam I, sıcaklık bölümü ortasında yer alan sekizgen göbek taşı

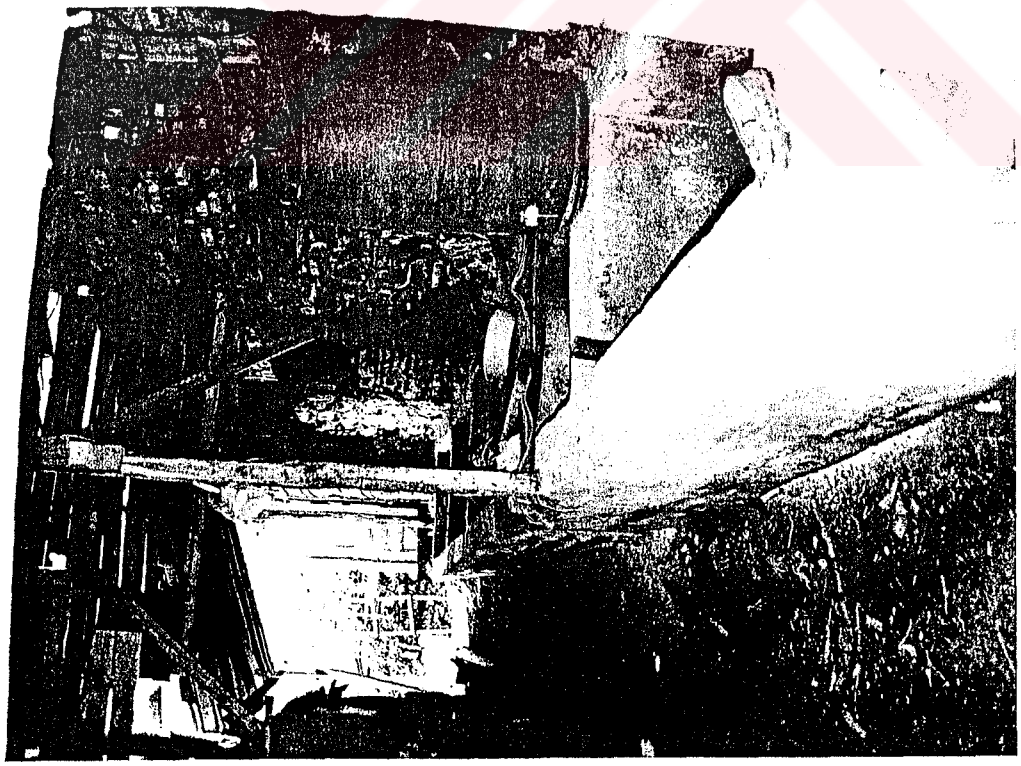
97-Hamam I, sıcaklık bölümü kubbesi

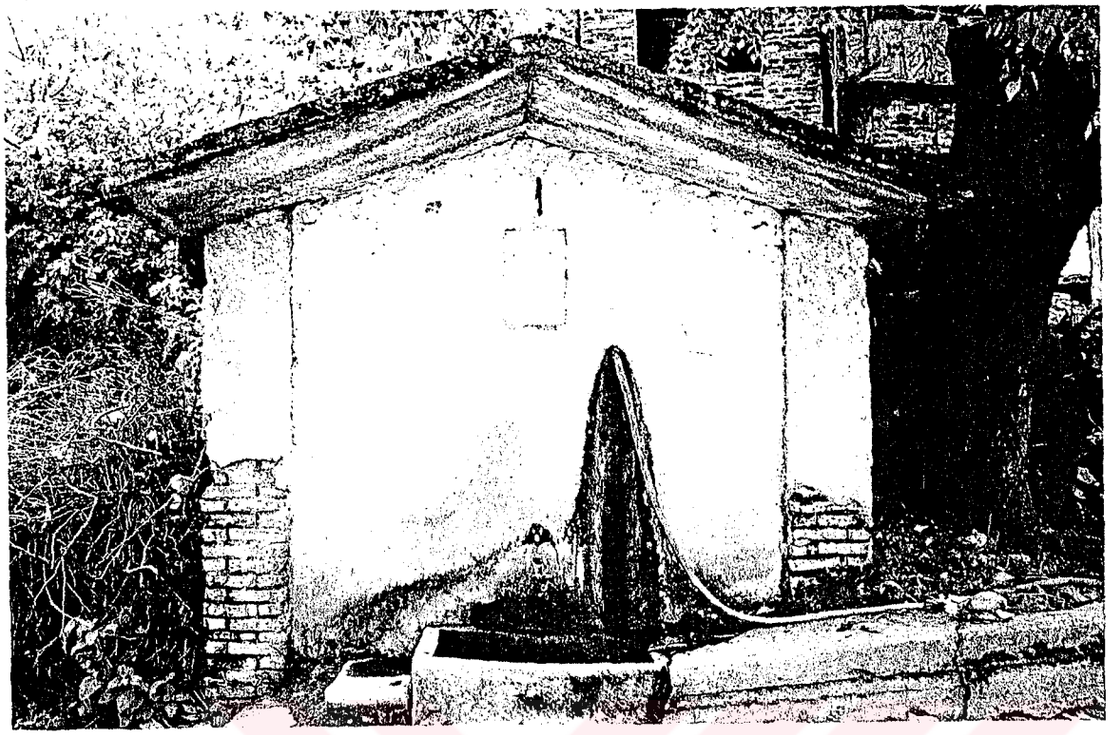
98-Hamam II, kuzey cepheden genel görünüş

99-Hamam II, kuzey cephe üzerinde yer alan kapı

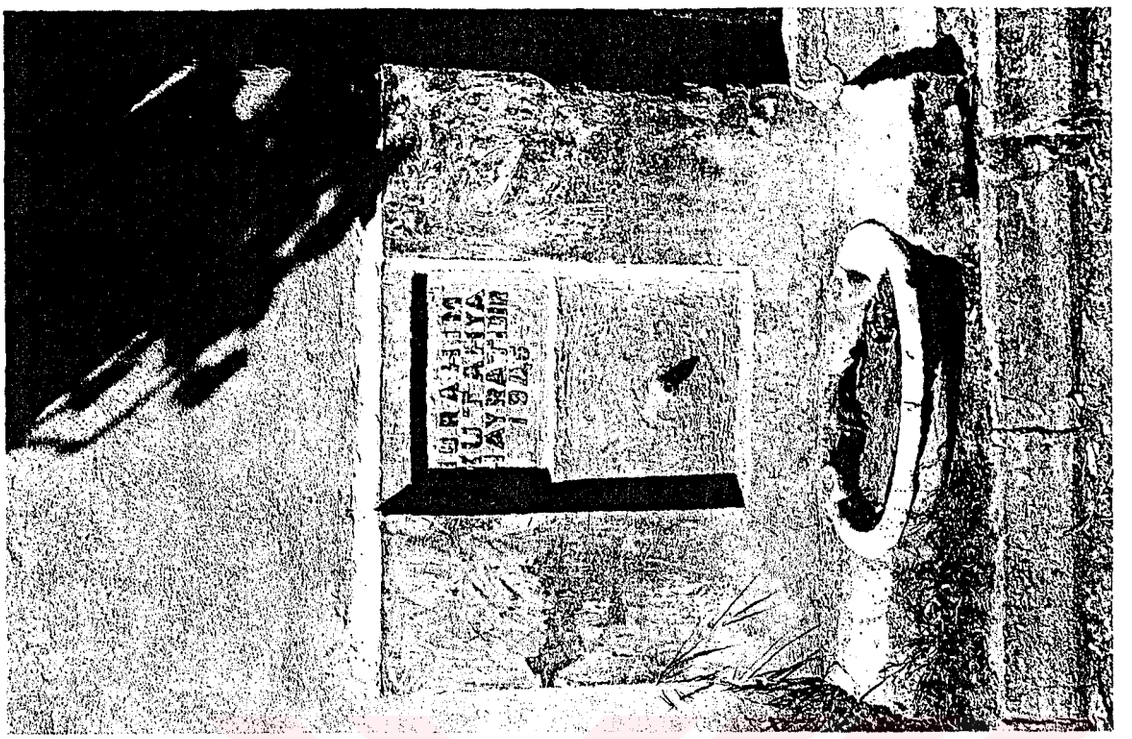
100- Hamam II, batı cephe

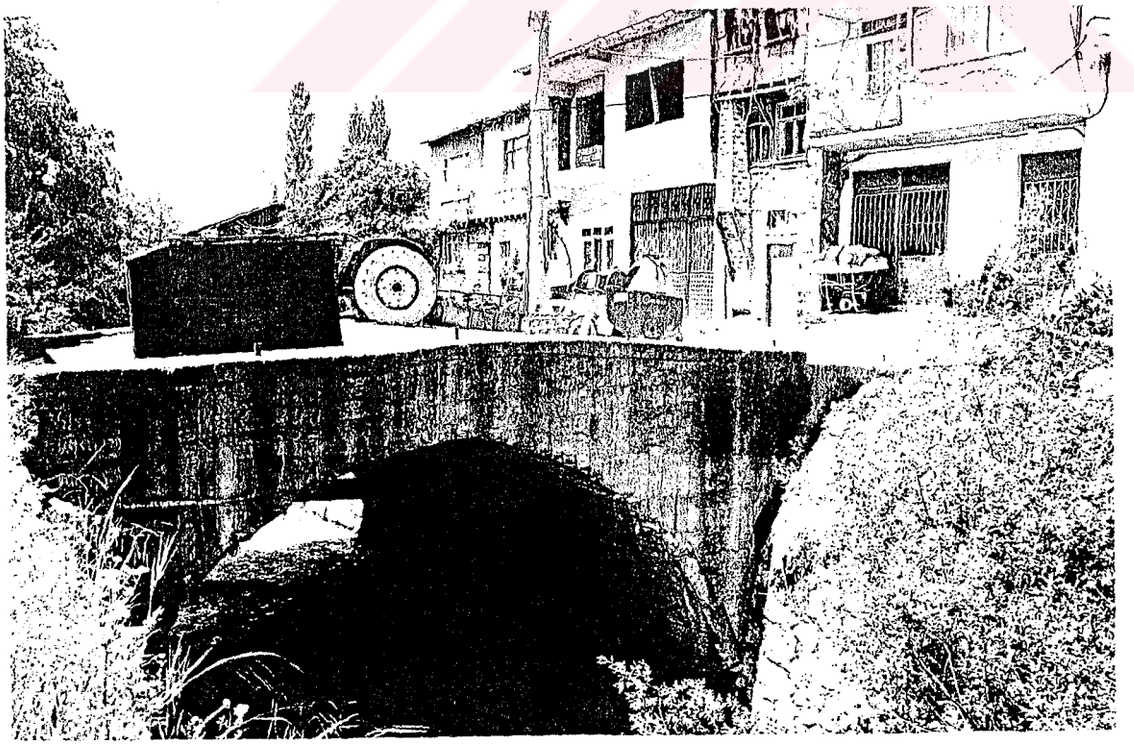
101- Debreli Ömer Çeşmesi

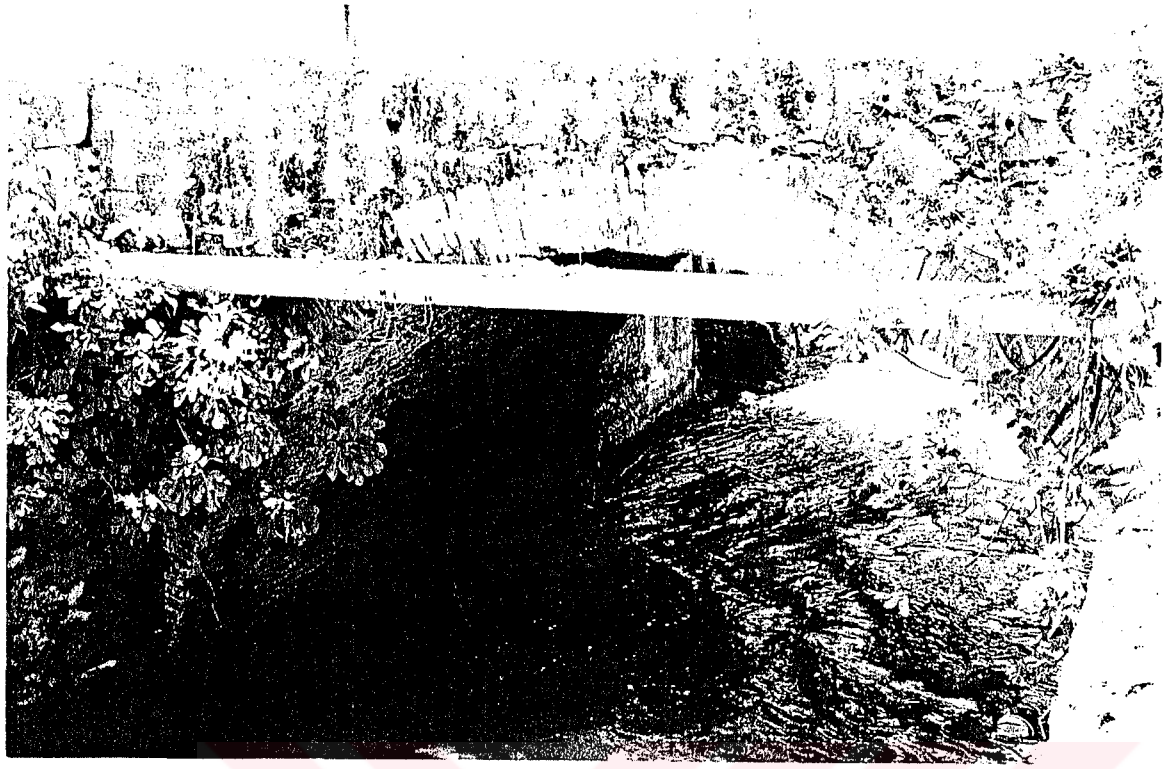
102- Debreli Ömer Çeşmesi üzerinde yer alan yazı

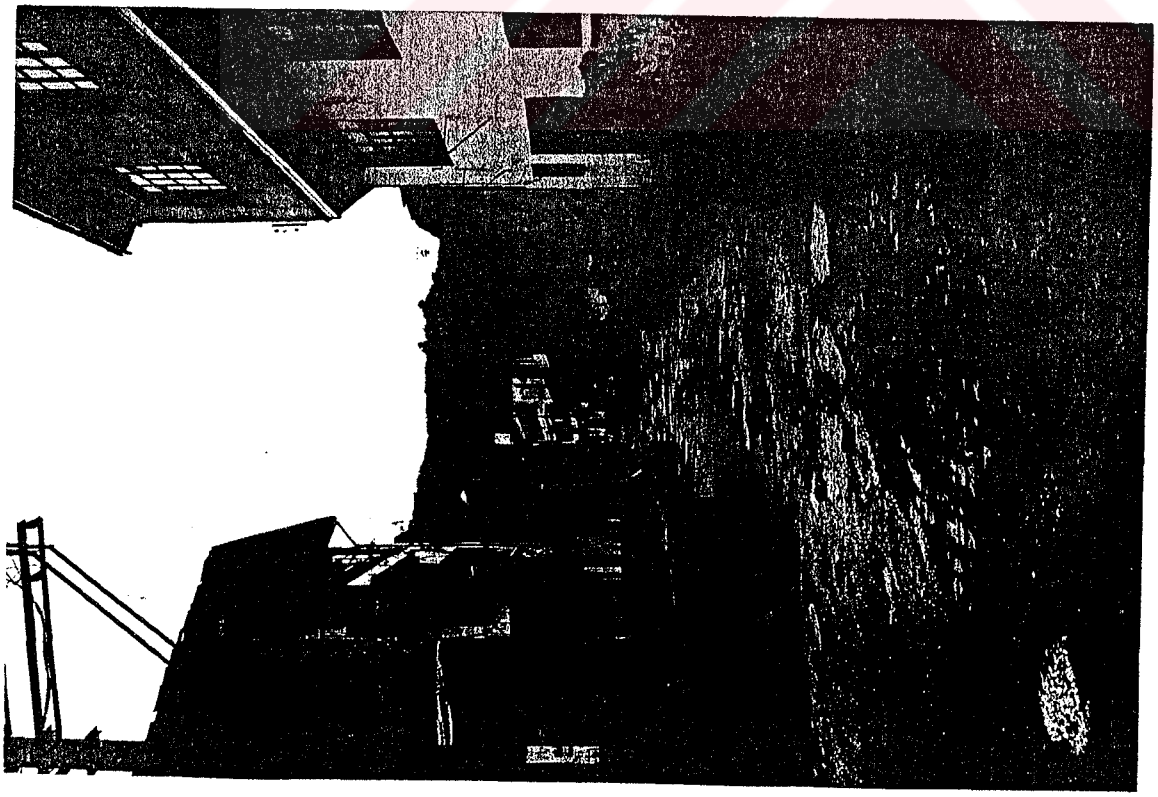
103- İbrahim Kütahya Çeşmesi

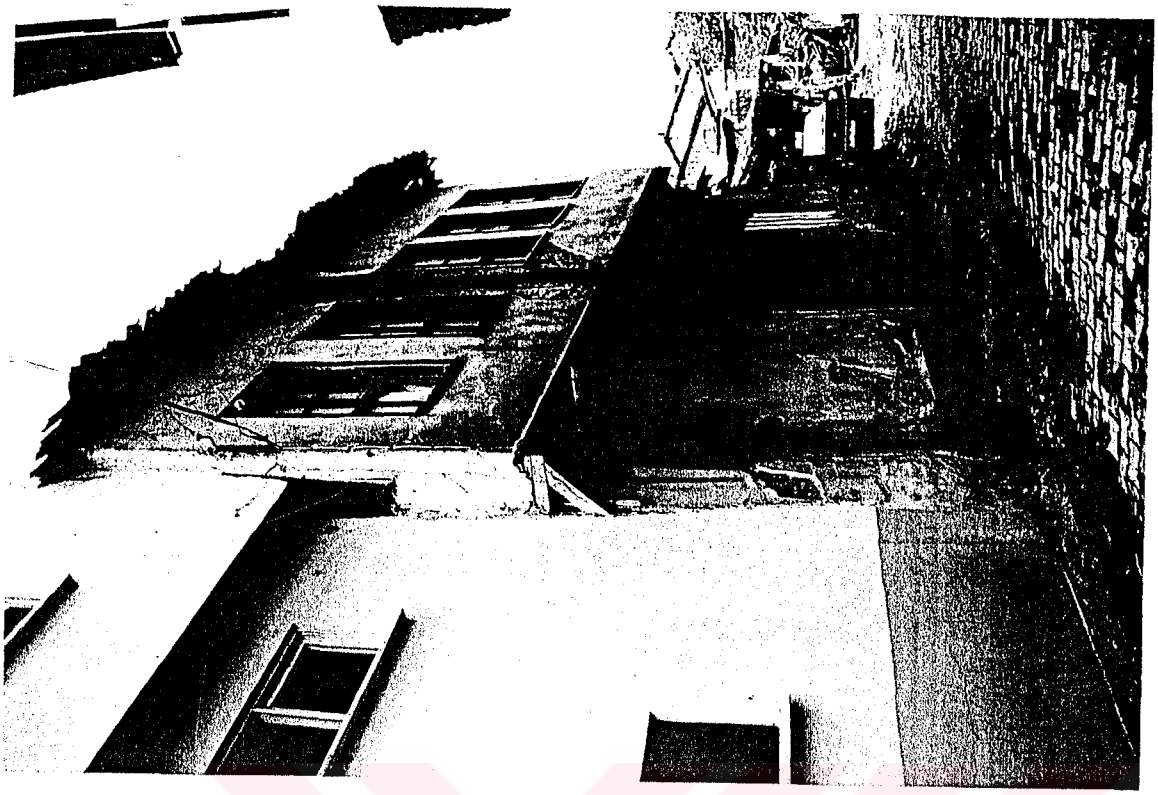
104- Eski Cami önünde bulunan köprü

105- Hacı Muhi Camii önünde bulunan köprü

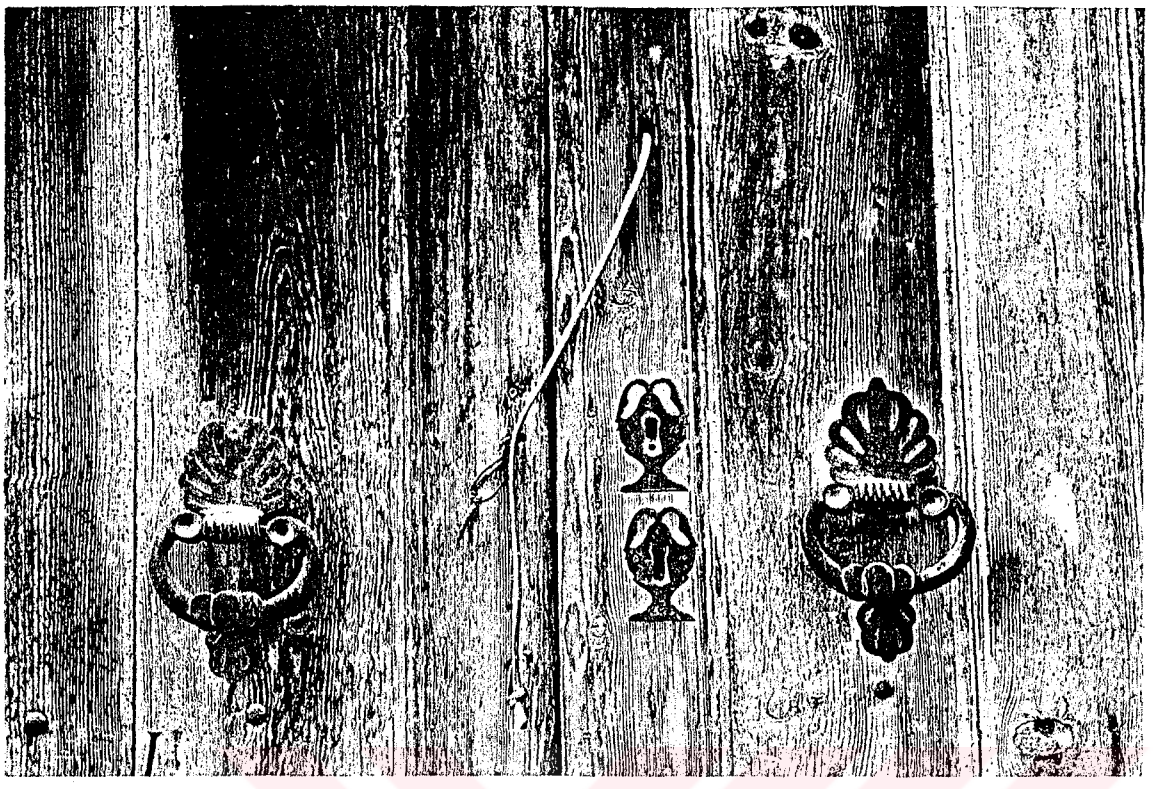
106- Memi Reis Mahallesi, Çağlayan Caddesi, genel görünüm

107- Hasan Gürel Evi, güney cephe

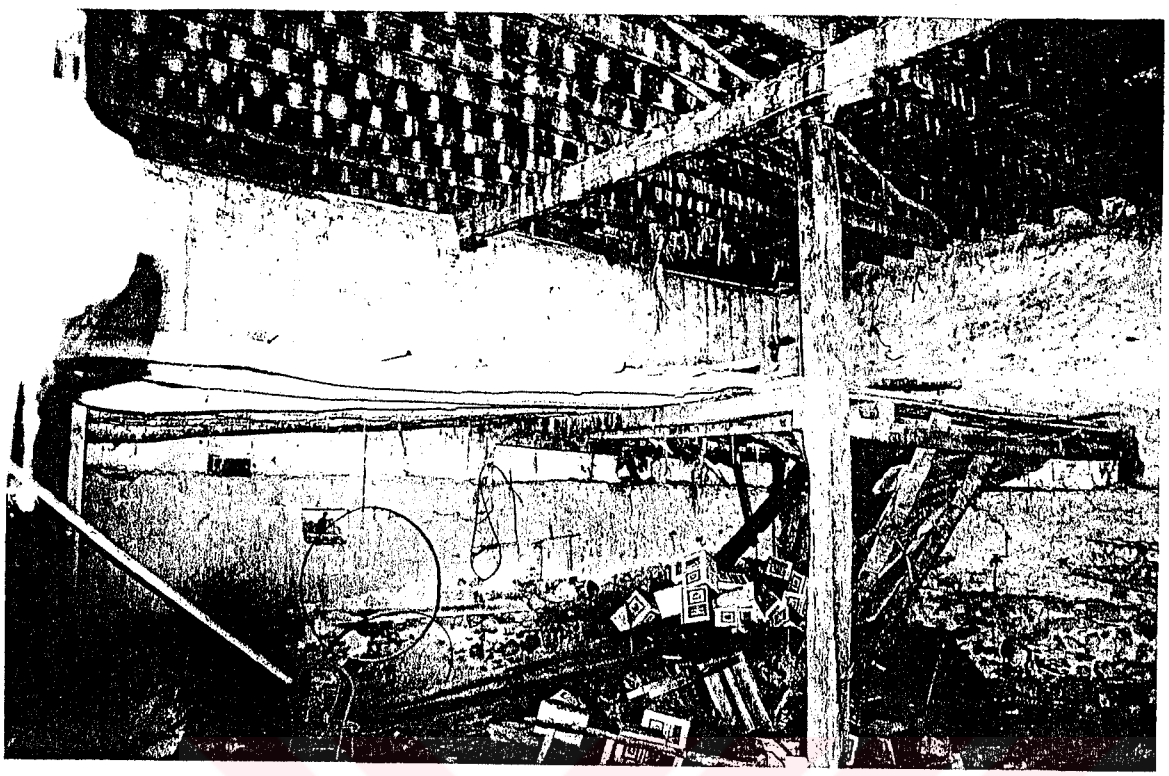
108-Hasan Gürel Evi, doğu cephe

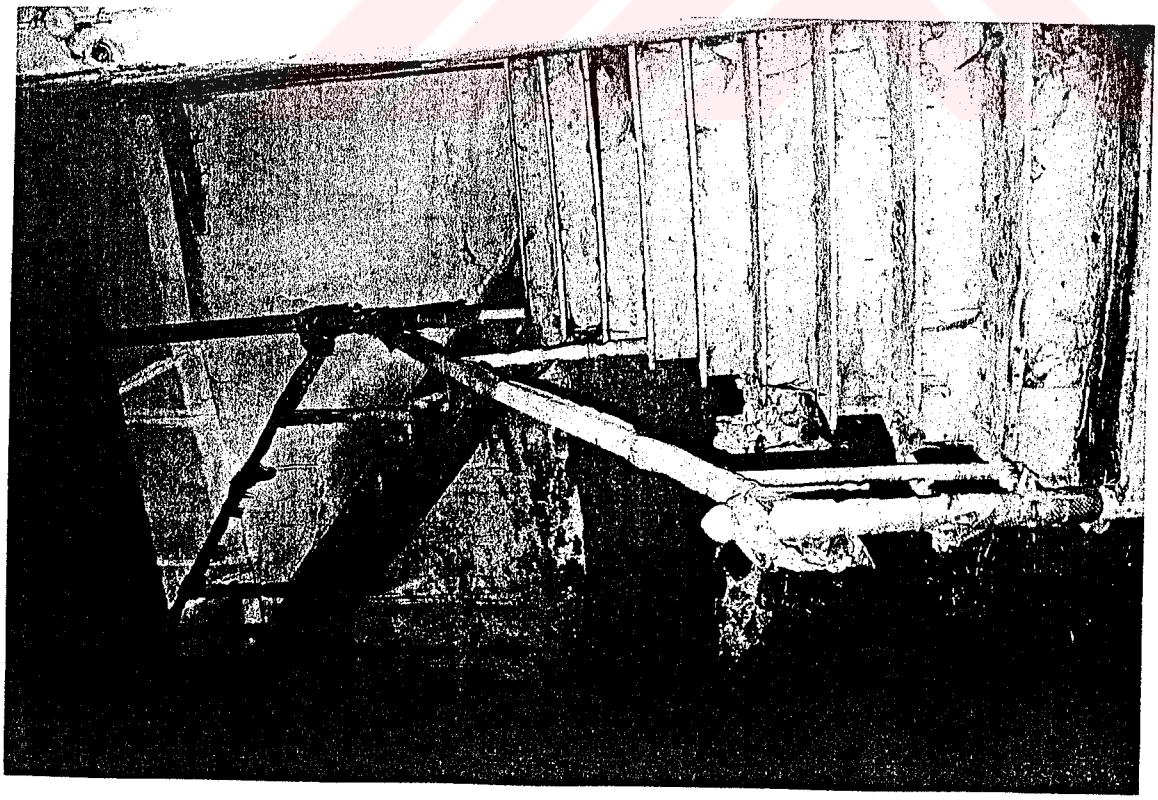
109- Hasan Gürel Evi, kapı tokmakları

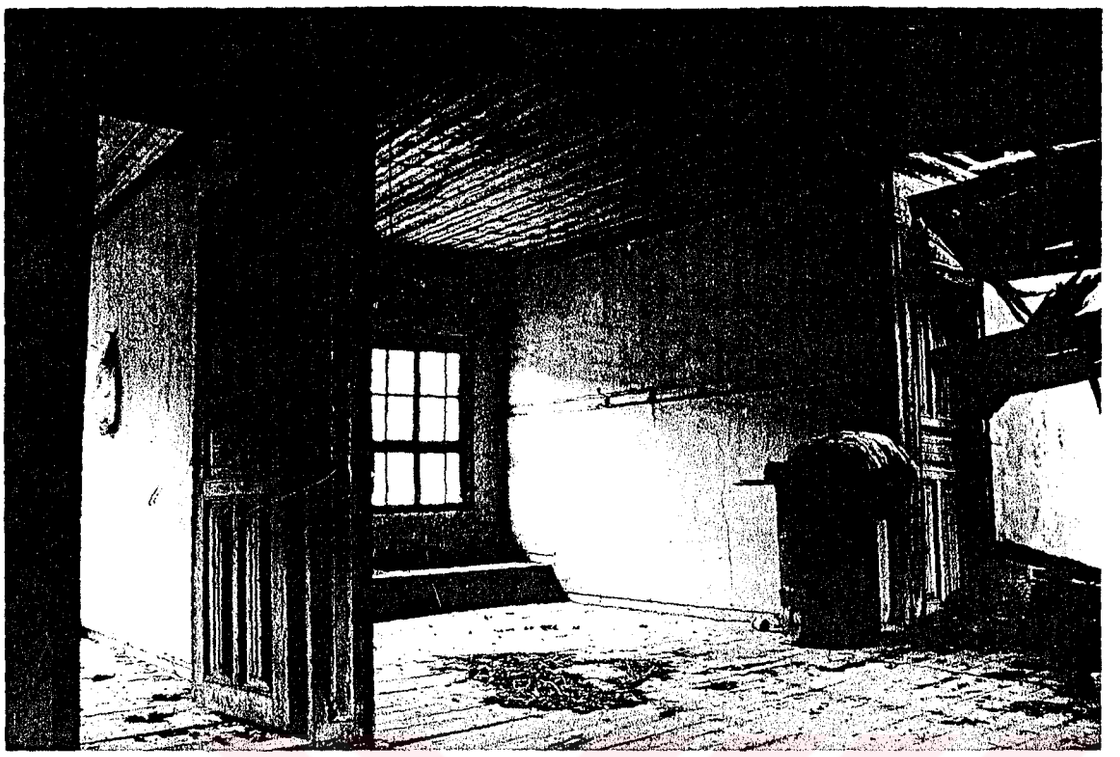
110- Ali Molla Evi, kuzey cephe

111- Ali Molla Evi, giriş katının batı tarafında bulunan ahşap asma kat

112- Ali Molla Evi, giriş katın doğusunda bulunan merdiven

113- Ali Molla Evi, üst kat odaları ve eyvan(Hayat)

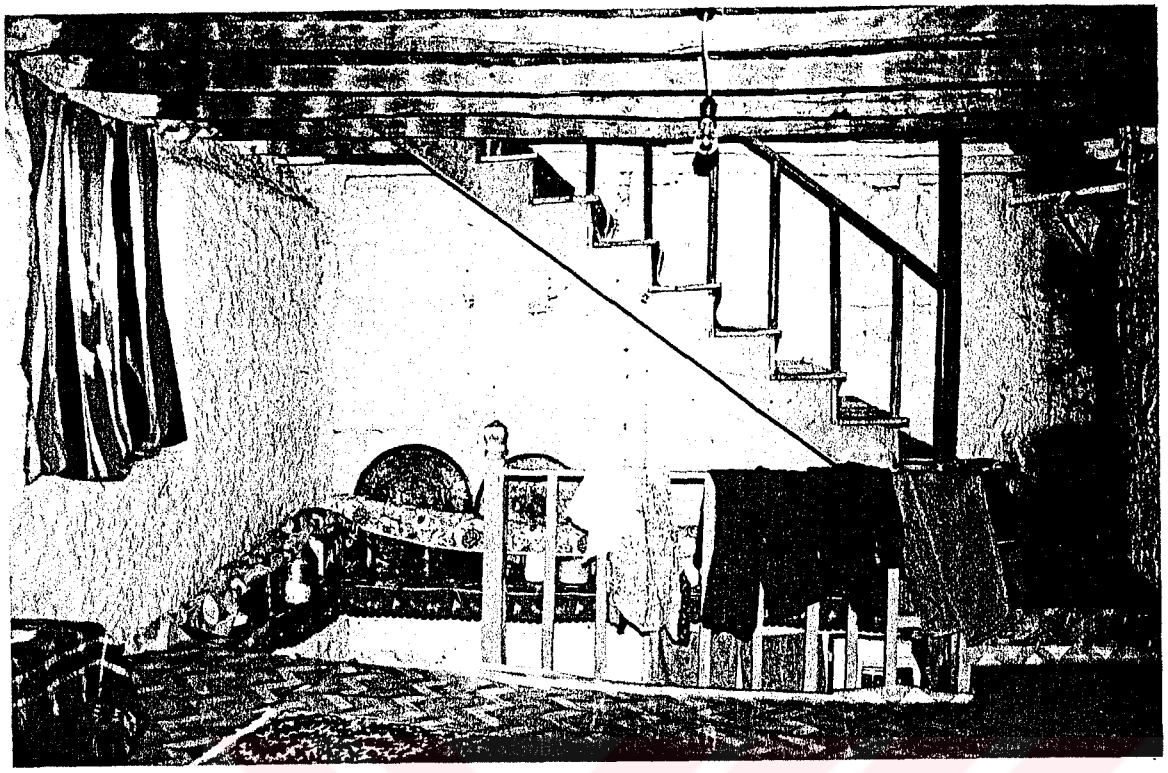
114-Şehime Öztürk Evi, kuzey cephe

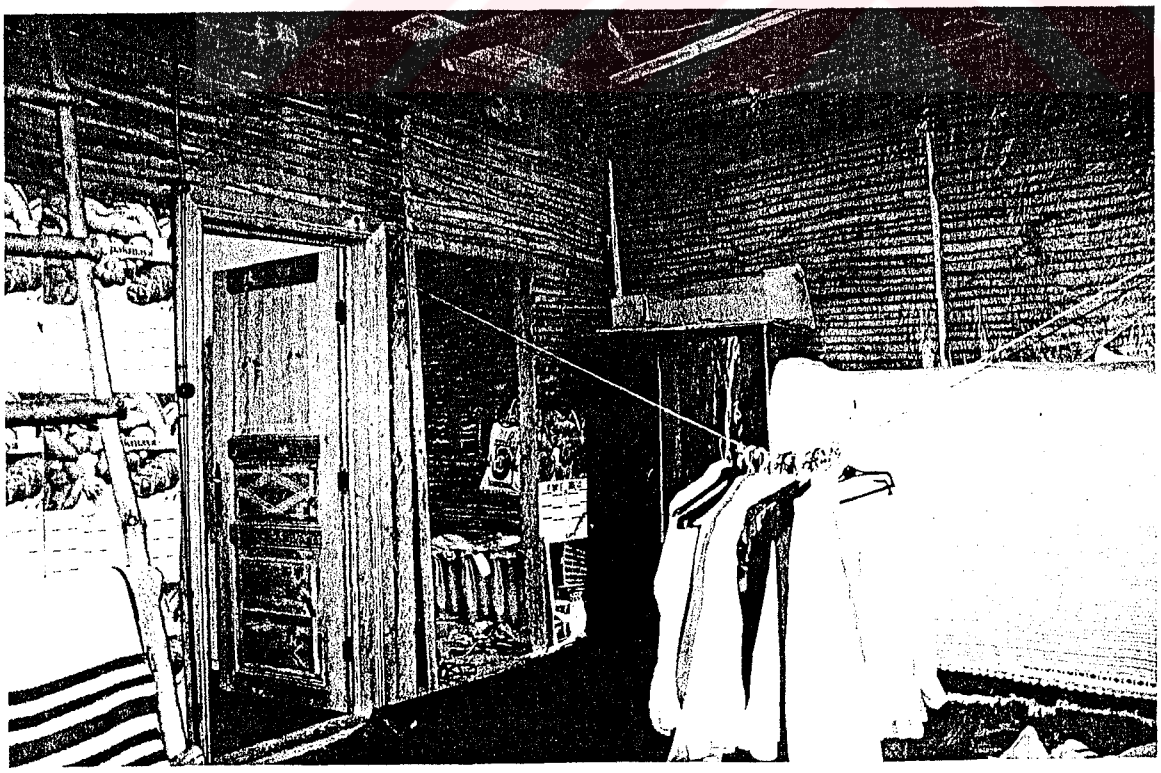
115- Şehime Öztürk Evi, güney cephe

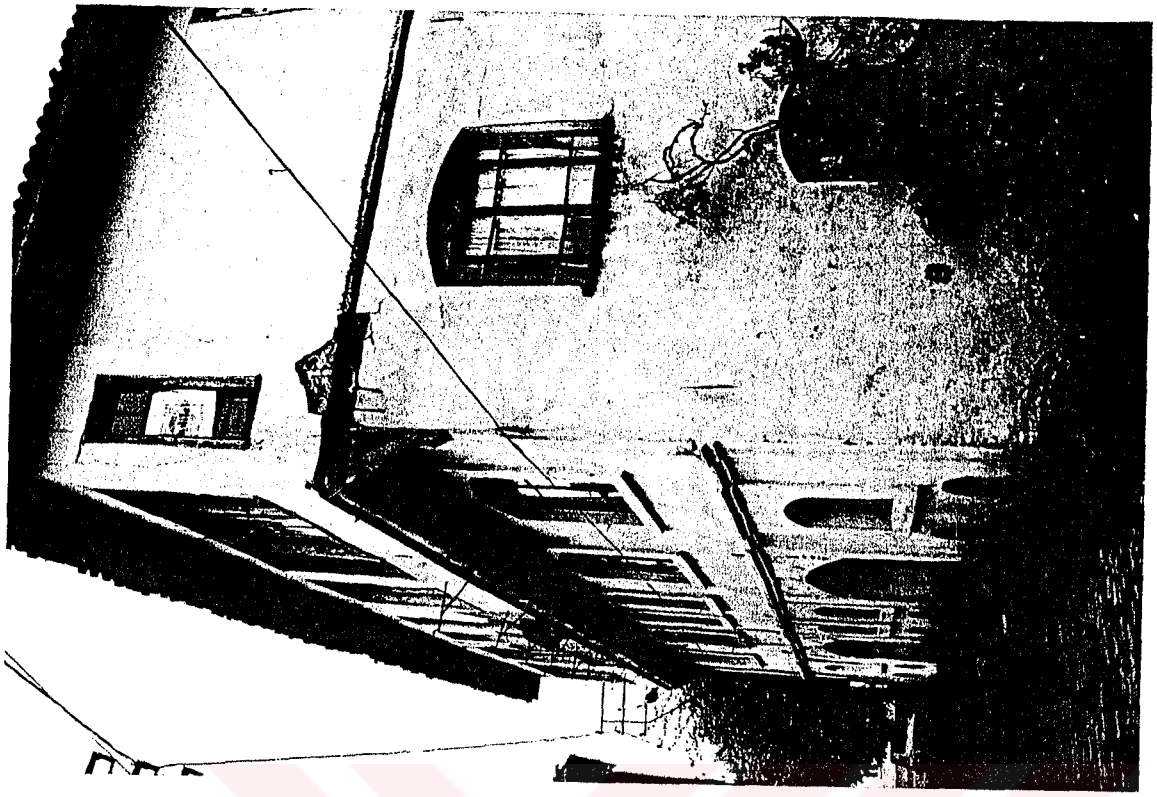
116- Şehime Öztürk Evi, ikinci kat

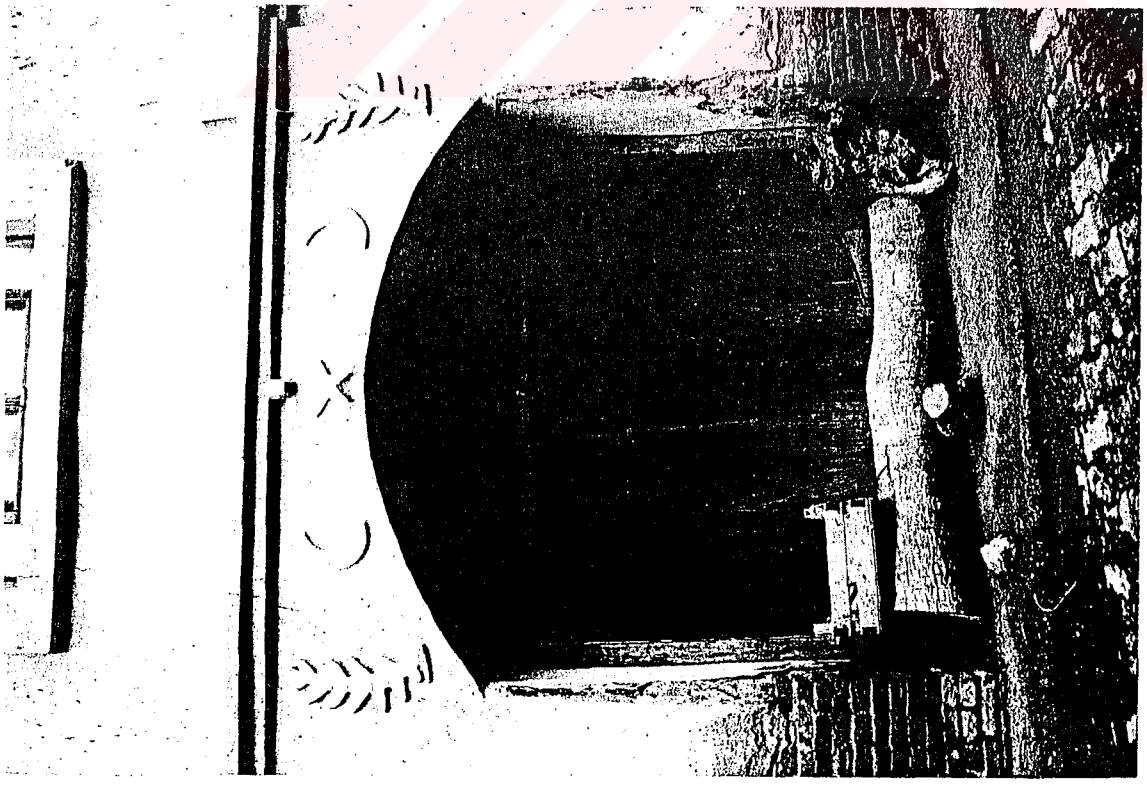
117- Şehime Öztürk Evi, ikinci kat doğu duvarda buluna merdivenler

118- Şehime Öztürk Evi, üçüncü kat

119- Memi Reis Mahallesi, Dere Sokak, 5-7 No' lu ikiz ev

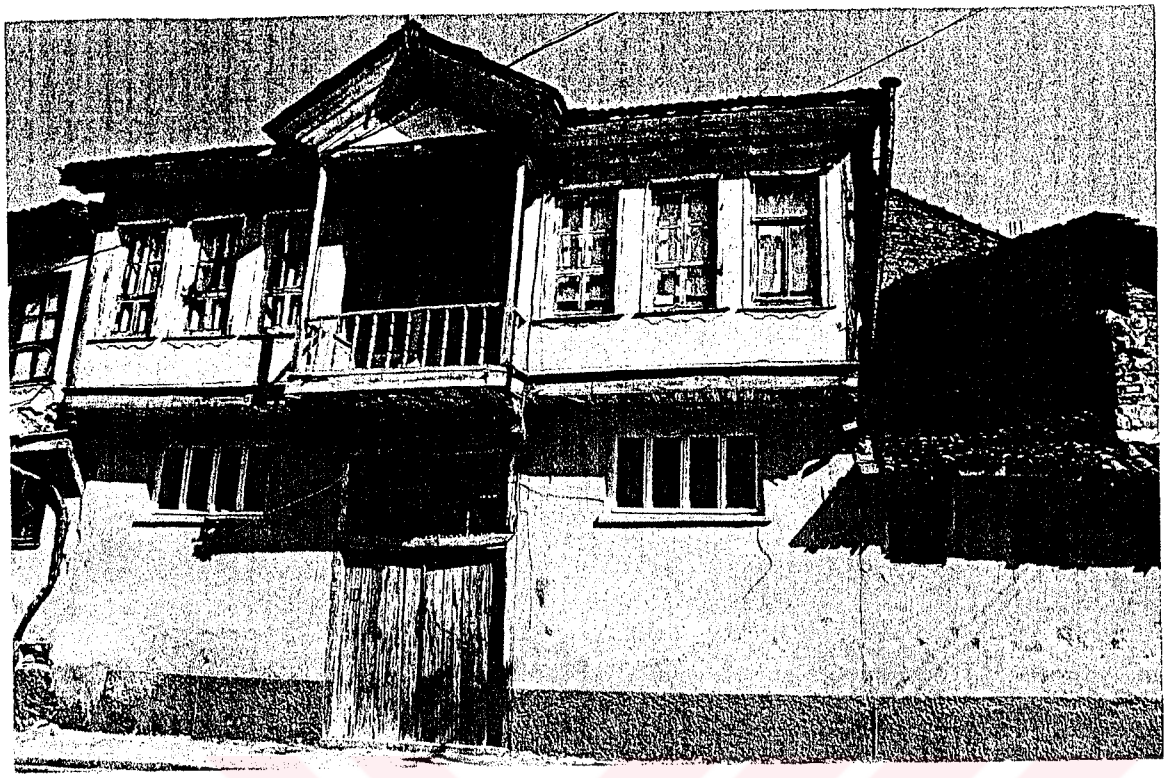
120- Memi Reis Mahallesi, Dere Sokak, 7 No' lu evin giriş kapısı üzerinde bulunan ay- yıldız

121- Şükrü Alemdar Mahallesi, Arap Sokak, 16 No' lu Yağhaneli evin güney cephesi

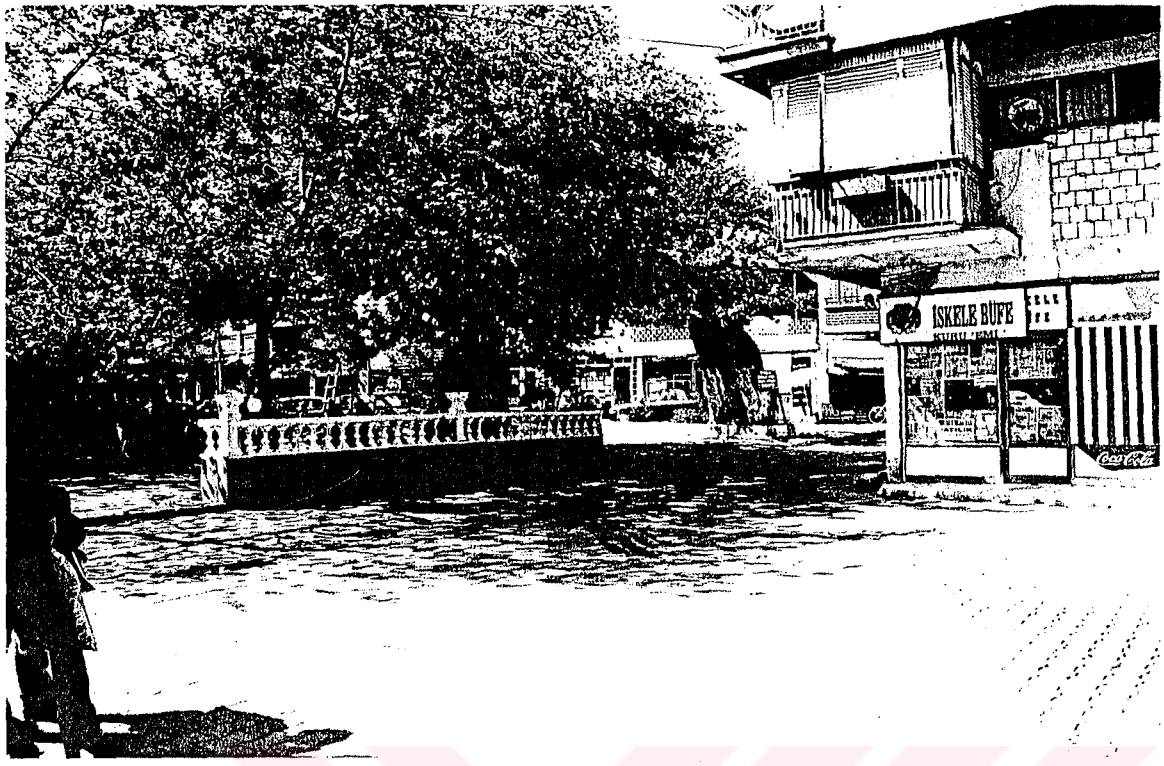
122- Şükrü Alemdar Mahallesi, Köy Meydanı'nda 1-3 No' lu evlerin güney cepheleri

123-Şükrü Alemdar Mahallesi, Köy Meydanı'nda 1 No'lu evin güney cephesi

124-Küçük Kumla İskelesi

125-Küçük Kumla İskelesi'nde bulunan anıtsal çınarlar

126- Bakkal Piri Camii, genel

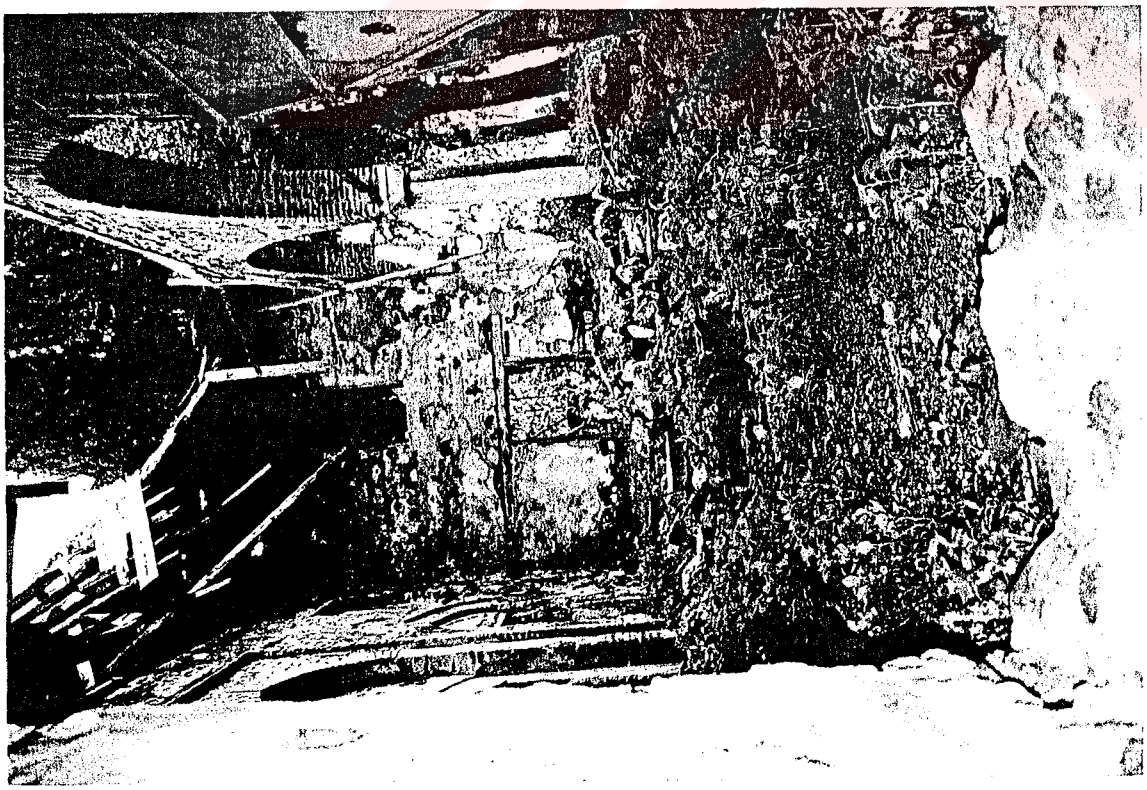
127-Bakkal Piri Camii, genel

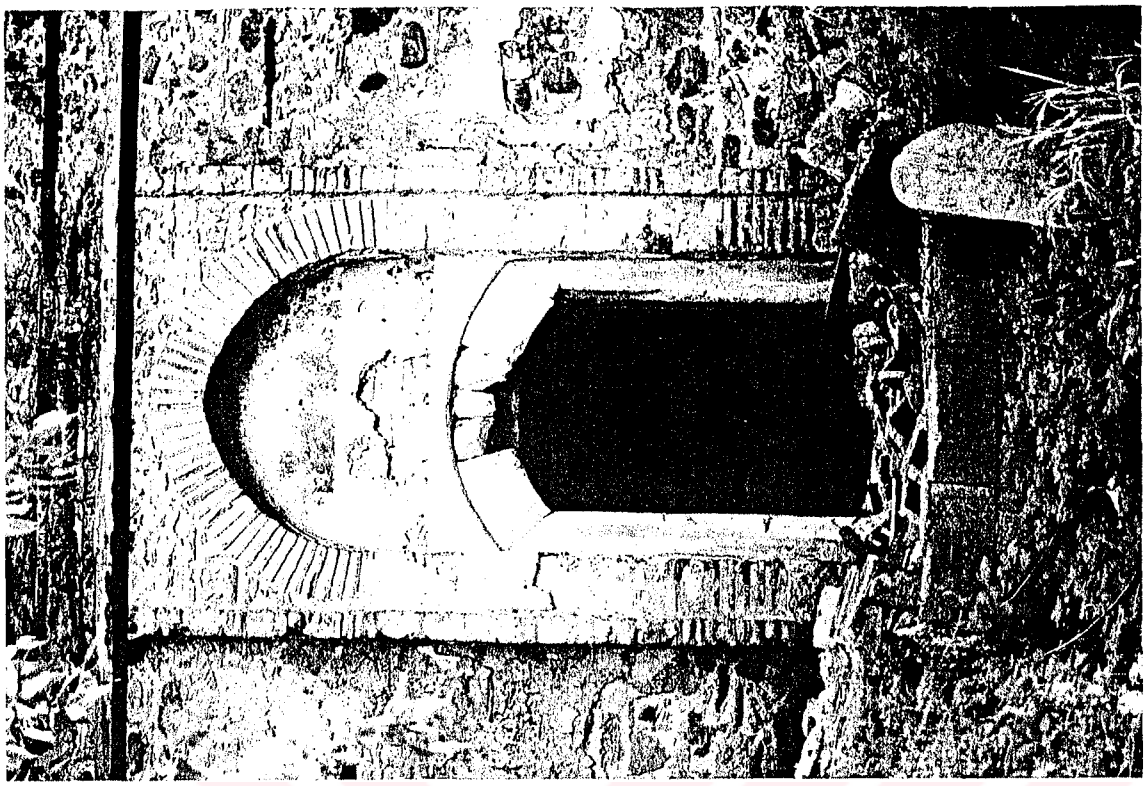
128- Bakkal Piri Camii, avlu giriş kapısı

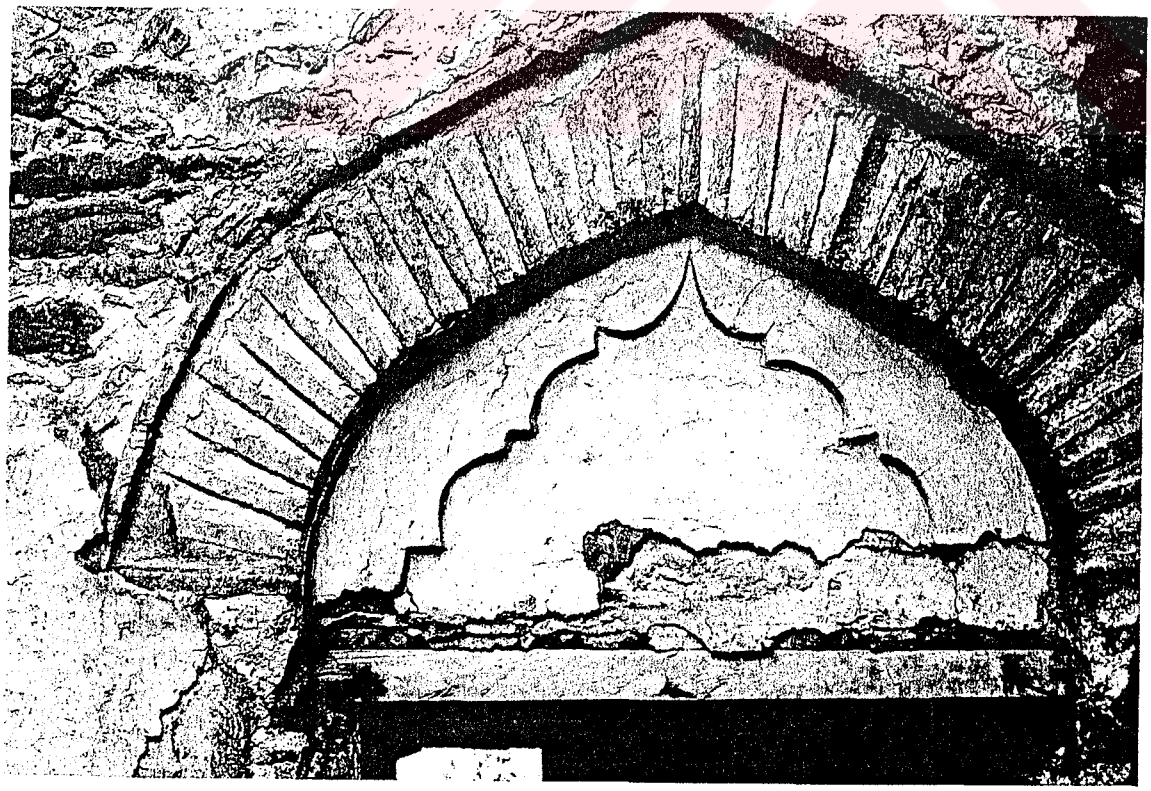
129- Bakkal Piri Camii, kuzey cephe

130- Bakkal Piri Camii, son cemaat yerinin içten genel görünüşü

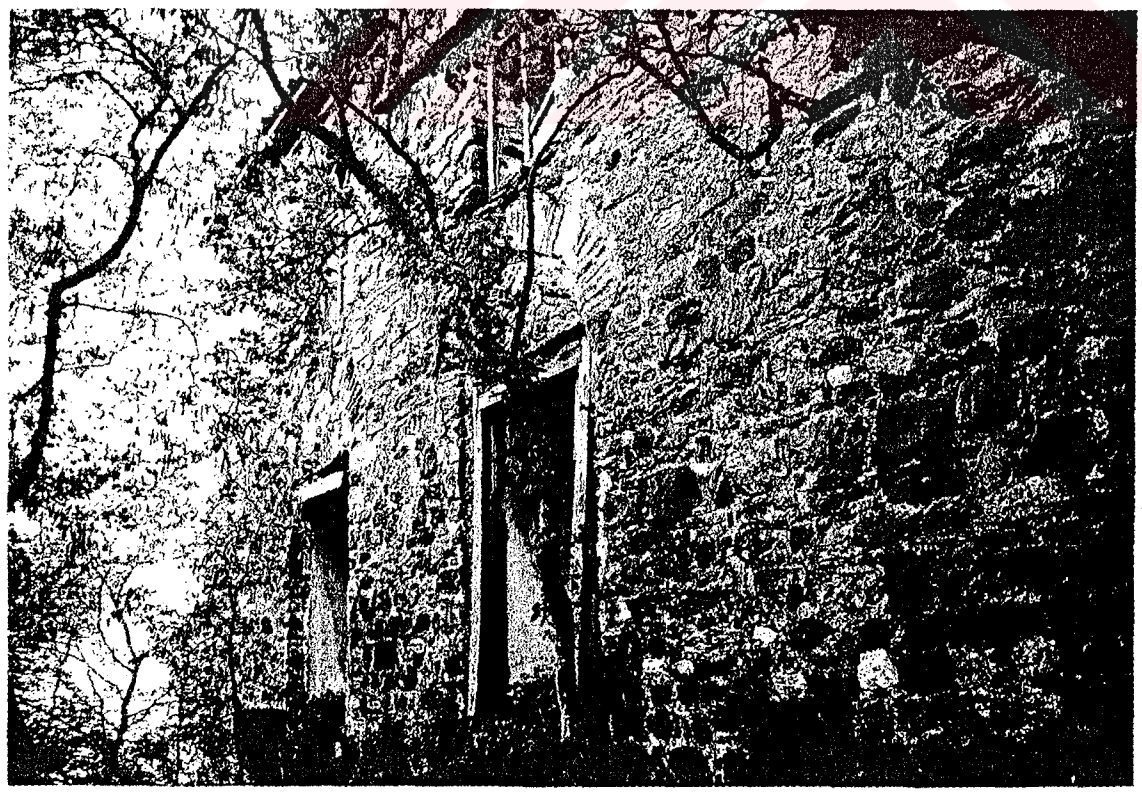
131- Bakkal Piri Camii, harim giriş kapısı

132- Bakkal Piri Camii, harim giriş kapısının batısında yer alan pencere alınlığı

133- Bakkal Piri Camii, son cemaat yeri doğu cephesi

134- Bakkal Piri Camii, doğu cephe alt ve üst pencereler

135- Bakkal Piri Camii, güney cephe genel

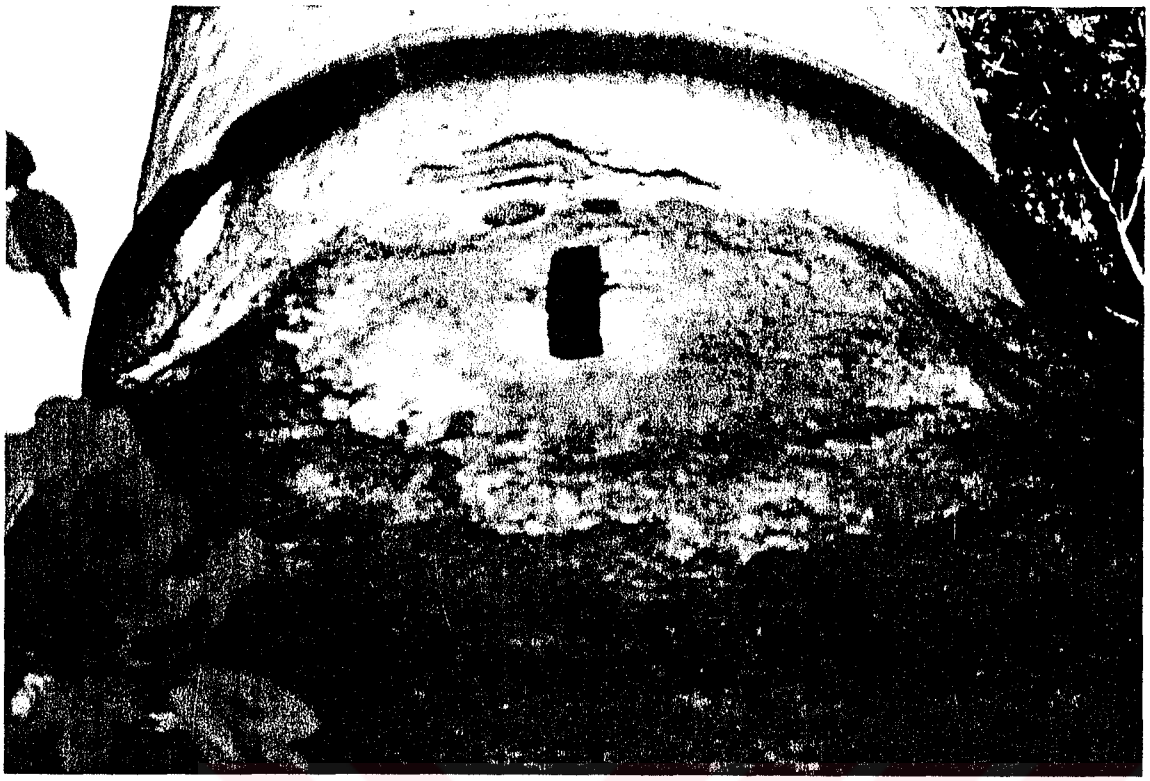
136- Bakkal Piri Camii, batı cephe alt pencereler

137- Bakkal Piri Camii, batı cephe üst pencereler

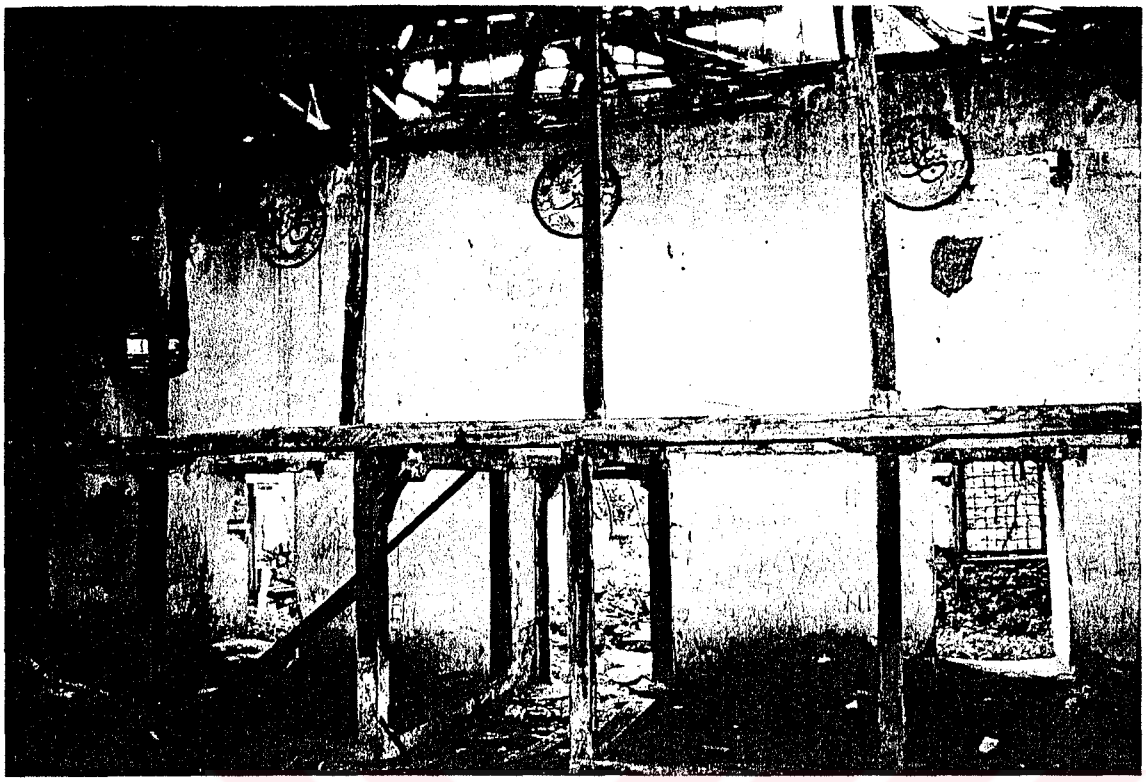
138- Bakkal Piri Camii, minare kaidesi

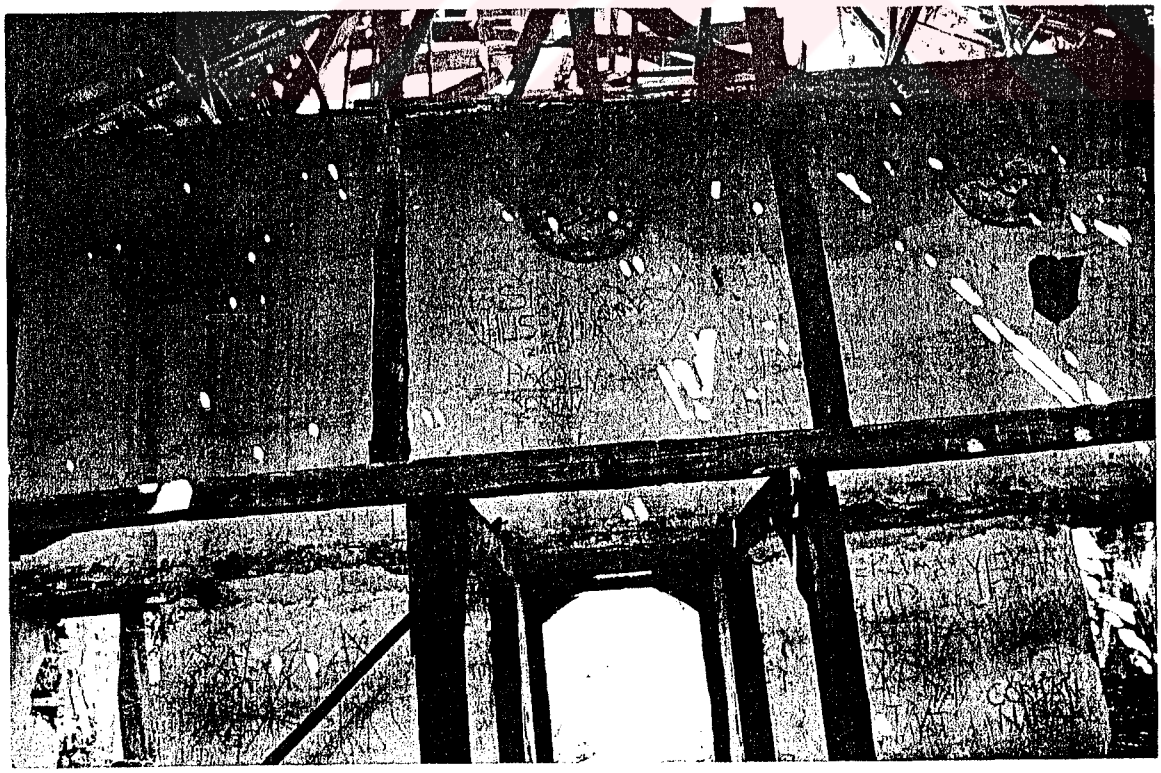
139- Bakkal Piri Camii, kaide üzerinde bulunan taş kakmalı şerit

140- Bakkal Piri Camii, minare şerefesi

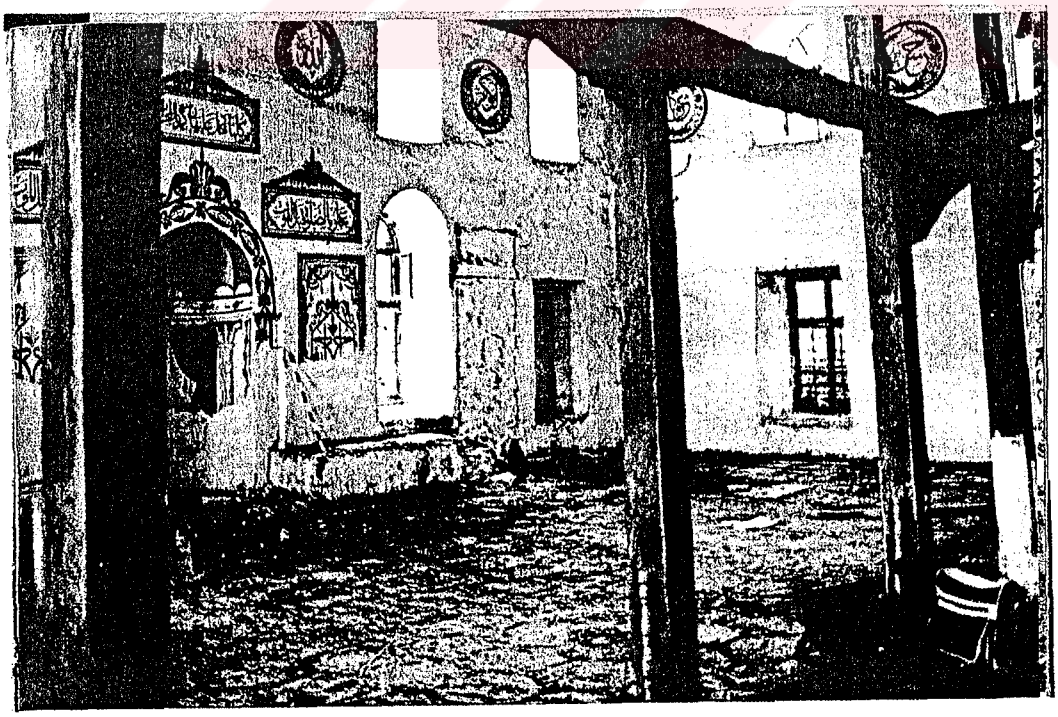
141- Bakkal Piri Camii, harim kuzey bölümü

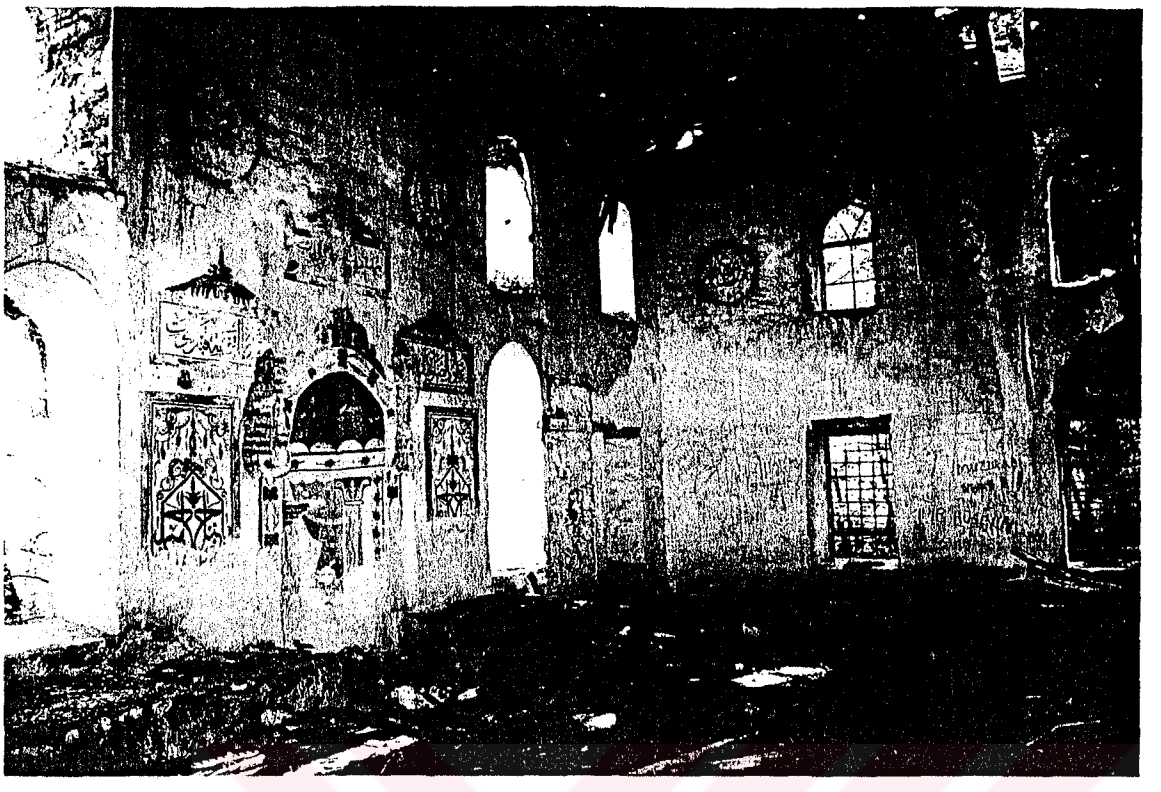
142- Bakkal Piri Camii, harim kuzey duvarı üzerinde yer alan madalyonlar

143- Bakkal Piri Camii, harim giriş kapısı

144- Bakkal Piri Camii, harimin güney ve batı bölümlerinin genel görünüşü

145- Bakkal Piri Camii, harimin güney ve batı bölümlerinin genel görünüşü

146- Bakkal Piri Camii, harimin güney ve doğu bölümlerinin genel görünüşü

147- Bakkal Piri Camii, harim doğu duvarı

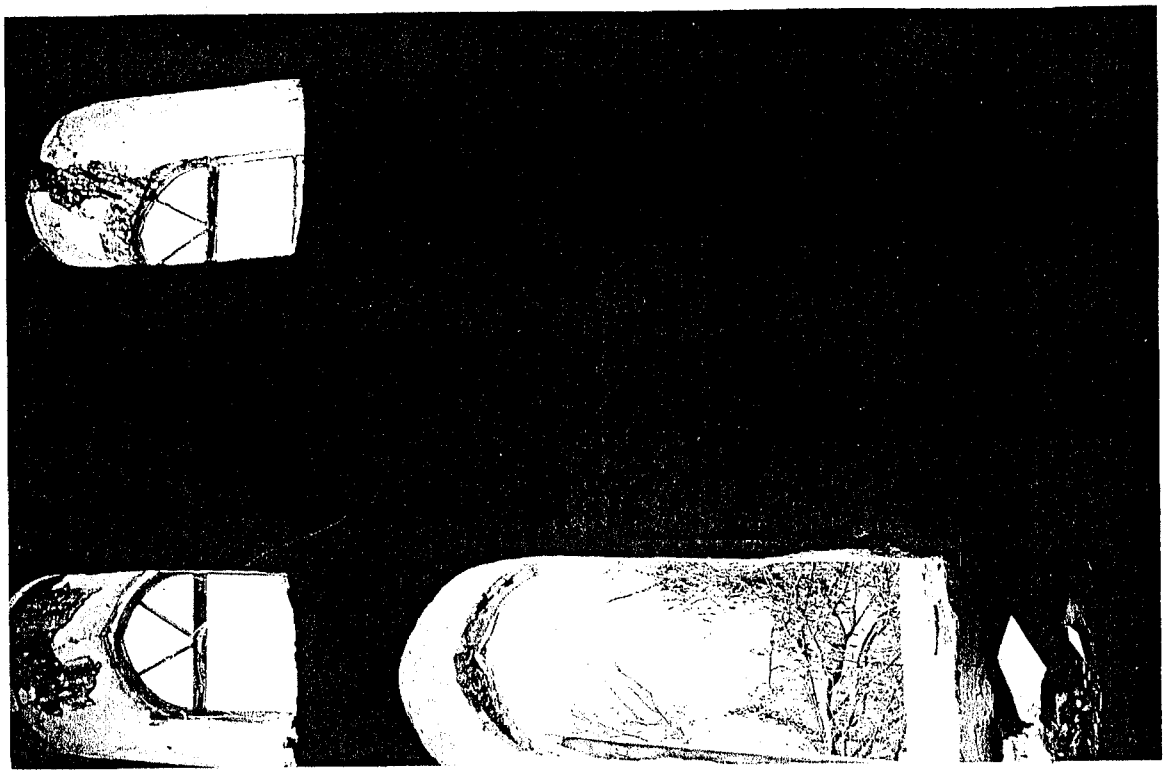
148- Bakkal Piri Camii, harim batı duvarı

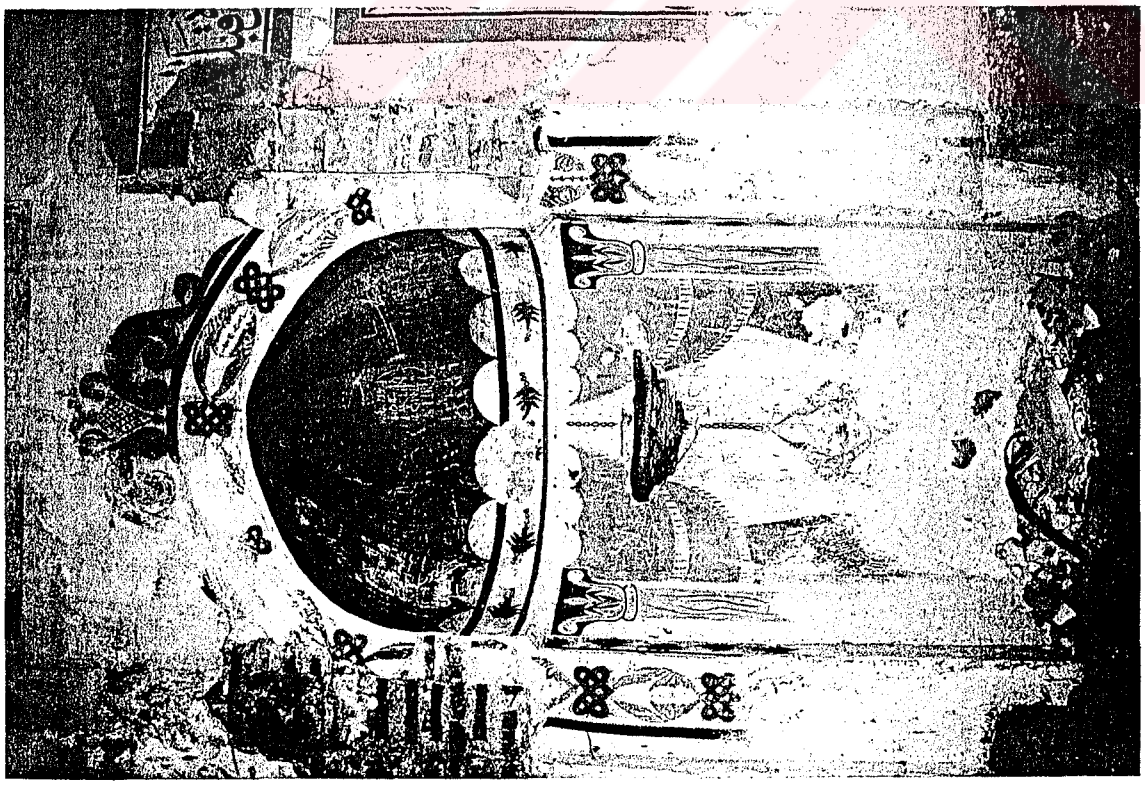
149- Bakkal Piri Camii, harim güney duvarı

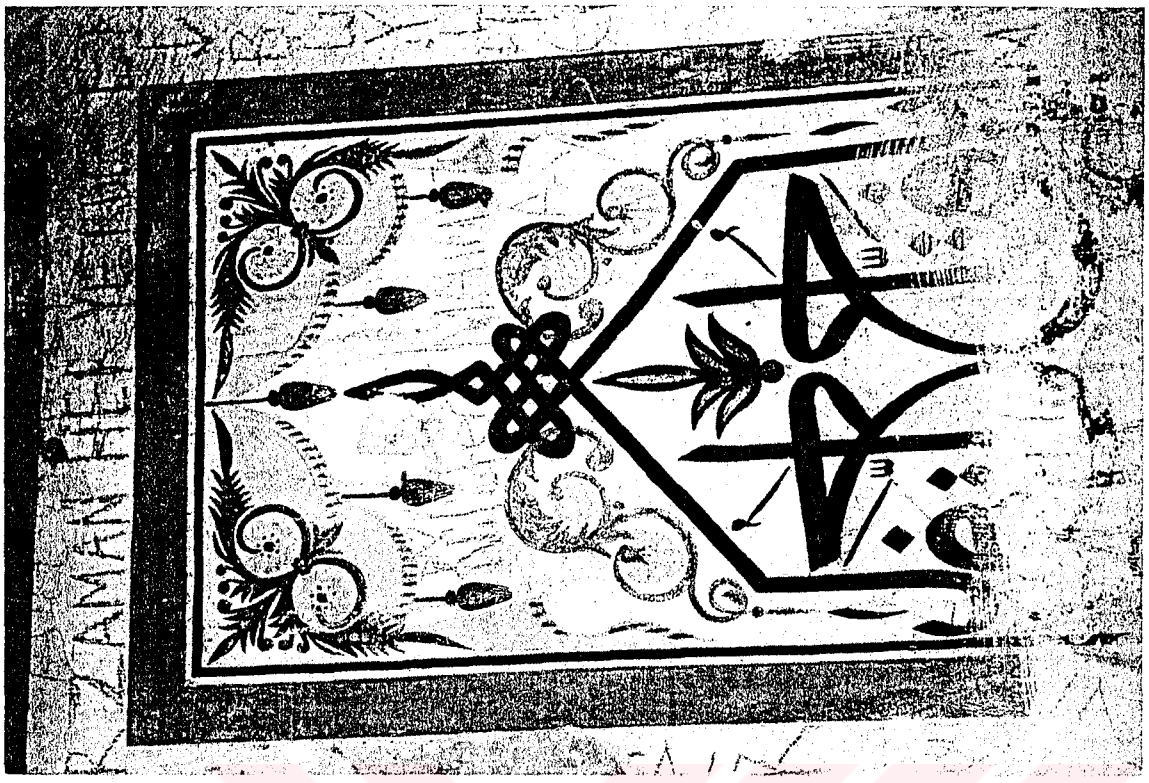
150- Bakkal Piri Camii, harim güneydoğu köşesi

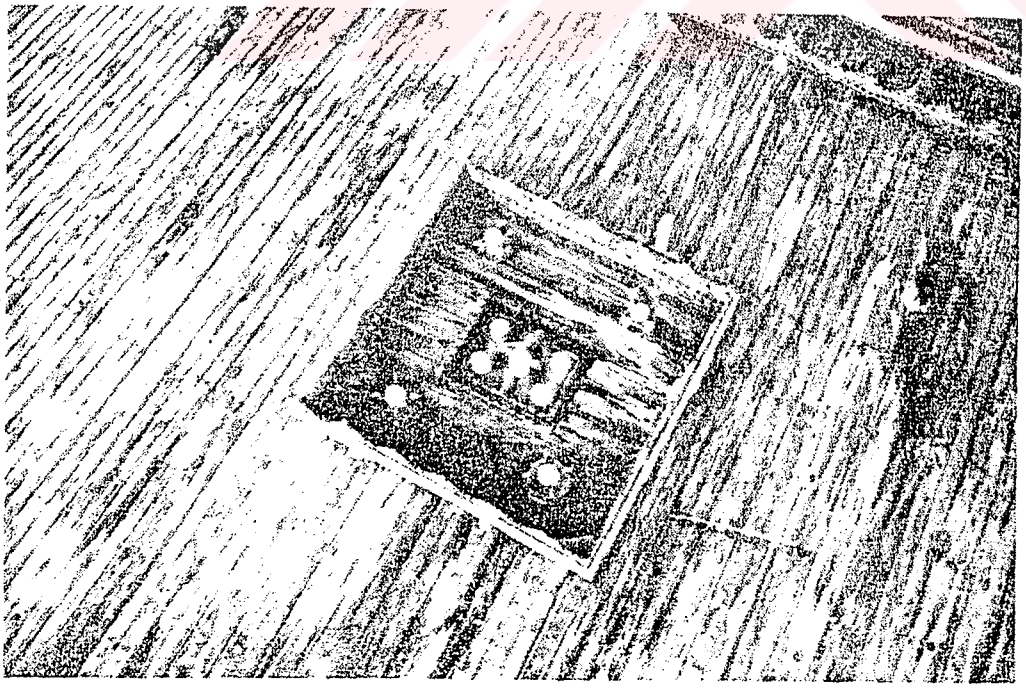
151- Bakkal Piri Camii, güney duvarının batısında bulunan minberin izi

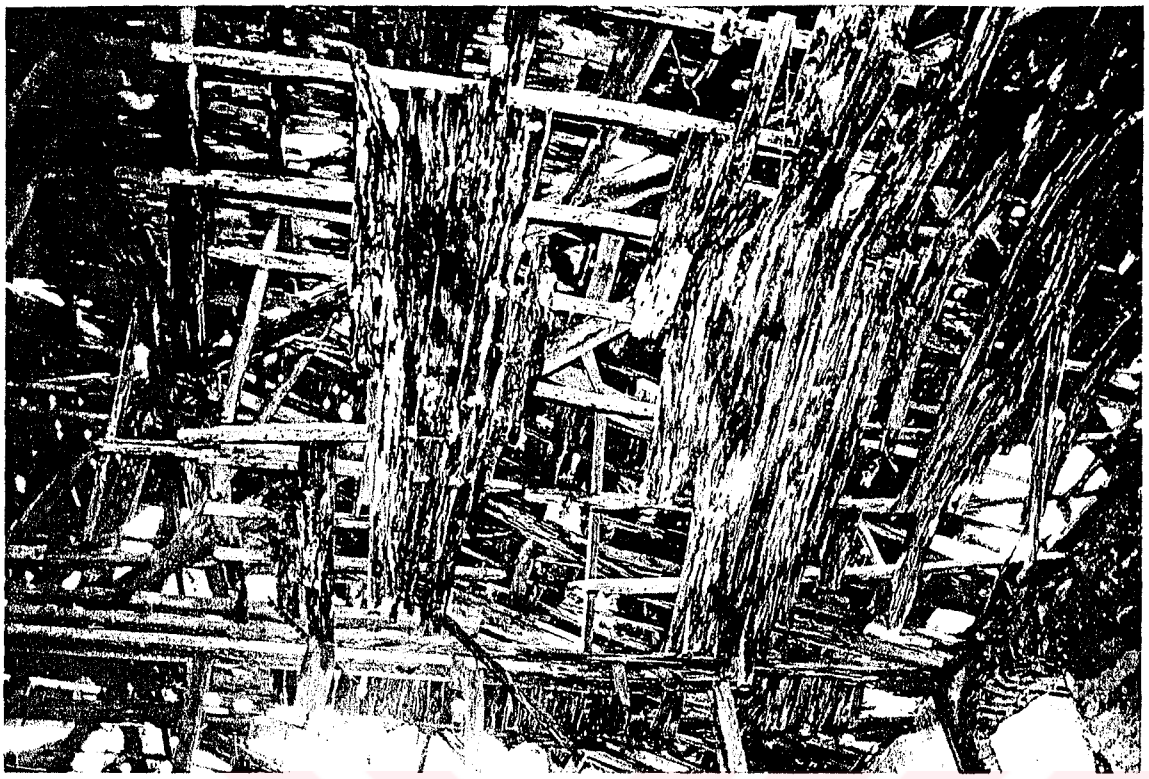
152- Bakkal Piri Camii, mihrap nişi

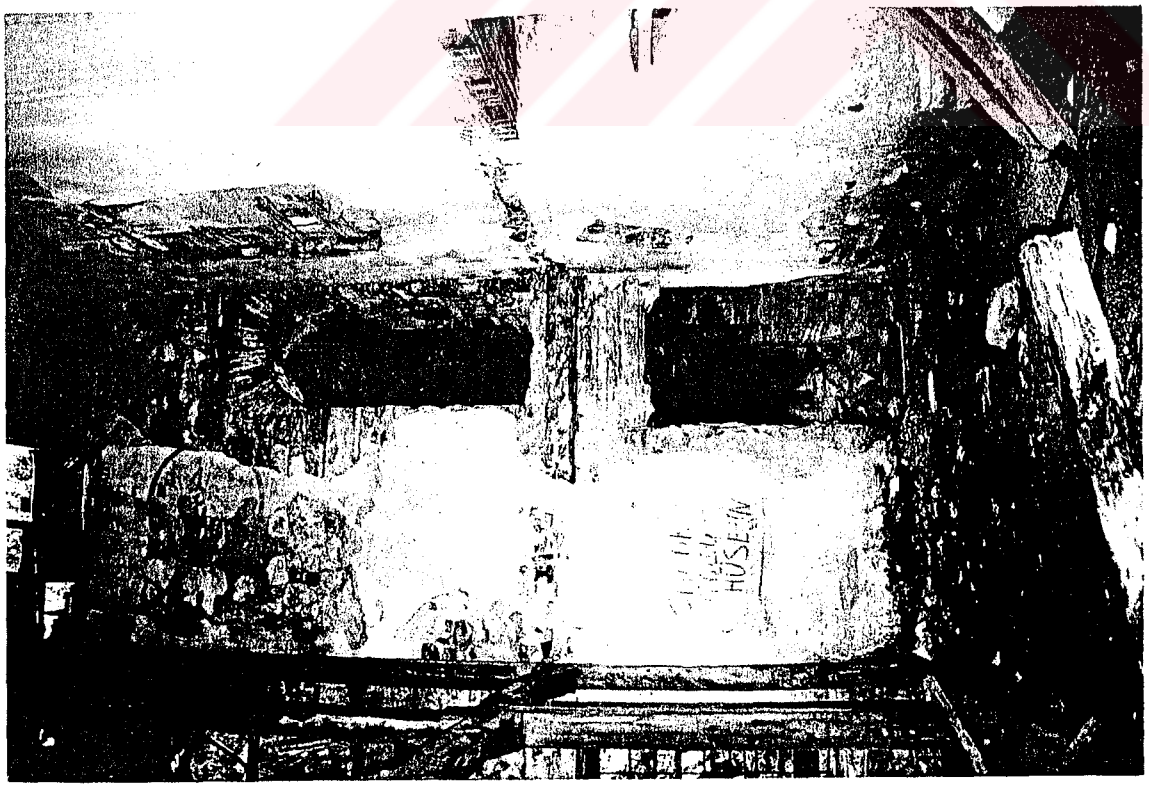
153- Bakkal Piri Camii, mihrap nişinin doğusunda yer alan levha

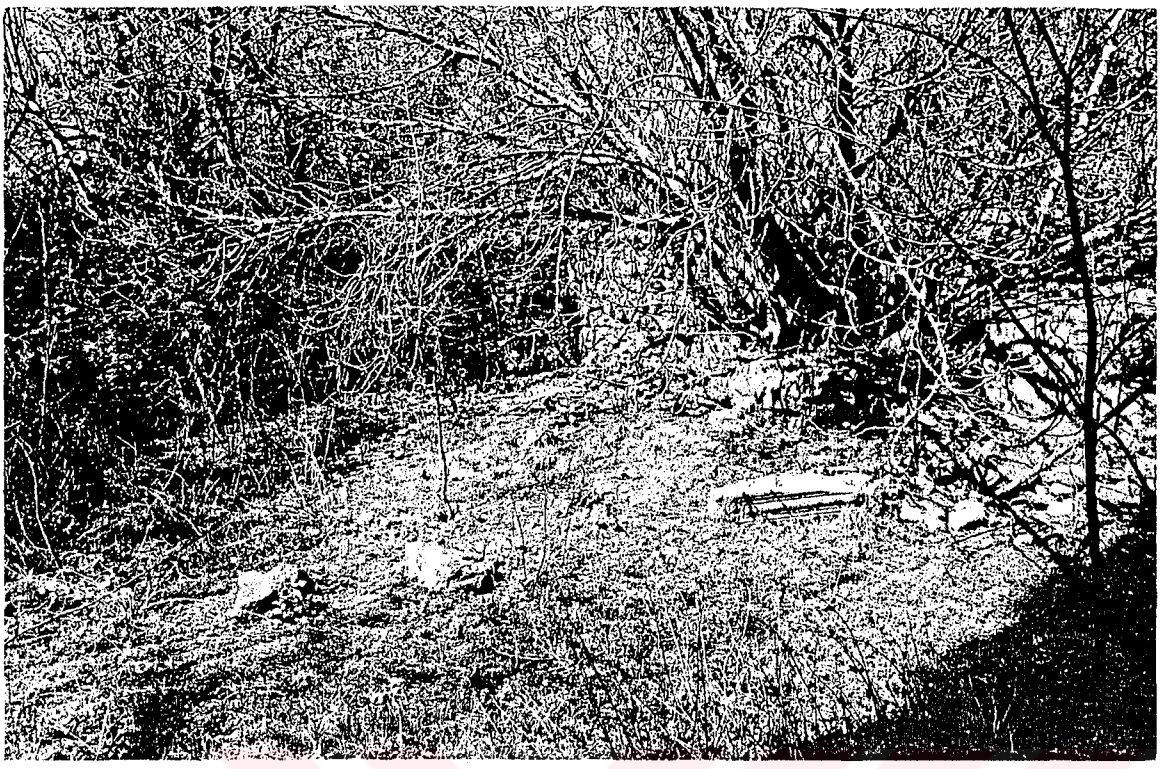
154- Bakkal Piri Camii, harimin günümüzde mevcut olmayan tavan göbeği

155- Bakkal Piri Camii, harim tavanının günümüzdeki hali

156- Bakkal Piri Camii, harimde kuzeydoğuda yer alan minare çıkış kapısı

157- Bakkal Piri Camii, avlunun kuzeyden genel görünümü

158- Bakkal Piri Camii, avluda yer alan çeşme

159- Bakkal Piri Camii, avluda bulunan kuyu

160- Bakkal Piri Camii, son cemaat yeri önünde bulunan mermer parça

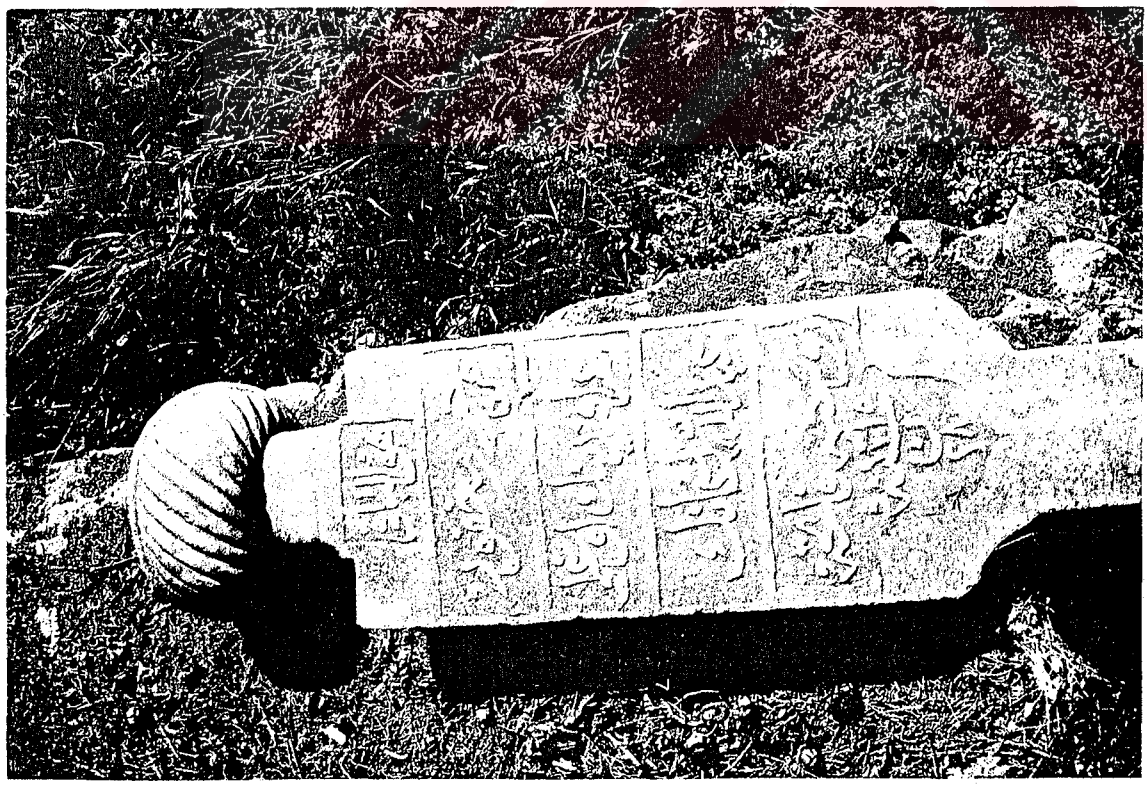
161- Bakkal Piri Camii, hazirenin genel görünüşü

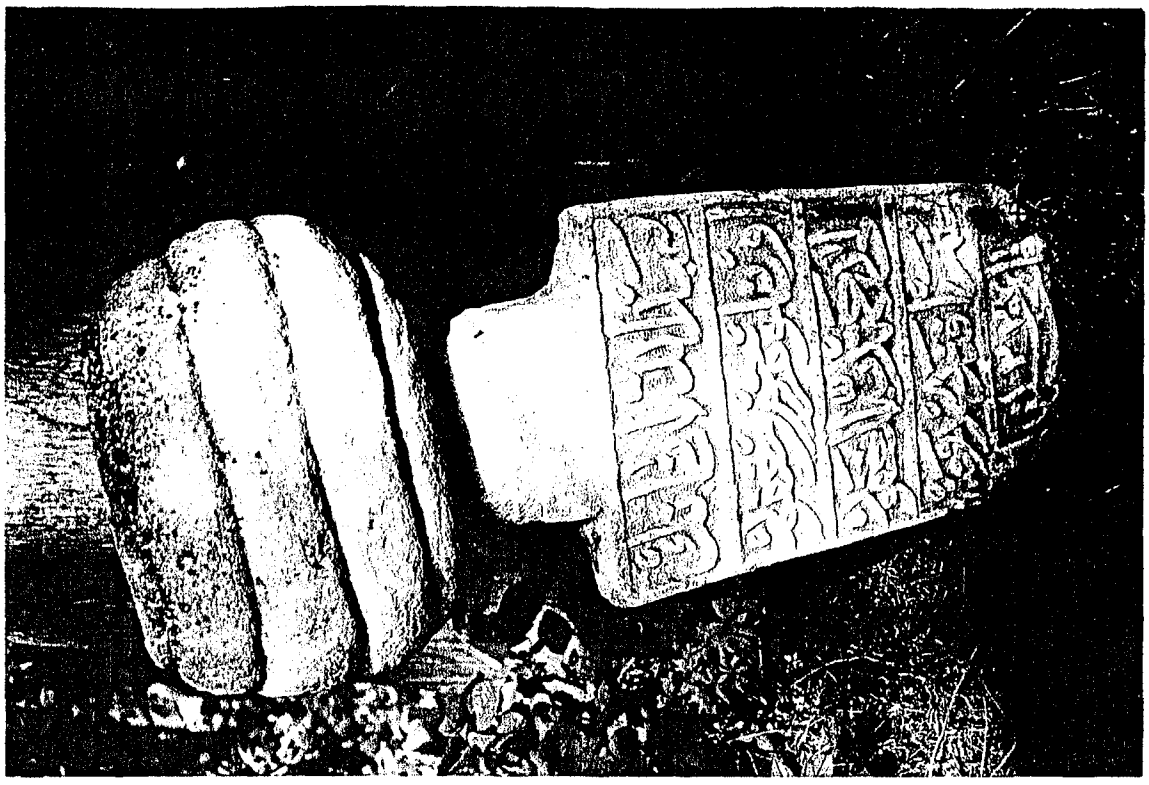
162- 1 No' lu mezar taşı

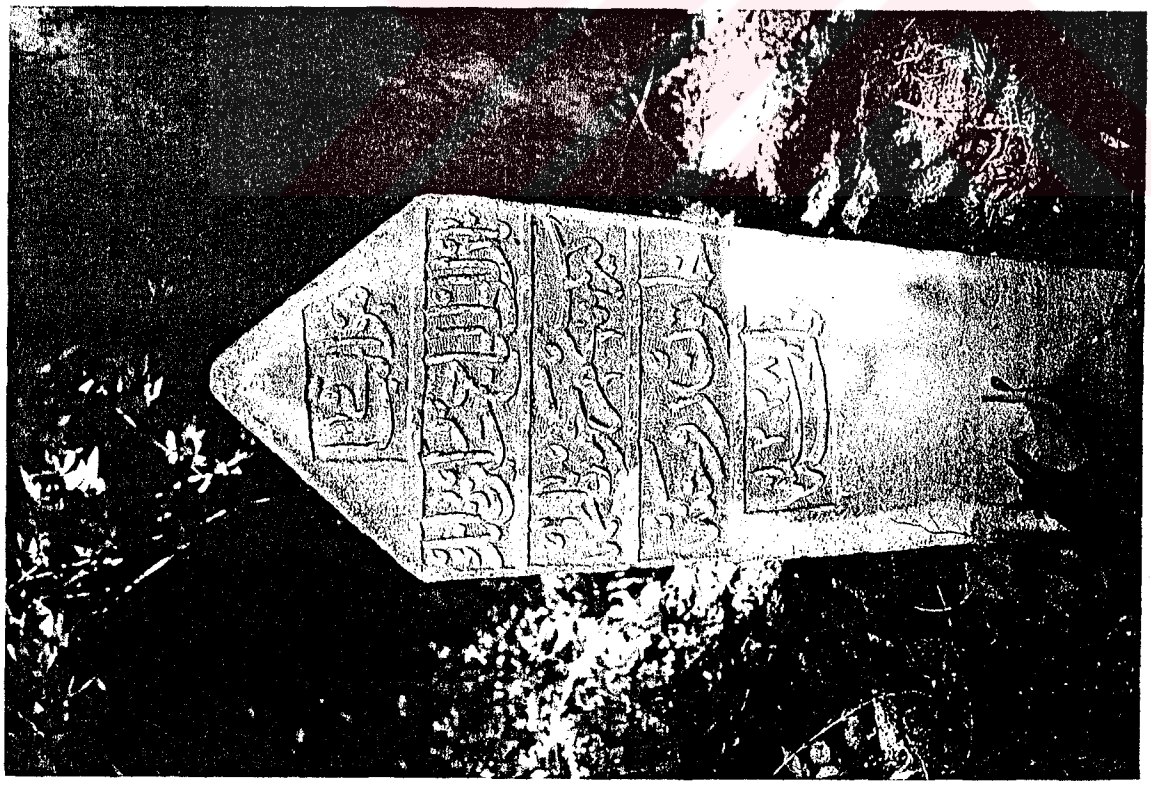
163- 2 No' lu mezar taşı

164- 3 No' lu mezar taşı

165- 4 No' lu mezar taşı

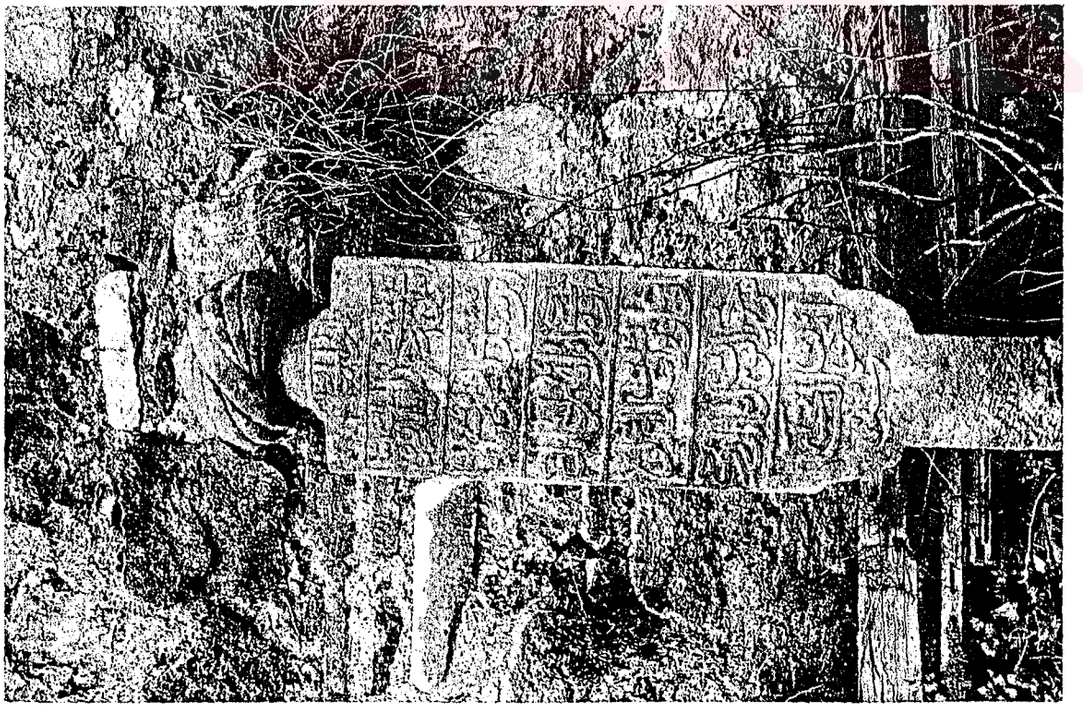

166- 5 No' lu mezar taşı

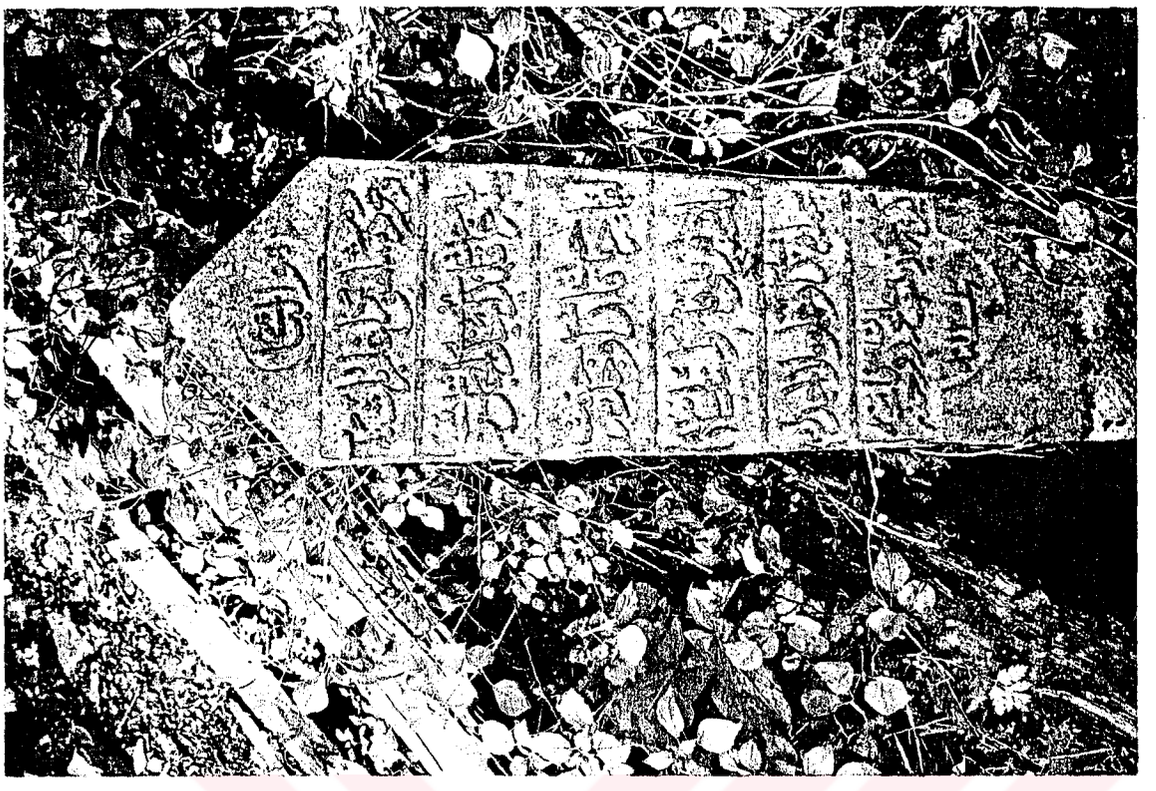
T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

167- 6 No' lu mezar taşı

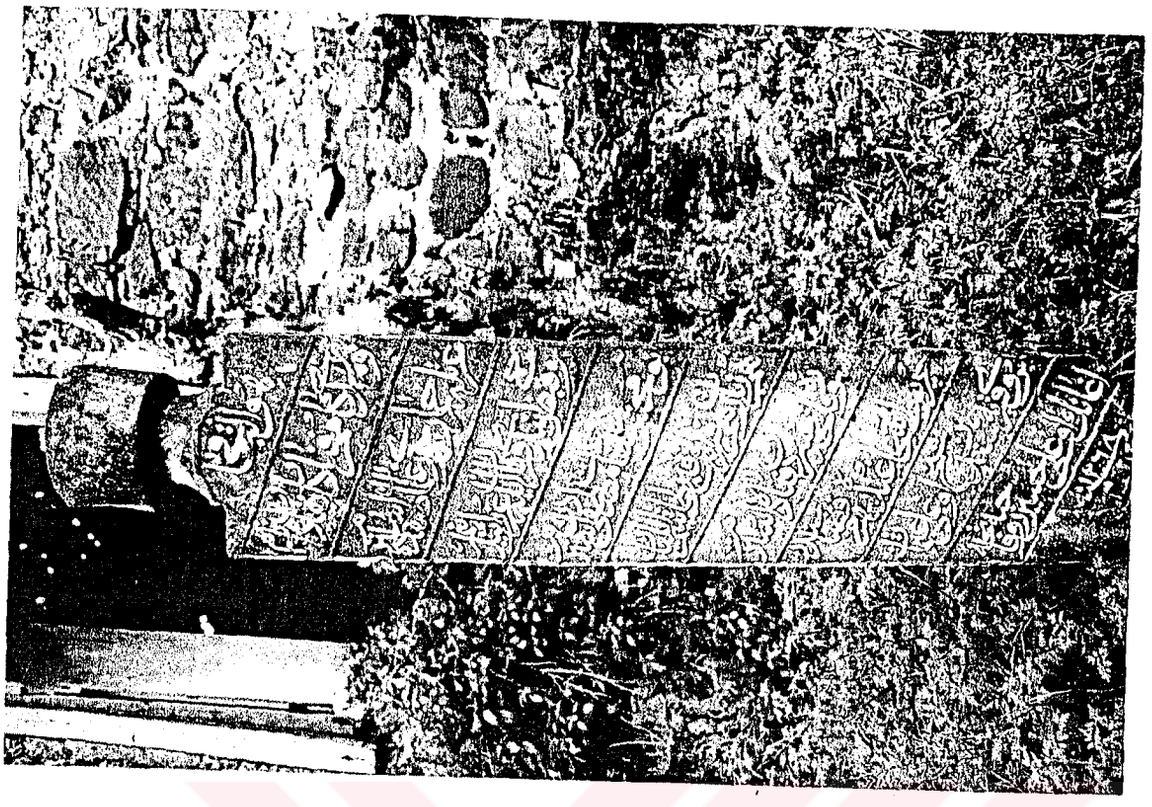
168- 7 No' lu mezar taşı

169- 8 No' lu mezar taşı

170- 9 No' lu mezar taşı

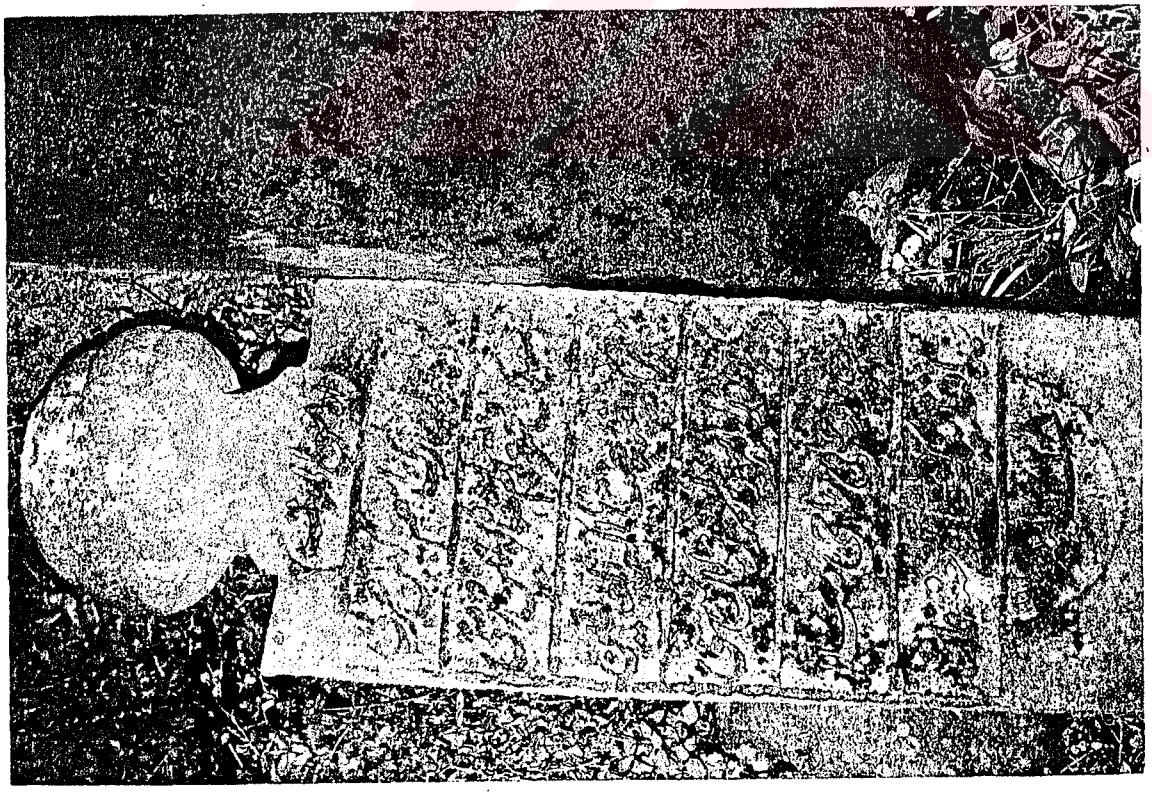
171- 10 No' lu mezar taşı

172- 11 No' lu mezar taşı

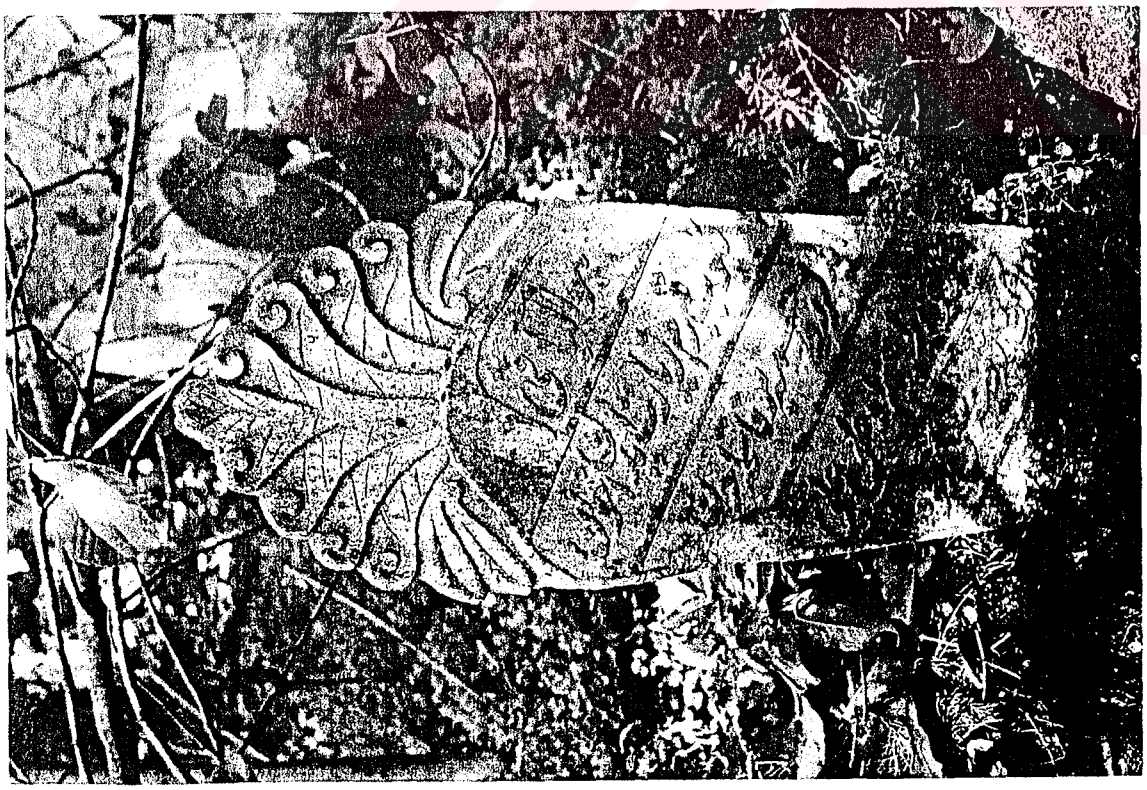
173- 12 No' lu mezar taşı

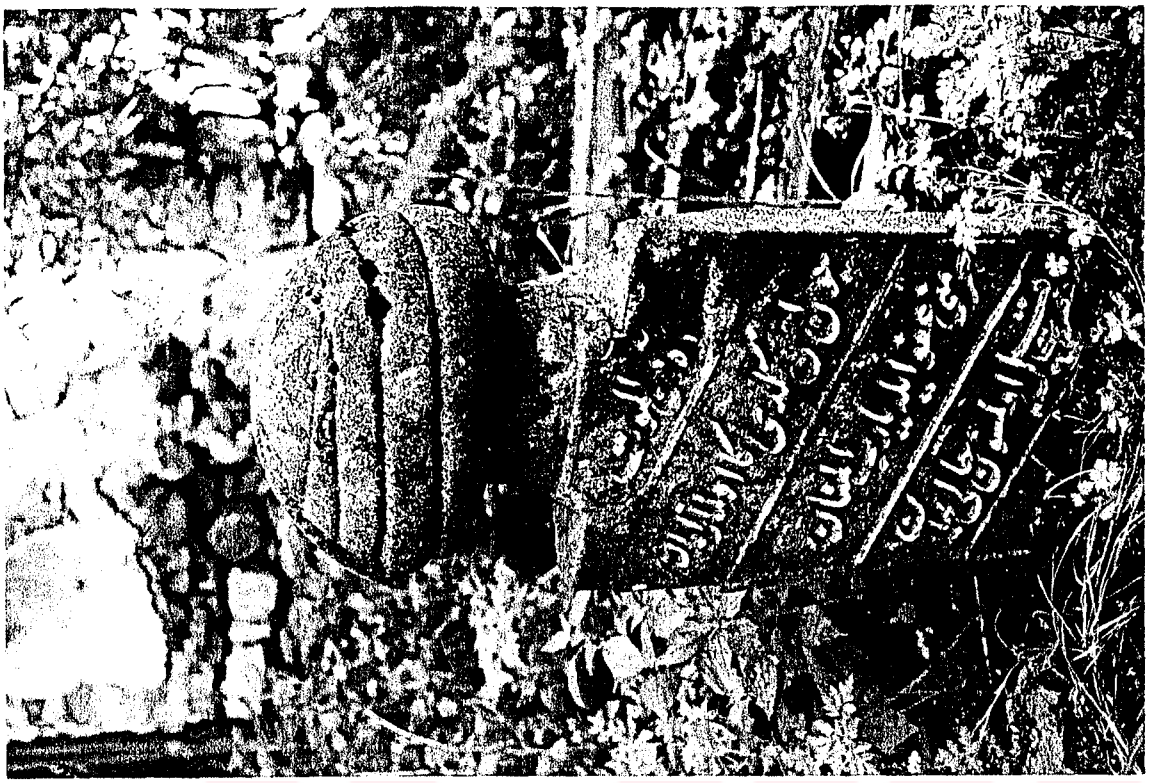
174- 13 No' lu mezar taşı

175- 14 No' lu mezar taşı

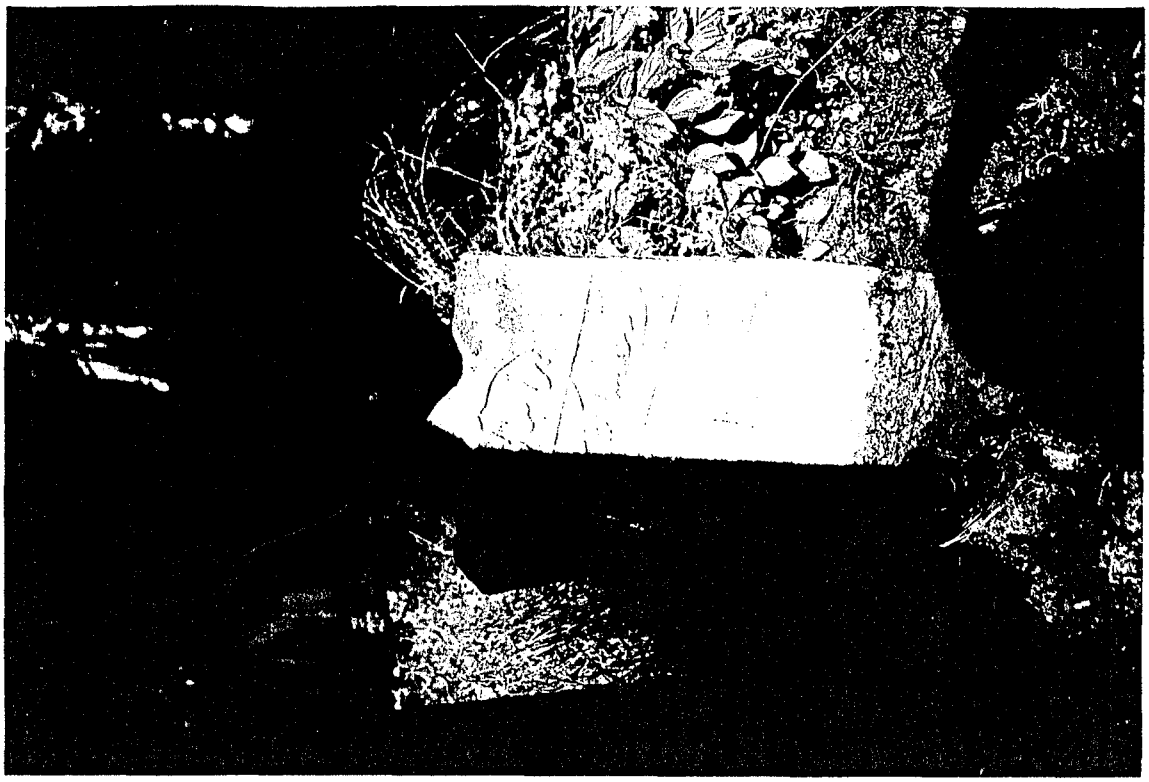
176- 15 No' lu mezar taşı

177- 16 No' lu mezar taşı

178- 17 No' lu mezar taşı

179- 18 No' lu mezar taşı

180- 15 No' lu mezar taşının ayak taşı

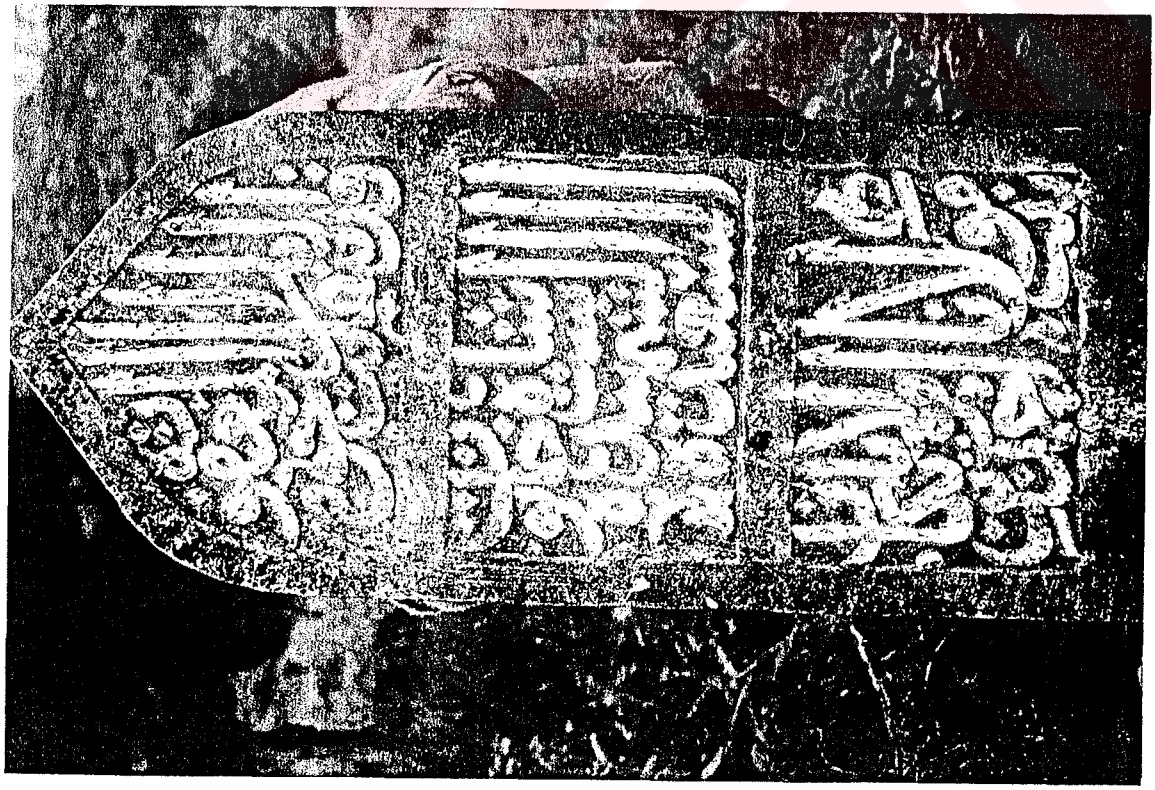
181- Son cemaat yeri önünde duran ayak taşı

182- Caminin doğu tarafına atılmış ayak taşı

183- Büyük Kumla Mezarlık, genel görünüm

184- 1 No' lu mezar taşının ön yüzü

185- 1 No' lu mezar taşının arka yüzü

186- 2 No' lu mezar taşının ön yüzü

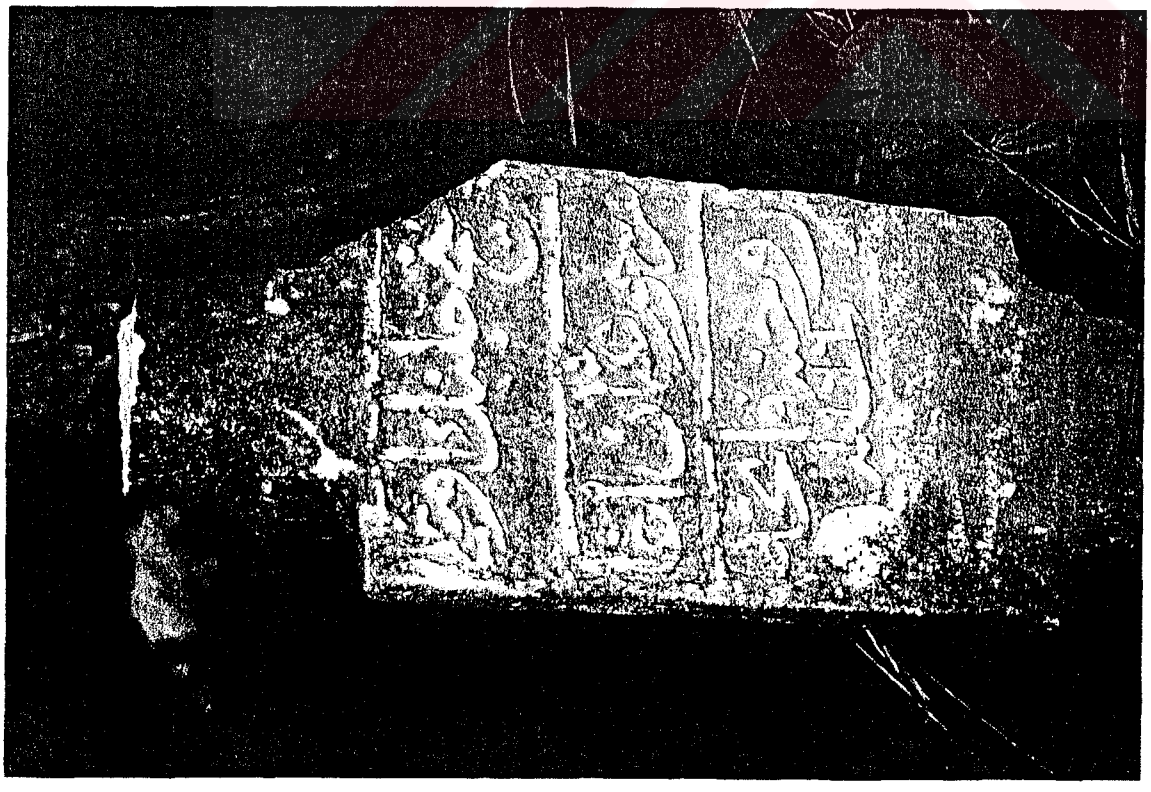
187- 3 No' lu mezar taşı

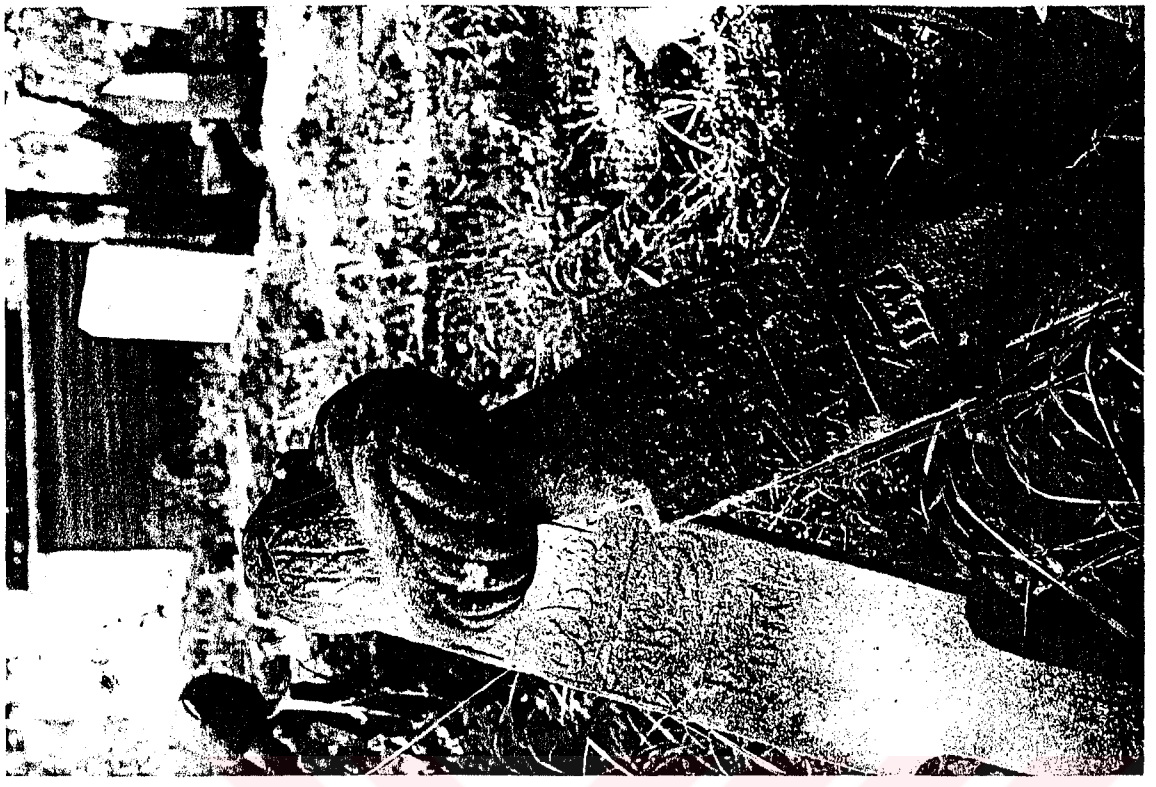
188- 4 No' lu mezar taşı

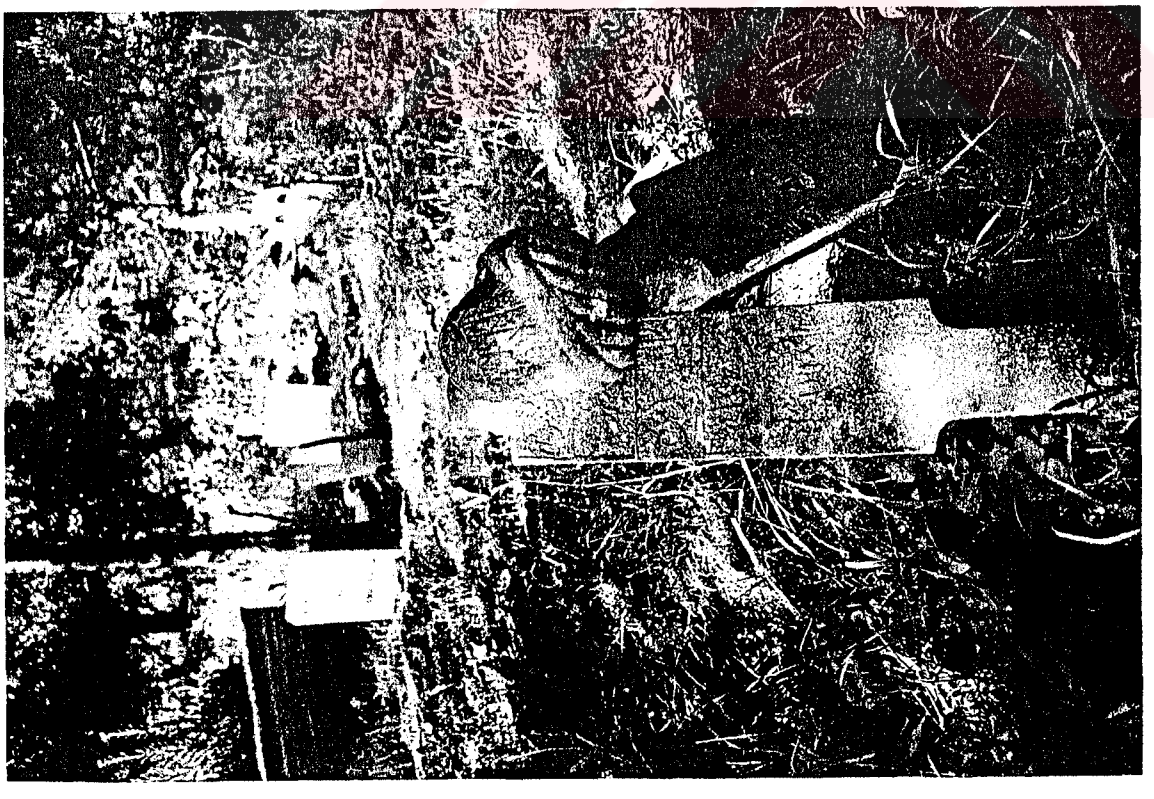
189- 5 No' lu mezar taşı

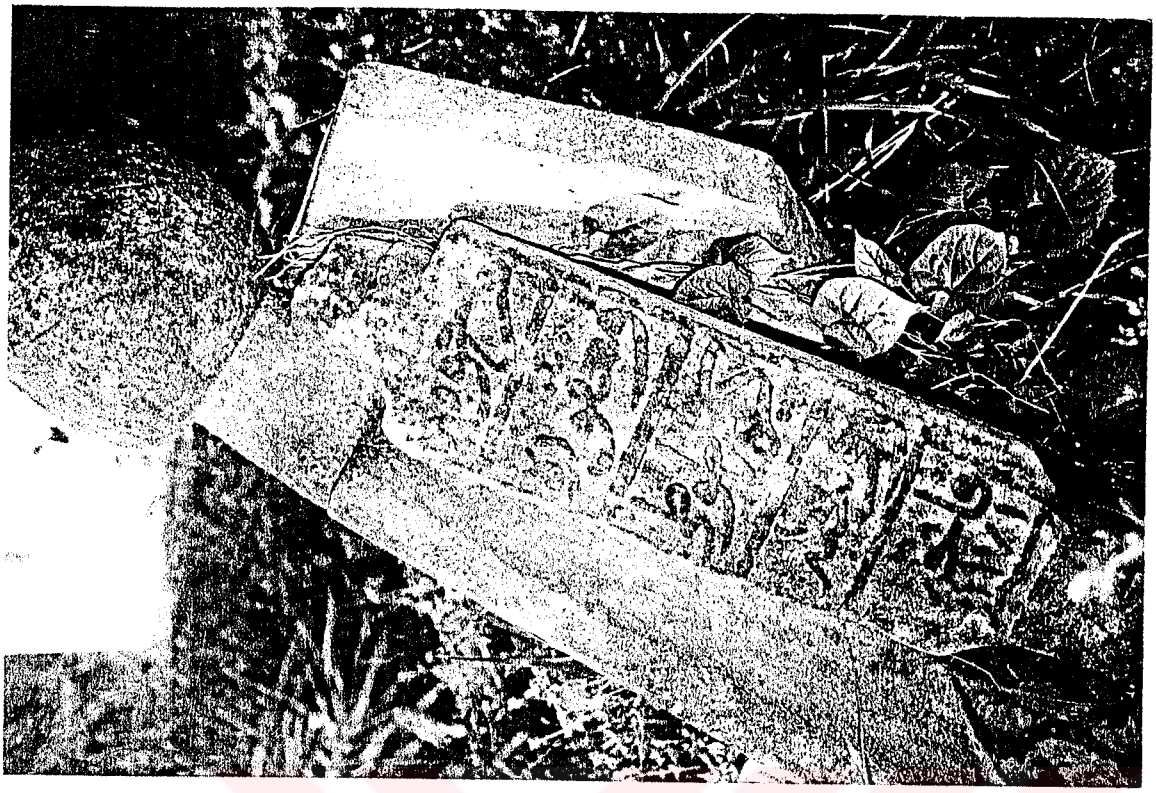
190- 6 No' lu mezar taşı

191- 7 No' lu mezar taşı

192- 8 No' lu mezar taşı

193- 9 No' lu mezar taşı

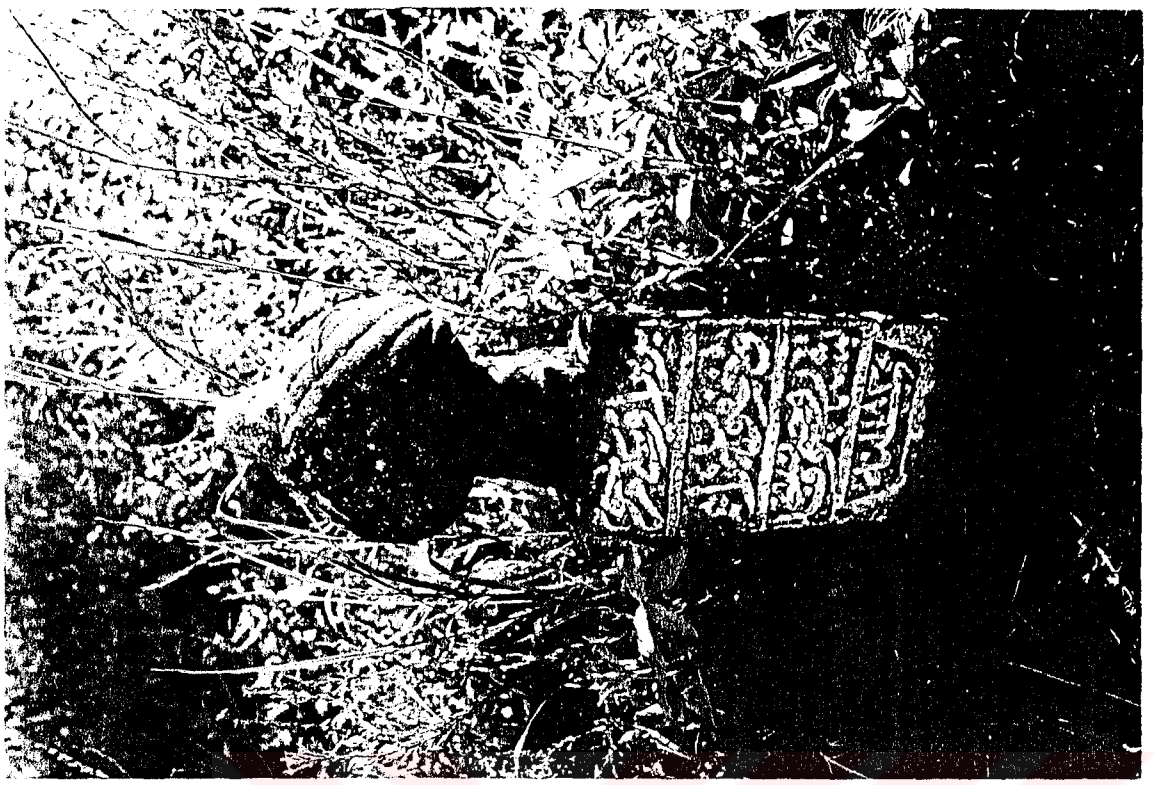
194- 10 No' lu mezar taşı

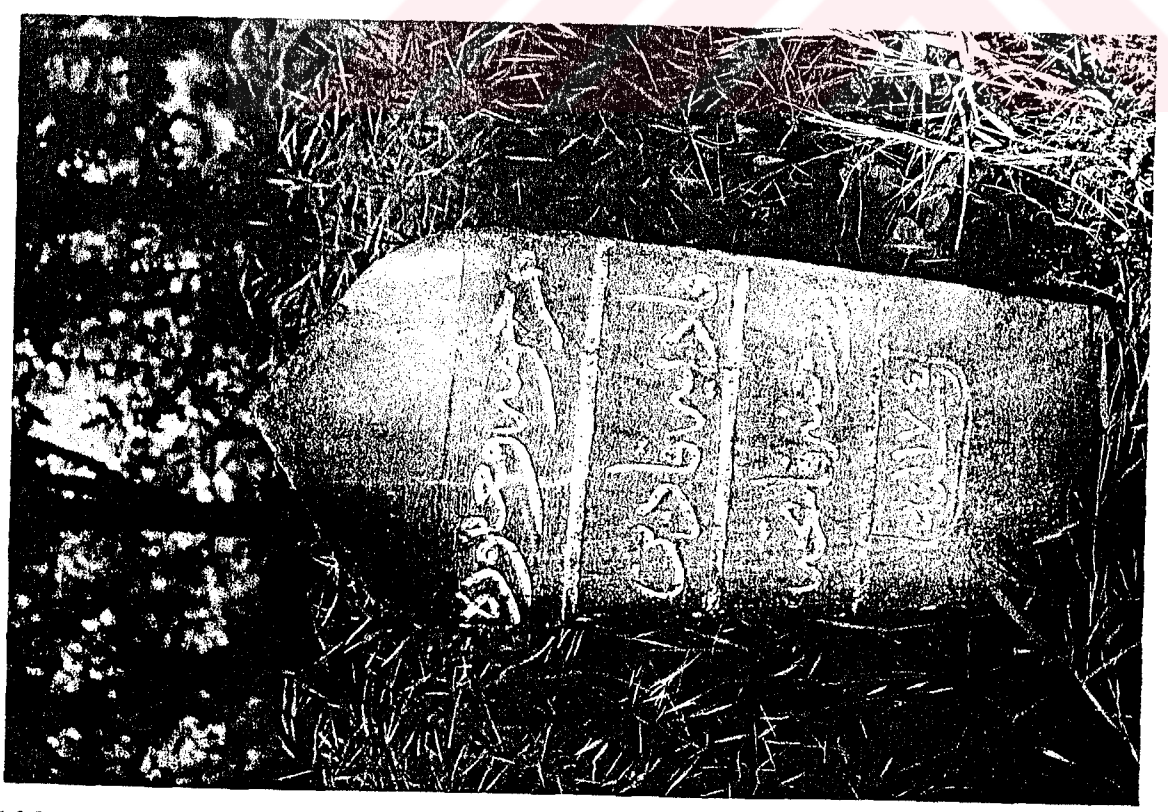
195- 11 No' lu mezar taşı

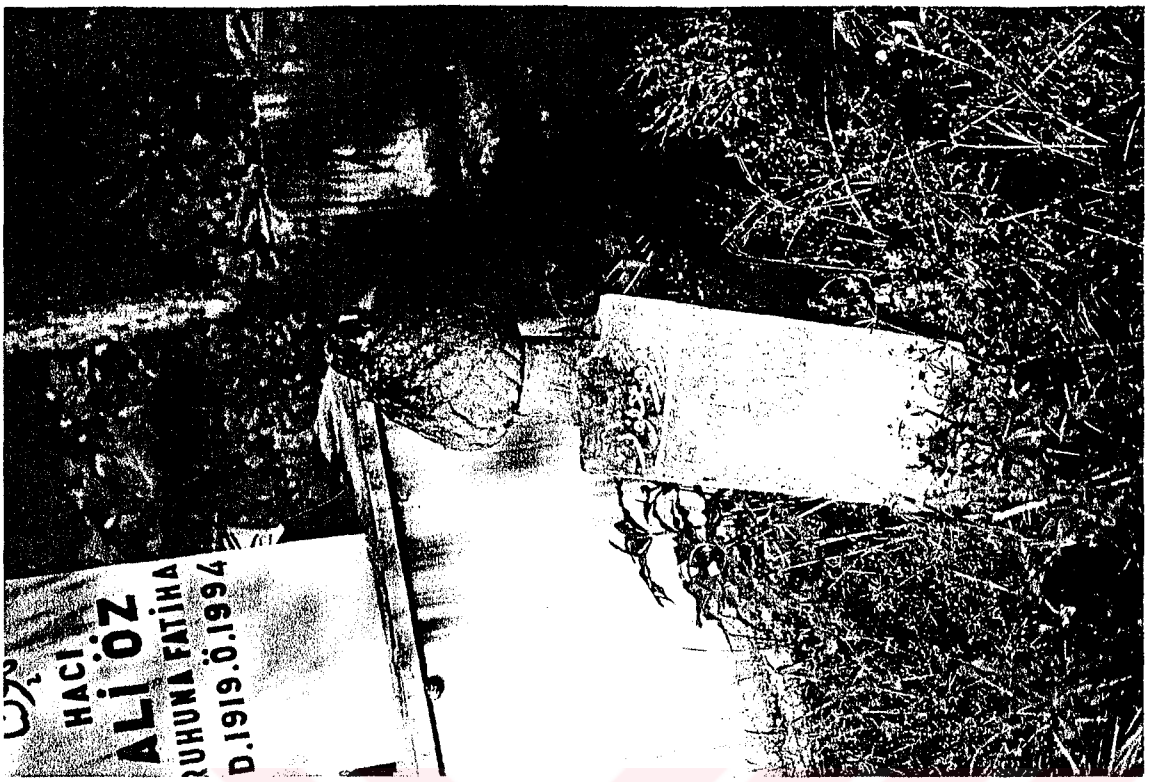
196- 12 No' lu mezar taşı

197- 13 No' lu mezar taşı

198- 14 No' lu mezar taşı

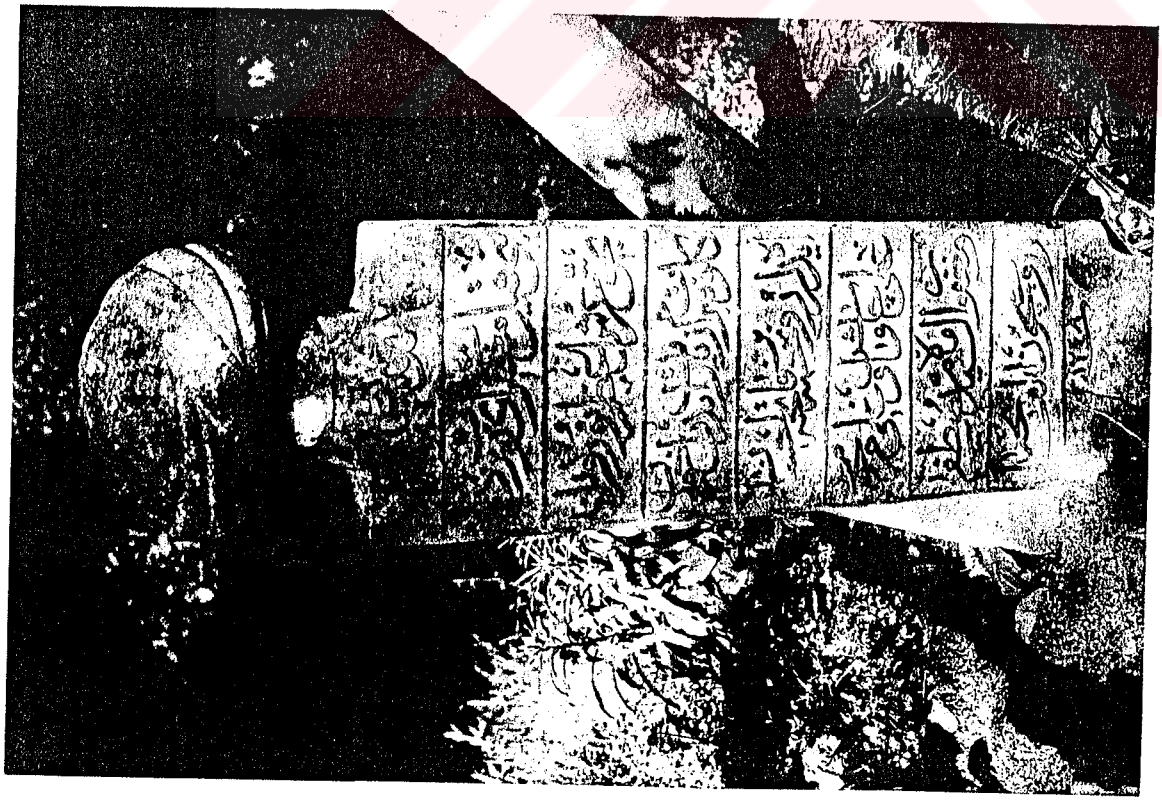
199- 15 No' lu mezar taşı

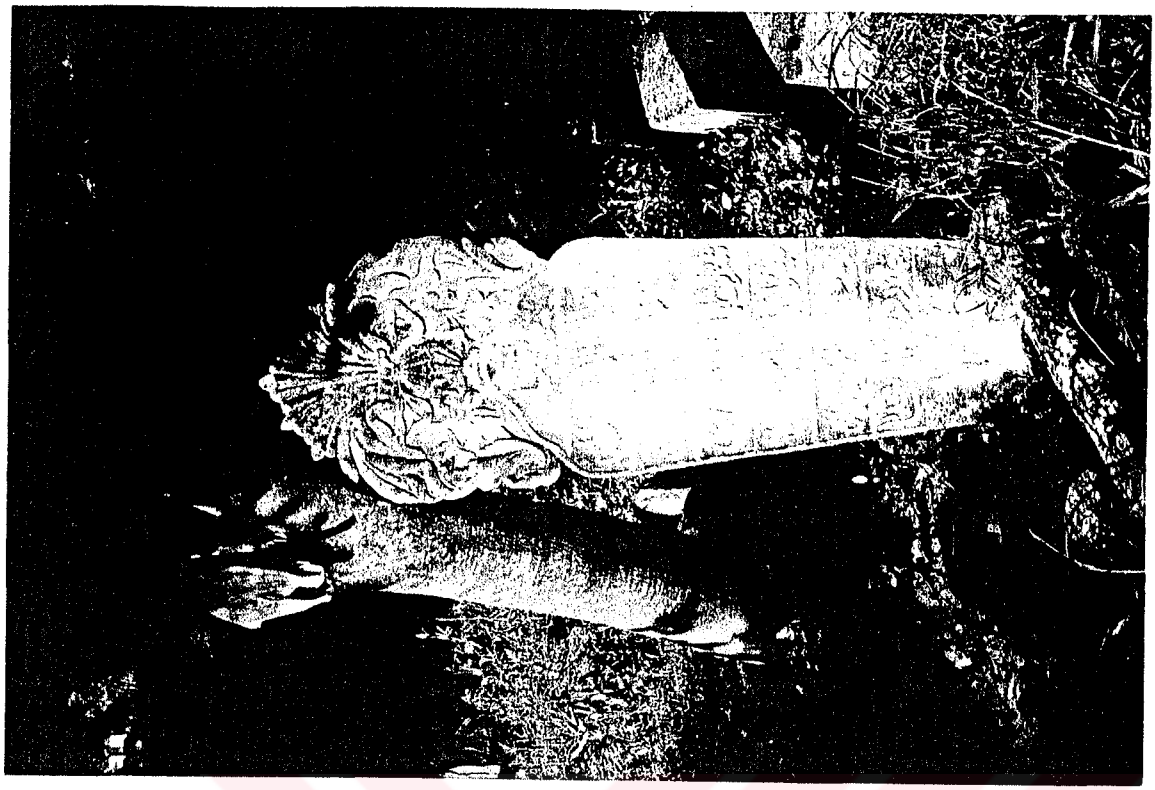
200- 16 No' lu mezar taşı

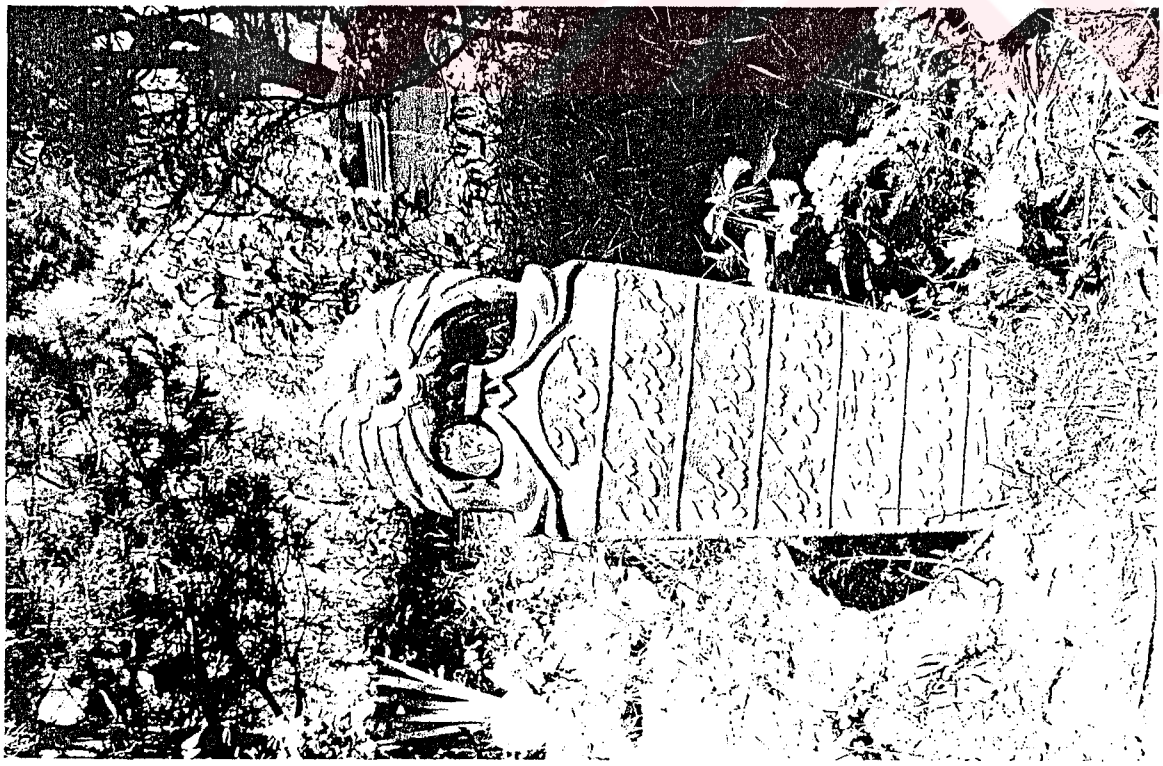
201- 17 No' lu mezar taşı

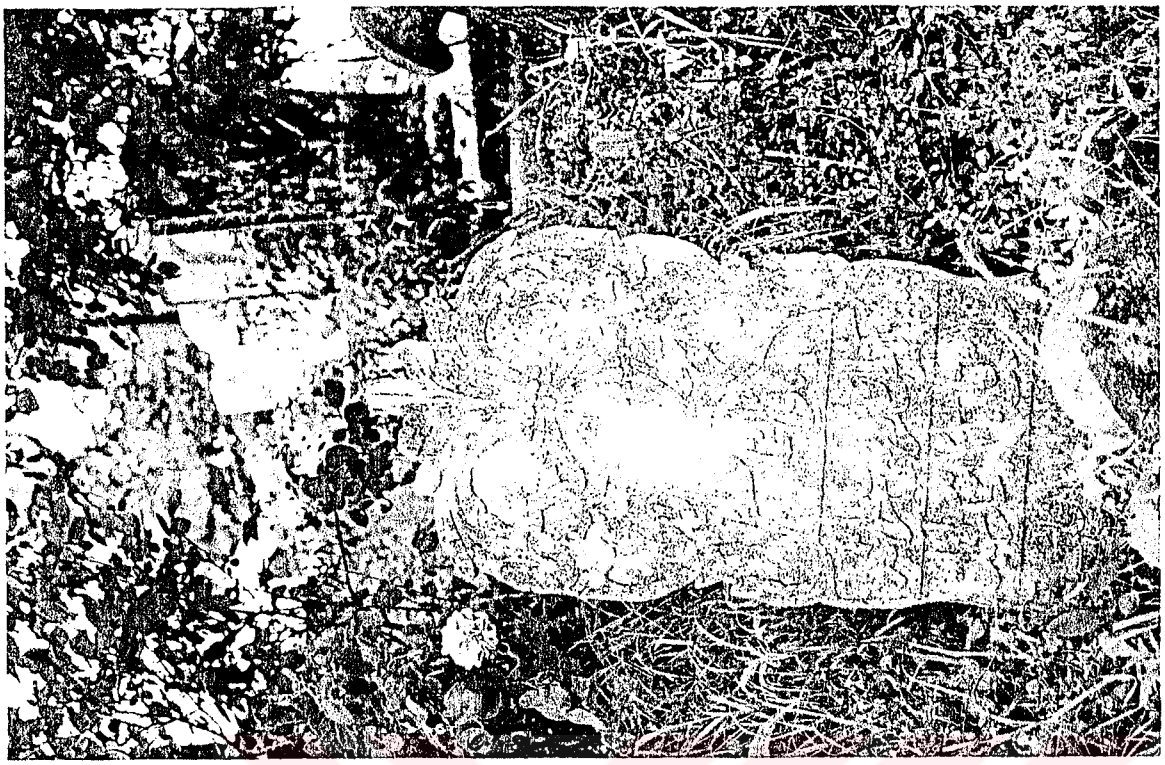
202- 18 No' lu mezar taşı

203- 19 No' lu mezar taşı

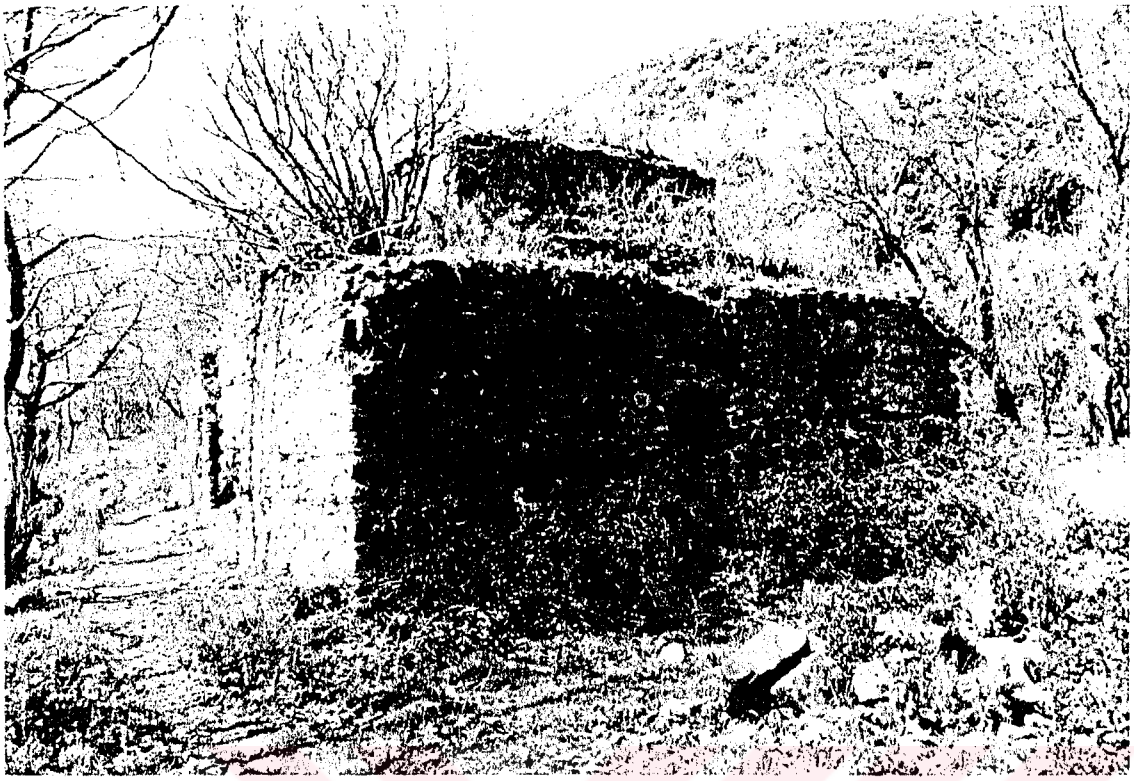
204- 20 No' lu mezar taşı

205- 21 No' lu mezar taşı

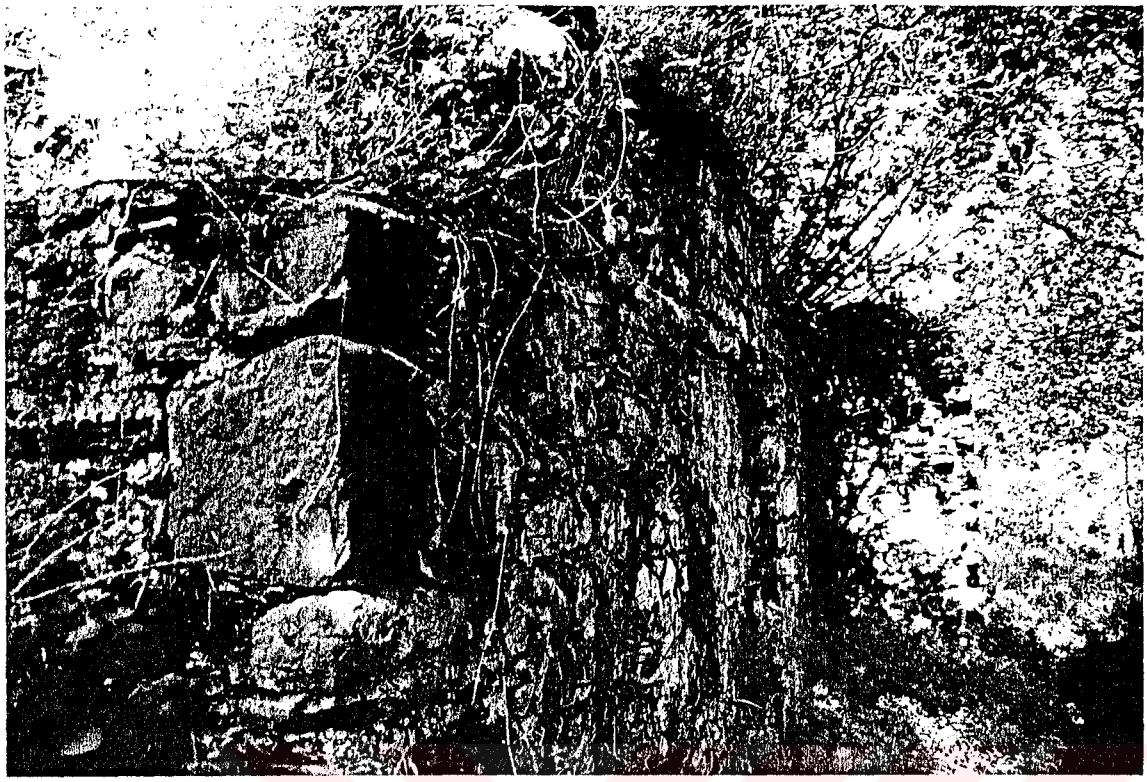
206- Büyük Kumla mezarlıkta bulunan iki ayak taşı

207- Hamam I, doğudan genel görünüm

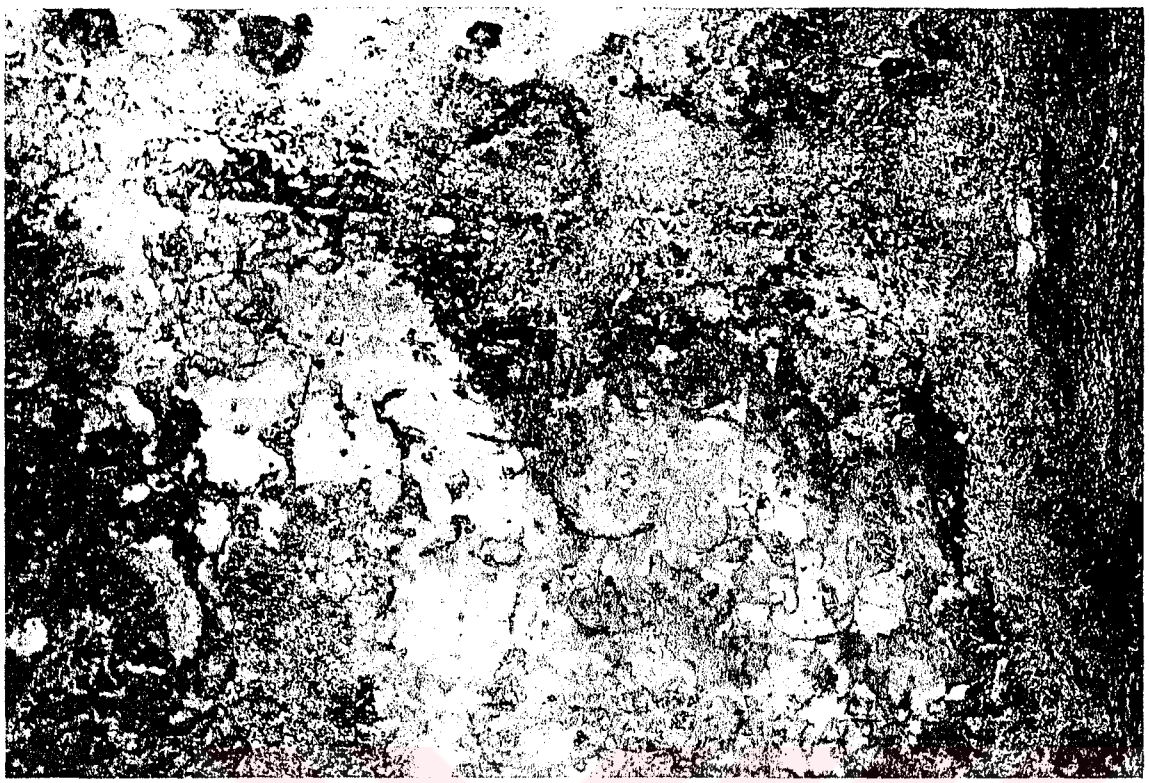
208- Hamam I, kuzey cephe

209- Hamam I, güney cephe

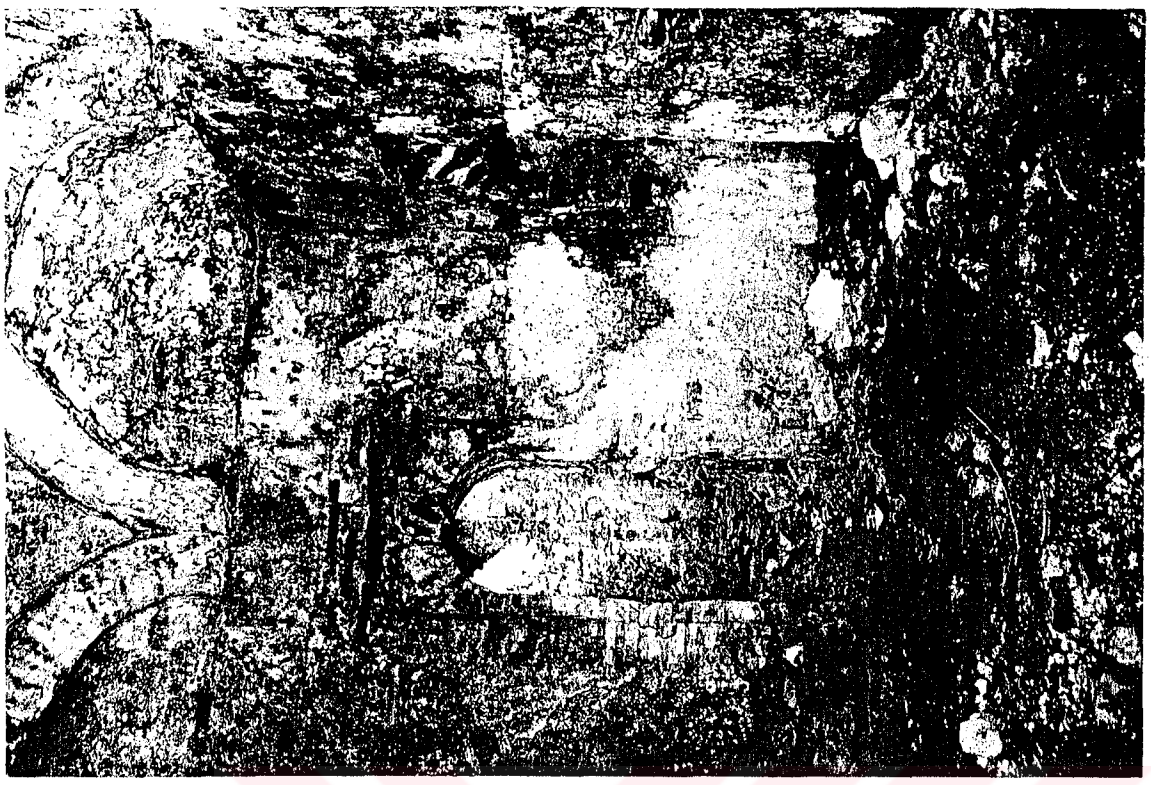
210- Hamam I, batı cephe

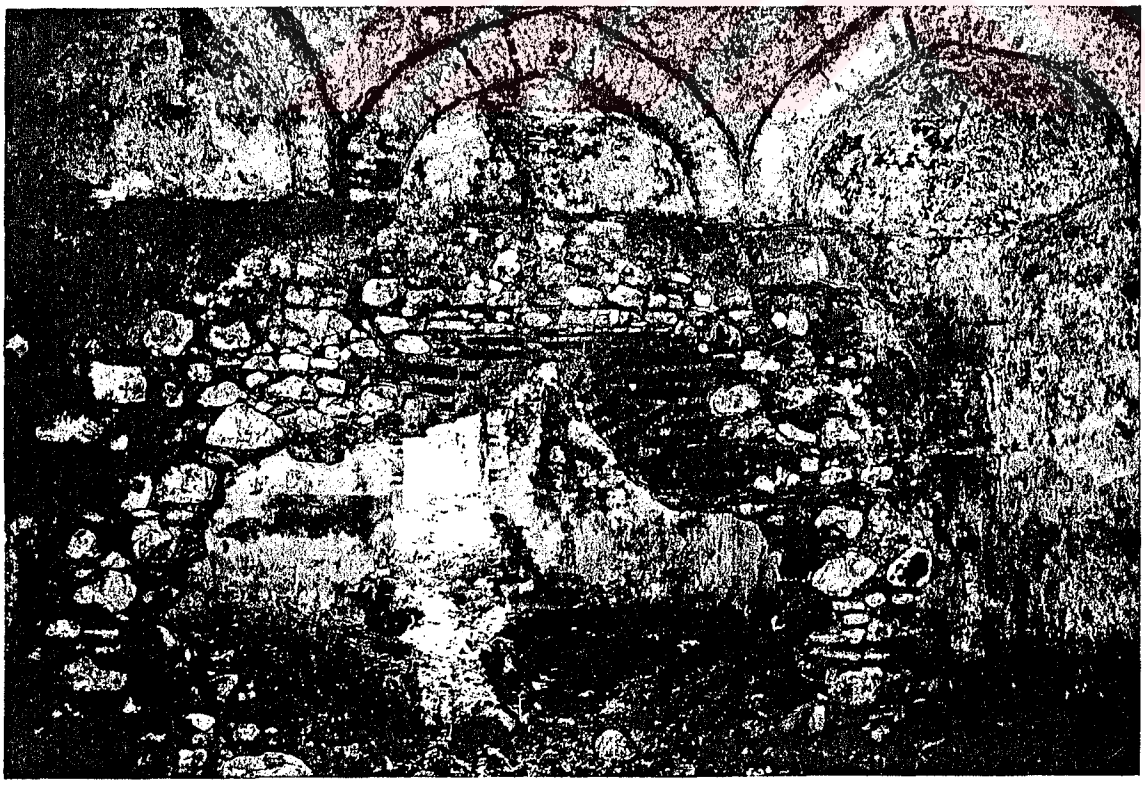
211- Hamam I, ılıklık bölümünün doğu duvarlarında bulunan malakâri süslemeler

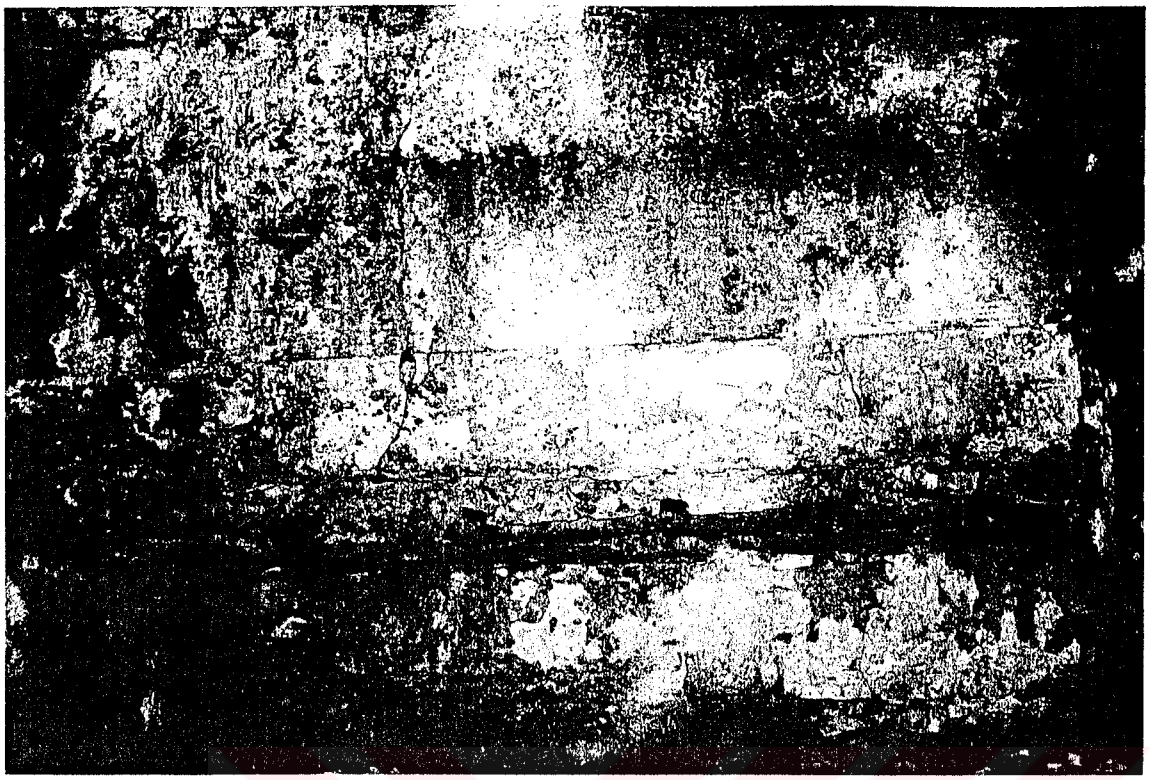
212- Hamam I, ılıklık bölümünün doğu duvarlarında bulunan malakâri süslemeler

213- Hamam I, sıcaklık bölümünün doğusu

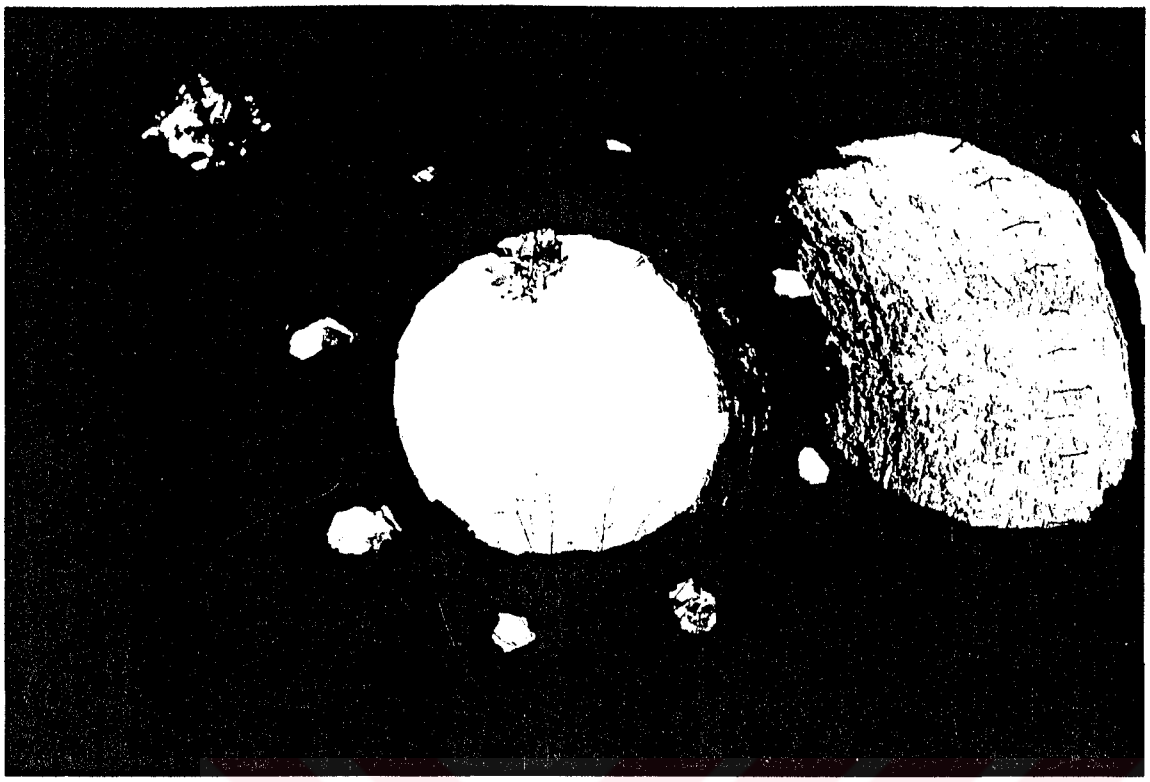
214- Hamam I, sıcaklık bölümünün batısı

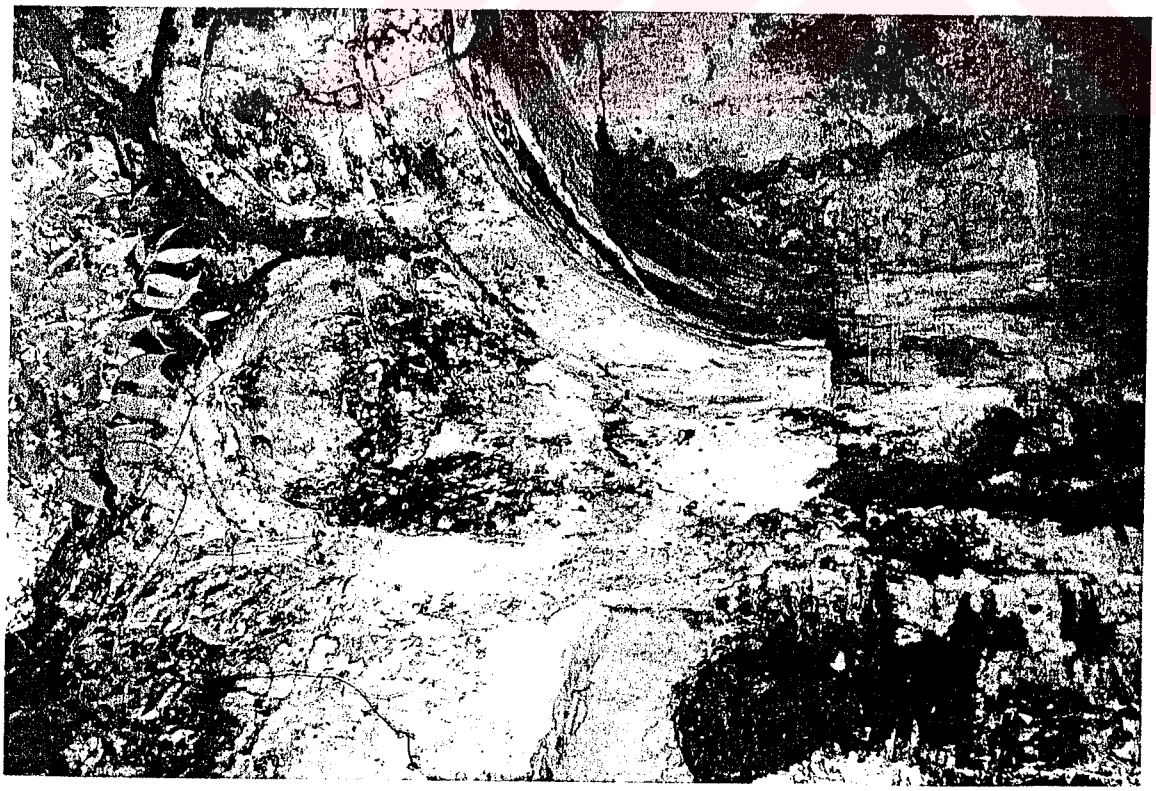
215- Hamam I, sıcaklık bölümünün güney duvarlarında açığa çıkan su kanalları

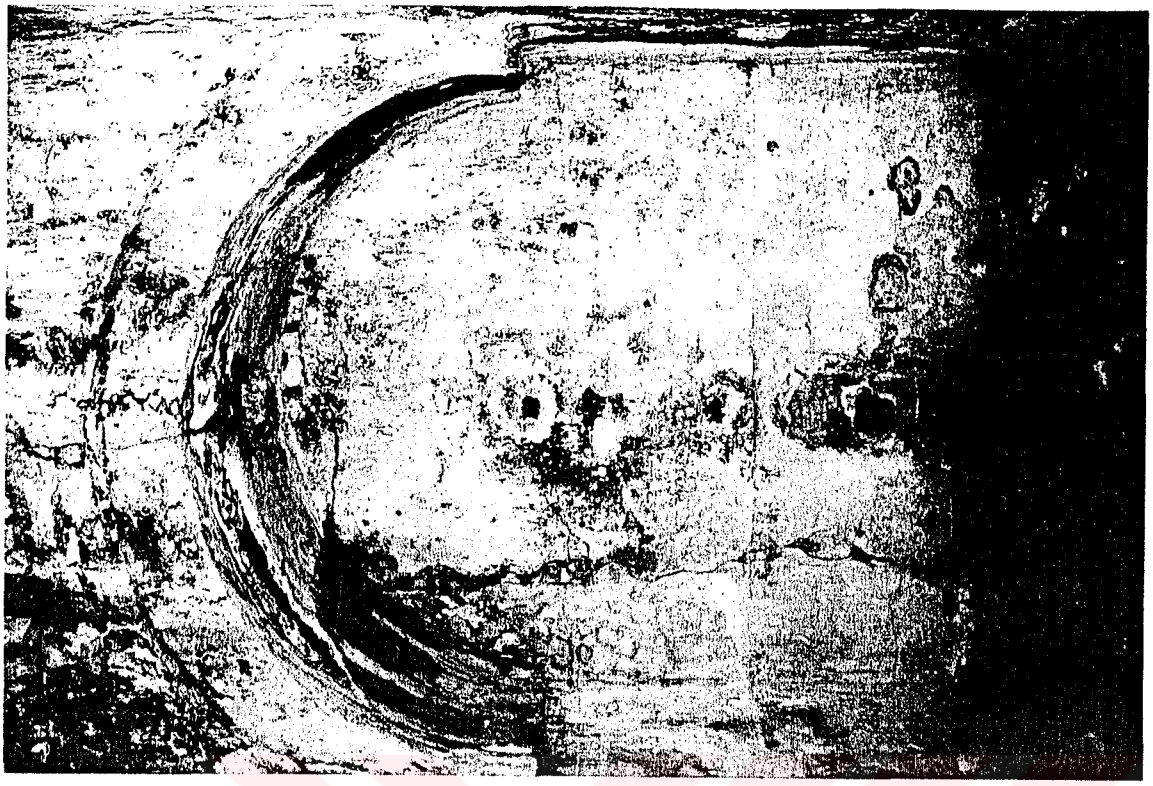
216- Hamam I, sıcaklık bölümünde kubbe geçiş trompları

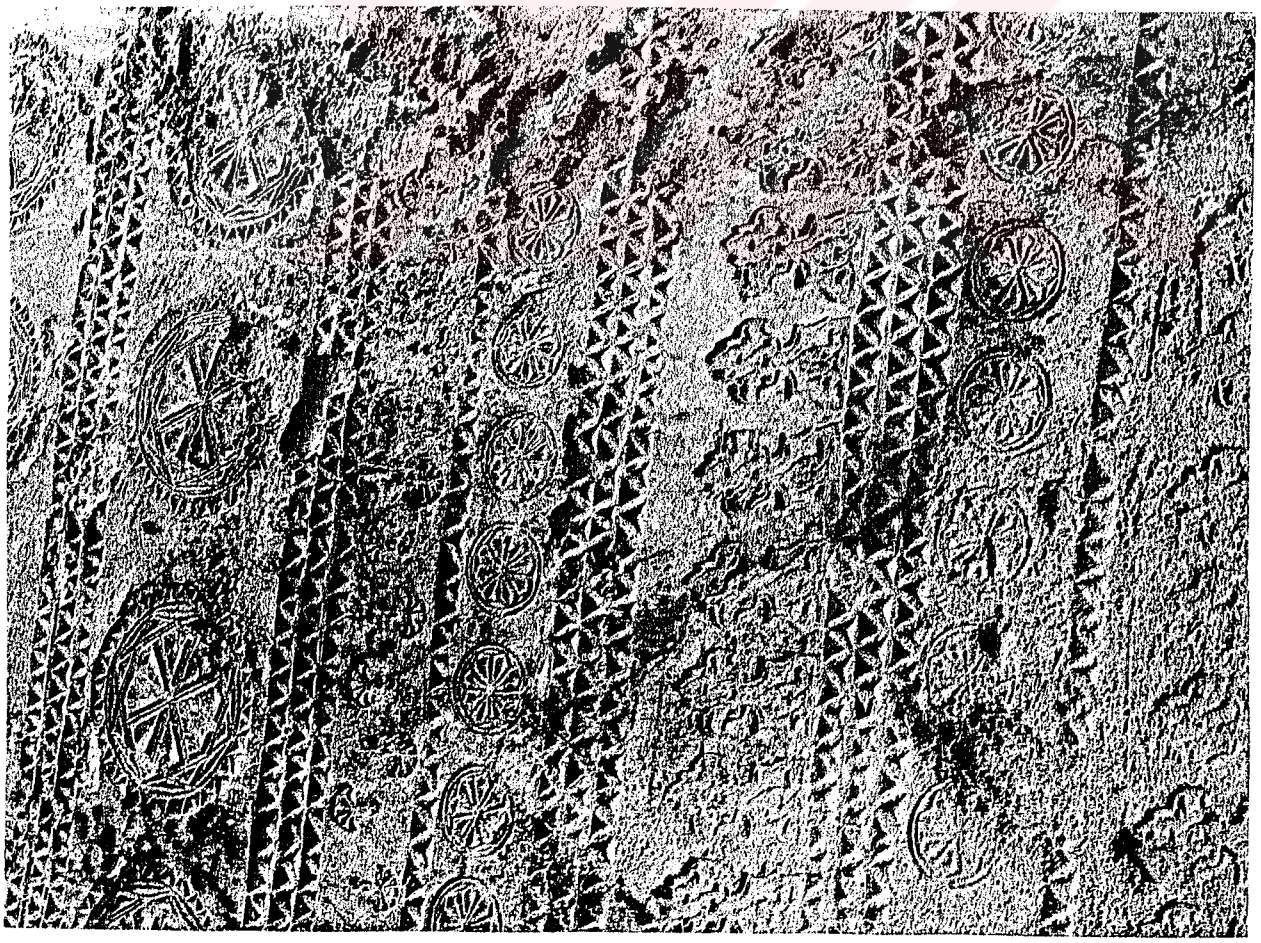
217- Hamam I, sıcaklık bölümü üst örtüsü

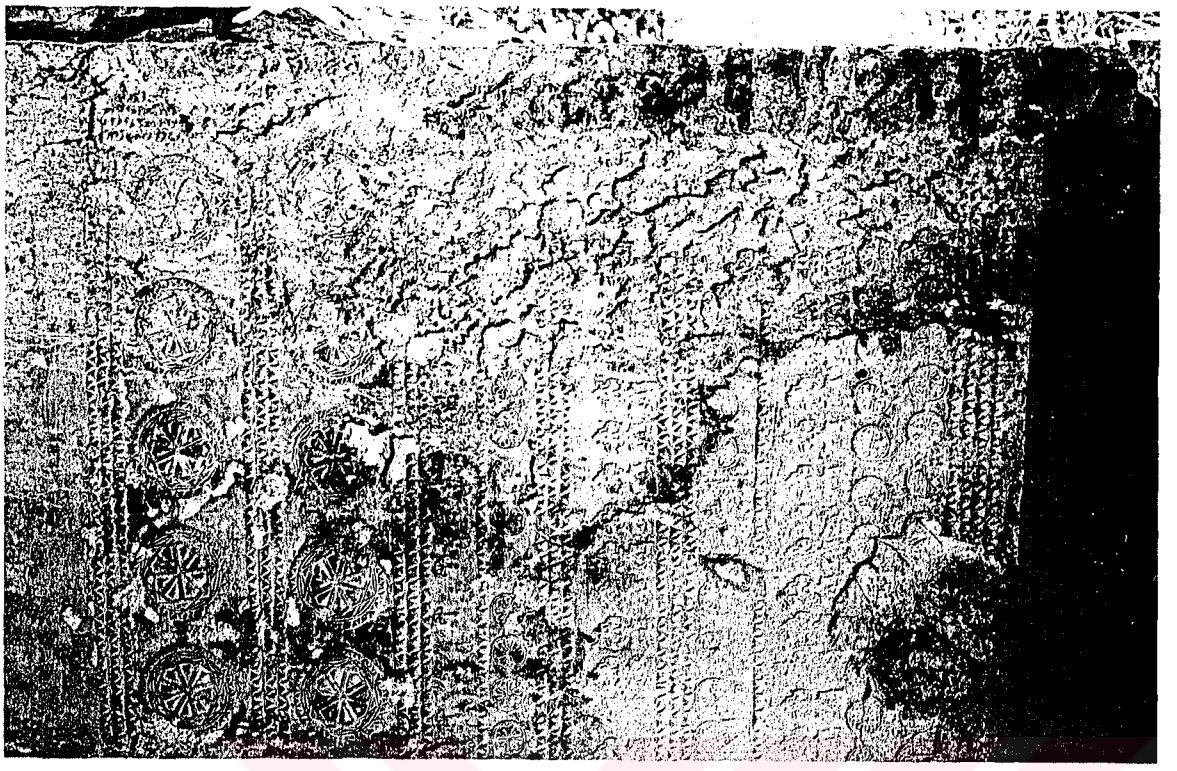
218- Hamam I, halvet bölümü kuzeybatı köşesi

219- Hamam I, halvet bölümünde yer alan kuzey eyvanı

220- Hamam I, halvet bölümünde güney batı duvarında yer alan malakâri süslemelerin 1983 yılına ait resmi

221- Hamam I, aynı süslemelerin günümüzdeki hali

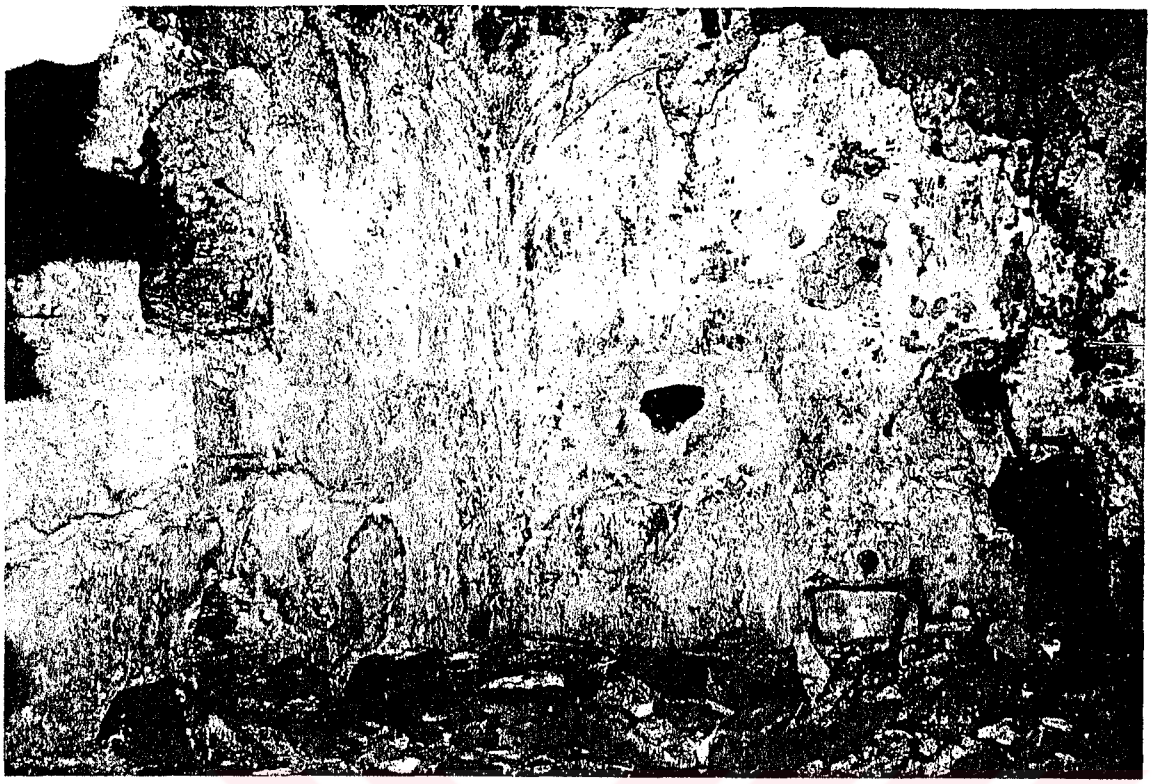
222- Hamam II, kuzey cepheden genel görünüş

223- Hamam II, kuzey cephede yer alan giriş kapısı

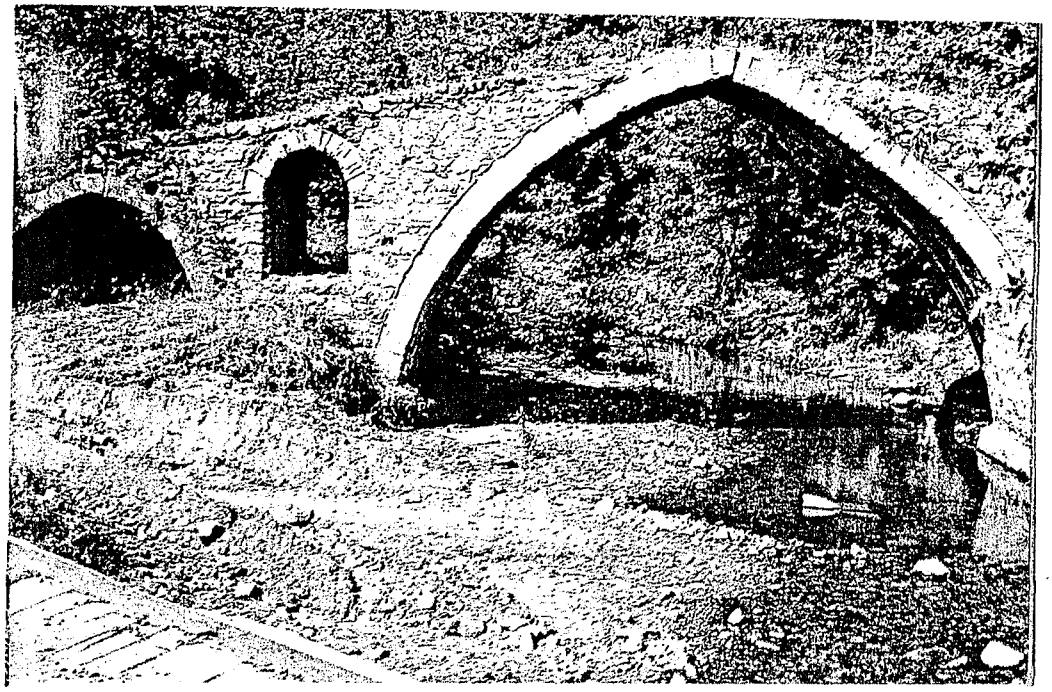
224- Hamam II, güney cephe

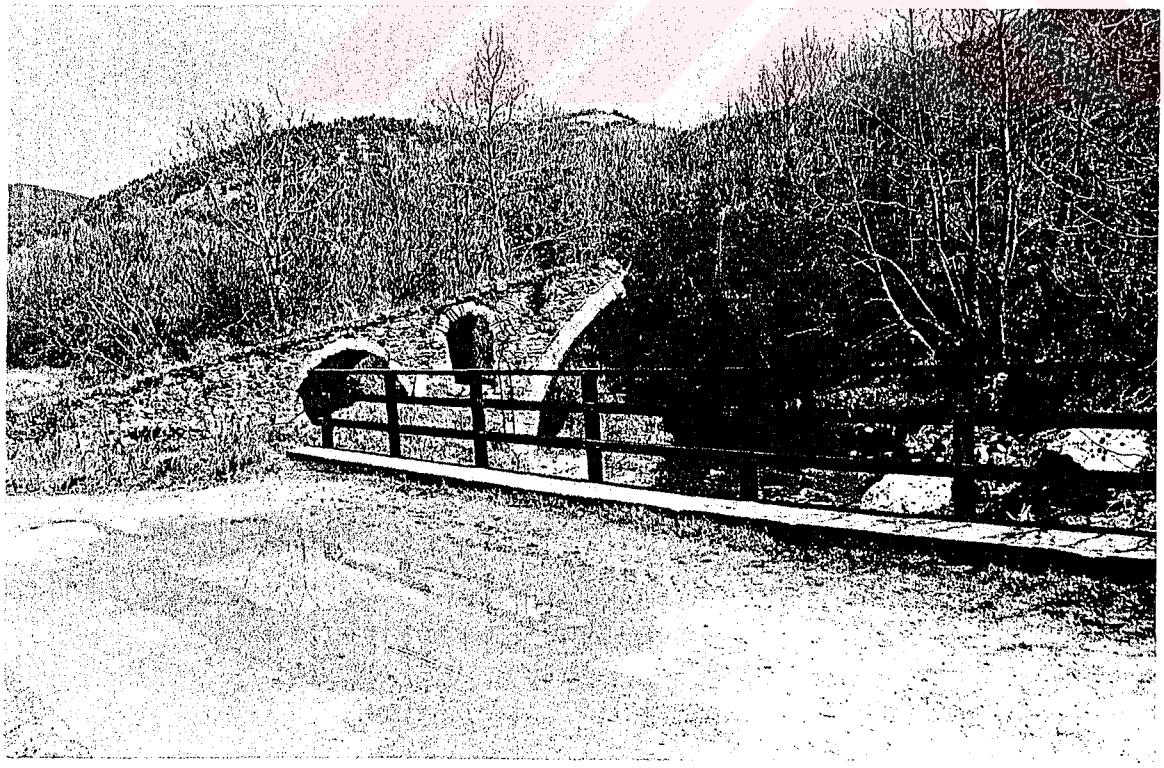
225- Hamam II, batı bölümü

226- Hamam II, batı bölümde yer alan kurna

227- Büyük Kumla Eski Köy Mevkii girişindeki köprünün yıkılmadan önceki hali

228- Büyük Kumla Eski Köy Mevkii girişindeki köprünün günümüzdeki hali

229- Büyük Kumla Eski Köy Mevkii girişindeki köprünün duvarlarına yaslanmış vaziyette bulunan mezar taşı

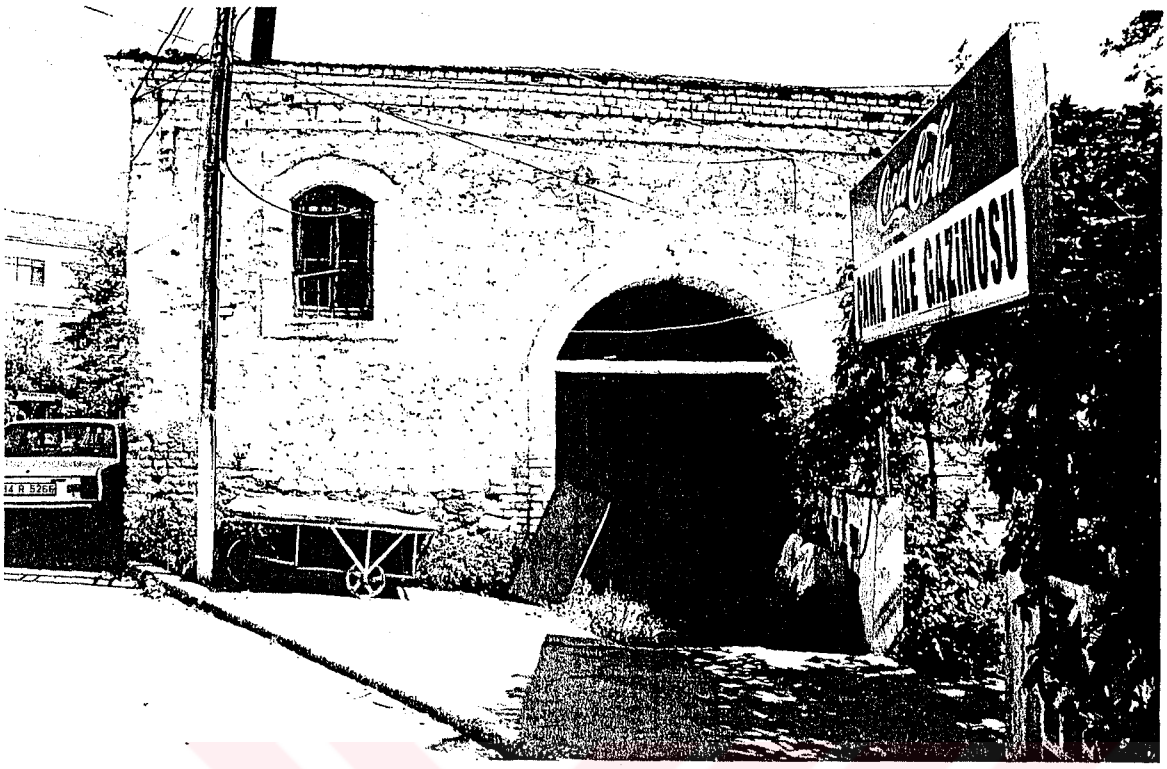
230- Hamam II' nin güneyinde yer alan tek gözlü köprünün batıdan görünümü

231- Hamam II' nin güneyinde yer alan tek gözlü köprünün doğudan görünümü

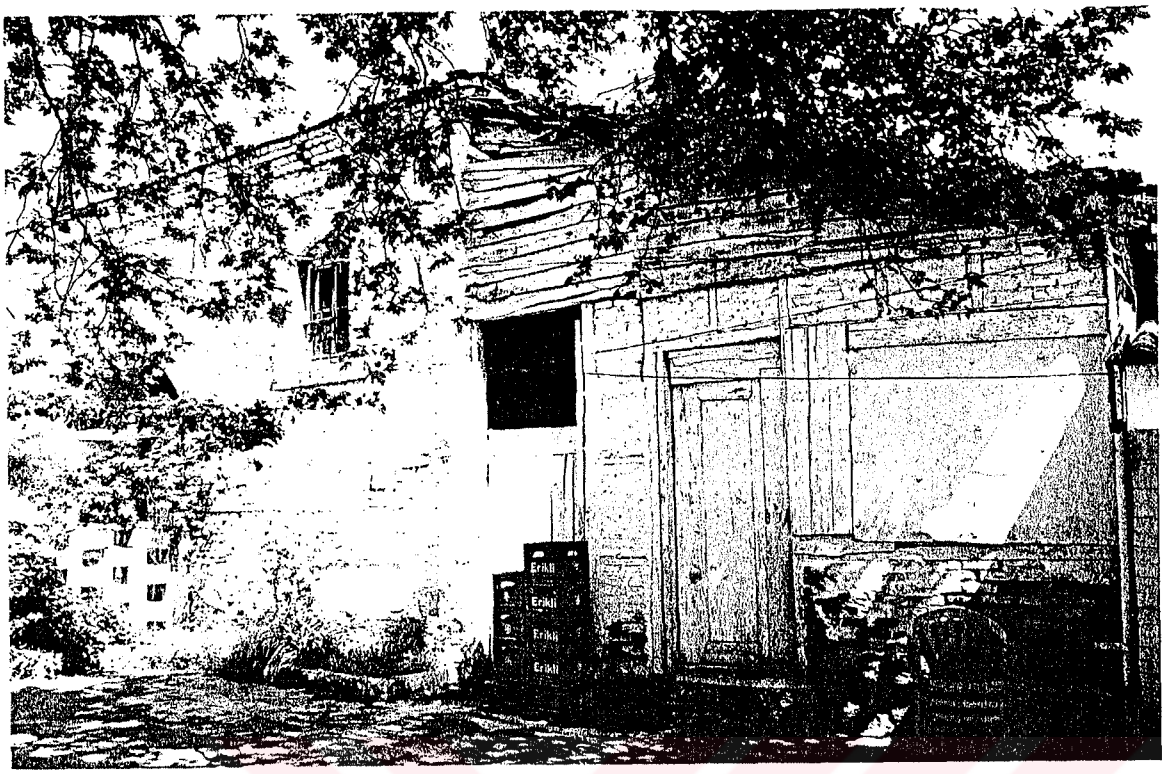
232- Bakkal Piri Camii önünde, yolun karşı tarafında bulunan çeşme

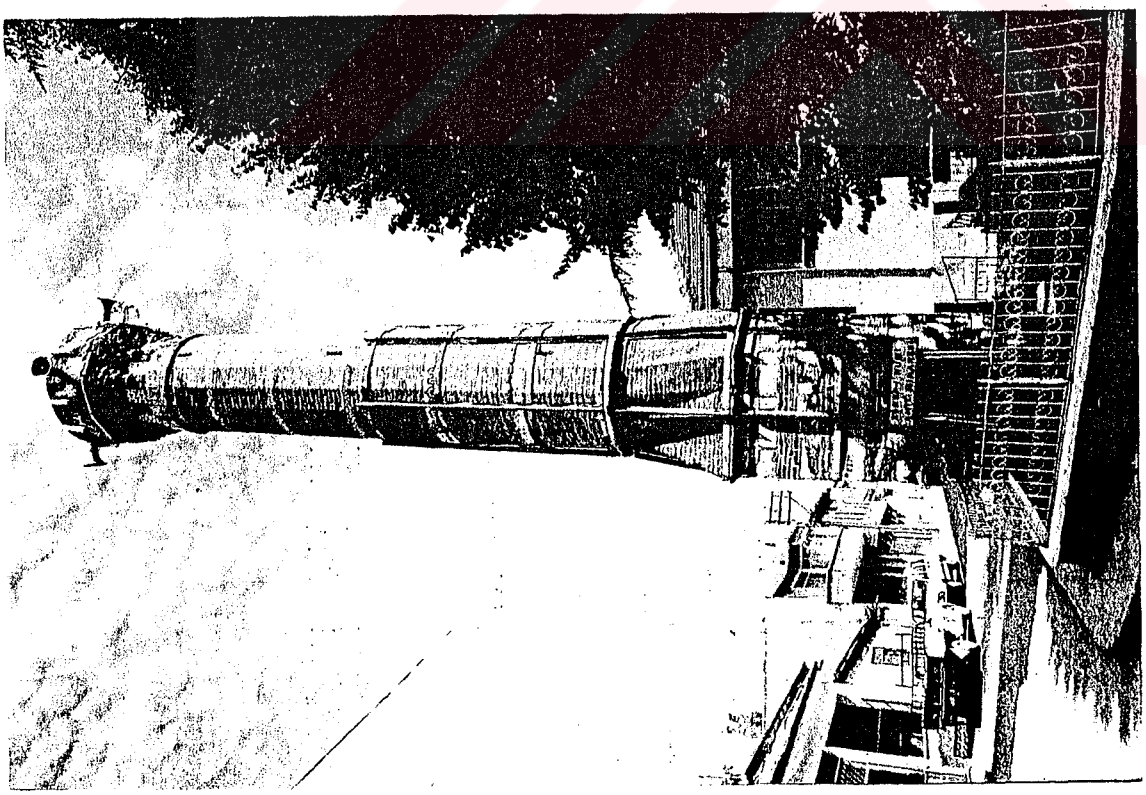
233- Büyük Kumla' da sahilde bulunan yağhanenin doğu cephesi

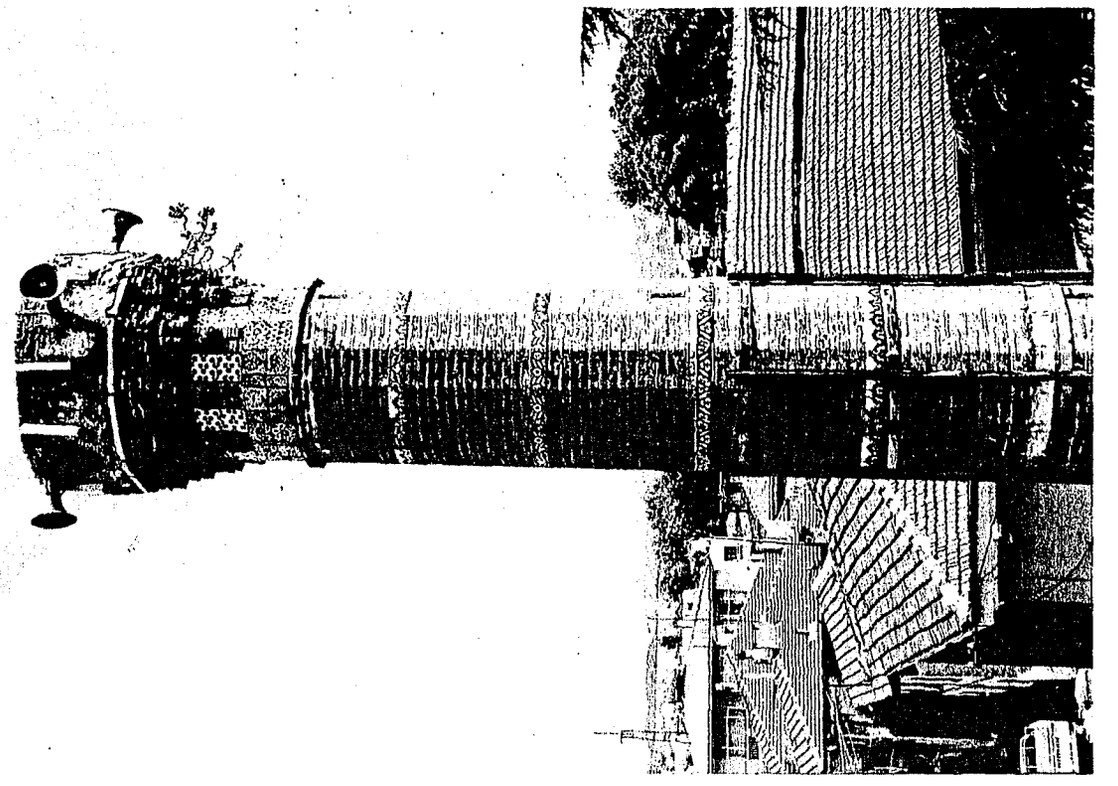
234- Büyük Kumla' da sahilde bulunan yağhanenin kuzey cephesi

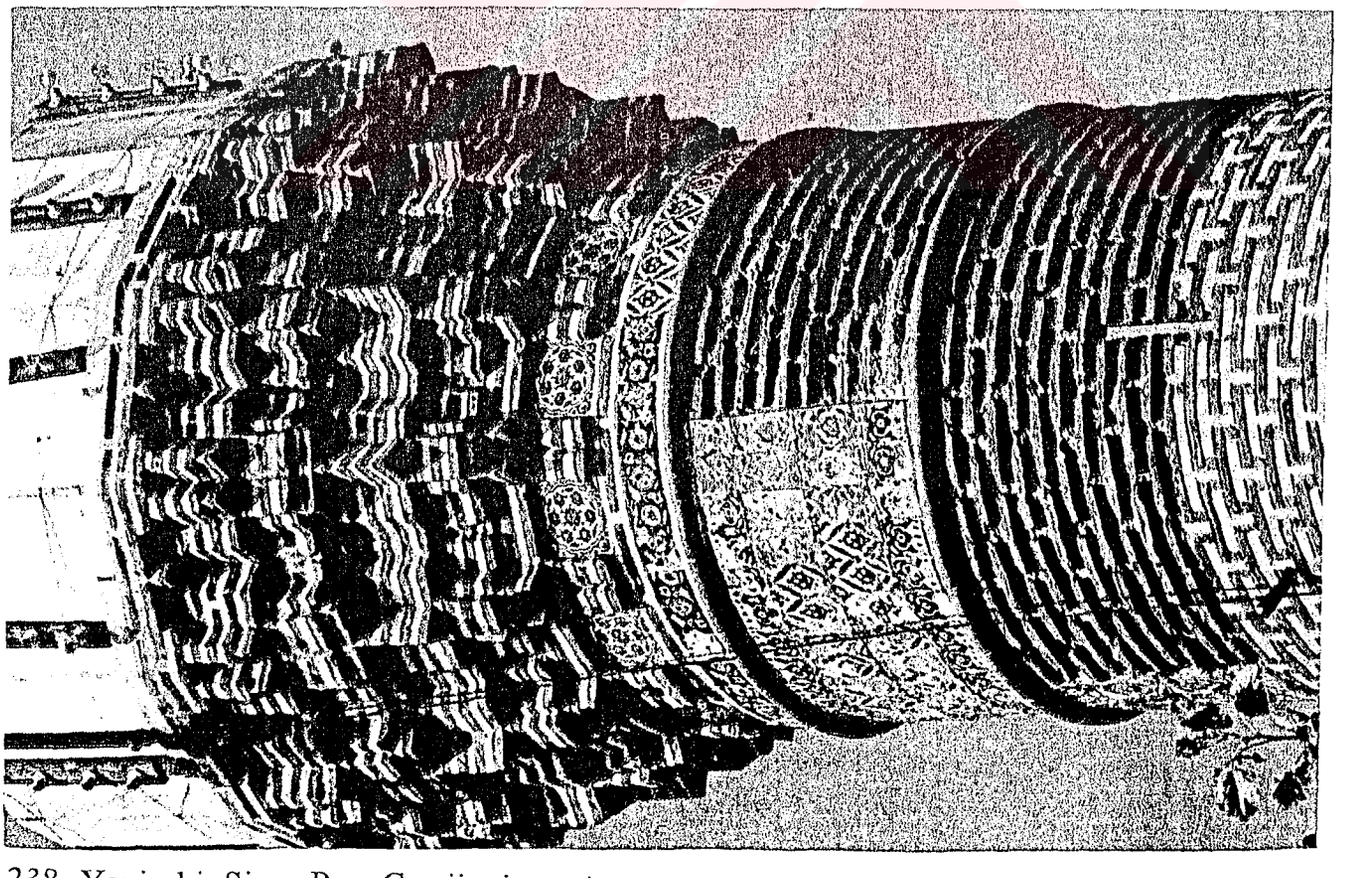
235- Büyük Kumla' da sahilde bulunan yağhanenin güneydoğudan görünümü

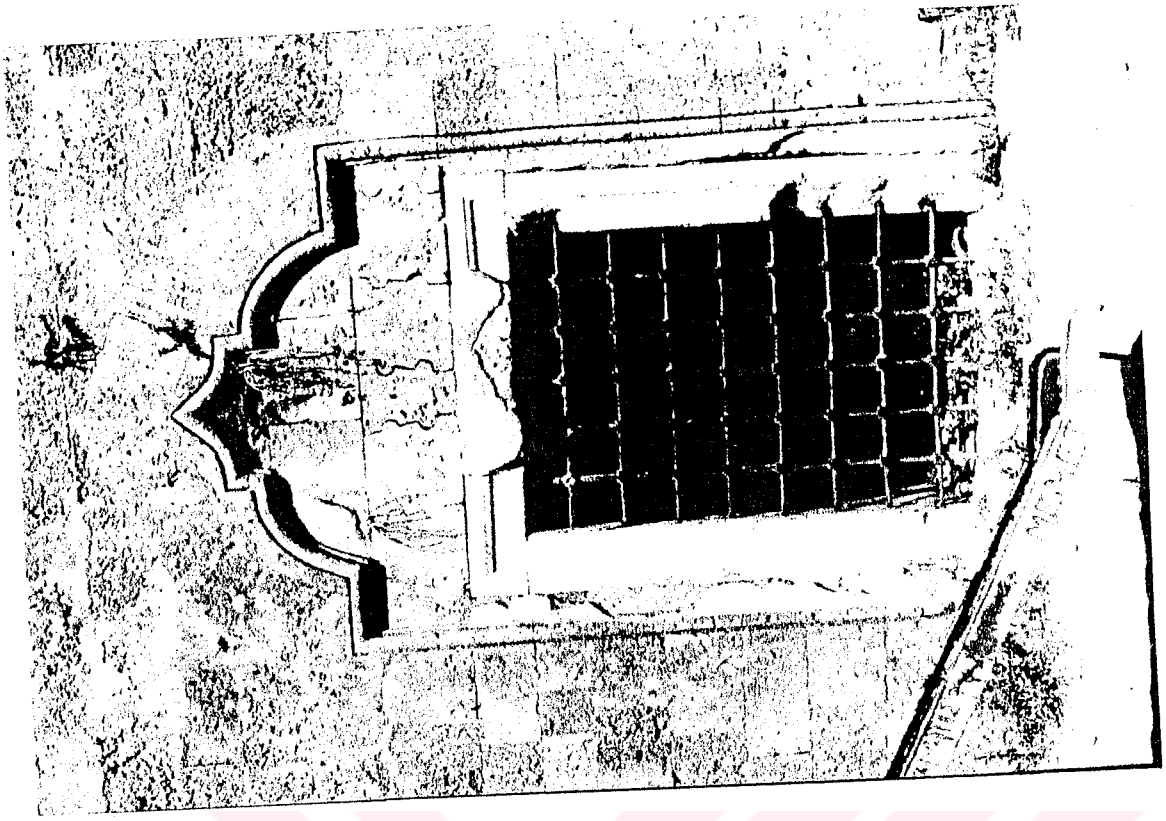
236- İznik ,Eşrefoğlu Rumi Camii minaresinin genel görünümü

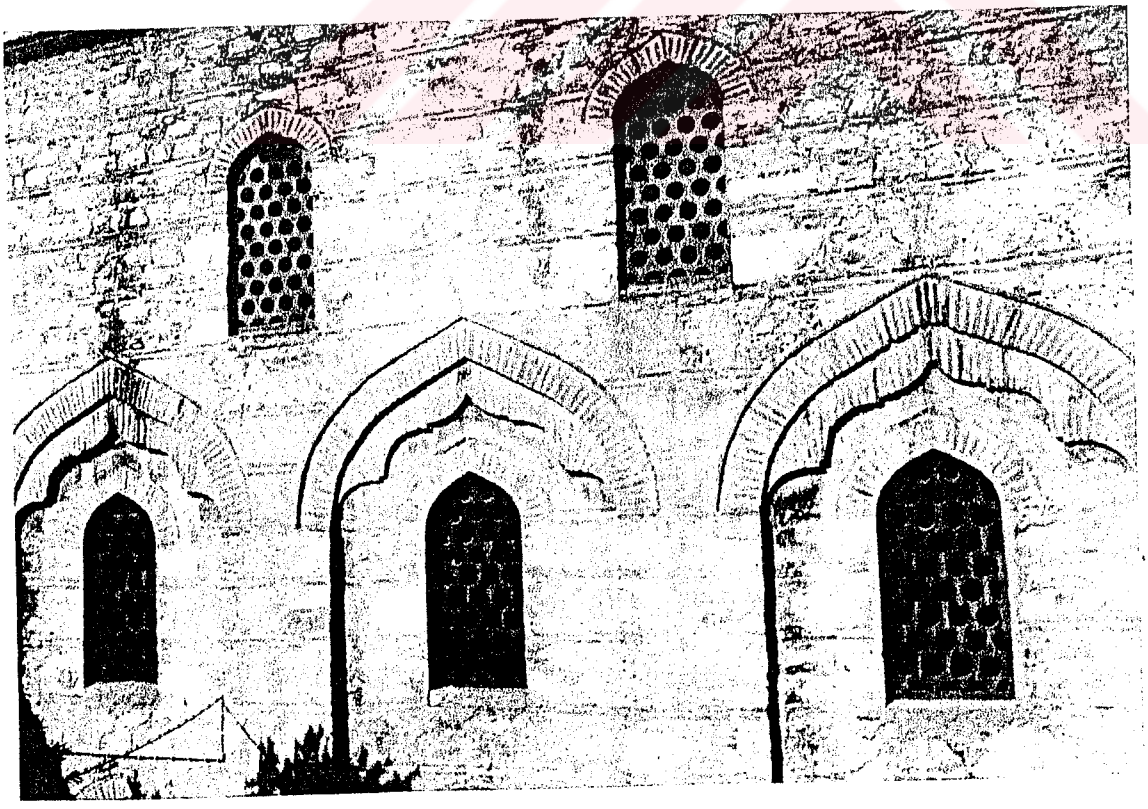
237- İznik, Eşrefoğlu Rumi Camii minaresi

238- Yenişehir Sinan Paşa Camii minaresi

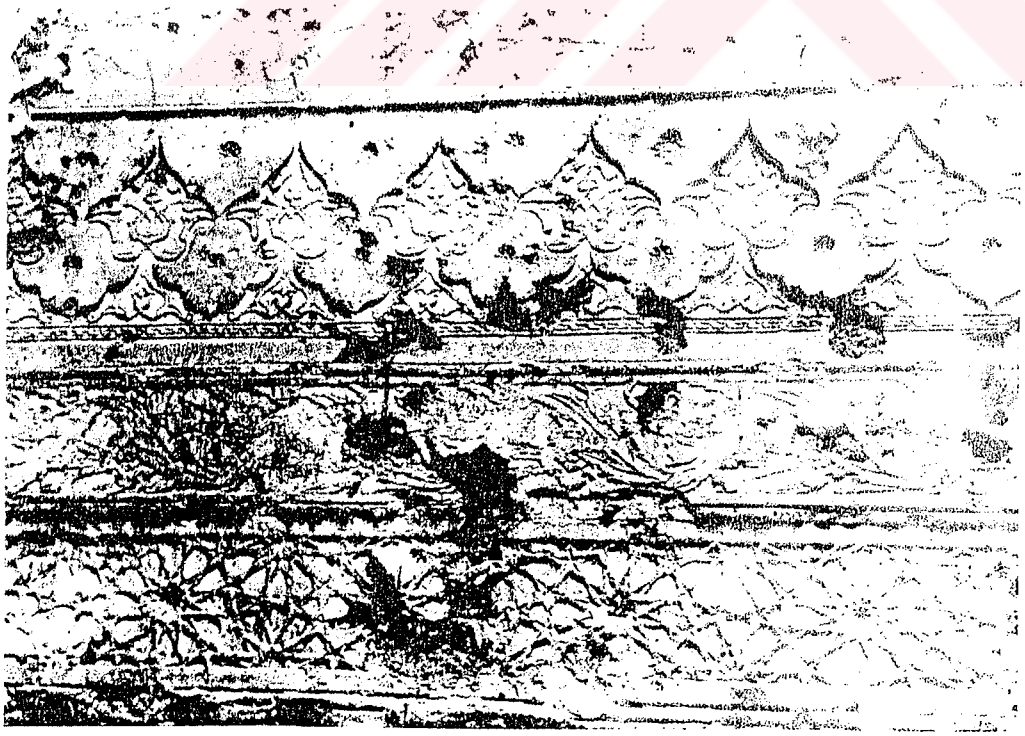
239- Rodos, Recep Paşa Camii pencere alınlığı

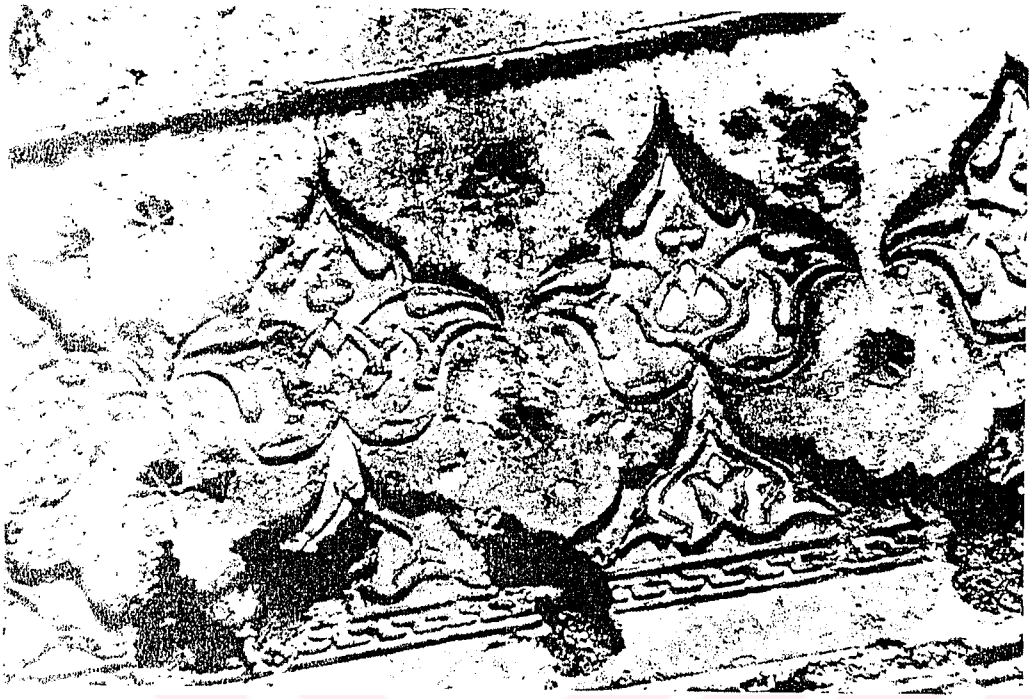
240- Göl Marmara, Halime Hatun Camii pencere alınlığı

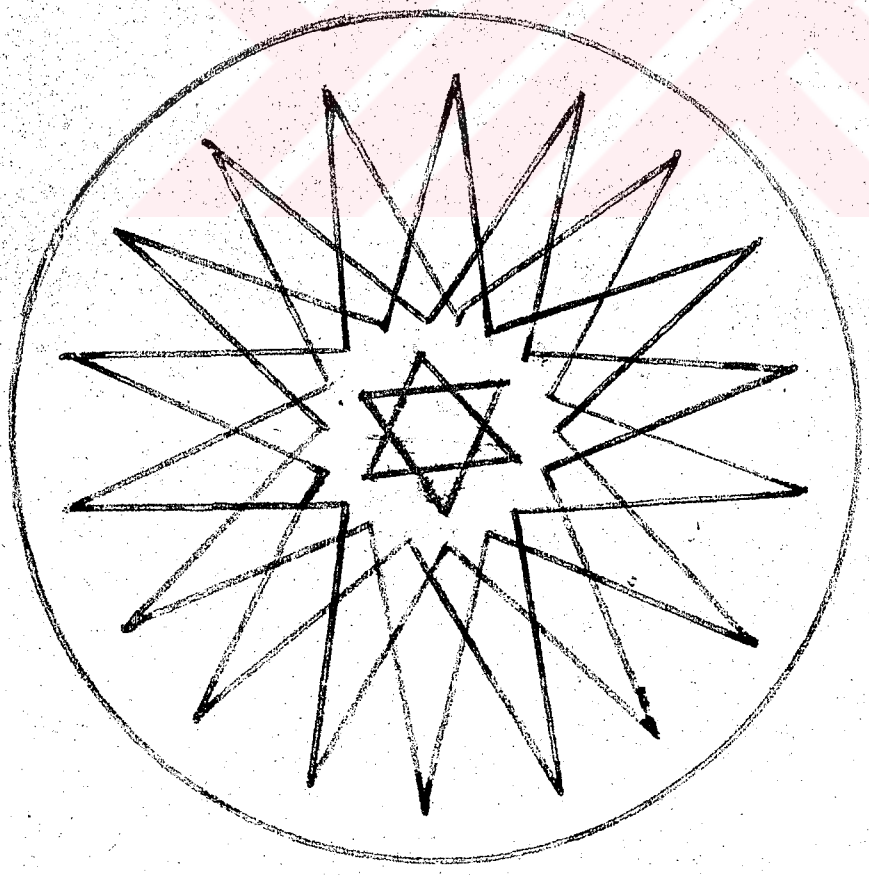
241- İznik, İsmail Bey Hamamı, iç mekânda bulunan alçı süslemeler.

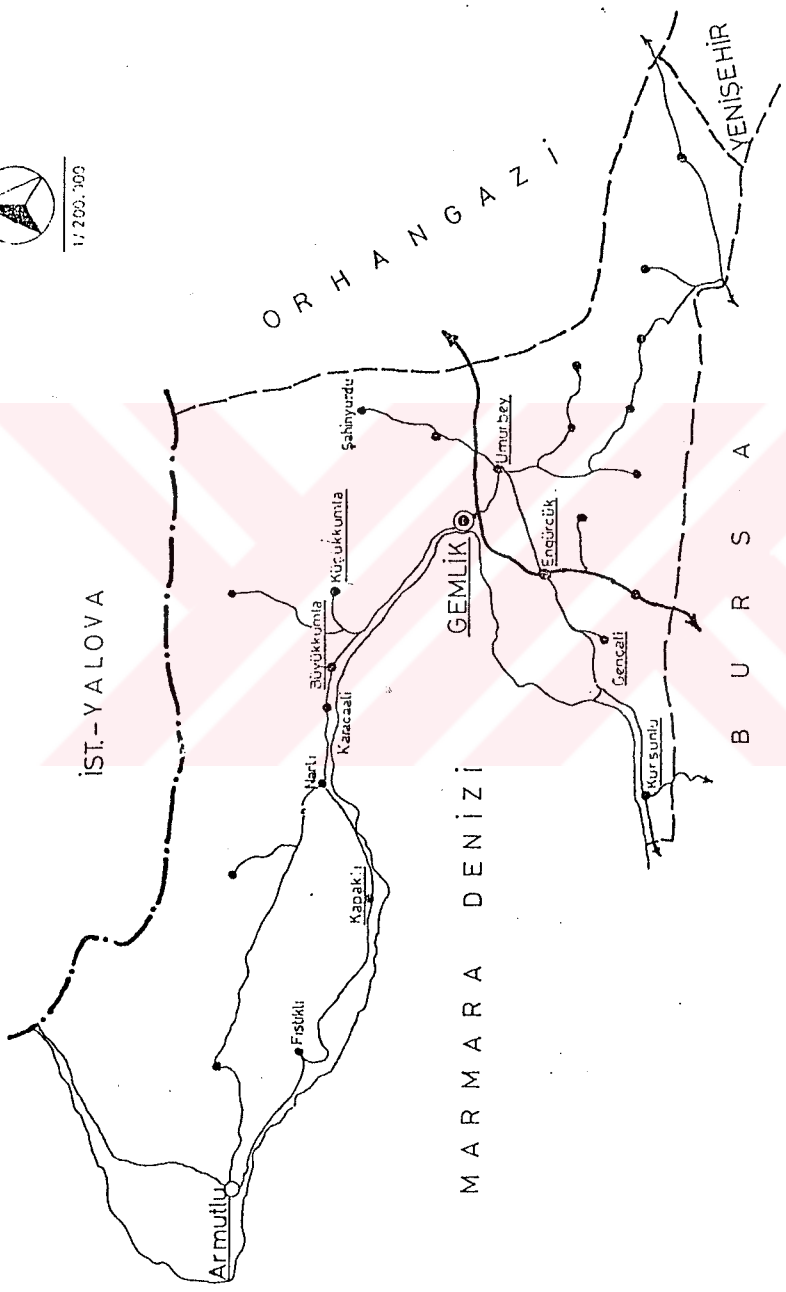
242- Bursa, Demirtaş Hamamı, soğukluk bölümünde bulunan malakâri süslemeler

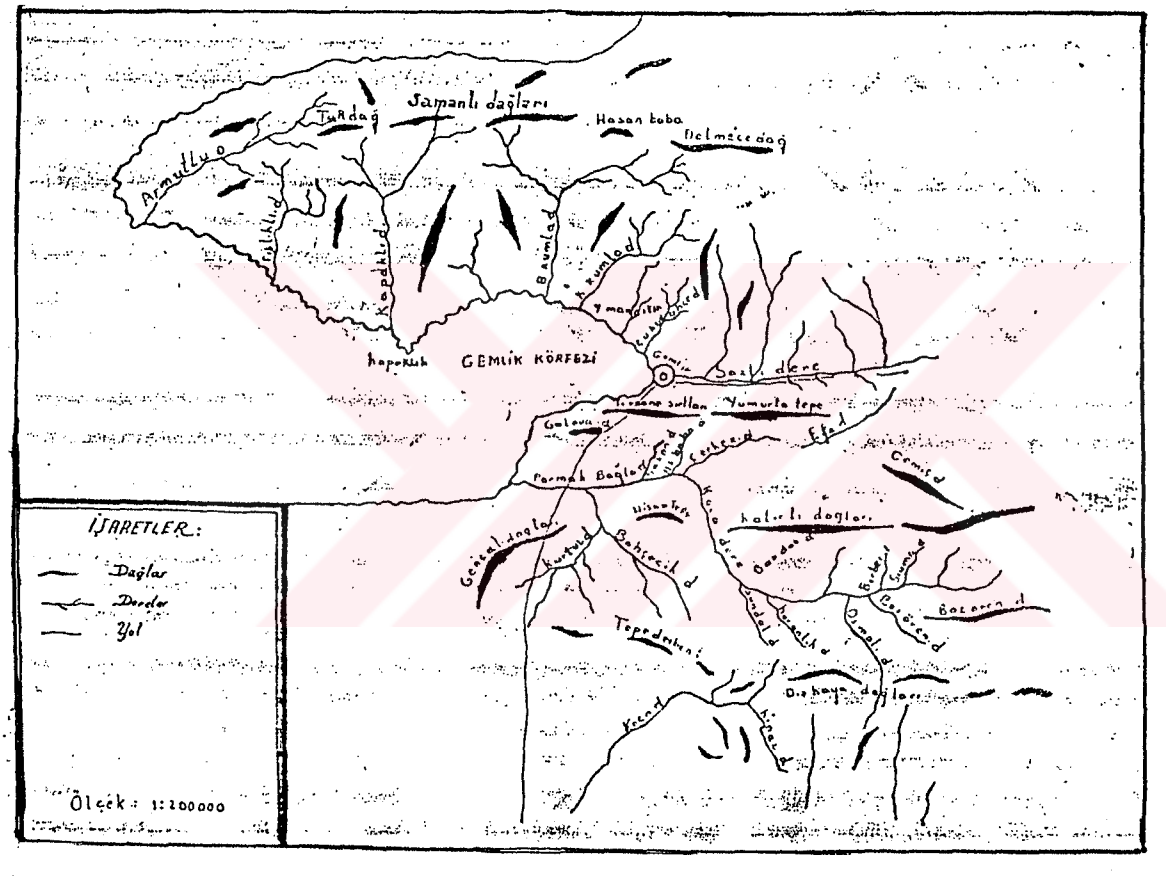
243- Bursa, Demirtaş Hamamı, malakâri süslemelerden detay

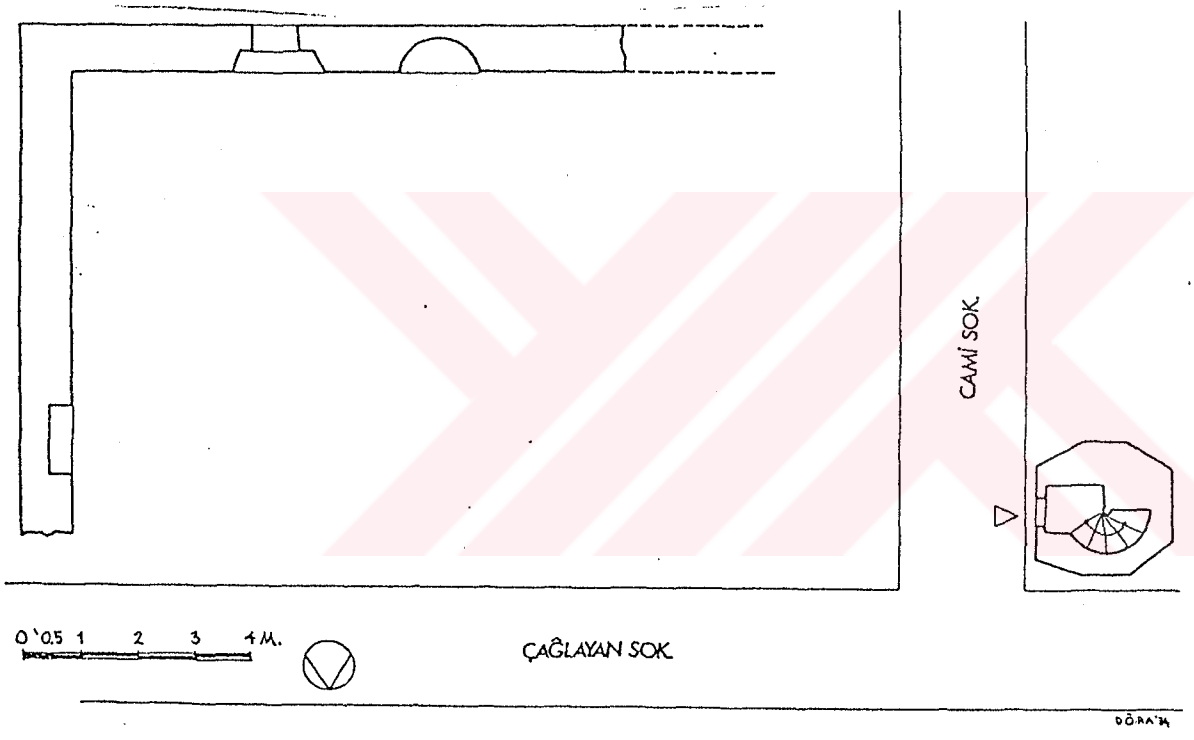
244- Eşrefi Gülü

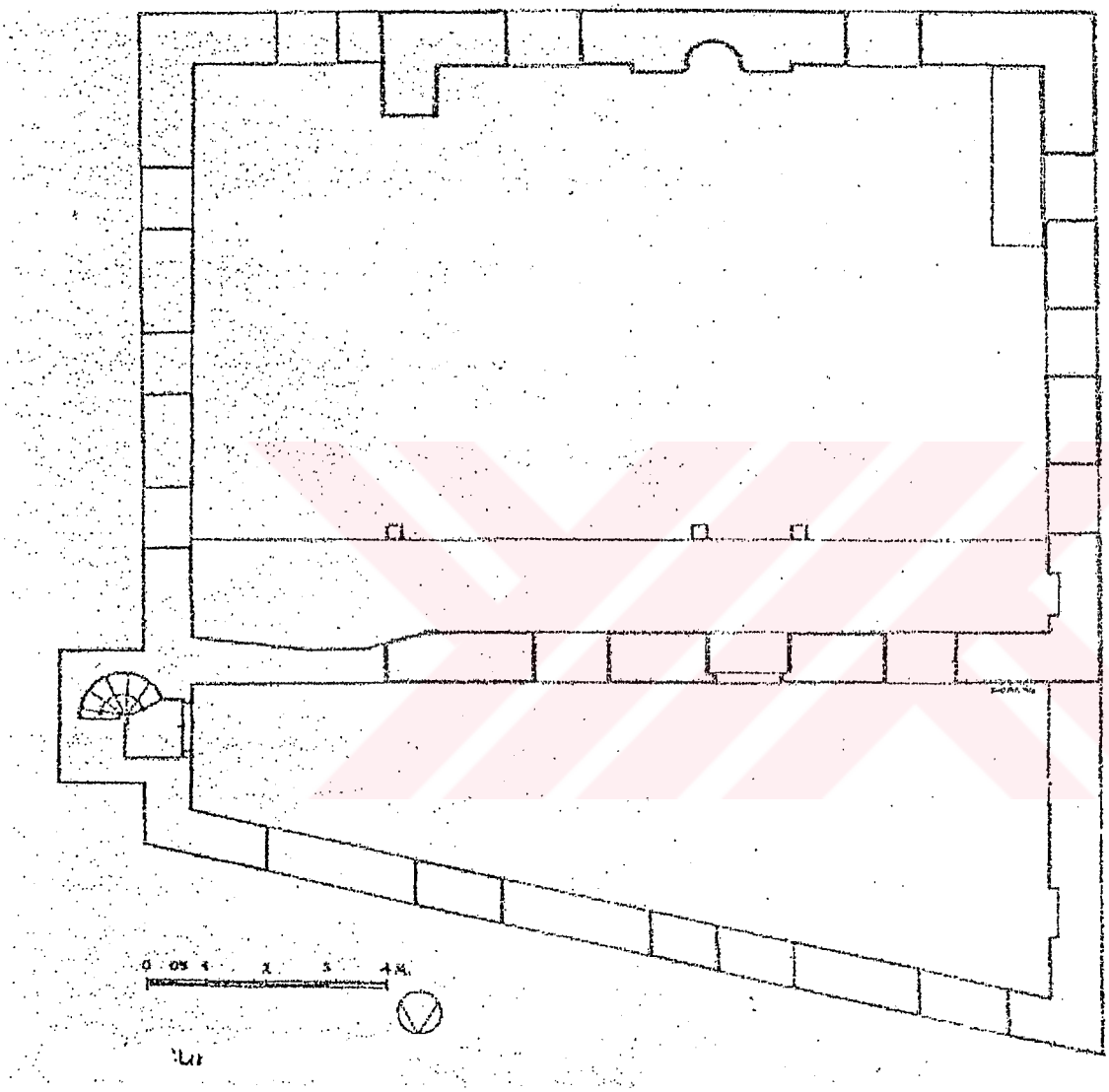
Çizim 1 Gemlik Haritası

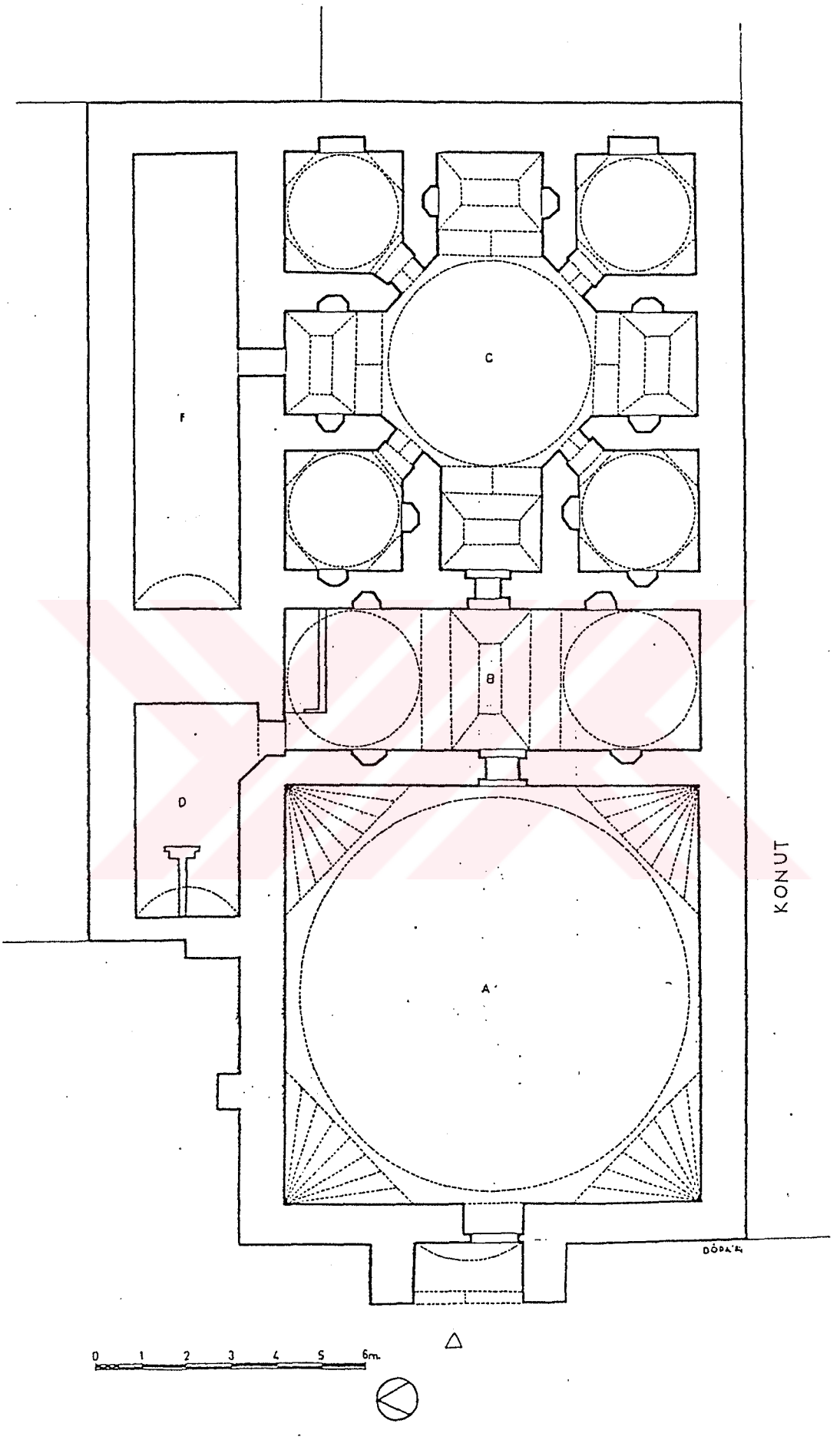
Çizim 2 Gemlik, Fiziki Harita

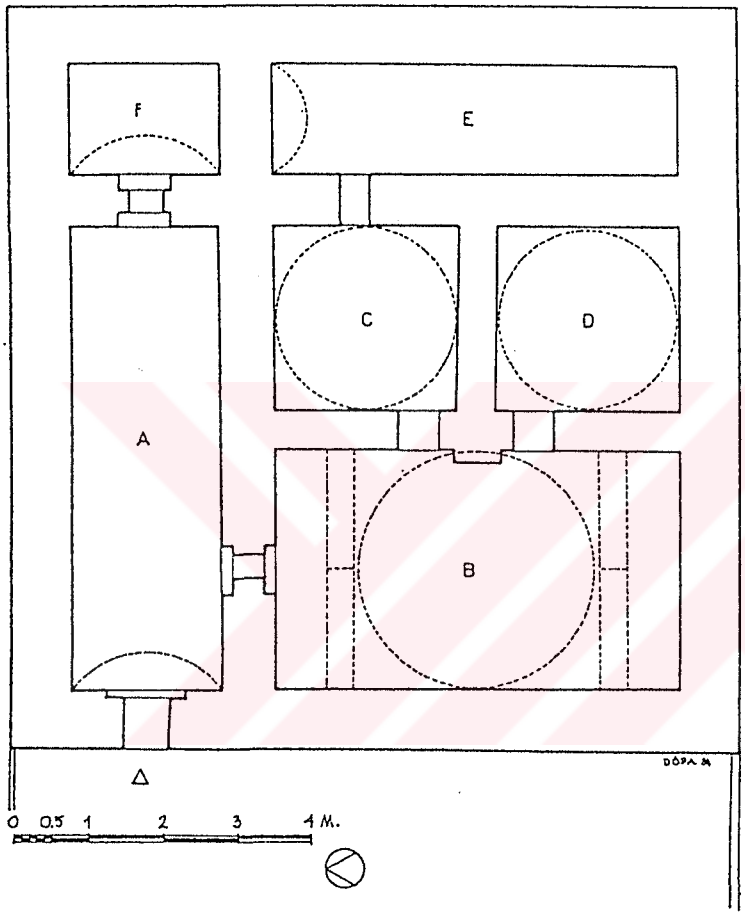
Çizim 3 Küçük Kumla, Eski Camii DÖPA' dan (Plan)

Çizim 4 Küçük Kumla, Hacı Muhi Camii DÖPA 'dan (Ölçülü Kroki)

Çizim 5 Küçük Kumla, Hamam I DÖPA' dan (Plan)

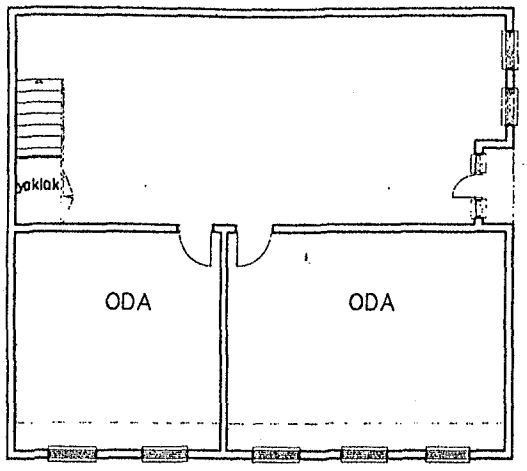

Çizim 6 Küçük Kumla, Hamam II DÖPA' dan (Ölçülü Kroki)

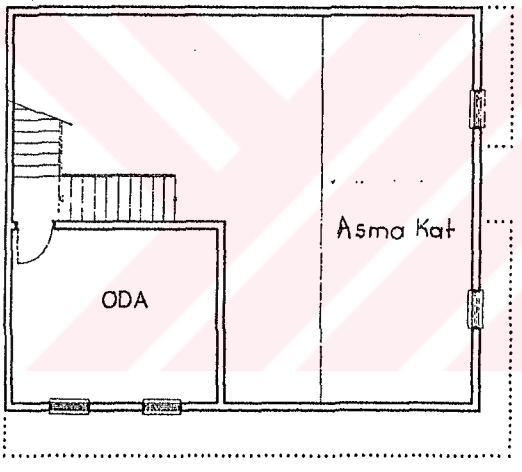
Çizim 7

HASAN GÜREL EVİ

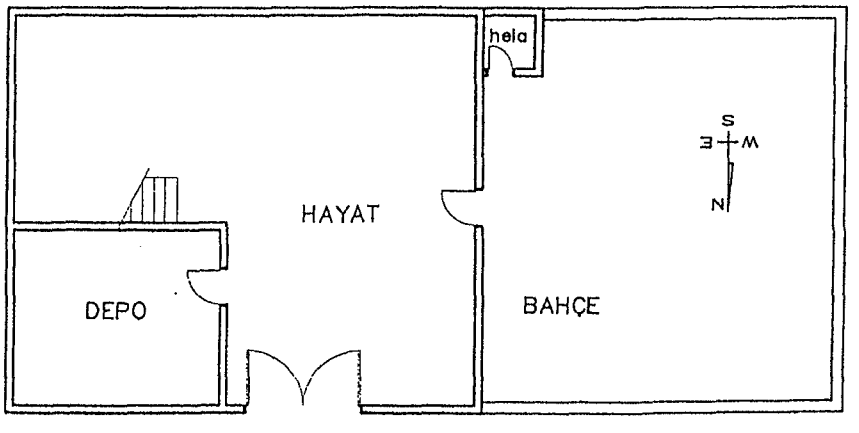
KROKİ

ÜST KAT

ARA KAT

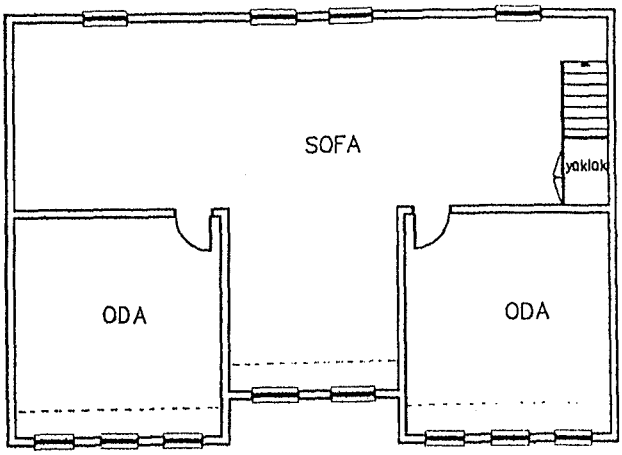

ZEMİN KAT

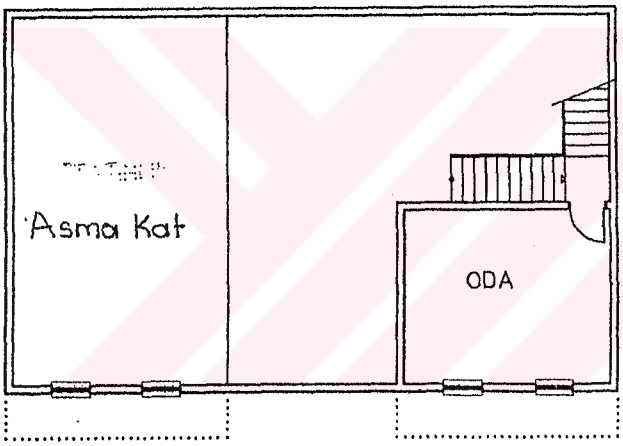
Çizim 8

ALİ MOLLA EVİ

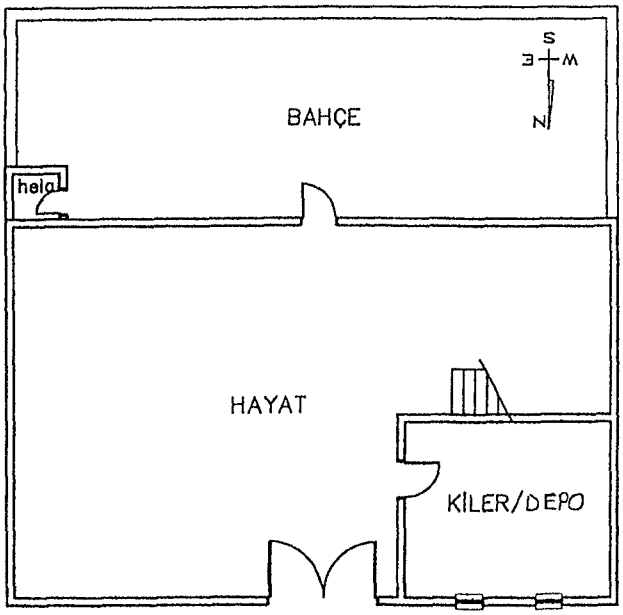
KROKİ

ÜST KAT

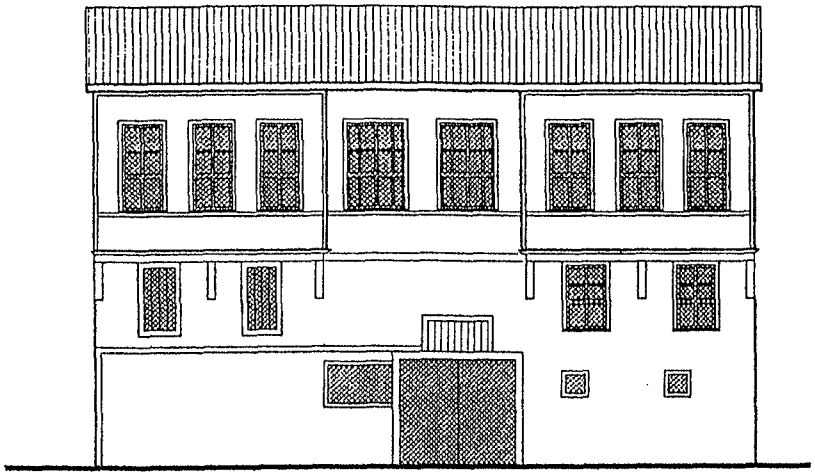

ARA KAT

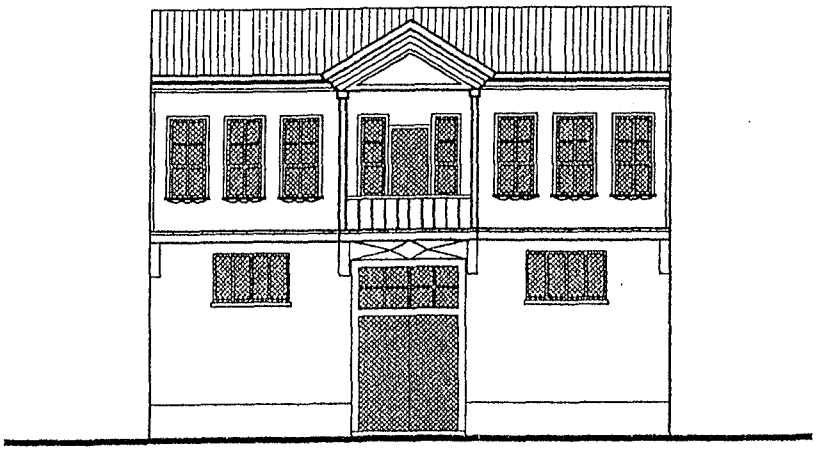
ZEMİN KAT

Çizim 9

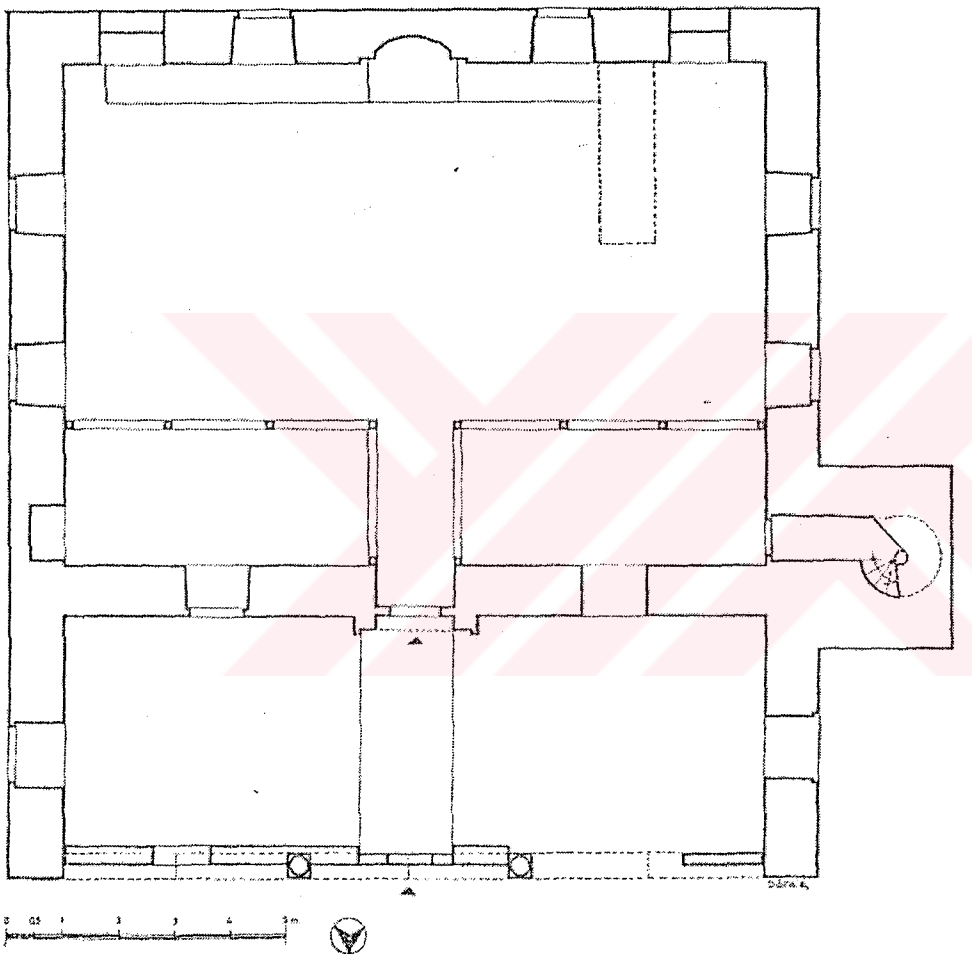

ALİ MOLLA EVİ

Çizim 10

Şükrü Alemdar Mahallesi
1 No'lu Ev

Çizim 10 Büyük Kumla, Bakkal Piri Camii DÖPA 'dan (Plan)